

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідцтво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

1
2024

Том 1

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International** (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 7 від 28.03.2024)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хаблітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, заслужений юрист України;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Черней В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ВСРШИНІН Д. М.,
аспірант
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.931
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.1>

**ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
ІТ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

У статті доведено, що публічне адміністрування ІТ діяльності в Україні це адміністративна діяльність спеціальних адміністративних органів на основі уточнення та реалізації норм адміністративного права з метою забезпечення публічного інтересу в сферах: ефективності, прозорості та зручності у наданні приватним особам адміністративних послуг, здійснення адміністративних процедур, тендерів, електронних торгів тощо, за допомогою інформаційно-технологічних рішень; розробки на замовлення адміністративних органів відповідного програмного забезпечення, його перевірка та сертифікація; впровадження ефективного та безпечного електронного врядування в діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; забезпечення загальної публічної та в умовах воєнного стану кібербезпеки. ІТ діяльність, є різноманітною і залежить від конкретної ролі та спеціалізації, однак до предмету нашого аналізу відноситься тільки та, ІТ діяльність, яка об'єктивно потребує і врегульована нормами адміністративного права. Публічне адміністрування ІТ діяльності здійснюється на основі норм адміністративного права, які зосереджені в інформаційних, безпекових, медійних законах, підзаконних нормативно-правових актах затверджених Урядом, Президентом України та деякими центральним органом виконавчої влади. Головними з яких є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Провідними напрямками публічного адміністрування ІТ діяльності в Україні є електронне врядування та публічне забезпечення кібербезпеки. Електронне врядування сприяє у є важливим завданням для подальшого розвитку публічного адміністрування в Україні в цифрову епоху, шляхом впровадження електронних технологій в публічному адмініструванні спрощуючи адміністративні процедури та забезпечуючи доступ до публічної інформації. Кібербезпека в умовах повномасштабного вторгнення російських терористичних військ в Україну вимагає комплексного підходу, щоб забезпечити ефективний захист інформаційного простору, критичних інфраструктур та владних інституцій. Забезпечення безпеки та стійкості є важливими аспектами в умовах кіберзагроз, механізмом втілення якої є ефективне публічне адміністрування ІТ діяльності.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративна послуга, адміністративна процедура, адміністративні органи, електронна врядування, кібербезпека, програмне забезпечення, публічне адміністрування.

Viershynin D. M. Concept and limits of public administration of IT activity in Ukraine

The article proves that the public administration of IT activities in Ukraine is the administrative activity of special administrative bodies based on the clarification and implementation of the norms of administrative law on the provision of public interests in the following areas: efficiency, transparency and convenience in providing private individuals with administrative services, implementation of administrative procedures, tenders, etc., with the help of information technology solutions; development of relevant software to the order of administrative bodies, its verification and certification; implementation of effective and safe electronic governance in the activities of executive and local self-government bodies; ensuring general public cyber security and in martial law conditions. IT activity is diverse and depends on a specific role and specialization, but the subject of our analysis is only that IT activity that is objectively necessary and regulated by the norms of administrative law. Public administration of IT activities is carried out because of administrative law norms, which are concentrated in information, security, medical laws, sub-legal normative legal acts, approved by the Government, the President of Ukraine and some central bodies of executive power. The main ones are the National Commission, which determines state regulation in the field of communication and informatization, the State Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine. The leading areas of public administration of IT activities in Ukraine are electronic regulation and public provision of cyber security. Electronic ordering of assistance is a task for the further development of public administration in Ukraine in the digital age, by introducing electronic technologies in public administration, simplifying administrative procedures, and providing access to public information. Cyber security in the face of a full-scale invasion of Russian terrorist forces into Ukraine requires a comprehensive approach to ensure effective protection of information space, critical infrastructure, and government institutions. Ensuring security and stability are actual aspects in the context of cyber threats, the mechanism for the implementation of which is effective public administration of IT.

Key words: *administrative activity, administrative bodies, administrative procedure, administrative service, cyber security, electronic charging, public administration, software*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення не можливо переоцінити місце і роль ІТ в житті людства. Без перебільшення воно пронизує практично усе життя людини. Навіть не від народження, а від зачаття, адже наприклад, тест на вагітність здійснюється з використанням засобів, які створенні завдяки ІТ технологіям. Народження дитини, її офіційна державна реєстрація, розвиток, навчання, робота, відпочинок все це супроводжують ІТ технології. Навіть після фізичної смерті людини ІТ технології продовжують супроводжувати пам'ять про неї.

Проте ІТ технології не виникають самі по собі. Вони є продуктом розумової та технічної діяльності людей, які їх створюють. Ця діяльність, є без всякого сумніву прогресивною, проти, як продукт діяльності «грішної» людини, може використовуватися, як на користь суспільству, так й наносити людям шкоду. На жаль кібер атаки, які виводять системи управління наприклад атомних електростанції в ладу, це вже періодична буденність. Тим самим, повністю безконтрольне з боку держави створення ІТ продукту є небезпечним.

Український ІТ-ринок у роки Незалежності України динамічно зростає, що не припинилося навіть під час російського повномасштабного вторгнення. За інформацією Національного банку України, ІТ-експорт у 2022 р. зріс на 5,85%. Розвиток технологічного потенціалу супроводжується масштабною цифровізацією, за темпами якої Україна випереджає низку розвинених країн [1]

Отже, аналізовані нами суспільні відносини об'єктивно вимагають правового в цілому, та адміністративно-правового, зокрема врегулювання. Останнє правове врегулювання виникає тоді, коли в його процес включаються адміністративні органи на основі реалізації норм адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми публічного адміністрування ІТ діяльності в Україні звертали свою увагу вчені А. Берлач, О. Буханевич, В. Галунько, Л. Гальків, О. Карий, О. Ситников, О. Соловйова, С. Стеценко, А. Цапулич та ін. Проте, безпосередньо до аналізу висвітленої нами проблематики вони не звертались, а зосереджувати свої наукові погляди не дотичних наукових викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права діючого законодавства, доктринальних цю проблематику поглядів вчених сформулювати поняття та розкрити межі публічного адміністрування ІТ діяльності в Україні

Виклад основного матеріалу. Новітній етап суспільного розвитку позиціонують як економіку змін (цифрову епоху), якій передували економіка відкриттів (індустріальна епоха) та економіка сталості (аграрна епоха). Невід'ємними атрибутами економіки змін є прискорення і розширення застосування знань на тлі надшвидкого зростання обсягів інформаційних потоків. Диджиталізація, пронизуючи щораз ширші сфери суспільного буття, потребує адекватних змін у використанні інтелектуального потенціалу. За умов цифрового укладу глобальним трендом стає збільшення попиту на продукти, виробництво яких забезпечують носії інтелектуальних активів ІТ-сфери. Відтак країни, які прагнуть досягти прогресу, створюють привабливі умови для провадження ІТ-бізнесу, а науково-експертне середовище активізує пошукову діяльність у цій царині [2].

ІТ (інформаційні технології) – це широкий термін, який вказує на використання комп'ютерних систем, програмного забезпечення та мереж для зберігання, обробки, передачі та отримання інформації. Цей термін охоплює різноманітні аспекти, пов'язані із застосуванням технологій у сфері обробки інформації. Згідно з словником української мови, «діяльність» це застосування праці до чого-небудь [3].

Діяльність, як різновид застосування праці в ІТ може бути дуже різноманітною і залежить від конкретної ролі та спеціалізації в цій провідній галузі української економіки. Вона включає: апаратне забезпечення (Hardware) комп'ютерами, серверами, мережевим обладнанням, пристроями зберігання даних та іншими фізичними компонентами, які використовуються для обробки інформації; програмне забезпечення (Software), як системи операцій, додатки, програми, які дозволяють взаємодіяти з апаратним забезпеченням і виконувати різноманітні завдання; мережі (Networking), стосовно забезпечення зв'язку між різними комп'ютерами та пристроями для обміну даними; інтернет-технології (Internet Technologies), що стосуються використання Інтернету, веб-розробки, електронної пошти, соціальних мереж і т.д.; бази даних (Databases), як системи зберігання та організації даних, що забезпечують ефективний доступ до інформації; кібербезпеку (Cybersecurity), як заходи, спрямовані на захист інформації та комп'ютерних систем від кіберзагроз; розробка програмного забезпечення (Software Development), як процес створення програм і додатків для різних цілей; ІТ-консалтинг (IT Consulting), щодо надання професійних консультацій з питань впровадження та оптимізації ІТ-рішень; ІТ-інфраструктура (IT Infrastructure), як загальна структура технічних засобів, необхідних для функціонування ІТ-систем. Логічним є те, що усі з вище перерахованих секторів ІТ діяльності ж такими, що врегульовуються нормами адміністративного права.

В умовах сьогодення публічне адміністрування ІТ діяльності здійснюється на основі норм адміністративного права, які зосереджені в першу чергу в таких законах України: «Про інформацію», згідно з яким основними напрямками державної інформаційної політики є забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення

інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору [4]. «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», визначає, що Умови обробки інформації в системі визначаються власником системи відповідно до договору з володільцем інформації, якщо інше не передбачено законодавством. Державні інформаційні ресурси або інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, повинні оброблятися в системі із застосуванням комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю. Підтвердження відповідності комплексної системи захисту інформації здійснюється за результатами державної експертизи, яка проводиться з урахуванням галузевих вимог та норм інформаційної безпеки [5]. А також, «Про захист персональних даних» [6], «Про електронні документи та електронний документообіг» [7], «Про медіа» [8].

Одним з головних адміністративних органам, які здійснюють публічне адміністрування ІТ діяльності є: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), як адміністративний орган, відповідальний за регулювання зв'язку та інформаційних технологій. Вона є підпорядкована Президенту України і підзвітний Верховній Раді України. Виконує роль органу ліцензування, дозвільного органу, регуляторного органу та органу державного нагляду в сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом та послуг поштового зв'язку [9].

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, яка є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, активної протидії агресії у кіберпросторі, а також інших завдань відповідно до закону. Вона спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складовою сектору безпеки і оборони України. Основними завданнями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є: формування та реалізація державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів у частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку. Національної системи конфіденційного зв'язку, активної протидії агресії у кіберпросторі; створення та забезпечення функціонування системи активної протидії агресії у кіберпросторі; створення та забезпечення функціонування Центру активної протидії агресії у кіберпросторі [10].

Провідними напрямками публічного адміністрування ІТ діяльності в Україні є електронне урядування та публічне забезпечення кібербезпеки. Електронне урядування (Е-урядування) є важливим інструментом розвитку інформаційного суспільства в Україні, яке орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на формування інноваційної моделі розвитку високотехнологічного суспільства, основним предметом виробництва якого є інформація та наукомісткі технології, тобто результати інтелектуальної праці громадян. Цей термін міжнародно визнаний, широко використовується як у світі, так і в Україні (Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи з питань е-урядування від 15.12.2004 р., Директива Європейського парламенту «Про систему електронних підписів, що застосовуються в межах Співтовариства» від 13.12.1999 р., Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, ухвалена лідерами країн Є8 22.07.2000 р.). Електронне урядування в Україні є важливою складовою публічного адміністрування, а використання інформаційно-технологічних (ІТ) рішень в цьому контексті вирішує ряд завдань для поліпшення

доступу до послуг, ефективності управління та забезпечення відкритості та прозорості влади. Декілька аспектів електронного врядування в Україні можуть бути виділені: Електронні послуги для громадян та бізнесу: Україна активно впроваджує електронні послуги для громадян та підприємств через портал "Дія". Це включає електронні сервіси для отримання документів, реєстрації бізнесу, подання декларацій та інші адміністративні процедури. Це полегшує взаємодію громадян та бізнесу з державними органами. Електронні тендери та закупівлі: Використання електронних майданчиків для проведення тендерів та закупівель сприяє боротьбі з корупцією та робить процес більш прозорим і ефективним. Електронна звітність та облік: Впровадження електронної звітності та систем обліку сприяє зменшенню бюрократії та помилок в адміністративних процесах. Відкриті дані та прозорість: Влада активно працює над підвищенням рівня прозорості та доступу до інформації через використання електронних платформ та відкритих даних. Кібербезпека та захист інформації: Забезпечення високого рівня кібербезпеки є важливим аспектом електронного врядування, особливо при обробці та зберіганні чутливої інформації. Розвиток електронного урядування на місцевому рівні: Підтримка та розвиток електронного врядування на місцевому рівні є важливим аспектом, оскільки це сприяє полегшенню взаємодії місцевих громад з органами влади [11].

В цілому слід підкреслити, що електронне врядування сприяє підвищенню ефективності державного управління, зменшенню корупції та поліпшенню якості послуг для громадян та бізнесу. Розвиток цього напрямку є важливим завданням для подальшого розвитку України в цифрову епоху. Україна активно впроваджує електронні технології в державному управлінні, спрощуючи процедури та забезпечуючи доступ до публічної інформації.

Кібербезпека в умовах повномасштабного вторгнення російських терористів в Україну стає провідною частиною публічного адміністрування в галузі ІТ-діяльності. Забезпечення безпеки інформаційної інфраструктури та даних важливе для збереження суверенітету та відповіді на кіберзагрози.

Профільний Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», визначає, що кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі. Кіберзахист – сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості і надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем [12].

Основними аспектами кібербезпеки в контексті повномасштабного вторгнення є істемі виявлення та захисту від кібератак, як розробка та впровадження систем, які виявляють та відстоюються від кібератак, забезпечуючи невідкладний реагування на нові загрози. Захист критично важливих об'єктів: Критично важливі об'єкти, такі як енергетичні системи, транспортні мережі та комунікації, повинні бути надійно захищені від кіберзагроз. Кіберзахист владних інституцій: Урядові інформаційні ресурси та інституції мають бути об'єктом спеціального захисту для запобігання шпигунства та руйнування. Розробка та впровадження кіберстратегій: Уряд України повинен розробляти та впроваджувати стратегії кібербезпеки, які враховують конкретні загрози від росії та інших кіберакторів. Міжнародна співпраця: Важливо активно співпрацювати з міжнародними партнерами, обмінюючи інформацією та розробляючи спільні стратегії кіберзахисту. Ефективність правової бази: Законодавство повинно забезпечувати ефективний захист від кіберзагроз та визначати відповідальність за кіберакти. Вдосконалення та навчання персоналу: Забезпечення постійного навчання та розвитку персоналу у галузі кібербезпеки для вдосконалення кібернавичок та готовності до реагування. Реагування на кіберінциденти: Розробка планів реагування на кіберінциденти та впровадження ефективних методів відновлення після атак [13].

Отже, кібербезпека в умовах повномасштабного вторгнення вимагає комплексного підходу, щоб забезпечити ефективний захист інформаційного простору, критичних інфраструктур та владних інституцій. Забезпечення безпеки та стійкості є важливими аспектами в умовах кіберзагроз, зокрема в контексті повномасштабного вторгнення російських терористичних військ в Україну.

Висновки. Усе вищенаведене дає можливість сформулювати наступні узагальнення щодо та межі публічного адміністрування ІТ діяльності в Україні:

– інформаційні технології – це широкий термін, який вказує на використання комп'ютерних систем, програмного забезпечення та мереж для зберігання, обробки, передачі та отримання інформації.

– ІТ діяльність, є різноманітною і залежить від конкретної ролі та спеціалізації вона включає: програмне забезпечення (Software), мережі (Networking), інтернет-технології (Internet Technologies), бази даних (Databases), кібербезпеку (Cybersecurity); розробку програмного забезпечення (Software Development), ІТ-консалтинг (IT Consulting), ІТ-інфраструктура (IT Infrastructure), однак до предмету нашого аналізу відноситься тільки та ІТ діяльність, яка об'єктивно потребує і врегульована нормами адміністративного права;

публічне адміністрування ІТ діяльності здійснюється на основі норм адміністративного права, які зосереджені в першу чергу в таких законах України: «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про медіа», «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», підзаконний нормативно-правових актів затверджених Урядом, Президентом України та деякими центральним органом виконавчої влади. Головними з яких є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України.

– провідними напрямками публічного адміністрування ІТ діяльності в Україні є електронне врядування та публічне забезпечення кібербезпеки.

– електронне врядування сприяє у є важливим завданням для подальшого розвитку публічного адміністрування в Україні в цифрову епоху, шляхом впровадження електронних технологій в публічному адмініструванні спрощуючи адміністративні процедури та забезпечуючи доступ до публічної інформації.

– кібербезпека в умовах повномасштабного вторгнення російських терористичних військ в Україну вимагає комплексного підходу, щоб забезпечити ефективний захист інформаційного простору, критичних інфраструктур та владних інституцій. Забезпечення безпеки та стійкості є важливими аспектами в умовах кіберзагроз, механізмом втілення якої є ефективне публічне адміністрування ІТ діяльності.

Отже, публічне адміністрування ІТ діяльності в Україні це адміністративна діяльність спеціальних адміністративних органів на основі уточнення та реалізації норм адміністративного права з метою забезпечення публічного інтересу в сферах: 1) ефективності, прозорості та зручності у наданні приватним особам адміністративних послуг, здійснення адміністративних процедур, тендерів, електронних торгів тощо, за допомогою інформаційно-технологічних рішень; 2) розробки на замовлення адміністративних органів відповідного програмного забезпечення, його перевірка та сертифікація; 3) впровадження ефективного та безпечного електронного врядування в діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; 4) забезпечення загальної публічної та в умовах воєнного стану кібербезпеки.

Список використаних джерел:

1. Ефект цифрової синергії. Які перспективи для розвитку ІТ-сектору та стартап-індустрії відкриває очікуваний вступ України до ЄС. Forbes. 2023. URL: <https://forbes.ua/innovations/efekt-tsifrovoi-sinergii-yaki-perspektivi-dlya-rozvitku-it-sektoru-ta-startap-industrii-vidkrivae-ochikuvaniy-vstup-ukraini-do-es-29082023-15636>

2. Карий О., Гальків Л., Цапулич А. Розвиток ІТ-сфери України: чинники та напрями активізації. *Journal of Lviv Polytechnic National University Series of Economics and Management Issues* Vol. 5, No. 1. 2021. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/may/23587/210488verstka-44-57.pdf>
3. Діяльність. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). 2024. URL: <https://sum.in.ua/s/dijaljnistj>
4. Про інформацію. Закон України 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
5. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах. Закон України від 5 липня 1994 р. № 80. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про захист персональних даних. Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. ст. 481.
7. Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. ст. 275.
8. Про медіа. Закон України від 13 грудня 2022 р. *Верховна Рада України*. 2024. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
9. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Затверджено Указом Президента України від 23 листопада 2011 р. 1067. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011#Text>
10. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України. Закон України від 23 лютого 2006р. № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. ст. 258.
11. Соловйова О. Використання електронного врядування в публічному адмініструванні. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. *Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила*. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 301-306.
12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017р. № 45. ст. 403.
13. Кібербезпека, ІБ, безпека ІТ – у чому різниця?. *H-X Technologies*. 2024. URL: <https://www.h-x.technology/ua/blog-ua/infosec-itsec-cybersecurity-difference-ua>

ДОВГАНИЧ В. А.,

полковник ДБР, кандидат юридичних наук,

старший оперуповноважений

в особливо важливих справах Третього оперативного відділу (з дислокацією у м. Тернополі та м. Івано-Франківську) (Територіальне управління Державного бюро розслідування розташованого у м. Львові)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.2>**ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті на прикладі системи права Австро-Угорщини другої половини XIX ст. демонструються способи реалізації державно-правового регулювання й ідеологічної основи цього процесу. Доведено, що механізм правового регулювання є своєрідною системою правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок.

Крім ідеології на державно-правове регулювання чинять вплив історично детерміновані процеси державотворення, а у випадку України – рецепція правових норм і традицій держав, до складу яких були інкорпоровані українські землі в попередні століття. Розкриття механізму державно-правового регулювання здійснюється крізь призму аналізу конституційного, цивільного та кримінального законодавства Австро-Угорщини, яке реалізувалося в Галичині другої половини XIX ст. Головна мета державної політики полягала у створенні умов для динамічного і збалансованого розвитку центру та його регіонів, підвищення стандартів життя населення, забезпечення їхнього дотримання для кожного громадянина незалежно від місця проживання, поглиблення процесів трансформації на основі підвищення ефективності використання ресурсів регіонів, дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування. Доведено, що офіційна державна ідеологія була спрямована на проголошення політико-правових свобод, піднесення державно-правової культури населення імперії шляхом послідовних реформ. Правова ідеологія імперії здійснила орієнтацію з побудови станової держави на демократичну, яка б забезпечувала захист прав усіх категорій населення. Розвиток українського національного руху в умовах конституційного ладу та легальної, зокрема парламентської, політичної діяльності дозволив українцям пройти школу громадянського дозрівання, наочно демонстрував небезпеку відставання від сусідніх народів, змушував відповідати на запитання, які за інших обставин відкладалися на невизначене майбутнє, а отже, сприяв прискоренню націотворчих процесів.

Ключові слова: *правова ідеологія, державно-правове регулювання, правова традиція, правова система, державотворення, законодавство.*

Dovhanych V. A. Legal ideology as an element of the mechanism of state-legal regulation: historical-legal aspect

The article uses the example of the legal system of Austria-Hungary in the second half of the 19th century. methods of implementing state-legal regulation and the ideological basis of this process are demonstrated. It is proved that the mechanism of legal regulation is a unique system of legal means, methods and forms, with the help of which the normativity of law is translated into the orderliness of social relations, the interests of legal subjects are satisfied, and legal order is established and ensured.

In addition to ideology, state-legal regulation is influenced by historically determined processes of state formation, and in the case of Ukraine, the reception of legal norms and traditions of the states into which Ukrainian lands were incorporated in previous centuries. The disclosure of the mechanism of state-legal regulation is carried out through the prism of the analysis of the constitutional, civil and criminal legislation of Austria-Hungary, which was implemented in Galicia in the second half of the 19th century. The main goal of the state policy was to create conditions for the dynamic and balanced development of the center and its regions, to raise the living standards of the population, to ensure their observance for every citizen regardless of the place of residence, to deepen the transformation processes on the basis of increasing the efficiency of the use of regional resources, the effectiveness of management decisions, improving work of state authorities and local self-government. It has been proved that the official state ideology was aimed at the declaration of political and legal freedoms, raising the state and legal culture of the population of the empire through successive reforms. The legal ideology of the empire shifted from the construction of a constitutional state to a democratic one, which would ensure the protection of the rights of all categories of the population. The development of the Ukrainian national movement in the conditions of the constitutional system and legal, in particular parliamentary, political activity allowed Ukrainians to go through the school of civic maturation, clearly demonstrated the danger of lagging behind neighboring nations, forced them to answer questions that, under other circumstances, were postponed for an uncertain future, and therefore contributed to the acceleration nation-building processes.

Key words: *legal ideology, state-legal regulation, legal tradition, legal system, state formation, legislation.*

Вступ. Основним завданням ідеології, в тому числі й правової – є захист державних інтересів. Ідеологія володіє світоглядною та ціннісною функціями, які дають змогу повною мірою виражати інтереси держави. Закладена в ідеології політична ідея є одночасно й нормою, що спрямовує погляди громадян у чітко визначене ціннісно-сміслові русло. Стосовно державно-правового регулювання, то воно будучи частиною соціального регулювання, також підпорядковується і реалізовується в контексті правової ідеології держави. Механізм правового регулювання є своєрідною системою правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок.

Окрім ідеології на державно-правове регулювання чинять вплив історично детерміновані процеси державотворення, а у випадку України – рецепція правових норм і традицій держав, до складу яких були інкорпоровані українські землі в попередні століття.

З огляду на зазначене, науково актуальним видається дослідження місця правової ідеології в державно-правовому регулюванні

Теоретичною основою нашого дослідження стали праці І. Бойка, П. Едера, Н. Єфремова, М. Мацькевича, М. Недюхи, О. Поповичук, О. Ситник, І. Терлюка, О. Шандала та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є демонстрація на прикладі системи права Австро-Угорщини другої половини XIX ст. способів реалізації державно-правового регулювання й ідеологічної основи цього процесу.

Результати дослідження. Правове регулювання – один із основних важелів державного впливу на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування в інтересах людини, суспільства та держави. Правове регулювання забезпечується за допомогою системи державних органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, прокуратурою та іншими контрольними органами. Цей процес також зумовлений рівнем правосвідомості й правової культури громадян [8, с. 10].

Політичні та правові вчення другої половини XIX ст. в Західній Європі і їх закономірне відображення в правових вченнях українців, були відображенням зрушень, які мали місце в різних сферах громадянського суспільства під впливом промислової революції. Промисловий переворот радикально змінив структуру економіки, закріпивши пріоритет промислового виробництва перед аграрним. Промислова цивілізація затребувала інший тип працівника – індустріальний тип, орієнтований на індивідуалістичні цінності, здатний швидко адаптуватися до мінливих умов праці. Зруйнувавши звичний традиційний спосіб життя, архаїчну колективістську систему цінностей, промислова революція приречла на вимирання багато професій традиційної економіки. Наслідком цього стали люмпенізація суспільства, зростання бідності, концентрація багатства в руках промисловців, банкірів, фінансистів, що і призвело до буржуазно-демократичних революцій в Західній Європі в 1848-1851 рр. [6, с. 450].

Українські землі в XIX ст. входили до складу імперії Габсбургів та Романових, для яких були властиві різні ідеологічні і світоглядні парадигми. В нашому дослідженні, ми в якості прикладу впливу правової ідеології на державно-правове регулювання оберемо Австро-Угорщину, адже в цій монархії існувала просвітницька доктрина, а конституційна монархія сприяла розвитку окремих національностей, утвердження національної правосвідомості. Натомість імперія Романових, як остання авторитарна монархія Європи, не вдавалася до державно-правового регулювання, а здійснювала прямий політичний тиск. При цьому ідеологія виступала не механізмом регулювання, а інструментом тиску.

Теоретичне ядро державно-правової культури Австрійської монархії складала гуманістична концепція просвітництва як науково-теоретичної течії західноєвропейських країн, яка базувалася на ідеї природного права, гегелівській філософії права, розвивалася шляхом критичного правового мислення і конструктивізму [5, с. 24].

У своїй абсолютній формі просвітницька доктрина, якої дотримувалися австрійські імператори у проведенні реформ, утверджувала такі основні правничі ідеї: 1) громадянський уряд – як наслідок договору, він має суто світський характер; 2) для більшості населення урядова влада вигідна, і тому уряд має право вимагати покори; 3) усі народи, їхня історія, культура, мова, етнічна територія мають невідчужені права на розвиток; 4) право, визначене народом, має здійснювати держава [3, с. 193].

Приєднання Галичини до складу Австрійської монархії, а згодом Австро-Угорщини змушувало українців адаптуватися до системи державного управління, яка існувала у Західній Європі і через яку в Україну проникали передові політичні й правові ідеї. Життя галичан у складі імперії унормовувалося на рівні законів у двох взаємопов'язаних сферах – господарській і політичній. Нормативно-правові акти Австрійської держави поступово, але неухильно впорядковували та посилювали юридичну відповідальність осіб у цивільно-правових відносинах, створювали юридичний простір для підприємницької діяльності. Паралельно із впровадженням централізованих правових механізмів управління державою, набували більшої ваги самоврядні форми місцевого управління. Галичани на законодавчій основі дістали право на національно-освітню і культурну діяльність, а священники обох конфесій здобували освіту у державних навчальних закладах релігійного спрямування. Австро-Угорщина будучи конституційною та ліберальною державою, давала можливість відкрито висловлювати свою думку, і тому появлялися різні проекти її реформування, які відображали інтереси різних національностей і груп.

Визначення специфіки реалізації австрійського законодавства у Галичині необхідно зосередити на характеристичні конституційного, цивільного та кримінального законодавства. Саме вони показують ступінь політичної свободи, реалізації правових норм громадян імперії.

У грудні 1867 р. австрійський парламент прийняв нову конституцію, яка була чинна в державі, зокрема в Галичині, до розпаду Австро-Угорської імперії. Австрійська конституція була поєднанням кількох законодавчих актів, які регулювали процедуру організації та функціонування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади [10, с. 389–402].

Основний закон про загальні права громадян отримав погодження цісаря 21 грудня 1867 р. Законом про загальні права громадян (21 грудня 1867 року) проголошувалася рівність усіх громадян імперії перед законом (ст. 2), однакові можливості в зайнятті державних посад (ст. 3), свобода пересування (ст. 4), недоторканність приватної власності (статті 5–6), таємниця листування (ст. 10), право подавати петиції і прохання (ст. 11), свобода слова й друку (ст. 13). Скасовувалася попередня цензура. Проголошувалася свобода віри й совісті за умови, що релігійні погляди не завдаватимуть шкоди державним обов'язкам громадян. Ніхто не міг бути примушений до здійснення релігійних дій або до участі в релігійному обряді, якщо тільки він не знаходився під піклуванням іншої особи, яка уповноважена законом на це. Прихильникам не визнаного законом релігійного вчення дозволялось відправлення домашні релігійні обряди, оскільки останні не суперечать закону і моральності.

Свобода віросповідання укріпила авторитет греко-католицької церкви, духовенство якої стало політичними провідниками і водночас виявляло лояльність до Австро-Угорської монархії. Окремою статтею гарантувався вільний розвиток національних мов у побуті та в урядуванні [4]. Таким чином, українцям гарантувалася рівність та свобода головних ідентифікуючих ознак: мови, релігії та особистості.

Головна мета державної політики полягала у створенні умов для динамічного і збалансованого розвитку центру та його регіонів, підвищення стандартів життя населення, забезпечення їхнього дотримання для кожного громадянина незалежно від місця проживання, поглиблення процесів трансформації на основі підвищення ефективності використання ресурсів регіонів, дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування. Водночас центр намагався контролювати місцеве управління, а процеси адміністративних перетворень залишалися поверхневими, не отримавши належного розвитку на рівні низових районів [7, с. 57-58].

Прийнята у 1867 р. конституція не забезпечувала неухильної реалізації прав усіх громадян у коронних краях. Її положення багато в чому мали декларативний характер, а для їхньої реалізації потрібен був відповідний закон. Для того, щоб норми конституції реалізовувались, потрібно було реформувати усе австрійське законодавство, приймати нові нормативно-правові акти, які б створили належний механізм реалізації конституційних норм. Однак такі реформи практично не здійснювались. Зі значними труднощами була пов'язана реалізація положень конституції 1867 р. в частині рівності виборчого права та однакового доступу до державного управління (зокрема і до державних посад) [2, с. 25]. Так, в уряді львівського намісника не було жодного українця. Всі вищі посади в державі для українців теж були недосяжні. Але найбільш важливу роль для українців у той час відігравала участь у роботі органів законодавчої та виконавчої влади Австрії. Чисельність українців у представницьких структурах у різні часи була різною. Особливістю виборчої системи Австрії було те, що вона безпосередньо залежала від податкової спроможності населення. На 1910 р. у Галичині українці сплачували 18% прямого податку, хоч становили близько 39,9% населення. Низька податкова спроможність відбилась на чисельності виборців у виборчих округах, де переважало українське населення. У Галицькому сеймі у 1861 р. працювало 49 депутатів-українців, у 1876 р. – 14 осіб, у 1889 р. – 16 осіб, у 1913 р. – 32 [11, с. 88].

У 1873 р. було затверджено новий процесуальний кодекс, який проіснував із незначними змінами аж до розпаду Австро-Угорщини. Кодекс цей складався з 27 розділів і 494 статей. Він встановлював усність і гласність процесу, допускав участь громадськості (маючи

на увазі суд присяжних) в розгляді тяжких злочинів і проводив ідею вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддів [9, с. 66]. Кодекс 1873 р. розширив компетенцію судів присяжних і відніс до їх підсудності 22 види тяжких злочинів, вчинення яких загрожувало позбавленням волі строком не менше як п'ять років, а також дев'ять злочинів і два проступки політичного характеру. Суд присяжних складався з суддів сенату крайового суду і 12 присяжних засідателів. Останні виносили вердикт про вину, а судді визначали міру покарання. Списки присяжних засідателів щорічно складалися адміністративними органами. До них включалися особи, які відповідали вимогам майнового, вікового та освітнього цenzів. Суд шляхом жеребкування вибирав потрібну йому для розгляду конкретної справи кількість присяжних. Згідно з новим законодавством верховна судова влада, тобто право помилювання, пом'якшення покарання та звільнення від судового переслідування, належала монарху, причому всі суди повинні були діяти від його імені [5, с. 23].

Головними принципами кримінального права можна вважати поділ правопорушень на злочини і проступки. Констатувалося, що немає злочину, не передбаченого законом, і немає кари, не передбаченої законом. Система покарань передбачала смертну кару, а також різні види позбавлення волі. За проступки встановлювалися штрафи, арешт, покарання палицями, заборона на проживання. Було посилено кари щодо революціонерів, грабіжників, казнокрадів, порушників громадського спокою. У кримінальному процесі передбачалася участь захисників [1, с. 73].

Провідними засадами цивільно-правових відносин імперії були: охорона приватної власності; свобода договірних відносин; спадкоємство; опіка; цивільний і церковний шлюб; розширення прав жінок та позашлюбних дітей.

7 квітня 1870 р. видано закон, який дозволяв страйки, якщо вони були належним чином підготовлені й умотивовані. Таким чином, австрійсько-імперське конституційне законодавство у Галичині (як, зрештою, у Буковині, меншою мірою – на Закарпатті) відіграло роль каталізатора національної свідомості для провідної верстви населення краю – української інтелігенції. А це, своєю чергою, призвело до пожвавлення подальшої боротьби за національне відродження.

Еволюцію правової ідеології Австро-Угорщини у бік демократизації та розбудови громадянського суспільства, верховенства права можна прослідкувати на реорганізації виборчого законодавства з поступовим розширенням прав як окремих громадян, так і національностей. Реформа здійснювалась поетапно і часто гальмувалася представниками великого капіталу, великими землевласниками, а також місцевою елітою. Для українського населення це мало складні наслідки. Його право на рівність серед інших націй розглядали частіше за все крізь призму ідеологічних уявлень місцевої еліти – поляків в Галичині і румунів в Буковині. Розвиток інституту виборів на західноукраїнських землях, які входили до складу Австрії та Австро-Угорщини відбувався не лише у боротьбі за демократизацію, а й у боротьбі за визнання права українського народу на самобутність.

Висновки. Таким чином, поліетнічний склад населення Австро-Угорської імперії змушував шукати шляхів для збереження цілісності держави. Взнявши на озброєння ідеї просвітництва та ідеї природного права було вирішено обрати мирний шлях боротьби за власні права. Цьому також найбільше сприяла правова ідеологія, яка мала виконати роль стабілізуючого фактора у життєдіяльності суспільства. Вона була спрямована на проголошення політико-правових свобод, піднесення державно-правової культури населення імперії шляхом послідовних реформ. Австрійський парламентаризм зробив українське питання «видимим», поставив його на політичний ґрунт, унеможливив повне витіснення українців з крайової та державної політики.

Правова ідеологія імперії здійснила орієнтацію з побудови станової держави на демократичну, яка б забезпечувала захист прав усіх категорій населення. Розвиток українського національного руху в умовах конституційного ладу та легальної, зокрема парламентської, політичної діяльності дозволив українцям пройти школу громадянського дозрівання, наочно демонстрував небезпеку відставання від сусідніх народів, змушував відповідати на

запитання, які за інших обставин відкладалися на невизначене майбутнє, а отже, сприяв прискоренню націотворчих процесів.

В умовах сьогодення, ми не тільки повинні враховувати попередній історико-правовий досвід, а й сформувані цілісну державницьку ідеологію, що має ґрунтуватися на ідеях дотримання громадянських прав і свобод, побудови соціальної й правової держави. Ідеологія важлива й з огляду на повномасштабне вторгнення росії, яке має ідеологічне підґрунтя і демонструє кардинальну відмінність української світоглядної парадигми від російської.

Список використаних джерел:

1. Бойко І. Й. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Вип. 59. Львів, 2014. С. 71–79.
2. Едер П.Т. Система австрійських судових органів у Галичині та їхня діяльність щодо захисту прав і свобод людини за австрійськими конституціями (1849 і 1918 рр.). *Науковий вісник Харківського державного університету*. Випуск 6-2. Том 1. 2014. С. 24-27.
3. Єфремова Н.В. Історико-правові аспекти приєднання західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 190-196.
4. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених у рейхсраті 1867. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.
5. Мацькевич М. М. Судова система на території Західної України в період панування австро-угорської монархії: історико-правові аспекти розвитку. *Наше право*. 2015. № 4. С. 23-25.
6. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. К.: «МП Леся», 2012. 400 с.
7. Поповичук О. Правові засади організації місцевого самоврядування в Австрії в імперську добу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 54-58.
8. Ситник О.М. Правова ідеологія як складник механізму державно-правового регулювання. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 9-14.
9. Терлюк І.Я. Українська правова думка та австрійське право у Галичині (контекст видань у формі витягів з нормативних актів з коментарями та зразками правових документів). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 3. 2012. С. 63-72.
10. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: [навч. посібник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / за ред. В.Д. Гончаренка. 2-ге вид. переробл. і доп. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 728 с.
11. Шандала О. О. Правове регулювання громадянства та правовий статус громадян в Австро-Угорській імперії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32(1). С. 88-91. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_32\(1\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_32(1)_22).

ЛАЗАРЄВ В. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)*

УДК 340.13(4-6ЄС)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.3>

ВИТОКИ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У статті проведено теоретико-правовий аналіз становлення та розвитку концепції запобігання зловживанню правами в контексті європейської юриспруденції. Розглянуто ключові етапи та витoki цієї ідеї, що дозволило не лише визначити теоретичні засади, а й відстежити її еволюцію впродовж часу.

Проаналізовано історичний контекст та етапи, які передували становленню концепції запобігання зловживанню правами в європейській юриспруденції. Виявлено перші прояви цієї ідеї у правових документах, юридичних дискусіях та судових рішеннях. Визначено ключові теоретичні підходи, що стали основою для формування принципів цієї концепції в європейському юридичному просторі.

Ретельно проаналізовано ряд ключових факторів, які відіграли суттєву роль у сприянні розвитку концепції запобігання зловживанню правами у європейському співтоваристві. Це дослідження дозволило виокремити та глибше розглянути ці фактори, що впливали на формування та узагальнення даної концепції.

У дослідженні було проведено аналіз рішень Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ), де простежується початок використання терміну «зловживання правом» і подальша еволюція розуміння цього терміну у судових рішеннях. Розглянуті рішення визначаються рядом ключових моментів, які сприяли поширенню та уточненню цього юридичного терміну у контексті європейської правової практики.

Встановлено, що Європейський Суд визнав та вперше послався на концепцію запобігання зловживанню як на загальний принцип права європейського співтовариства. У своїх рішеннях суд виокремив дві основні категорії зловживань, що визначило новий стандарт в застосуванні цього принципу.

З'ясовано, що заборона зловживання правом, як важливий правовий принцип, закріплена статтею 54 Хартії Європейського Союзу про основні права. Ця стаття визначає основні принципи та обмеження в забезпеченні захисту прав і свобод, покладених на громадян та осіб, які перебувають на території Європейського Союзу.

Наголошено, що у своїй практиці щодо застосування принципу заборони зловживання правом, Суд Правосуддя Європейського Союзу (ЄС) виявляє глибоке розуміння та розрізнення поняття зловживання правом, враховуючи його двоскладову структуру, що включає об'єктивний та суб'єктивний елементи. Об'єктивний аспект зловживання правом пов'язаний з формальними та об'єктивними параметрами дій суб'єкта. Суб'єктивний елемент зловживання правом пов'язаний із наміром чи мотивацією суб'єкта.

Ключові слова: право, зловживання, зловживання правом, заборона зловживання правом, приватне право, доктрина зловживання, суд, Європейський Суду з прав людини, національне право, законодавство, справедливість.

Lazariev V. V. Origins and development of the concept of abuse of law in european jurisdiction

The article provides a theoretical and legal analysis of the formation and development of the concept of prevention of abuse of rights in the context of European jurisprudence. The author examines the key stages and origins of this idea, which allowed not only to define the theoretical foundations, but also to track its evolution over time.

The author analyses the historical context and stages which preceded the emergence of the concept of prevention of abuse of rights in European jurisprudence. The author identifies the first manifestations of this idea in legal documents, legal discussions and court decisions. The author identifies the key theoretical approaches which became the basis for formulating the principles of this concept in the European legal space.

A number of key factors that have played a significant role in promoting the development of the concept of preventing the abuse of rights in the European community are thoroughly analysed. This study has allowed to identify and examine in more depth these factors that influenced the formation and generalisation of this concept.

The study analyses the judgments of the European Court of Human Rights (ECHR), which traces the beginning of the use of the term "abuse of law" and the further evolution of the understanding of this term in court decisions. The judgments under consideration are identified by a number of key points which contributed to the spread and clarification of this legal term in the context of European legal practice.

It is established that the European Court of Justice has recognised and referred to the concept of prevention of abuse as a general principle of European Community law for the first time. In its judgments, the Court has distinguished two main categories of abuse, which has set a new standard for the application of this principle.

It is established that the prohibition of abuse of law, as an important legal principle, is enshrined in Article 54 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. This Article defines the basic principles and limitations in ensuring the protection of rights and freedoms vested in citizens and persons residing in the territory of the European Union.

It is noted that in its practice of applying the principle of prohibition of abuse of law, the Court of Justice of the European Union (EU) demonstrates a deep understanding and distinction of the concept of abuse of law, given its two-part structure, which includes objective and subjective elements. The objective aspect of the abuse of law is related to the formal and objective parameters of the subject's actions. The subjective element of abuse of rights is related to the intention or motivation of the subject.

Key words: *law, abuse, abuse of right, prohibition of abuse of right, private law, doctrine of abuse, court, European Court of Human Rights, national law, legislation, justice.*

Вступ. Дослідження доктринальних положень та позитивного права європейських країн має важливе значення для вітчизняної науки, оскільки дозволяє не лише досліджувати і аналізувати передові та інноваційні правові досягнення, але і впроваджувати їх в українську правову систему. Зокрема, розглядання європейських доробків у напрямі зловживання правом відкриває можливості для удосконалення вітчизняних правових практик. Європейський досвід у сфері подолання зловживання правом може слугувати цінним джерелом інформації та вдосконалення підходів до регулювання цього питання у національному законодавстві. Дослідження рішень Європейського Суду щодо неприпустимості зловживання правом може допомогти визначити оптимальні стратегії та принципи для попередження надмірного використання права суб'єктами правових відносин. При цьому, важливо не лише адаптувати

європейський досвід до вітчизняних умов, але і зберігати риси, що визначають особливості вітчизняної правової системи. Інтеграція передових європейських підходів у сфері зловживання правом може сприяти розвитку більш ефективної та справедливої системи захисту прав та свобод в Україні. Саме тому, дослідження європейської практики у царині запобігання зловживання правом є важливою складовою вітчизняних досліджень.

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на проведення теоретико-правового аналізу виникнення та еволюції ідеї запобігання зловживання правами в контексті європейської юриспруденції. З фокусу визначеної мети випливають наступні завдання: аналіз історичних коренів та походження концепції зловживання правами в європейській юриспруденції; визначення ключових періодів та етапів, що визначали розвиток цієї правової ідеї в різних періодах; охарактеризувати вплив Європейського Суду з прав людини на формування та розвиток концепції запобігання зловживання правом; визначення впливу концепції запобігання зловживання правом на формування сучасного законодавства в Європі.

Результати дослідження. Поняття «зловживання» використовується в різних галузях права і в багатьох правових системах для досягнення різних цілей. Його витоки можна простежити у римському праві. В римському праві концепція «*abusus*» була пов'язана з ідеєю власності, яка визнавала право власника вільно розпоряджатися своїм майном. Однак з часом виникла потреба обмежити це право для забезпечення справедливості та уникнення можливих шкідливих наслідків. Це призвело до розвитку концепції «*abusus*» у вигляді обмежень та умов, що регулювали права власників у їхньому користуванні власністю.

Зважаючи на подальший розвиток юридичної доктрини та правових систем, таких як європейське та англійське право, ідеї з римської традиції перетворилися в концепцію «зловживання правом». Це стало ключовим елементом у механізмі обмеження прав та свобод особи для забезпечення балансу інтересів та уникнення неправомірних дій. Зловживання правом розглядається як можливість обмеження або анулювання права, коли його використання порушує принципи справедливості, добросовісності або загрожує іншим суб'єктам правовідносин. Таким чином, ідея «зловживання» правом, знаходячи свої витоки в римському праві, стала основою для розробки принципів сучасного правового регулювання.

Зловживання правом, за своєю правовою природою, є суспільно шкідливим діянням і різновидом юридично значущої поведінки, що здійснюється, як правило, у межах норм права. Це ускладнює кваліфікацію даної поведінки як правопорушення, оскільки вона не завжди є протиправною, тобто такою, що порушує норми права, та найчастіше позначається терміном «незаконні дії» [1, с. 289; 2, с. 21]. Тому варто наголосити, що зловживання правом представляє собою надзвичайно тонку межу між законністю та справедливістю, де суб'єкт використовує свої правові можливості не для захисту своїх інтересів чи виправданої реалізації прав, а для негативного впливу на суспільство.

Важливо розуміти, що суб'єкт залишається в межах правової свободи, проте його дії, які здавалося б, відповідають закону, породжують велику соціально-неприйнятну шкоду. Це може виявитися в різних сферах, від економічних та фінансових зловживань до використання правових інструментів для тиску на індивідів чи групи осіб.

Зловживання правом не лише порушує гармонію суспільних відносин, але і може призводити до загострення конфліктів, створювати недовіру до правової системи та висувати питання про необхідність реформування правових рамок для забезпечення більшої етичності та справедливості.

Досліджуючи особливості зловживання правом, можна провести загальне розмежування між зловживанням, яке відбувається тоді, коли особа намагається отримати надмірні переваги, покладаючись на право, завдаючи таким чином непропорційної шкоди іншим, і порушенням, яке полягає в неналежному використанні правила. Хоча обидві концепції мають спільні елементи, вони відрізняються в ряді аспектів. Перше поняття є насамперед поняттям приватного права і походить з французького права. Воно спрямоване на обмеження здійснення приватних прав у світлі суспільних цілей і, зрештою, на приборкання надмірного індивідуалізму. Друге значення є ширшим. Зловживання тут розуміється як обхід або ухилення і має

на меті заборонити особі отримувати вигоду, яка, хоча і може бути результатом формального дотримання правила, насправді переслідує мету, що виходять за межі його цілей.

Зловживання правом у римському праві, знайшло своє відображення в багатьох системах цивільного права. У французькому праві воно знайшло плідний ґрунт у суперечках між сусідами. У своїй найпростішій формі воно означає, що право не повинно здійснюватися у явно нерозумний спосіб із заподіянням шкоди іншим особам. Це визначення підкреслює об'єктивні елементи зловживання та його зв'язок з принципом пропорційності. У той час як у деяких правових системах об'єктивні шкідливі наслідки можуть бути достатніми для того, щоб вважатися зловживанням, інші системи вимагають також суб'єктивного елементу, наприклад, наміру заподіяти шкоду. У світлі рішення у справі «Бредфорд проти Пікльза», доктрина зловживання не відображається в англійському загальному праві, хоча більш ретельне дослідження англійського права в цілому вказує на більш тонкий підхід.

У праві європейського співтовариства доктрина зловживання з'явилася не одразу із його виникненням. Традиційно Суд ЄС не визнавав її як загальний принцип. Причина цього – функціональна. Заповнюючи прогалини Договору про утворення Європейського Союзу (Договір), Суд розробив низку принципів, заснованих на верховенстві права, з метою захисту особи від здійснення публічної влади. Зловживання правом як загальний принцип права не має публічно-правового походження. Цей принцип був розроблений, насамперед, у приватному праві континентальних держав-членів для обмеження необмеженого здійснення права власності та пом'якшення несправедливих наслідків договірної свободи. Хоча в національному праві вона знайшла застосування і в інших галузях, таких як процесуальне право. Під час становлення правової системи європейського співтовариства у Суду ЄС не було необхідності розробляти загальну доктрину зловживання правами. Починаючи з 1970-х років, у прецедентному праві з'явилися деякі посилання на цю доктрину, але вони залишалися ізольованими. Суд віддав перевагу широкому визначенню основних свобод, припускаючи, що доктрина відіграє обмежену роль у сфері внутрішнього ринку. Такий підхід *laisse faire* був зрозумілим. У судовій програмі розбудови інтеграції, яка мала на меті сприяти завершенню формування внутрішнього ринку, розвитку доктрини зловживання правом не приділялося уваги.

З розвитком правової системи європейського співтовариства почала розвиватися і доктрина запобігання зловживань. Цьому сприяли два фактори. По-перше, оскільки сторони в судових процесах прагнули максимально розширити сферу дії договірних свобод, уряди-відповідачі вдавалися до доктрини зловживань як до противаги. По-друге, поширення законодавства європейського співтовариства в таких сферах, як непрямі податки та субсидії, неминуче збільшило можливості для неналежного використання переваг європейського співтовариства. Як наслідок, Суд ЄС почав формулювати елементи загального принципу. Сьогодні посилання на цю доктрину є численними і були зроблені, серед іншого, в сільському господарстві, корпоративному праві, податковому праві, вільне пересування працівників, вільний рух капіталу та міждержавна корпоративна мобільність, вільний рух послуг, товарів, соціального та процесуального права [3, с. 3-4].

Поняття зловживання було визначено у справі *Гоффманн-Ля Рош* наступним чином: «зловживання є об'єктивним поняттям, що стосується поведінки суб'єкта господарювання, який займає домінуюче становище, що впливає на структуру ринку, на якому внаслідок самої присутності такого суб'єкта господарювання послаблюється ступінь конкуренції, і який через застосування методів, відмінних від тих, що зумовлюють нормальну конкуренцію товарів чи послуг на основі угод комерційних операторів, має наслідком перешкодження підтриманню рівня конкуренції, що все ще існує на ринку, або зростанню цієї конкуренції».

Однак слід зазначити, що після рішення у справі *Хоффман-Ля Рош* на поняття зловживання вплинув економічний підхід Комісії до статті 102 Договору про заснування Європейського Союзу. Цей підхід бере свій початок з Керівних принципів і, здається, ставить у центр уваги наслідки поведінки суб'єкта господарювання та добробут споживачів. Відповідно, Комісія зазначила в Настановах, що метою правозастосовчої діяльності Комісії щодо

виключної поведінки є забезпечення того, щоб домінуючі суб'єкти господарювання не перешкождали ефективній конкуренції.

Утискаючи своїх конкурентів в антиконкурентний спосіб, що негативно впливає на добробут споживачів, чи то у формі вищих цін, ніж ті, що могли б існувати в іншому випадку, чи в іншій формі, наприклад, обмеження якості або звуження споживчого вибору. Цей підхід підтверджує і розширює мету статті 102 Договору про заснування Європейського Союзу щодо зміцнення та сприяння добробуту споживачів. Цей підхід також зазнав критики, оскільки стверджується, що він не повністю сумісний з попередньою судовою практикою, яка не вимагала, щоб практика завдавала шкоди споживачам для того, щоб її можна було вважати неправомірною. Крім того, стверджується, що вимога поглибленого економічного аналізу в кожному конкретному випадку може призвести до правової невизначеності. Крім того, оскільки цей новий сучасний підхід, як видається, вимагає більш поглибленого економічного аналізу в кожному конкретному випадку, він призводить до зменшення можливостей для застосування правил *per se*, передбачених статтею 102 Договору про заснування Європейського Союзу. Відхід від застосування правил *per se*, передбачених статтею 102 Договору про заснування Європейського Союзу, підтримується експертами, оскільки, на їхню думку, Суд ЄС не повинен ігнорувати вчення кількох десятиліть економічного аналізу, яке показує, що знижки можуть бути джерелом підвищення ефективності. Тому експерти стверджують, що, наприклад, знижки не повинні автоматично розглядатися за правилом незаконності *per se*, яке міститься у справі *Гофмана Ла-Роша*. Не слід забувати, що Керівний документ щодо статті 102 Договору про заснування Європейського Союзу не є обов'язковим до виконання документом, а радше має на меті вплинути на інтерпретацію та розширити аналітичну сферу застосування статті 102 Договору про заснування Європейського Союзу. Втім, такий підхід був підтверджений Судом ЄС [4, с. 18-19].

У справі Кофоеда, спираючись на своє попереднє рішення у справі Галіфакс Європейський суд вперше послався на запобігання зловживанню як на загальний принцип права європейського співтовариства і виокремлює дві основні категорії зловживань. По-перше, випадки, коли особа намагається обійти національне законодавство, покладаючись на фундаментальну свободу, і, по-друге, випадки, коли особа намагається отримати неналежну вигоду від права, наданого законодавством європейського співтовариства. В обох категоріях доктрина зловживання розуміється у другому значенні, наведеному вище, а саме, як намагання перешкодити особі отримати вигоду, яка хоча і є результатом формального дотримання правила, але переслідує цілі, що лежать за межами його цілей. Таким чином, це доктрина проти обходу закону, а не принцип справедливості, спрямований на обмеження надмірного покладання на приватні права, як це традиційно розуміється в цивільному праві.

Щоб встановити наявність зловживання правом, необхідно спочатку визначити зовнішні межі права, про яке йдеться. Це, у свою чергу, передбачає з'ясування мети положення, на якому ґрунтується право, та визначення кола інтересів, на захист яких воно спрямоване. Таке дослідження може бути інтерналізованим, тобто здійснюватися приховано в рамках процесу тлумачення. Відсутність прямого посилання на принцип не обов'язково означає, що суд не взяв до уваги сукупність інтересів, коли дослідження, орієнтоване на зловживання, відбувається відкрито.

Нарешті, принцип запобігання зловживанню може бути конкретизований у законодавстві, а саме, у спеціальних положеннях, які встановлюють прямі заборони або визначають точний зміст права чи умови, за яких воно може бути реалізоване. Як ми побачимо, це особливо актуально у сфері фінансового права, де поняття зловживання правом є дуже конкретизованим. Іншим прикладом такого втілення є Директива про несправедливі умови, яка містить орієнтовний перелік несправедливих договірних положень [3, с. 4].

На саміті держав-членів ЄС 7 грудня 2000 р. у Ніцці (Франція) була підписана Хартія ЄС про основні права. Хартія наразі є найбільш повним, кодифікованим документом, що містить основні права в рамках ЄС. Згодом Лісабонський договір 2007 року визнав Хартію джерелом первинного права ЄС (ст. 6 (1) Договору про ЄС). З урахуванням цих положень

Лісабонського договору, 12 листопада 2007 р. Радою ЄС, Парламентом і Комісією була затверджена нова редакція Хартії. Зміни, внесені до її тексту, присвячені переважно уточненню сфери її дії та порядку застосування [5, с. 99].

Варто зазначити, що заборона зловживання правом закріплена статтею 54 («Зловживання правом») Хартії ЄС про основні права, яка гласить, що «жодне з положень цієї Хартії не повинно тлумачитися як таке, що передбачає будь-яке право займатися діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, визнаних у цій Хартії, або на їх обмеження більшою мірою, ніж це передбачено цією Хартією» [6, с. 304; 7; 8, с. 9-10]. Більше того, Хартія передбачає недопущення тлумачення її положень як таких, що обмежують чи шкодять правам людини та основним свободам у відповідній сфері їх застосування, визнаним правом Європейського Союзу, міжнародним правом та міжнародними конвенціями, учасниками яких є як Європейський Союз, Європейське співтовариство, так і держави-члени ЄС, а також зокрема Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також конституціями держав-членів (ст. 53 Хартії основних прав ЄС). Оскільки зловживання правом заборонено в багатьох конституціях європейських держав, а також зважаючи на окреме застереження щодо недопущення обмеження чи шкоди правам людини, закріпленим ЄКПЛ, можна зробити висновок, що положення статті 17 ЄКПЛ щодо недопущення надмірного обмеження прав та свобод, викладених у самій Конвенції, визнаються Європейським Союзом.

Таким чином, у своїй практиці щодо застосування принципу заборони зловживання правом ЄС Суд правосуддя ЄС звертає увагу на те, що поняття зловживання правом має двоскладову структуру, що включає об'єктивний та суб'єктивний елементи. Об'єктивний елемент зловживання правом полягає у ситуації, коли формально правила та необхідні умови реалізації права дотримані, але закладена у цьому правилі мета не досягається реалізацією цього права. Суб'єктивний елемент у структурі зловживання правом полягає у намірі особи, що реалізує право, досягти певної вигоди для себе від правил Співтовариства через навмисне штучне створення необхідних для набуття права умов, встановлених відповідним джерелом права [5, с. 99-100].

Висновки. Концепція ідеї зловживання правом знайшла свій корінь у стародавньому Римі, де юристи розвивали та формулювали правові принципи. В ті часи з'явилася уява про те, що використання правового статусу може призвести до негативних наслідків для суспільства, а не лише для індивідуума. У римській традиції розвивалася ідея, що володіння правами повинно бути збалансованим і не повинно призводити до порушення справедливості чи загрози громадському порядку.

З часом ці ідеї з римської традиції перейшли в європейську та англійську правові системи. У європейському праві концепція зловживання правом стала важливим елементом цивільного та адміністративного права. Ідеї про обмеження правового володіння для запобігання зловживанням входять у склад основних принципів правових систем багатьох країн Європи. Водночас, англійське право також приділяє велику увагу концепції зловживання правом. Англійська правова доктрина розвинула цю ідею в рамках цивільного та адміністративного права, де суди визнають право як необхідне для правильної функціонування суспільства, але водночас намагаються захистити від зловживань, які можуть призвести до несправедливих наслідків. Отже, концепція зловживання правом є важливим елементом правової традиції, що пройшла шлях від стародавнього Риму до сучасних європейських та англійських правових систем, сприяючи формуванню принципів справедливості та балансу в правових відносинах.

З розвитком правового порядку Європейського Союзу почала формуватися та активно розвиватися доктрина зловживання правом. Початково, із створенням Європейського Співтовариства в 1951 році, ця доктрина не отримала визнання як самостійний принцип. Тим не менш, з часом та розвитком європейського юридичного простору, особливо після визнання Європейського Суду за правами людини (Суд ЄСПЛ) правового простору ЄС як особливого, стали акцентуватися аспекти, що стосуються зловживання правом в контексті європейської інтеграції.

Однією з вагомих причин розвитку доктрини зловживання правом в європейському правовому просторі стало визнання необхідності узгодження різних національних правових систем для забезпечення ефективного функціонування європейського ринку та здійснення інтеграції між країнами-членами.

Починаючи з ранніх 90-х років ХХ століття, Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) почав враховувати принцип зловживання правом у своїх рішеннях. Суд почав активно використовувати цей принцип для обмеження влади держав та встановлення балансу між правами громадян та державними інтересами.

Зловживання правом стало важливим елементом європейської правової системи, яке дозволяє уникати можливих перекосів у реалізації прав та свобод осіб, а також сприяє забезпеченню справедливості та захисту основоположних цінностей Європейського Союзу. Розвиток доктрини зловживання правом свідчить про поступове вдосконалення європейської правової системи в напрямку забезпечення ефективного функціонування та захисту прав людини в умовах глибокої інтеграції між країнами-членами ЄС.

У своїй практиці щодо застосування принципу заборони зловживання правом, Суд Правосуддя Європейського Союзу ретельно вивчає та враховує двоскладову структуру цього поняття, яка включає об'єктивний та суб'єктивний елементи. Об'єктивний елемент вказує на те, що зловживання правом може бути визначене на основі самої природи дії чи наслідків використання права. Суд приділяє увагу можливому перекрученню чи надмірному застосуванню права, що призводить до негативних наслідків для інших учасників правових відносин чи для суспільства в цілому. Суб'єктивний елемент вказує на те, що зловживання правом може визначатися із залученням мотивацій та намірів суб'єкта. Суд звертає увагу на інтенції особи використовувати свої права та свободи в специфічний спосіб, який може визначати його як неприпустиме зловживання.

При цьому Суд ЄС визначає, що встановлення факту зловживання правом вимагає балансування інтересів та обставин конкретної справи. Відзначається, що цей принцип застосовується у випадках, коли використання права може суперечити загальним цілям та цінностям, що закладені в самому Європейському Союзі. Такий підхід Суду ЄС дозволяє уникнути однозначних або формалістичних визначень зловживання правом, а замість цього враховувати контекст та обставини конкретного випадку, забезпечуючи гнучкість та справедливість у рішеннях.

Список використаних джерел:

1. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3 (62). С. 286–295.
2. Вертегел Є. П., Куртіш Л. А. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 20-23. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/2>
3. Tridimas P. Takis. Abuse of Right in EU Law: Some Reflections with Particular Reference to Financial Law. *Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper*. 2009. № 27. DOI <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1438577>
4. Peric Gabriel. EU Competition Law and Abuse of Dominance: A deep dive into Article 102 of the TFEU. VT. 2022. 46 p.
5. Буроменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 247 с.
6. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Європейське право*. 2013. № 1-2. С. 294-304.
7. Лехник Н. Л. Хартія Європейського Союзу з основних прав : встановлення нових стандартів прав людини в Європейському Союзі чи остаточне відмежування від решти європейських країн? *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 22, ч. 2 : Суспільні науки. С. 242-244.
8. Муравйов В. І., Святун О. В. Організаційно-правовий механізм захисту прав людини в Європейському Союзі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 117(1). С. 3-16.

ЛУБЧУК О. Д.,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри теорії та філософії
права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 340.12(430)"19/20"Р. Алексі:341.231.14
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.4>

ПРАВА ЛЮДИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ ДУАЛЬНОЇ ПРИРОДИ ПРАВА РОБЕРТА АЛЕКСІ

У статті розглянуто ключові положення концепції дуальної природи права сучасного німецького філософа й теоретика права Роберта Алексі. Зазначено, що запропонована вченим формула дуальності права полягає не лише у визнанні ідеального та реального вимірів складовими єдиного поняття права, а й у їх якісному поєднанні. У зв'язку з цим акцентовано увагу на наявності необхідного зв'язку між фактичним виміром права, що базується на авторитетному встановленні та соціальній ефективності, та його ідеальним виміром, в основі якого лежить моральна правильність, або ж прийнятність. Доведено, що лише аналіз права крізь призму взаємоузгодженості вищезгаданих вимірів уможливує розкриття справжньої природи права згідно з вказаною концепцією.

Проаналізовано основні аспекти теорії дискурсу Роберта Алексі та відзначено важливість останньої в обґрунтуванні ним прав людини. Наголошено, що виражені у правилах дискурсу цінності слугують базисом для визнання прав людини дискурсивно необхідними. Водночас обґрунтовано позицію, згідно з якою права людини, будучи результатом дискурсу, вибудованого на засадах рівності й свободи, все ж потребують відповідного юридичного закріплення задля забезпечення їх гарантування. В контексті наведеного акцентовано увагу на тому, що ідеальний вимір забезпечує моральну прийнятність прав людини, натомість фактичний – їх інституціоналізацію.

Зазначено, що концепція прав людини, запропонована Робертом Алексі, ґрунтується на визнанні п'яти необхідних ознак, яким повинні відповідати права людини. До них віднесено: універсальність, моральну значущість, фундаментальний характер, пріоритетність щодо позитивного права та абстрактність. Розглянуто питання співвідношення морального характеру прав людини та їх правової інституціоналізації. Доведено, що запропонований вченим підхід демонструє тісний взаємозв'язок між ідеальним та фактичним вимірами прав людини, за якого моральний характер останніх та їх інституціоналізація не протиставляються, а трактуються як взаємодоповнюючі.

Ключові слова: *дуальна природа права, ідеальний вимір права, реальний вимір права, моральна прийнятність права, права людини, інституціоналізація прав людини.*

Lubchuk O. D. Human rights through the prism of the Robert Alexy's concept of the dual nature of law

In the article the key provisions of the contemporary German philosopher and theoretician of law Robert Alexy's concept of the dual nature of law have been considered. It has been noted that the formula of the duality of law proposed by the scientist consists not only in the recognition of both ideal and real dimensions as

components of a single concept of law, but also in their quality combination. In this regard, attention has been focused on the existence of the necessary link between the factual dimension of law, which is based on authoritative issuance and social efficacy, and its ideal dimension, which takes its origins from moral correctness, or acceptability. It has been proved that only the analysis of the law through the prism of the consistency of the above-mentioned dimensions enables to reveal the real nature of law according to the specified concept.

The main aspects of Robert Alexy's theory of discourse have been analyzed and the importance of the latter in his justification of human rights has been noted. It has been emphasized that the values expressed in the rules of discourse serve as a basis for recognizing human rights as discursively necessary. At the same time, the position, according to which human rights, being the result of a discourse built on the principles of equality and freedom, nevertheless require appropriate legal consolidation in order to ensure their guarantee, has been substantiated. In the context of the above, attention has been focused on the fact that the ideal dimension provides the moral acceptability of human rights, while the factual dimension ensures their institutionalization.

It has been noted that the human rights concept proposed by Robert Alexy is based on the recognition of five necessary features that human rights must meet. They include: universality, moral significance, fundamental character, priority over positive law and abstractness. The issue of the relationship between the moral character of human rights and their legal institutionalization has been considered. It has been proved that Robert Alexy's approach demonstrates a close relationship between ideal and factual dimensions of human rights, according to which the moral character of the latter and their institutionalization are not opposed, but interpreted as complementary.

Key words: *dual nature of law, ideal dimension of law, real dimension of law, moral correctness of law, human rights, institutionalization of human rights.*

Вступ. На сьогодні питання прав людини залишається одним із найактуальніших як у правовій доктрині, так і в науково-теоретичних дослідженнях філософії права. Складність й багатоаспектність досліджуваного поняття зумовили формування низки підходів щодо трактування його сутнісного змісту та ключових характеристик. Впродовж тривалого часу теоретико-філософське осмислення феномену прав людини здійснювалось крізь призму двох основних концепцій: позитивістської та природно-правової. Водночас останні десятиліття ознаменувались появою низки компромісних підходів. Серед них важливе місце займає філософсько-правова концепція дуальної природи права Роберта Алексі, яка стала спробою об'єднання двох вимірів права: ідеального, спрямованого на забезпечення моральної прийнятності права, та реального, зорієнтованого на його дієвість та соціальну ефективність.

Дослідженню основних положень концепції дуальної природи права Роберта Алексі присвячено наукові публікації М.І. Козюбри, С.І. Максимова, Ю.І. Матвєєвої, В.П. Плавича, Н.І. Сатохіної, Г.В. Христокіна. Водночас розкриттю змісту прав людини крізь призму вищезгаданої концепції не приділено достатньої уваги у правовій доктрині, що й зумовило актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні сутності прав людини та визначенні їхніх ключових характеристик на основі аналізу основних положень концепції дуальної природи права Роберта Алексі.

Результати дослідження. Видатний сучасний німецький філософ й теоретик права Роберт Алексі розробив ретельно продуману та змістовно вивірену систему правової філософії, витoki якої сягають І. Канта та яку він називає «інституціоналізацією розуму». Прагнучи вийти за межі опозиції юридичного позитивізму і теорії природного права, вчений пропонує формулу дуальності права як єдності його реального й ідеального вимірів, та

ідентифікує свою позицію як неопозитивістську [1, с. 29]. Вагомого значення в цьому контексті набуває саме термін «дуальність», яким послуговується Р. Алексі, протиставляючи його поняттю «дуалізм». В такий спосіб він прагне акцентувати увагу не на роздвоєнні природного та позитивного права, а на двоскладовій природі права як єдиного цілого. До того ж дуальність природи права за Р. Алексі полягає не просто у визнанні ідеального та реального вимірів складовими єдиного поняття права, а в їх якісному поєднанні [2].

Як зауважує С.І. Максимов, неопозитивістська теорія права вченого ґрунтується на тезі, згідно з якою існує необхідний зв'язок між юридичною чинністю, або юридичною правильністю, з одного боку, і моральною прийнятністю, або моральною правильністю – з другого боку. Тобто право має фактичний вимір, визначений наявністю офіційних джерел та соціальною ефективністю, та водночас ідеальний вимір, що полягає в моральній правильності [3, с. 94]. Як наслідок, лише аналіз права крізь призму взаємоузгодженості вищенаведених вимірів згідно з теорією Р. Алексі уможливило розкриття справжньої природи права.

Обґрунтування власної концепції Р. Алексі починає із характеристики ідеального виміру й, зокрема, аргументу правильності, який лежить в його основі, та який є джерелом необхідного зв'язку між правом і мораллю згідно з вказаним підходом [4, с. 35]. Відповідний аргумент означає, що окремі правові норми та юридичні рішення, а також правові системи в цілому мають претензію на правильність [5, с. 35]. Раціональність наведеного він обґрунтовує за допомогою теорії дискурсу, за якою нормативне судження буде правильним тоді і тільки тоді, коли воно є результатом раціонального практичного дискурсу [3, с. 94]. Водночас основу дискурсивної раціональності становлять відповідні принципи та правила, як-от: несуперечливість, ясність мови, достовірність емпіричних даних, відкритість, прозорість дискурсу. Вагоме значення відводиться також процедурним правилам, які гарантують свободу та рівність всіх учасників дискурсу, надаючи їм право участі в ньому, а також право відстоювати власну позицію [6, с. 37]. Як наслідок, саме теорії дискурсу вчений відводить важливу роль в доведенні аргументу правильності, а тому доцільності виокремлення ідеального виміру права загалом.

Вагомого значення вищезгадана теорія набуває і в контексті обґрунтування Р. Алексі прав людини. З огляду на те, що правила дискурсу виражають цінності свободи та рівності, права людини, на думку вченого, доцільно вважати дискурсивно необхідними, а їх спростування – дискурсивно неможливим [2]. Як наслідок, він розглядає права людини як елементи апріорної структури дискурсу [7, с. 122]. Водночас, як зауважує Г.В. Христокін, недоліком цього підходу є те, що змістовно дискурс завжди залежить від соціокультурного контексту, який визначається панівними в суспільстві цінностями та нормами [8, с. 94].

Крім того, сам Р. Алексі зауважує, що теорія дискурсу зіштовхується із низкою складнощів, зумовлених, зокрема, тим, що відповідна процедура не завжди призводить до єдиної правильної відповіді. Адже двоє людей, дотримуючись одних і тих же ж правил дискурсу, можуть водночас відстоювати протилежні за своїм змістом судження. Наведену ситуацію вчений називає «проблемою практичного пізнання», вирішення якої вимагає переходу від першої стадії, визначеної виключно ідеалами правильності та дискурсу, до другої стадії, на якій юридично відрегульовані процедури гарантують прийняття єдиного рішення та передбачають його здійснення [2]. У такий спосіб Р. Алексі обґрунтовує тісний взаємозв'язок між ідеальним виміром права, що виражає відповідність права вимогам моральної правильності, та фактичним, який покликаний забезпечити його дієвість та соціальну ефективність.

Аналізуючи фактичний вимір права, вчений зауважує, що він стосується права як факту, тобто як соціальних фактів. З-поміж соціальних фактів, на яких базується право, Р. Алексі виокремлює два ключові: авторитетне встановлення та соціальну дієвість. Оскільки вони передбачають інституціоналізацію певного роду, фактичний вимір може також бути названий «інституційним виміром» [5, с. 35]. Взаємоузгодженість ідеального та фактичного вимірів вбачається необхідною і у випадку з правами людини, які будучи результатом дискурсу, вибудованого на засадах рівності й свободи, потребують відповідного юридичного закріплення задля забезпечення їх гарантування. В контексті наведеного ідеальний вимір

забезпечуватиме моральну правильність, або ж прийнятність, прав людини, натомість фактичний – їх інституціоналізацію.

Концепція прав людини, запропонована Р. Алексі, ґрунтується на визнанні п'яти необхідних ознак, яким повинні відповідати права людини. До них вчений відносить: універсальність, моральну значущість, фундаментальний характер, пріоритетність та абстрактність. Аналізуючи таку ознаку, як універсальність, вчений пропонує розглядати її крізь призму трискладової структури прав людини, яка включає носія, адресата й предмет відповідних прав. Відповідно, Р. Алексі розмежовує універсальність носія та універсальність адресата прав людини. Перша полягає у тому, що права людини є правами, які належать усім людям. В основі ж другої лежить теза, згідно з якою права людини є правами всіх стосовно всіх [9, с. 174–175]. Щоправда, він не надає відповідним судженням категоричного характеру.

Зокрема, в контексті характеристики універсальності носія прав людини вчений порушує проблему прав третього покоління, які, на його думку, не підпадають під поняття прав людини, оскільки є правами не окремих індивідів, а правами спільнот або ж держав. Натомість винятком із правила щодо універсальності адресата він вважає категорію відносних прав людини – тих прав, якими володіють всі стосовно однієї людини, групи або ж держави (наприклад, виборче право), на протигагу абсолютним правам, універсальність адресата яких не викликає сумніву [9, с. 176]. Таким чином, Р. Алексі наводить низку уточнень, покликаних врахувати специфіку окремих прав, а також узгодити власну концепцію із вимогами нового історичного контексту.

Щодо моральної значущості як однієї із ключових характеристик прав людини, то її зміст згідно з теорією Р. Алексі полягає у можливості обґрунтування відповідних прав стосовно кожної людини, що сприймає раціональні аргументи. Тобто право визнається морально чинним, якщо воно може бути виправданим [5, с. 57]. Водночас Р. Алексі відзначає наявність у правовій доктрині доволі поширеної позиції, згідно з якою моральний характер прав людини вважається таким, що суперечить їх правовій інституціоналізації [9, с. 176]. Не погоджуючись з наведеним твердженням, вчений вирішує відповідну суперечність за допомогою співвідношення між правами людини та конституційними правами.

Права людини він відносить до ідеального виміру права, на відміну від конституційних, які зараховує до реального виміру, вважаючи їх частиною позитивного права, а саме позитивного права на рівні конституції. Відповідне уточнення покликане акцентувати увагу на тому, що включення прав до конституції є лише одним із способів перетворення прав людини у позитивне право, поруч із введенням їх до міжнародних та наднаціональних угод, конвенцій тощо [5, с. 57]. В такий спосіб Р. Алексі наводить приклад того, як права людини як моральні, або ж ідеальні права, здатні перетворюватись у позитивне, або ж реальне право. Крім того, в процесі аргументування своєї позиції Р. Алексі зазначає, що таке перетворення має кілька переваг, оскільки відбувається без будь-якої зміни змісту або ж втрати моральної значущості прав людини. Тобто ідеальний вимір права після такого перетворення не перестає, а продовжує існувати на рівні з реальним.

Третьою конститутивною ознакою прав людини Р. Алексі вважає їхній фундаментальний характер. На протигагу ознаці універсальності, яку він пов'язує із такими елементами прав людини, як їхній носій та адресат, наведена характеристика визначається предметом відповідних прав. Йдеться про захист та задоволення фундаментальних інтересів та потреб людини, зокрема тих, незадоволення яких призводить до смерті чи страждання, або ж зачіпає сутність автономії людини. До того ж Р. Алексі зауважує, що за ступенем фундаментальності права людини можна поділити на центральні (які у своїй основі є значною мірою нечутливими стосовно історичних змін) та периферійні (які є більш залежними від історичних варіацій) [9, с. 178–179].

Схожий підхід вчений застосовує в контексті розкриття такої характеристики прав людини, як їхня абстрактність. Зокрема, Р. Алексі зазначає, що попри наявність можливості створити каталог прав людини, яким властивий якомога менший ступінь абстрактності, окремі права зможуть бути конкретизовані лише у відповідній історичній ситуації через процедури

та інституції певної системи права [9, с. 180]. Як наслідок, завжди існуватимуть ті чинники, що об'єктивно зумовлюватимуть певний рівень абстрактності прав людини, і, відповідно, ті права, зміст яких вимагатиме конкретизації залежно від певних історичних обставин.

Ще однією характеристикою прав людини, доцільність виокремлення якої відзначає вчений, є їхній пріоритет щодо позитивного права. Його він пропонує розглядати у двох контекстах: 1) як слабкий пріоритет: не позитивне право є критерієм для змісту прав людини, а права людини є критерієм для змісту позитивного права; 2) як сильний пріоритет: у разі якщо певне позитивне право призводить до порушення прав людини, для цього права це означає втрату і характеру права, і його правової значущості [9, с. 179]. Хоч питання визнання сильного пріоритету залишається одним із найбільш дискусійних у правовій доктрині, саме дотримання прав людини, на думку Р. Алексі, є необхідною умовою легітимності позитивного права.

Висновки. На підставі аналізу вищенаведеного варто зазначити, що концепція дуальності права Р. Алексі відіграє вагомий роль у розкритті сутнісного змісту прав людини та їхніх ключових характеристик. Розглядаючи права людини як моральні права, що належать ідеальному виміру права, він все ж відзначає необхідність їх належного юридичного закріплення задля забезпечення їх гарантування. В такий спосіб підкреслює важливість взаємоузгодженості ідеального та фактичного вимірів прав людини, за якої їхній моральний характер та інституціоналізація не протиставляються. Натомість остання постає необхідним механізмом забезпечення реалізації прав людини як у площині національного, так і міжнародного права, який водночас не заперечує їхню моральну значущість.

Список використаних джерел:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Т. 2 : *Філософія права*. Харків : Право, 2017. 1128 с.
2. Alexy R. The Dual Nature of Law. IVR 24th World Congress «Global Harmony and Rule of Law» (September 15-20, 2009, Beijing, China). Papers. Plenary Session. Beijing, 2009. P. 257–274.
3. Максимов С.І. *Філософія права* Роберта Алексі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія. 2016. № 1. С. 89–97.
4. Козюбра М. І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12–42. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/37ae021d-0d97-4e9e-928b-7347bb5cbdcf> (дата звернення: 21.01.2024).
5. Алексі Р. Ідеальний вимір права. *Філософія права і загальна теорія права*: наук. журнал; пер. з англ. С. Максимова. Харків : Право, 2020. № 2. С. 35–61.
6. Матвеева Ю.І. Подвійна природа права, юридична визначеність і коректність (справедливість) права. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2021. Т. 8. С. 34–41. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/fcc8c9a3-58b0-42af-b440-8d0e7a8cc580> (дата звернення: 21.01.2024).
7. Сатохіна Н.І. Обґрунтування прав людини: реконструкція проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія. 2016. № 1. С. 119–127. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11424/1/Satohina_119-127.pdf (дата звернення: 21.01.2024).
8. Христокін Г.В. Ідея прав людини: пошук нових підходів обґрунтування в добу глобальних трансформацій. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021 № 1 (21). С. 92–98.
9. Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі. *Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої*. Київ : Ніка-Центр, 2016. С. 172–189.

МИХАЛЬЧУК Б. С.,
*аспірант кафедри теорії та історії
держави і права
(Навчально-науковий інститут
права імені Іоанікія Малиновського
Національного університету
«Острозька академія»)*

УДК 340.13 / 352

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.5>

**ДО ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СТІЙКИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ:
УЧАСНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ
У ЧАСІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ**

У статті зосереджено увагу на викликах та перспективах впровадження інструментів участі на місцевому рівні в часі повномасштабної російсько-української війни. Попри на попередні успіхи в процесі децентралізації, який у нашій державі триває з 2014 року, залишаються сумніви щодо ефективності інструментів участі в українських громадах. У цьому контексті виникає потреба розглянути проблему не лише в полі юридичної науки, а й беручи до уваги соціологічні дослідження, що репрезентують зміни рівня залученості громадян на місцях до та після 24 лютого 2022. **Мета статті** – здійснити загальний міждисциплінарний аналіз перспектив застосування принципів та інструментів учасницької демократії в українських громадах у розрізі децентралізаційних процесів та викликів, спричинених повномасштабною війною.

Результати соціологічного дослідження, проведеного програмою сприяння громадській активності «Долучайся» у 2020, 2021 та 2023 році, свідчать про зростання рівня безпосередньої участі населення у своїй громаді. Результати опитування вказують, що найбільшими індикаторами впливу на загальний показник росту участі населення в громаді стали волонтерство та грошові пожертви на підтримку опору російській агресії. Водночас нижчі показники мають такі інструменти участі, як громадські слухання, місцеві ініціативи, участь у дорадчих органах тощо. З одного боку, наведені дані свідчать про мобілізаційну та самоорганізаційну здатність українських громад у часі повномасштабної війни. З іншого боку, у такий спосіб створюється запит на формування та законодавчого закріплення ширшого кола інструментів безпосередньої участі на місцевому рівні у часі тривалої війни. Залучення активу громади до безпосереднього прийняття рішень дає можливість спільно мінімізувати виклики сьогодення. Наприклад, це стосується питань побудови системи меморіалізації та вшанування пам'яті героїв російсько-української війни у громадах, формуванні та оновленні місцевих політик, у пошуці нових ефективних комунікаційних каналів та засобів інформування населення, у збільшенні кількості ресурсів для підтримки Збройних сил України, внутрішньо-переміщених осіб та наповнення місцевого бюджету загалом.

Ключові слова: *інструменти участі, децентралізація, учасницька демократія, громадянське суспільство, місцеве самоврядування.*

Mykhalchuk B. S. Before the process of developing resilient democratic processes: participatory democracy at the local level in Ukraine during times of the full-scale war

The article focuses on the challenges of implementing participatory tools at the local level during the full-scale Russia's war in Ukraine. Despite previous successes in the decentralization processes, which has been ongoing in Ukraine since 2014, doubts remain about the effectiveness of participatory tools in Ukrainian communities. In this context, there is a need to consider the issue not only in the field of legal science, but also taking into account sociological researches, which represent changes in the level of citizen engagement before and after February 24, 2022. The article aims is to conduct a comprehensive interdisciplinary analysis of the prospects for applying the principles and tools of participatory democracy in Ukrainian communities in the context of decentralization processes and challenges caused by the full-scale war.

The results of a sociological study conducted by the «Engage» program in 2020, 2021, and 2023 indicate that nowadays the level of direct participation of the population in their communities increase. Survey results indicate that the most significant indicators influencing the overall increase in community participation were volunteering and monetary donations to support resistance to Russian aggression. At the same time, such participatory tools as public hearings, local initiatives, participation in advisory bodies, etc. show lower indicators. On the one hand, the data provided demonstrates the mobilization and self-organization capabilities of Ukrainian communities during the full-scale war. On the other hand, this creates a demand for the formation and legislative consolidation of a broader range of participatory tools at the local level during prolonged conflict. Involving community stakeholders in decision-making allows jointly addressing current challenges. For example, this relates to issues such as building a system of memorialization and honoring the memory of heroes of the Russian-Ukrainian war in communities, shaping and updating local policies, searching for new effective communication channels and means of informing the population, increasing resources to support the Armed Forces of Ukraine, internally displaced persons, and overall filling the local budget.

Key words: *participation tools, decentralization, participatory democracy, civil society, local self-government.*

Вступ. У контексті стійкості демократичних процесів в Україні, впровадження принципів та інструментів демократії участі на місцевому рівні постає перед численними викликами під час повномасштабної війни. Попри наявний позитивний досвід процесів децентралізації, результатів запровадження низки інструментів безпосередньої участі в українських громадах, залишаються сумніви щодо їх ефективності. Ця проблематика посилюється загальносвітовою кризою демократії та її інститутів, наявним теоретичним дискурсом щодо ефективності впровадження демократії участі, який часто може видаватися ідеалістичним чи навіть утопічним, а також наслідками повномасштабної російсько-української війни.

На сьогодні проблематика розвитку стійких демократичних процесів в Україні перебуває в міждисциплінарному фокусі, викликає інтерес не лише з боку правознавців, а й політологів, економістів та соціологів, що вкотре підтверджує актуальність дискусії та потребу в об'єднанні зусиль задля пошуку рішень. У межах юридичної науки активним періодом вивчення інструментів учасницької демократії та ефективності їх функціонування був період останніх п'яти років перед початком повномасштабної війни (І. Корж, І. Шумляєва, М. Ставнійчук, Т. Андрійчук ін.). Після 2022 року з'явилася лише невелика кількість наукових розвідок, у яких правознавці розглядають як виклики, що постали з війною, вплинули на взаємодію між громадянським суспільством та державою загалом (С. Ішук), а також на розвиток та впровадження інструментів учасницької демократії на місцевому рівні зокрема (О. Роговенко, Т. Андрійчук та ін.).

Постановка завдання. У межах окресленої проблематики метою статті є загальний міждисциплінарний аналіз перспектив застосування принципів та інструментів учасницької демократії в українських громадах у розрізі децентралізаційних процесів та викликів, спричинених повномасштабною війною.

Результати дослідження. У контексті процесу децентралізації в Україні, який активно триває з 2014 року, започатковано чимало практик участі на місцевому рівні. Зокрема, в українських громадах розпочато формування та впровадження таких інструментів участі, як громадські бюджети, електронні петиції, громадські слухання, наглядові ради при комунальних підприємствах та інші механізми громадського контролю та участі.

Питання якісного впровадження інструментів участі у громадах неодноразово перебувало у фокусі дослідників учасницької демократії та публічного управління на місцях. Відтак слушними видаються коментарі про необхідність комплексного підходу до правового оформлення учасницьких механізмів на місцевому рівні. Наприклад, дослідниця І. Шумляєва зазначає, що «належне правове оформлення <...> має передбачати комплексне закріплення сукупності форм і методів реалізації принципів народовладдя через систему заходів щодо взаємодії місцевих органів публічної влади і територіальних громад під час вирішення питань місцевого значення» [16, с. 115].

У питанні вдосконалення правового врегулювання механізмів участі на місцевому рівні актуальним залишається прийняття законопроекту № 7283 Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13] та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування, який у лютому 2024 року отримав позитивний висновок Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування [14] до прийняття у другому читанні та в цілому. При цьому дослідник О. Роговенко вказує на те, що пропонування в законопроекті «...перелік форм народовладдя на рівні місцевого самоврядування здебільшого збігається із позиціями експертів» [15, с. 23]. Також науковець слушно пропонує класифікувати визначені законопроектом форми участі на безпосередні та опосередковані відповідно до обов'язковості прийняття органами місцевого самоврядування [15].

У контексті аналізу європейських принципів учасницької демократії та їх впровадження в Україні чіткий та структурний аналіз подає І. Корж. Дослідник слушно зауважує, що «місцева демократія має функціонувати в контексті, який генерує нові виклики, що є наслідком структурних і функціональних змін в організації місцевого управління, радикальних політичних, економічних й соціальних змін в Європі, в тому числі глобалізації» [7, с. 37]. Неспростовною також є теза щодо необхідності держави формувати політики із залученням органів місцевого самоврядування та на основі принципів Європейської Хартії місцевого самоврядування [2] та Додатку 1 до Рекомендації Rec(2001) 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» [12]. Також І. Корж наголошує на важливості взаємодії громад та органів місцевого самоврядування задля підвищення рівня громадської свідомості, щоб «сприяти культурі демократичної участі, підвищувати обізнаність про належність до громади та заохочувати громадян брати на себе відповідальність і робити внесок у життя своїх громад» [7, с. 37]. Продовжуючи цю тезу, варто звернути увагу на деякі соціологічні дані, що відображають кількісні та якісні показники рівня залучення населення та поінформованості про впровадженні механізми участі у громаді.

Загальну динаміку рівня участі у громадах у періоди до та після початку повномасштабного вторгнення можна простежити на основі аналізу загальнонаціональних досліджень, проведених програмою сприяння громадській активності «Долучайся» у 2020, 2021 та 2023 роках. Загалом рівень участі населення в житті своїх громад мав сталу позитивну динаміку у поінформованості населення, але показники безпосереднього залучення громадян до впроваджених учасницьких інструментів знаходився на низькому рівні. За результатами згаданого опитування щодо громадського залучення у 2020 році, середній показник

регулярної участі у зборах громади та інших громадських заходах не перевищував 7%. Щодо різних форм безпосередньої демократичної участі, респонденти в основному були залучені до роботи громадських комітетів (8,1%), участі у громадських слуханнях (6,4%) та мирних зібраннях (4,4%), готові подавати скарги стосовно інфраструктурних питань (5,2%) та ініціювати чи підписувати електронні петиції (4,2%) [3]. Водночас понад 61% респондентів загальнонаціонального опитування зазначали про ствердне небажання долучатися до різного способу участі у житті громади, серед яких: створення чи участь у роботі будинкового, вуличного чи квартального комітету, участь у громадських слуханнях, мирних зібраннях, подання скарг та запитів, ініціювання та підписання петицій, участі у дорадчому органі тощо [3]. Такі ж результати загальнонаціонального опитування були отримано у 2021 році, відповідно до яких середній показник регулярної залученості до безпосередньої участі в громаді становив – 7%, а 30% респондентів зазначили про небажання брати участь у житті своєї громади [4].

Після початку повномасштабного вторгнення можемо спостерігати значне зростання рівня безпосередньої участі населення у своїй громаді. Для порівняння із загальним показником громадської участі на регулярній основі (7%) у 2020 та 2021 роках, у 2023 цей показник у 7,5 разів вищий для непереміщених осіб (53%), у чотири рази (28%) зріс показник регулярної залученості для внутрішньо переміщених осіб у громаді, а для зовнішньо переміщених осіб становить – 38% [5]. На протигагу результатам 2020 та 2021 років, де про ствердне небажання долучатися до участі у житті громади зазначали 60% та 30% відповідно, у 2023 році такі показники становили 11% для непереміщених осіб, 16% – внутрішньо переміщені особи та 13% – зовнішньо переміщені особи.

Результати опитування вказують, що найбільшими індикаторами впливу на загальний показник росту участі населення в громаді стали волонтерство та грошові пожертви на підтримку опору російській агресії. А такі форми безпосередньої участі як громадські слухання, місцеві ініціативи, участь у дорадчих органах, створення самоорганізаційних колективних ініціатив, подання петицій, скарг мають нижчі показники росту.

Отож наведені вище соціологічні показники у динаміці дають можливість стверджувати не лише про мобілізаційну та самоорганізаційну здатність українських громад у часі повномасштабної війни, а також про їх запит до формування та законодавчого закріплення ширшого кола інструментів безпосередньої участі на місцевому рівні у часі тривалої війни.

Варто зауважити, що громадський бюджет як одна з форм безпосередньої участі не була включена до опитувальника. Водночас можемо спрогнозувати суттєве зменшення кількості реалізованих громадських бюджетів як форми безпосередньої участі у громаді через введені законодавчі обмеження у зв'язку із запровадженням воєнного стану. Зокрема, це питання взято до уваги в межах іншого дослідження під назвою «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні» від Ради Європи, що було проведене у 2022 році. Згідно з наведеними даними, громадський бюджет визначено як інструмент, що є «посередньо використовуваним» [1] на сьогодні. Це пов'язано з тим, що «цільові кошти, які закладалися в бюджетах міст та громад для реалізації низових ініціатив, були перенаправлені на військові потреби» [1, с. 23].

З моменту введення воєнного стану Указом Президента України 24 лютого 2022 року [9], запроваджено обмеження деяких конституційних прав і свобод громадян, а дія Закону України «Про правовий режим воєнного стану» формує обмеження щодо взаємодії органів місцевого самоврядування та населенням, зокрема щодо публічності оприлюднення проєктів актів органів місцевого самоврядування [11], обмеження у публічності та гласності під час роботи депутатських комісій та сесій місцевих рад, як наслідок змін до Регламенту органів місцевого самоврядування [10] призупинення надання відповідей на звернення громадян, підприємств, установ та організацій тощо. До травня 2022 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 року № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану», видано

рекомендації обмежувати роботу відповідних сайтів органів місцевого самоврядування та інших комунікаційних систем та публічних цифрових реєстрів. Згадані комунікаційні обмеження та бюджетні процедури [8] у часі воєнного стану мають безпосередній вплив на процедури громадських бюджетів, що стає наслідком їх скасування, зміни строків реалізації проєктів тощо.

Варто зазначити, що вищенаведені показники високого росту і бажання населення брати безпосередню участь у житті своєї громади, свідчать про запит до органу місцевого самоврядування на якісні послуги та вимоги до прозорості, відкритості і готовності до взаємодії у межах компетенції місцевого органу. У цьому контексті механізми безпосередньої участі варто розглядати як реальний інструмент на місцевому рівні у часі повномасштабної війни для співпраці органів місцевого самоврядування із організаціями громадянського суспільства, бізнесом та громадою. Водночас відмова місцевих інституцій від побудови взаємозв'язків може загострити внутрішньополітичну ситуацію у громаді та призвести до соціального обурення, і навпаки, готовність місцевого самоврядування до побудови партнерської моделі взаємодій сприятиме підвищенню рівня участі населення у житті громади, залученню ресурсів до місцевого бюджету та допоможе швидше й більш ефективно ідентифікувати проблеми у громаді.

Окрім цього, залучення активу громади до безпосереднього прийняття рішень дає можливість спільно мінімізувати виклики громади у часі затяжної війни, наприклад у питанні побудови системи меморіалізації та вшанування пам'яті героїв російсько-української війни у громаді, у формуванні та оновленні місцевих політиків, у пошуці нових ефективних комунікаційних каналів та засобів інформування населення, у збільшенні кількості ресурсів для підтримки Збройних сил України, внутрішньо-переміщених осіб, загальному наповненню бюджету громади, тощо.

Варто додати і про значний внесок організацій громадянського суспільства, незалежних аналітичних центрів до формування стійкості демократичних процесів на місцевому рівні через напрацювання якісних методичних рекомендацій, типових положень, проведення соціологічних досліджень, надання безпосередніх консультацій представникам органів місцевого самоврядування тощо. Відтак дослідник С. Іщук зазначає, що на сьогодні існує потреба «на конституційному рівні утвердити положення про те, що громадянське суспільство – це асоціація вільних і рівноправних людей, яка забезпечує узгодженість їхніх різноманітних інтересів на засадах самоорганізації і державно-правового регулювання» [6, с. 70]. Дослідник відзначає, що за час останніх двох років громадянське суспільство яскраво проявило свій потенціал, організовуючи волонтерські рухи та інші форми самоорганізації з метою протидії ворогу та оборони держави, в тому числі і на місцях. Цю тезу також ілюструють соціологічні показники про рівень громадської залученості, наведені вище. Серед них саме волонтерство та грошові пожертви на підтримку опору ворогу є найбільш поширеними формами громадського активізму.

Висновки. Таким чином, учасницька демократія та її механізми безпосередньої участі варто розглядати як дієвий інструмент у процесі формування стійких демократичних процесів в Україні. А збільшення рівня участі у громадах у часі повномасштабної війни свідчить про «дорослішання» українського суспільства та є індикатором готовності брати персональну відповідальність за прийняття рішень у своїх громадах. Також це свідчення широкого запиту на формування якісних місцевих політиків для подальшого розвитку децентралізаційних та євроінтеграційних процесів України.

Список використаних джерел:

1. Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні. URL: <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85> (дата звернення 19.02.2024).
2. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення 19.02.2024).

3. Загальнонаціональне опитування щодо громадського залучення 2020. *ENGAGE* : вебсайт. URL: <https://engage.org.ua/ukraintsi-zalucheni-do-hromadskoi-diiialnosti-ale-unykaiut-aktyvnoi-uchasti/> (дата звернення 20.02.2024).
4. Загальнонаціональне опитування щодо громадського залучення 2021. *ENGAGE* : вебсайт. URL: <https://engage.org.ua/vtracheni-mozhlyvosti-ne-dyvliachys-na-suspilnu-koryst-hromadiany-skeptychno-stavliatsia-do-uchasti-u-diiialnosti-ho-ta-ikh-finansuvanni/> (дата звернення 20.02.2024).
5. Загальнонаціональне опитування щодо громадського залучення 2023. *ENGAGE* : вебсайт. URL: <https://engage.org.ua/zahalnonatsionalne-opytuvannia-shchodo-hromadskoho-zaluchennia-vesna-lito-2023-ukraintsi-rozkhodiatsia-v-pohliadakh-shchodopovoiennykh-priorityativ-ale-ob-iednuiutsia-u-protydii-ahresii-ta-pidtrymtsi/> (дата звернення 20.02.2024).
6. Ішук С. Концептуальні питання взаємодії громадянського суспільства та держави в Україні у сучасних умовах. *Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: 2023 рік* : Матеріали XVI Міжнародної наукової конференції 22–23 червня 2023. Острого : видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. С. 67–71. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8874/1/Zbirnyk.pdf#page=67> (дата звернення 20.02.2024).
7. Корж І. Європейські принципи партисипативної демократії та їх впровадження в Україні. *Інформація і право*. 2022. Вип. 1(40). С. 35–45.
8. Порядок виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.02.2024).
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 20.02.2024).
10. Про внесення змін та доповнень до деяких рішень Київської міської ради. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MR221659?an=1&ed=2022_12_08 (дата звернення 20.02.2024).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 19 жовтня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 21.02.2024).
12. Про участь громадян у місцевому публічному житті : Рекомендація (Rec)2001 19 Комітету міністрів Ради Європи від 6 грудня 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення 19.02.2024).
13. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74096 (дата звернення: 18.02.2024).
14. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування : висновок Головного комітету. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1532317> (дата звернення: 18.02.2024).
15. Роговенко О. До питання формування партисипативної демократії в Україні. *Приватне та публічне право*. 2022. Вип. 4. С. 22–26.
16. Шумляєва І. Вплив європейських норм партисипативної демократії на підвищення рівня участі громадян України в місцевому самоврядуванні. *Аспекти публічного управління*. 2021. Вип. 1. С. 113–120. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/860/835> (дата звернення 20.02.2024).

МОСЕЙКО А. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Дніпровський гуманітарний
університет)

МАКУШЕВ П. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри історії та теорії
держави і права
(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.6>

ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ВІД ПРОЯВІВ ЕКСТРЕМІЗМУ

У статті здійснено теоретичні узагальнення і наведено практичні вирішення окремих проблем захисту національної державності від проявів екстремізму в Україні, та на цій основі зроблено висновки й узагальнення.

Визначено, що екстремізм несе у собі не тільки внутрішньодержавну загрозу, але й загрозу для сусідніх країн, для всієї світової спільноти в цілому, тому боротьба з цим явищем ведеться на міжнародному світовому та на міжнародному регіональному рівні. Розглянуто окремі питання сутності екстремізму, що є надзвичайно важливими як у теоретичному, так і в практичному значенні, а також визначальними під час вирішення будь-яких питань протидії цьому негативному явищу, оскільки від правильного його розуміння залежать формування стратегії і тактики такої діяльності, постановка її цілей, визначення засобів їх досягнення тощо

У дослідження поставлено наукову проблему та визначено її актуальність. Проблема екстремізму на сьогодні постає доволі гостро. Рівень екстремістських настроїв залишається високим. Враховуючи агресію РФ проти України, інформаційну та кібервійну проти нашої держави, ті чи інші аспекти захисту національної державності від проявів екстремізму вимагають посиленої уваги зі сторони правоохоронних, судових, виховних, освітянських, інших державних органів, громадських об'єднань, фізичних та юридичних осіб. Сучасний екстремізм визначено як протиправну діяльність осіб на основі соціальної, національної, політичної расової, статевої (гендерної), вікової, релігійної та іншої нетерпимості щодо їх опонентів. Проаналізовано окремі міжнародні акти, які регулюють питання протидії екстремізму як заходу захисту національної державності, а законодавство зарубіжних держав та України. Запропоновано широкий та вузький підходи (трактування) захисту національної державності від проявів екстремізму з позиції норм кримінального законодавства та розглянутого міжнародного досвіду. Наведено аргументи щодо недоцільності прийняття окремого Закону про протидію екстремізму. З іншої сторони, відзначено важливість протидії екстремізму іншими шляхами та на рівні окремих органів.

Ключові слова: екстремізм, екстремістська діяльність, терористична діяльність, протидія, захист національної державності, ідеологія, кримінальні правопорушення.

Moseiko A. H., Makushev P. V. Protection of national statehood from manifestations of extremism

The article makes theoretical generalizations and provides practical solutions to certain problems of protecting national statehood from manifestations of extremism in Ukraine, and conclusions and generalizations are made on this basis. A scientific problem is set in the study and its relevance is determined. The problem of extremism is quite acute today. The level of extremist attitudes remains high. Taking into account the aggression of the Russian Federation against Ukraine, the information and cyber war against our state, certain aspects of the protection of national statehood from manifestations of extremism require increased attention from law enforcement, judicial, educational, educational, other state bodies, public associations, individuals and legal entities. Modern extremism is defined as the illegal activity of individuals based on social, national, political, racial, sexual (gender), age, religious and other intolerance towards their opponents. Separate international acts that regulate the issue of countering extremism as a measure to protect national statehood, as well as the legislation of foreign countries and Ukraine, are analyzed. Broad and narrow approaches (interpretation) of the protection of national statehood from manifestations of extremism from the standpoint of criminal law norms are proposed. Arguments are presented regarding the impracticality of adopting a separate Law on Countering Extremism. On the other hand, the importance of countering extremism in other ways and at the level of individual bodies was noted.

Key words: extremism, extremist activity, terrorist activity, opposition, protection of national statehood, ideology, criminal offenses.

Постановка наукової проблеми. Проблематика екстремізму, як прихильність до крайніх поглядів, заходів, методів дій у певній діяльності – політиці, праві, релігії тощо, останнім часом є однією з найбільш актуальних і для світової спільноти загалом, і для України зокрема, в умовах агресії росії.

Екстремізм є негативним суспільним, політичним, правовим явищем, спрямованим на поширення своєї ідеології радикальними, крайніми засобами, часто – насильницькими. Прояви екстремізму можна спостерігати впродовж усієї історії людства. Не вирішена проблема захисту національної державності від проявів цього явища і на сьогодні. У наш час, у контексті протидії агресії рф необхідні зміни у соціальному, економічному, політичному, правовому аспектах протидії екстремізму. Особливо важливим з них є правовий, на національному рівні повинен бути створений теоретичний аспект антиекстремістської боротьби у нормативно-правовій базі. Під правовим забезпеченням захисту національної державності від проявів екстремізму варто розуміти систему нормативно-правових актів, які мають постійно та ефективно забезпечувати протидію цьому явищу через визначення відповідних мети, завдань, засад, методів та форм. Проте на сьогодні в Україні фактично немає правового поля, у межах якого було б визначено низку вказаних заходів. Зокрема, потребує аналізу екстремізм з позиції норм вітчизняного кримінального законодавства; все ще є насущним розгляд питання про необхідність прийняття окремого закону про протидію екстремізму (про захист національної державності від проявів екстремізму). Вищевказане обґрунтовує актуальність та важливість опрацювання теми «Захисту національної державності від проявів екстремізму».

Аналіз досліджень проблеми. За радянських тоталітарних часів тема екстремізму та його видів майже не розглядалася, оскільки самі прояви «радянською людиною» якихось крайніх, інакших поглядів вважались неприйнятними. За своєю природою екстремізм у цей період сприймався тільки як атрибут «капіталістичних» держав та «держав, що розвиваються». На пострадянському просторі, у тому числі й в Україні, проблему екстремізму взагалі та захисту національної державності від проявів цього явища зокрема підняли з середини 1990-х років. З тих часів та до сьогодні проблеми екстремістської діяльності

вивчаються на рівні права, а також політології, соціології, педагогіки та інших наук. У юриспруденції аналіз екстремізму в Україні здійснюється фахівцями із загальної теорії права, криміналістики, кримінального процесуального права, кримінального права, кримінології, юридичної психології, юридичної соціології, іншими спеціалістами.

Зокрема, зародження та становлення екстремізму, його види, сутність та історичні форми прояву досліджували та інші.

Ю. Безсусідня, А. Благодарний, В. Бояров, Ю. Вітомський, І. Галицький, В. Гусєв, Д. Зоренко, Ю. Ірха, Е. Кісілюк, М. Кобець, М. Коваль, Д. Савочкін, С. Сарбаш, Т. Рева, А. Рубан, В. Тиква, А. Тодосієнко, М. Стрельбицький, Е. Федосов, А. Чайковський, О. Чуваков, В. Шакур, Я. Ярош та інші.

Серед зарубіжних дослідників щодо протидії екстремізму можна назвати праці таких вчених як Е. Дж. Гобсбаум (Велика Британія), Р. Наджафгулієв (Азербайджанська Республіка), Ж. Нурбекова (Республіка Казахстан) та інших.

Незважаючи на численні публікації, присвячені різноманітним аспектам феномена екстремізму, єдиного підходу до розуміння екстремізму та його сутності, належного наукового осмислення серед учених поки що не достатньо.

Виклад основного матеріалу. Виникнення, розвиток та сучасний стан екстремізму [від лат. *extremus*, фр. *extremisme* – крайній, граничний] пов'язується з діяльністю певних радикальних суспільних груп, соціальних організацій, політичних та інших рухів, сил, течій. Екстремізм є комплексним суспільним, правовим, політичним, міжнародним явищем, спрямованим на поширення проявів власної ідеології крайніми радикальними засобами.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» «екстремізм» визначено як прихильність до крайніх поглядів та заходів (переважно у політиці) [7, с. 342].

У словнику «Філософія політики» за редакцією Л. Губерського та інших авторів, екстремізм – це «прихильність в ідеології й політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей» [29, с. 212].

На погляд В. О. Ігнатова, екстремізм відкидає будь-яке інакомислення, жорстоко намагаючись затвердити власну систему політичних, ідеологічних, релігійних поглядів, милою нав'язати їх опонентам, при цьому вимагає від прихильників екстремізму сліпої покори та виконання усіх наказів, інструкцій, що робить екстремізм спорідненим із фанатизмом [11, с. 427].

На думку О. Цебенка, екстремізм – дії, ідеології окремих осіб, груп, що виходять за межі загальноприйнятого у суспільстві політичного центру, закликають до руйнування загальноприйнятих моральних стандартів [30, с. 227].

А. Тодосієнко, аналізуючи екстремізм з погляду кримінології, відзначає, що він є «... полігамним соціально-негативним явищем, що базується на прихильності окремих політичних партій, організацій, груп, громадян до крайніх екстремістських поглядів, які виражаються в публічній формі насильницькими діями, що спричиняють собою загрозу національній безпеці та суспільству в цілому» [27, с. 215].

О. Козаченко та М. Гелемей, аналізуючи діяльність організованих злочинних груп екстремістської спрямованості, підкреслюють, що під екстремізмом можна розуміти «...чітко визначене, окремо взяте явище. Екстремізм з самого початку – це прихильність до крайніх поглядів і заходів, проте в даний час під екстремізмом розуміється також і як, певна діяльність, у результаті якої можуть виникати негативні наслідки» [17, с. 25].

Екстремізм визначають також і як певні види діяльності (погляди, почуття, установки, стратегії, дії тощо), які відрізняються від загальноприйнятих тим, що вони мають нетерпимий, нетолерантний характер, намагаються легітимізувати застосування насильства до прихильників, які мають інші погляди. При цьому екстремізм іноді вживається як синонім терміну «радикалізм», хоча «радикалізм» не має такого негативного відтінку як «екстремізм», тому вважається порівняно нейтральним.

Отже, на наш погляд, сучасний екстремізм можна визначити як протиправну діяльність осіб на основі соціальної, національної, політичної расової, статевої (гендерної), вікової, релігійної та іншої нетерпимості щодо їх опонентів.

Особливе значення набувають рішення, рекомендації та інші, прийняті ООН. Так, у Резолюції ПАРС 1344 (2003), прийнятій 29 вересня 2003 року, відзначено, що незалежно від природи будь-який екстремізм є формою політичної діяльності, який заперечує засади демократії та пропагує ідеологію та практику нетерпимості, ксенофобії, антисемітизм, ультранационалізм [20].

Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, яка була укладена 15 червня 2001 року, у ст. 1 визначає екстремізм як будь-яке діяння, яке спрямоване на насильницьке захоплення влади, насильницьке утримання влади, на насильницьку зміну конституційного ладу, на насильницьке посягання на громадську безпеку, в тому числі організацію у вказаних цілях незаконних збройних формувань, участь у них. Проте цю Конвенцію підписали лише кілька держав, тому великого міжнародного значення Шанхайська конвенція не має.

Щодо зарубіжного досвіду держав у протидії та запобіганні екстремізму, то найперше варто навести приклад США. Так, у 1993 році Міністерством оборони було прийнято Статут FM 100-19, FM 7-10 «Внутрішньодержавні операції». У цьому акті вказано, що збройні сили США можуть виконувати завдання з проведення спеціальних операцій по припиненню дій екстремістських організацій. Окремі повноваження щодо захисту державності США від проявів екстремізму надано Міністерству оборони США, Агентству національної безпеки (АНБ), Національному контртерористичному центру, іншим державним структурам, а також певним громадським організаціям.

Відповідальність за екстремістські правопорушення у Великобританії міститься в низці окремих актів, які регулюють не тільки безпосередньо захист національної державності від проявів екстремізму, які суміжні сфери – це, наприклад, закони про публічний порядок 1986 року, про тероризм 2000 року, закон Північної Ірландії 1996 року. Також Великобританія відома своєю стратегією протидії екстремізму та радикалізації «Prevent», оновлена версія якої затверджена у 2011 році.

У Новій Зеландії проблема протидії екстремізму постала по-новому після трагедії в м. Крайстчерч, де нападник з ультраправими екстремістськими поглядами у 2019 році вбив у мечетях 50 мусульман. Прем'єр-міністр Нової Зеландії Дж. Ардерн наголосила, що екстремізм – це глобальна проблема, і державам варто спільно боротися з нею [1].

У багатьох країнах СНД питання запобігання та протидії екстремізму спробували вирішити законодавчо. Так, закони про протидію екстремізму було прийнято у тоталітарних білорусі, росії, авторитарних Казахстані, Киргизії, Таджикистані, з більш демократичних держав – у Молдові.

Що стосується захисту національної державності від проявів екстремізму в Україні, то на рівні закону про екстремізм вказується лише у ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, згідно з якою Українська держава має здійснювати захист дітей від залучення їх до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій [22], то у ст. 3 Закону України «Про гастрольні заходи в Україні» від 10 липня 2003 року, відповідно до якої не допускаються заклики до пропаганди екстремізму впродовж часу проведення гастрольних заходів [19].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, який наразі втратив чинність, у ст. 7 до загроз національним інтересам та національній безпеці було віднесено прояви екстремізму у діяльності певних об'єднань національних меншин, релігійних громад. Проте у чинному Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року [21] термін «екстремізм» відсутній, оскільки відсутній і перелік загроз національній безпеці України – він встановлюється не цим Законом, а відповідною Стратегією національної безпеки України.

Саме тому екстремізм як поточна та прогнозована загроза національній безпеці та національним інтересам України визначено у кількох рішеннях РНБО, затвердженим відповідними указами Президента України, та які визначають ті чи інші стратегії національної безпеки України [23,24].

На рівні кримінального закону, насамперед – КК України [18], у певний короткий час екстремізм в Україні було криміналізовано. Так, одним із «диктаторських» законів від 16 січня 2014 року КК України було доповнено ст. 110-1 «Екстремістська діяльність». Цей Закон проіснував дуже недовго, і сам втратив чинність. Відповідно, екстремізм наразі криміналізований як кримінальне правопорушення, а саму ст. 110-1 КК України було виключено.

З іншої сторони, не зважаючи на декриміналізацію екстремізму, у КК України наявні певні склади кримінальних правопорушень (найперше – злочинів), які підпадають під ознаки проявів екстремізму.

Так, В. Климчук виділяє як форми екстремістської діяльності такі злочини, передбачені ст.ст. 109, 110, 157, 158, 159, 161, 350, 442 КК України [15].

О. Заблоцька та М. П. Кобець вважають, що КК України встановлює кримінальну відповідальність за екстремістські дії, передбачені у ст.ст. 109, 110, 113, 161, 258, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 293, 294, 295 [12, с. 189].

Е. Федосов, досліджуючи нормативне забезпечення протидії кримінальному екстремізму в Україні, відзначає, що за відсутності практики кримінально-правової протидії реально існуючому екстремізму злочини екстремістської спрямованості кваліфікуються в Україні переважно за ст. 263 «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» та ст. 296 «Хуліганство» [28, с. 113].

А. Чуваков вважає, що у КК України з метою удосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки варто перейменувати ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» на «Політичний екстремізм», а дії, які пов'язані із закликами до екстремізму, виділити у окрему ст. 109-1 «Публічні заклики до політичного екстремізму» [32, с. 212–213].

На погляд А. Бабій, систему екстремістських злочинів у КК України становлять такі групи злочинів: терористичні; «сепаратистські»; вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (злочини нетерпимості); інші злочини, вчинені з екстремістських мотивів або спрямовані на досягнення екстремістських цілей [2, с. 204].

Дійсно, певні кримінальні правопорушення, вказані у КК України, підпадають під екстремістські кримінальні правопорушення, вчинені угрупованнями або окремими екстремістами.

На наш погляд, аналіз захисту національної державності від проявів екстремізму з позиції норм кримінального законодавства припускає два підходи (трактування): широкий та вузький. За широкого підходу до кримінальних правопорушень екстремістської спрямованості можна віднести доволі значний масив норм КК України, зокрема, ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 147, 161, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 260, 293, 294, 295, 296, 300, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 349, 349-1, 436-447 [18].

Вузький підхід припускає віднесення до кримінальних правопорушень екстремістської спрямованості чотири з кримінальних правопорушень: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України), державна зрада (ст. 111 КК України), колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) та пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України) [18].

Протидія екстремізму як захід захисту національної державності вимагають оновлення не тільки кримінального, але також і іншого законодавства.

Наразі у вітчизняній юридичній літературі простежуються два основних підходи до правової регламентації протидії екстремізму. Так, деякі науковці (наприклад, Ю. Ірха [13, с. 64]), враховуючи, що екстремістська діяльність створює передумови до проведення терористичної діяльності, пропонують передбачити відповідні зміни щодо закріплення визначення екстремістської діяльності та екстремістських матеріалів у законодавстві про боротьбу з тероризмом. Інші дослідники (наприклад, Ю. Безсусідня [4, с. 104]) пропонують

опрацювати проект окремого Закону України про протидію екстремізму. Оскільки екстремістські прояви можуть мати ознаки як кримінального, так і адміністративного правопорушення, то прихильники обох підходів погоджуються у тому, що варто внести відповідні зміни до КК України та адміністративного законодавства.

Щодо розгляду і прийняття проекту окремого Закону України про протидію екстремізму, то з 2002 по 2013 роки у Верховній Раді України було зареєстровано кілька проектів, жоден з яких не був прийнятий. З 2013 року подібних проектів на розгляд Парламенту України не подано.

На наш погляд, наразі прийняття окремого Закону про протидію екстремізму недоцільно з таких основних причин: 1) велика кількість оцінних понять, включаючи сам термін «екстремізм»; 2) корупційні чинники, які наявні у проектах. Так, багато з зареєстрованих до 2013 року проектів не відповідали вимогам антикорупційного законодавства; 3) досвід зарубіжних держав – як вже було зазначено, у більшості з демократичних держав немає окремого подібного акту, виняток складають тоталітарні та авторитарні держави СНД. Відповідно, неприйнятним є для нашої держави і досвід цих держав. У законодавстві держав ЄС майже не існує окремих спеціальних законів, спрямованих на протидію екстремістській діяльності, лише у кримінальних кодексах встановлена відповідальність за окремі види такої діяльності.

Проте протидія екстремізму необхідна, і вона, як захід захисту національної державності, на наш погляд, потребує наступних дій:

– розробка заходів спеціальної профілактики молодіжного екстремізму проведенням виховної роботи з дітьми та молоддю у сім'ї та школах;

– профілактика кіберекстремізму, насамперед – у соціальних мережах шляхом виховання культури міжнародних відносин, пропагування терпимості та толерантності, розвитком соціальної компетентності;

– введення обмеженого (з дотриманням права на інформацію) державного та громадського контролю за контентом у соціальних мережах, блокування небезпечного екстремістського контенту з метою захисту від деструктивного впливу екстремістської ідеології;

– цілеспрямована робота з конкретною особою – екстремістом (потенційним екстремістом) та найближчим середовищем цієї особи.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, у статті узагальнено певні підходи щодо захисту національної державності від проявів екстремізму. Зроблено висновок, що для ефективною профілактики екстремізму необхідний комплексний підхід. У здійсненні соціального захисту і профілактики екстремізму, мають брати участь у межах своєї компетенції всі уповноважені органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, окремі посадові особи. До основних органів у цій сфері варто віднести органи, які складають склад сектор безпеки і оборони, до інших – Міністерство соціальної політики України, Міністерство молоді і спорту України, інші органи виконавчої влади, структурні підрозділи державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, центри реабілітації дітей та інші.

У подальшому доречними будуть дослідження, покликані оптимізувати діяльність вказаних державних управлінських структур в профілактиці екстремізму.

Список використаних джерел:

1. «Анти-Трамп» з Нової Зеландії: за що люблять і лають прем'єрку Джасінду Ардерн. *BBC*. 2019. 21 березня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-47646247?SthisFB&fbclid=IwAR34onPq0diUAthfC12bgJ1qwdXNRBx4YujwflrUSu1xlANR_yFtbPla15I.

2. Бабій А. Ю. Кримінально-правова протидія екстремізму в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 247 с.

3. Безсусідня Ю. В. Криміналізація екстремізму в Україні з метою захисту національної безпеки України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Випуск 2 (38). С. 101–104.

4. Благодарний А. М. Удосконалення правової регламентації протидії екстремізму. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*: Зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 квітня 2019 р.) / орг. комітет: С. С. Кудінов (голова) та ін. Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 9–11.
5. Бояров В. І. Щодо концептуальних засад (основ) методики розслідування кримінально-караних проявів екстремістської діяльності. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Том 13. № 1. С. 23–34.
6. Васильчук Є. О. Політичний радикалізм та екстремізм у молодіжному середовищі України: монографія. 2-е вид., випр. і доп. Черкаси: Видавець Ольга Вовчок, 2015. 414 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: Близько 250000 слів / укл. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Гобсбаум Е. Дж. Вік екстремізму: Коротка історія XX віку 1914-1991 / пер. с англ. О. Мокровольского. Київ: ВД «Альтернативи», 2001. 544 с.
9. Гусев В. І. Ісламський екстремізм і фундаменталізм: історія та сучасність. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2011. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/58653/4/Husiev_Islamskyi_ekstremizm_i_fundamentalizm.pdf.
10. Дерев'яно С. М. Молодіжний політичний радикалізм та екстремізм в Україні у політологічному вимірі. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2017. № 5-6 (41-42). С. 267–270.
11. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас; АН України, Ін-т держави і права, Ін-т мовознавства, Ін-т нац. відносин і політології, Ін-т укр. мови, Ін-т філософії, Т-во «Знання» України. Київ: Б. в., 1993. 800 с.
12. Заблоцька О. Ю., Кобець М. П. Загальна характеристика екстремістської діяльності: порівняльний аналіз та доцільність використання як окремого складу злочину. *Митна справа*. 2014. № 1 (91). Ч. 2. Кн. 2. С. 187–190.
13. Ірха Ю. Б. Використання екстремістами мережі Інтернет: правові проблеми виявлення та протидії в Україні. *Інформація і право*. 2015. № 3 (15). С. 56–65.
14. Кісілюк Е. М. Щодо поняття «радикалізм» та причин його виникнення. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 грудня 2017 р.) / укладачі: Ю. Г. Севрук та ін. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 218–222.
15. Климчук В. П. Екстремізм в Україні: привід чи реальність? *Правовий тиждень*. 2013. № 16-18. URL: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&new_sid=123082.
16. Коваль М. М. Превентивні примусові заходи в США. *Modern research in world science: Proceedings of the 11th International scientific and practical conference (Lviv, Ukraine, 29-31 January 2023)* / editor M. L. Komarytskyu. Lviv: SPC «Sci-conf.com.ua», 2023. Pp. 1482–1486.
17. Козаченко О. І., Гелемей М. О. Організовані злочинні угруповання екстремістської спрямованості. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1 (27). С. 24–30.
18. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920.
19. Про гастрольні заходи в Україні: Закон України від 10 липня 2003 року № 1115-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 7. Ст. 56.
20. Про загрозу для демократії з боку екстремістських партій і рухів в Європі: Резолюція ПАРЄ 1344 (2003). Текст, прийнятий Асамблеєю 29 вересня 2003 року (26-е засідання). Сайт ПАРЄ. URL: https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/Russian_documents/2003/Sept_2003/Res%201344%20Rus.asp#P3_78.
21. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. Ст. 1903.

22. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2377.
24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. *Офіційний вісник України*. 2022. № 3. Ст. 125.
25. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 70. Ст. 4418.
26. Тиква В. Л. Окремі правові проблеми протидії розповсюдженню деструктивних матеріалів у мережі Інтернет в Україні. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*: Зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 квітня 2019 р.) / орг. комітет: С. С. Кудінов (голова) та ін. Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 131–133.
27. Тодосієнко А. О. До проблеми визначення поняття «екстремізм». *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 215.
28. Федосов Е. В. Нормативне забезпечення протидії кримінальному екстремізму в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 108–116.
29. Філософія політики. *Короткий енциклопедичний словник* / ред. колегія: Л. В. Губерський та ін.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Акад. пед. наук України. Київ: Знання України, 2002. 670 с.
30. Цебенко О. О. Екстремізм як загроза національній безпеці. *Гуманітарні та соціальні науки*: Матеріали III Міжнар. конф. (м. Львів, 24-26 листопада 2011 р.) / програм. комітет: Ю. Бобало (голова) та ін. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. С. 226–229.
31. Чайковський А. С. Релігійний екстремізм в Україні: реальність і тенденції. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 4. С. 95–101.
32. Чуваков А. О. Деякі питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Особлива частина Кримінального кодексу України: система та зміст*: Матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 20-23 жовтня 2021 р.) / ред. кол.: Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. С. 212–214.
33. Шакур В. І. Релігійний екстремізм через призму кримінології. *Протидія злочинності: теорія та практика*: Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовтня 2016 р.) / орг. комітет: О. М. Толочко (голова) та ін. Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 34–38.

ЦИВІЛІСТИКА**БОНДАР І. В.,**

доктор юридичних наук,
доцент кафедри юстиції
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

МАЛЯРЧУК Л. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юстиції
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

БОНДАР А. А.,

студентка IV курсу
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.7>**ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕВІРКИ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ (ПЕРЕБУВАННЯ)
БОРЖНИКА ПРИ ВІДКРИТТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Статтю присвячено спірним питанням, пов'язаним з необхідністю визначення місця проживання, перебування боржника при відкритті виконавчого провадження виконавцем.

Метою статті є висвітлення нормативного підґрунтя та правових позицій судів стосовно проблематики перевірки місця проживання (перебування) боржника. Методологічною основою дослідження є компаративістський, діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний методи пізнання, що дозволили проаналізувати норми законодавства, практичні аспекти їх застосування та запропонувати шляхи вирішення визначених проблем, що стосуються перевірки адреси боржника виконавцем при відкритті виконавчого провадження. Звертається увага, що законодавство прямо не встановлює обов'язок виконавця перевіряти адресу боржника при відкритті виконавчого провадження, а тому акцентується на потребі чіткої законодавчої регламентації дій виконавця щодо перевірки місця проживання (перебування) боржника на етапі відкриття виконавчого провадження з метою усунення ймовірних зловживань зі сторони суб'єктів виконавчого провадження.

Наголошено на різних підходах у правових позиціях Касаційного цивільного суду, Касаційного адміністративного суду, Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду та відсутності єдиної правової позиції Великої Палати Верховного Суду стосовно вирішення питання перевірки місця

проживання, перебування боржника й визначення такої перевірки як обов'язку чи права виконавця. Констатовано, що в залежності від виду виконавчого документа висновки Верховного Суду різняться, відповідно розглядається питання впливу цього фактора на дії виконавця при перевірці адреси боржника.

Враховуючи, що одним із визначальних критеріїв при виборі місця виконання рішення та виконавця, зокрема, є місце проживання, перебування боржника, тому для усунення конфлікту між стягувачем і боржником ще на стадії відкриття виконавчого провадження, наголошується на важливості врегулювання питання щодо потреби перевірки місця проживання (перебування) боржника виконавцем на рівні профільного Закону з метою уникнення зловживань і спекуляцій на основі чинних положень та «подвійного» тлумачення норм Закону.

Ключові слова: виконавче провадження, відкриття виконавчого провадження, місце перебування (проживання) боржника, Верховний Суд, боржник, виконавець.

Bondar I. V., Maliarchuk L. S., Bondar A. A. The obligation of verification debtor's place of residence (stay) during opening of enforcement proceedings: problems of theory and practice

The article addresses controversial issues related to the necessity of determining the place of residence, stay of debtor during opening of enforcement proceedings by the executor.

The article is aimed at highlighting normative basis and legal opinions of courts regarding the problem of verification of the place of residence (stay) of debtor. The methodological basis of the research is comparative, dialectical, systemic-structural, normative and logical scientific research methods that allowed analysing legislative norms, practical aspects of their application and suggesting ways to solve identified problems, which refer to verification of debtor's address by the executor during opening of enforcement proceedings. Attention is drawn to the fact that the legislation does not explicitly establish the executor's obligation to check the debtor's address during opening of enforcement proceedings and therefore it is emphasized on the need for a clear legal regulation of executor's actions to verify the place of residence (stay) of debtor during opening of enforcement proceedings in order to eliminate potential abuse by subjects of enforcement proceedings.

It is emphasized on different approaches in legal opinions of Civil Cassation Court, Administrative Cassation Court, Commercial Cassation Court within the Supreme Court and the absence of single legal opinion of Grand Chamber of the Supreme Court regarding the settlement of the question on verification of the debtor's place of residence, stay and determination such a verification as executor's obligation or right. It is stated that conclusions of the Supreme Court vary depending on the type of executive document, accordingly the issue of the effect of such a factor on executor's actions regarding verification of debtor's address is considered.

Considering that the debtor's place of residence, stay is one of the identifier for choosing the place of enforcement of a decision and choosing an executor and in order to eliminate conflict between creditor and debtor even at the stage of opening of enforcement proceedings, it is emphasized on the importance of issue settlement regarding the necessity of verification of debtor's place of residence (stay) by the executor on the level of specialized Law in order to eliminate violations and speculations on the basis of substantive provisions and "double" interpretation of legal provisions.

Key words: enforcement proceedings, opening of enforcement proceedings, debtor's place of residence (stay), the Supreme Court, debtor, executor.

Вступ. Одним із визначальних факторів при виборі місця виконання рішення та виконавця, який буде здійснювати примусове виконання є місце проживання, перебування боржника (в розумінні боржник – фізична особа), а тому питання обов'язку перевірки виконавцем адреси боржника потребує чіткої законодавчої регламентації для усунення ймовірних зловживань як зі сторони стягувача на етапі пред'явлення виконавчого документа, так із сторони боржника шляхом, наприклад, оскарження винесеної виконавцем постанови про відкриття виконавчого провадження. На практиці, враховуючи важливість вибору «зручного» виконавця як для стягувача, так і боржника, неоднозначність вирішення цього питання чинними положеннями Закону України «Про виконавче провадження» [1] (надалі за текстом – «Закон») та різне їх трактування, може зумовити виникнення конфлікту між сторонами виконавчого провадження вже на стадії відкриття виконавчого провадження.

Постановка завдання. Проблемні аспекти виконавчого провадження на доктринальному рівні досліджувалися такими вченими як Білоус Ю.В., Верба-Сидор О.Б., Мальським М.М., Щербак С.В., тематика відкриття виконавчого провадження також розглядалися науковцями, зокрема, Авторговим А.М., Снідевичем О.С Хотинською О.З., а також неодноразово порушувалися питання щодо боржника як учасника виконавчого провадження Фурсою С.Я. та Фурсою Є.І. Проте дослідження необхідності перевірки адреси боржника перед відкриттям виконавчого провадження попередньо не здійснювалося, а тому є необхідність вивчення вказаного питання в даній науковій статті.

Отже, метою статті є проведення аналізу необхідності перевірки місця проживання, перебування боржника при відкритті виконавчого провадження виконавцем (як державним, так і приватним).

Результати дослідження. Законом встановлюються вимоги до виконавчого документа, зокрема, зазначення адреси місця проживання чи перебування боржника. Так само і при пред'явленні виконавчого документа до виконання виконавцю стягувач в заяві про примусове виконання рішення має зазначити адресу місця проживання чи перебування боржника.

З врахуванням вищевказаного, перед відкриттям виконавчого провадження виконавець має перевірити таку вимогу як зазначення у виконавчому документі місця проживання чи перебування боржника: а саме, упевнитись, що вказана адреса належить до території його виконавчого округу чи на яку поширюються функції органу державної виконавчої служби, особливо якщо саме за цим критерієм відповідно до ст. 24 Закону здійснювався вибір місця виконання, а відтак і самого виконавця (органу державної виконавчої служби). Інакше, якщо виконавчий документ пред'явлено не за місцем виконання, то виконавець зобов'язаний повернути виконавчий документ стягувачу без прийняття до виконання. У разі якщо виконавець прийняв до виконання виконавчий документ, який мав би виконуватися в іншому виконавчому окрузі – це може бути підставою для визнання протиправною та скасування постанови виконавця про відкриття виконавчого провадження та й визнання неправомірними і подальших дій в межах даного виконавчого провадження. За таких обставин на практиці виникає питання чи зобов'язаний виконавець на стадії відкриття виконавчого провадження перевіряти місце проживання (перебування) боржника, яке вказане у виконавчому документі та заяві стягувача про примусове виконання.

Окрім загальних вищепроаналізованих вимог щодо адреси місця проживання (перебування) боржника, статтею 24 Закону передбачено, що виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, перебування, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна, приватним виконавцем за місцем проживання, перебування боржника, за місцезнаходженням його майна. Інструкцією з організації примусового виконання рішень [2], визначені випадки долучення підтвердуючих документів до адреси боржника, яка зазначена в заяві про примусове виконання: при пред'явленні виконавчого документа за місцезнаходженням майна боржника та при пред'явленні виконавчого документа за місцем проживання чи перебування боржника, адреса якого відрізняється від адреси, зазначеної у виконавчому документі. Можна зробити висновок, що при зазначенні адреси боржника

ідентичної до адреси у виконавчому документі підтверджуючих документів надавати не потрібно, однак чи має виконавець перевірити відповідність фактичної адреси місця проживання (перебування) боржника адресі, визначеної у виконавчому документі?

У цьому питанні слід наголосити на різних підходах Верховного Суду щодо обов'язковості перевірки місця проживання (перебування) боржника. Зокрема, в Касаційному адміністративному суді встановлена правова позиція, що відсутність прямої вказівки в Законі на обов'язок виконавця перевіряти місце проживання боржника не повинна слугувати інструментом ймовірних порушень прав боржника з боку виконавця – суб'єкта владних повноважень (див. Постанову Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 15.07.2021 року по справі № 380/9335/20 [3]). Натомість, Касаційний цивільний суд пішов іншим шляхом, зазначивши про презумпцію правильності інформації про місце проживання (перебування) боржника, яка зазначена у виконавчому документі (див. Постанову Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 27.07.2023 по справі № 211/4347/15-ц [4]).

Аналізуючи правові висновки Касаційного адміністративного Суду у складі Верховного Суду, варто зазначити, що в основному наголошується на реальній можливості визначення місцезнаходження боржника шляхом перевірки необхідної інформації у Єдиному демографічному реєстрі або шляхом запиту до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи; триденний термін для вирішення питання щодо повернення виконавчого документа стягувачу без прийняття до виконання спрямований саме на необхідності перевірки виконавцем, зокрема і відповідності зареєстрованого місця проживання боржника – фізичної особи адресі боржника, вказаної у виконавчому документі, і належності такого зареєстрованого місця проживання виконавчому округу, на який поширюються повноваження приватного виконавця; лише вказівка на місце проживання, яке не має жодного взаємозв'язку з особою боржника, не може вважатися достатньою підставою для прийняття виконавчого документа виконавцем, територіальний округ якої охоплює місце виконання, визначеного за цією адресою. Вказані правові позиції можна віднайти в постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31.03.2021 по справі № 380/7750/20 [5], від 15.07.2021 року по справі № 380/9335/20 [3], від 05.07.2021 по справі № 340/1890/20 [6].

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 вересня 2020 року у справі № 699/165/13-ц Суд зробив висновок про те, що чинним законодавством України не передбачений обов'язок виконавця перевіряти зареєстроване місце проживання боржника на стадії відкриття виконавчого провадження [7]. Схожа думка висловлена у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.07.2023 по справі № 211/4347/15-ц, де зазначено, що немає підстав вимагати від виконавця здійснення додаткової перевірки інформації про місце проживання (перебування) боржника і стягувача під час відкриття виконавчого провадження [4].

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку про застосування протилежних підходів у визначенні питання встановлення обов'язку для виконавця перевіряти місце проживання (перебування) боржника. Однак, варто наголосити на деяких аспектах, що безсумнівно впливають на різні позиції судів. При винесенні постанов Касаційним адміністративним судом справи стосувалися примусового виконання виконавчого напису, а отже підставою для відкриття провадження в певному територіальному окрузі була адреса, визначена в такому виконавчому написі. Натомість справи, що перебували на розгляді в Касаційному цивільному суді були пов'язані з виконавчими документами, виданими безпосередньо судом, а тому вимога про зазначення місця проживання чи перебування проходила через її відображення у цілій низці процесуальних документів – як тих, що надаються сторонами, так і тих, що ухвалюються судом, тобто суд тримав під контролем достовірність інформації про місце проживання (перебування) учасників справи (зокрема, і відповідача) ще до видачі виконавчого документа, а отже здійснював їх перевірку у визначеному процесуальним

законодавством порядку та вказав відповідно ці дані (адресу боржника) у виконавчому документі, який безпосередньо і видавав. Звертаємо увагу, що вищезазначені заходи не вживаються нотаріусом при вчиненні виконавчого напису, тому є більший ризик неспівпадіння місця проживання боржника, що вказане у виконавчому написі, з реальною адресою боржника. Таким чином, в залежності від виду виконавчого документа формується позиція щодо обов'язку перевіряти місце проживання боржника, що, вважаємо, є помилковим, враховуючи те, що законодавством України не передбачено різного трактування змісту норм в залежності від виду виконавчого документа. На нашу думку, вид виконавчого документа не має впливати на особливість здійснення виконавчого провадження в цілому, на процесуальні дії виконавців при відкритті виконавчого провадження, а отже і на обов'язок чи його відсутність у перевірці місця проживання (перебування) боржника, яке зазначене у виконавчому документі. Водночас, при умові чіткого законодавчого закріплення спеціальних норм, допускаємо можливість диференціації дій виконавця при відкритті виконавчого провадження в залежності від виду виконавчого документа, що надходить йому на виконання. Наприклад, при примусовому виконанні виконавчого напису нотаріуса можна закріпити обов'язок виконавця перевіряти місце проживання боржника, а при отриманні виконавчого документа, який був виданий і відповідно опрацьований судом, необхідність такої перевірки передбачити лише як право (а не обов'язок) виконавця. Однак, наголошуємо, що така поведінка виконавця має бути передбачена не тільки судовою практикою, а й обов'язково регламентована на законодавчому рівні.

Окремо слід зазначити про позицію Касаційного господарського суду при вирішенні питання відкриття виконавчого провадження та перевірки адреси боржника. Так, Касаційний господарський суд погодився з висновками Касаційного адміністративного суду щодо місця пред'явлення виконавчого документа до виконання, зауваживши, що місце виконання виконавчого документа має відбуватися за зареєстрованим місцем проживання боржника (див. постанову Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 18.08.2023 по справі № 924/90/22 [8]). У даному випадку звертаємо Вашу увагу, що справа, яка перебувала на розгляді в господарському суді, стосувалася примусового виконання наказів (та їх оскарження), котрі були видані господарським судом. Доволі очевидно, що в наказі як виконавчому документі, виданим господарським судом, зазначена інформація про місце проживання (перебування) боржника, що пройшла перевірку безпосередньо судом. Однак, Касаційний господарський суд пішов іншим шляхом, встановивши, недостатність самої лише вказівки на місце проживання боржника, яка немає жодного взаємозв'язку з такою особою, а тому не може вважатися достатньою підставою для відкриття виконавчого провадження (а відповідно Касаційний господарський суд погодився з висновками Касаційного адміністративного суду).

Вказана позиція Касаційного господарського суду ще раз підтверджує неоднозначність висновків Верховного Суду, а тому є необхідність остаточного вирішення зазначеної проблеми Верховним Судом, наприклад, шляхом встановлення обов'язку перевірки адреси боржника у Єдиному демографічному реєстрі, а також закріплення відповідної норми в законодавстві України для уникнення можливостей довільного тлумачення.

Можна дійти висновку, що питання перевірки місця проживання (перебування) боржника виконавцем при відкритті виконавчого провадження є виключною правовою проблемою, однак, варто наголосити, що думки суддів Великої Палати Верховного Суду і в даному випадку є протилежними. Як було зазначено вище, при вирішенні питання перевірки адреси боржника як обов'язку виконавця при відкритті виконавчого провадження, Касаційний цивільний суд в усіх справах аналізував виконавчі листи, які видавали місцеві суди, натомість в Касаційному адміністративному суді справи стосувались примусового виконання виконавчого напису нотаріуса. Однак чи впливає вказана відмінність у виді виконавчого документа на порівняння процесуальних правовідносин? Велика Палата Верховного Суду дотримується думки неможливості порівняння правовідносин на подібність через встановлені судами попередніх інстанцій різних фактичних обставин.

Для прикладу, в березні 2023 року була спроба передачі справи, що стосувалася перевірки адреси боржника до Великої Палати Верховного Суду, однак ухвалою Великої Палати Верховного Суду від 13.04.2023 по справі № 211/4347/15-ц [9] було повернуто справу на розгляд Касаційного цивільного суду через різні фактичні обставини, що формують зміст правовідносин у кожній із наведених справ Касаційного цивільного та Касаційного адміністративного суду. Дана ухвала є достатньо дискусійною, тому можна погодитись з окремою думкою судді Великої Палати Верховного Суду Гудими Д.А. по вищезазначеній ухвалі, в якій суддя Гудима наголосив, що Закон не допускає можливості довільного трактування норм щодо місця виконання рішення суду та підвідомчості виконавчого провадження залежно від виду виконавчого документа, кількості адрес боржника, які зазначив стягувач тощо; практика застосування Закону щодо перевірки виконавцем адреси боржника під час відкриття провадження справді не є усталеною; відмінність у виді виконавчого документа, який підлягав примусовому виконанню у конкретній справі, та різна кількість адрес боржників у різних справах не впливають на вирішення однієї і тієї ж процесуальної проблеми щодо наявності обов'язку державного виконавця перевіряти адресу проживання боржника під час відкриття виконавчого провадження [10].

В законодавстві України відсутнє тлумачення терміну «подібність правовідносин», а також визначення подібності правовідносин. Однак, враховуючи окрему думку судді Гудими Д.А. і, зокрема, ухвалу Великої Палати Верховного Суду від 02.02.2022 року по справі № 761/25659/21 [11] стосовно аналізу критеріїв подібності правовідносин можна зробити висновок про наявність спільних рис в елементах правовідносин у справах Касаційного цивільного та адміністративного суду. Велика Палата в ухвалі від 02.02.2022 [11] наголосила, що подібність слід оцінювати за змістовним, суб'єктивним та об'єктивним критерієм, серед яких перший є основним і полягає в оцінці правовідносин за характером урегульованих прав і обов'язків учасників відповідно до норм права та договорів. Згідно зі статтею 14 Закону України «Про виконавче провадження» учасниками виконавчого провадження є виконавець, сторони (стягувач і боржник), представники сторін, прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, особи, права інтелектуальної власності яких порушені, – за виконавчими документами про конфіскацію та знищення майна на підставі статей 176, 177 і 229 Кримінального кодексу України, статті 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. І відповідно до норм вказаного Закону права та обов'язки виконавця при відкритті виконавчого провадження не регулюються в залежності від виду виконавчого документу та не залежать від суб'єкта, що видав виконавчий документ для примусового виконання. Так само поведінка (права та обов'язки) сторін та інших учасників виконавчого провадження в законодавстві України встановлена узагальнено, тобто Закон не містить спеціальних норм, які б регулювали відносини учасників з урахуванням відмінностей в конкретних обставинах справи.

Висновок. Враховуючи вищевикладене, важливо наголосити на двох аспектах: практичному та теоретичному. Потрібно не тільки нівелювати різні підходи до обов'язку виконавця перевіряти адресу проживання (перебування) боржника під час відкриття виконавчого провадження та виробити єдину правову позицію (з метою вирішення проблеми на практиці), але й розтлумачити і визначити у відповідних законодавчих актах України перевірку місця проживання, перебування боржника при відкритті виконавчого провадження як обов'язку або права виконавця у визначених Законом випадках, наприклад, у спеціальних нормах Закону в залежності від виду виконавчого документу на підставі якого відкривається виконавче провадження тощо.

З метою усунення підстав для зловживань суб'єктів виконавчого провадження пропонуються наступні варіанти вирішення вказаного питання. Напрацювати і закріпити на законодавчому рівні відповідні механізми здійснення виконавцем перевірки адреси боржника завжди (кожного разу) при вирішенні питання про відкриття виконавчого провадження на підставі будь-якого виконавчого документа. Або диференціювати таку потребу залежно від конкретного виду виконавчого документа, зокрема, у разі пред'явлення до виконання

виконавчих документів, які не видавались судами. Або ж презюмувати достовірність вказаної адреси боржника, якщо вона збігається із зазначеними даними у виконавчому документі без попередньої перевірки виконавцем місця проживання (перебування) боржника перед відкриттям виконавчого провадження.

Список використаних джерел:

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19/conv#Text> (дата звернення: 08.10.2023).
2. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень: наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text> (дата звернення: 08.10.2023).
3. Постанова Верховного Суду у складі судової палати з розгляду справ щодо виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян Касаційного адміністративного суду від 15.07.2021 р. у справі № 380/9335/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98367890> (дата звернення: 07.10.2023).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.07.2023 по справі № 211/4347/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112545829> (дата звернення: 08.10.2023).
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31.03.2021 у справі № 380/7750/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95946017> (дата звернення: 08.10.2023).
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.07.2021 по справі № 340/1890/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98799768> (дата звернення: 08.10.2023).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.09.2020 року у справі № 699/165/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91854992> (дата звернення: 07.10.2023).
8. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 18.08.2023 по справі № 924/90/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112967145> (дата звернення: 04.01.2024).
9. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 13.04.2023 по справі № 211/4347/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428152> (дата звернення: 07.10.2023).
10. Окрема думка (розбіжна) судді Великої Палати Верховного Суду Гудими Д.А. у справі № 211/4347/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111586184> (дата звернення: 07.10.2023).
11. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 02.02.2022 по справі № 761/25659/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103133054> (дата звернення: 03.01.2024).

КАРПЕНКО Р. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.8>

ЕВОЛЮЦІЯ РЕЧОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Зміни в соціально-економічному житті суспільства, які відбулися наприкінці ХХ сторіччя, кардинально вплинули на розвиток речового права України. Беззаперечним являється той факт, що речове право є одним із найважливіших факторів у визначенні свободи й економічного процвітання для країни. Доктрина речових прав є складовою загальної правової доктрини, об'єднує домінуючі у правовій науці погляди вчених на речові права, а тому їх аналіз завжди у центрі уваги. Однак, незважаючи на інтерес науковців до цієї тематики, існують неоднозначні погляди щодо ключових питань речового права, зокрема, поняття речового права. Речовим відносинам присвячена книга третя Цивільного кодексу України. Проте слід зауважити, що речові права недостатньо повно врегульовані в чинному цивільному законодавстві України, а легальне визначення речових прав наразі відсутнє. Значимість порушених питань, а також те, що досі відсутні єдині підходи науковців до визначення речових прав, зумовлюють актуальність теми дослідження, зокрема у світлі останніх суспільних трансформацій та законодавчих змін.

Ця стаття розглядає еволюцію речового права в Україні, відзначаючи важливі зміни та тенденції, які вплинули на розвиток цієї галузі права протягом останніх десятиліть. Речове право, як важлива складова цивільного права, визначає правила та норми, пов'язані з власністю, правами на речі та зобов'язаннями, пов'язаними з речами.

Стаття вдосконалено розкриває історичний контекст розвитку речового права в Україні, починаючи з періоду незалежності від Радянського Союзу. Зокрема, розглядаються зміни в законодавстві, спровоковані переходом до ринкової економіки, прийняттям нових нормативних актів та гармонізацією з європейськими стандартами.

Стаття також аналізує сучасні тенденції у розвитку речового права, звертаючи увагу на вплив інноваційних технологій, таких як цифрові активи, на правові відносини пов'язані з власністю. Додатково, стаття акцентує увагу на спільному впливі міжнародних угод та національного законодавства на розвиток речового права в Україні. Загалом, ця стаття пропонує читачу глибокий інсайт у сучасний стан речового права України та намагається пролити світло на те, як ця галузь права адаптується до сучасних викликів та змін у суспільстві та економіці.

Ключові слова: речове право, поняття речових прав, абсолютність права, майнові права, цивільне право.

Karpenko R. V. Evolution of property law of Ukraine

Changes in the socio-economic life of society, which took place at the end of the 20th century, fundamentally affected the development of property law in Ukraine. It is indisputable that property law is one of the most important factors in

determining freedom and economic prosperity for a country. The doctrine of property rights is a component of the general legal doctrine, it unites the views of scholars on property rights that are dominant in legal science, and therefore their analysis is always in the center of attention.

However, despite the interest of scientists in this topic, there are ambiguous views on key issues of real property law, in particular, the concept of real property law. The third book of the Civil Code of Ukraine is devoted to property relations. However, it should be noted that property rights are not fully regulated in the current civil legislation of Ukraine, and there is currently no legal definition of property rights.

The importance of the issues raised, as well as the fact that there are still no unified approaches of scientists to the definition of property rights, determine the relevance of the research topic, in particular in the light of recent social transformations and legislative changes.

This article examines the evolution of property law in Ukraine, noting important changes and trends that have influenced the development of this branch of law over the past decades. Property law, as an important component of civil law, defines the rules and regulations related to property, rights to things and obligations related to things.

The article thoroughly reveals the historical context of the development of property law in Ukraine, starting from the period of independence from the Soviet Union. In particular, changes in legislation provoked by the transition to a market economy, adoption of new regulatory acts and harmonization with European standards are considered.

The article also analyzes modern trends in the development of property law, paying attention to the impact of innovative technologies, such as digital assets, on legal relations related to property. In addition, the article emphasizes the joint influence of international agreements and national legislation on the development of property law in Ukraine. In general, this article offers the reader a deep insight into the current state of property law in Ukraine and tries to shed light on how this branch of law adapts to modern challenges and changes in society and the economy.

Key words: *property rights, concept of material rights, an absoluteness is right, property rights, civil law.*

Вступ. Протягом останніх десятиліть реформи в сфері речового права України відіграли критичну роль у перетворенні її юридичної системи. Особливу значущість у цьому процесі відіграли та і продовжують відігравати положення, закладені в чинному Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ). Ці положення відбулись важливий вплив на сприйняття та розуміння речових прав, змінюючи усталені підходи та відновлюючи інтерес до юридичної категорії «речові права», яка довгий час перебувала в тіні в українській правовій науці [1].

Після оновлення речового права України в 2000-х роках, правозастосовна практика зібрала великий досвід, який безумовно потребує критичного аналізу. Такий аналіз є необхідним для оцінки позитивних та негативних наслідків проведених реформ, а також ефективності введених нових підходів, речово-правових конструкцій та правових норм. Наприклад, зміст деяких з цих норм може вимагати допрацювання, щоб врахувати сучасну практику цивільного обороту [2].

Зрозуміло, що однією з перших і досі малодосліджених проблем в галузі речового права України є методологія пізнання речових прав. В сучасній науці існує велика кількість різних підходів та тлумачень, які допомагають визначити сутність та джерела речових прав [3, с. 16]. Це є результатом різних методологічних настанов, застосовуваних у процесі вивчення цієї галузі. Як зазначав відомий філософ Рене Декарт, розбіжності в поглядах не виникають через інтелектуальну перевагу одних над іншими, а через різні підходи та шляхи, якими ми намагаємося розглядати та розуміти однакові речі. Дослідження речових

прав України є актуальною та складною задачею, яка потребує подальшого розвитку і дослідження різних підходів для досягнення більш глибокого розуміння цієї важливої галузі права.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці відомих українських і зарубіжних учених: Г. Г. Харченка, С. І. Шимона, О. В. Яворської, О. Е. Харитоновна, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича, Л. В. Щеннікової та інших. Разом з тим розвиток законодавства, наукових досліджень підвищує дискусійність проблематики речових прав, зокрема поняття речового права, що обумовлює доцільність подальших досліджень цього поняття.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та уточнення визначення речових прав та напрацювання теоретичних рекомендацій щодо вдосконалення положень цивільного законодавства з цих питань. Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні завдання: проаналізувати норми законодавства, наукову літературу щодо поняття речового права, співвідношення понять «речові права», «право власності».

Результати дослідження. Важливо відзначити, що після прийняття чинного Цивільного кодексу України (ЦКУ), відбулись значущі зміни в різних аспектах цивільно-правового регулювання, включаючи реформу речового права України. ЦКУ було розроблено, враховуючи прогресивний досвід передових країн світу та історичну специфіку цивільного права в Україні [5, с. 28].

Аналогічно до Німецького цивільного уложення, ЦКУ було структурно побудовано на основі пандектної системи. Цей підхід передбачає, що основна увага приділяється не лише систематизації правових норм, але й їх узагальненню. У структурі кодексу висновуються загальні положення, що відображають суть і характеристики різних правових явищ [4, с. 7]. Пандектне вчення історично спирається на «Пандекти» візантійського імператора Юстиніана, як на систематизований збірник римської (візантійської) юриспруденції. Пандектики розглядали систему цивільного права як «піраміду правових концепцій», де правові явища виводилися одне з одного за допомогою індуктивного та дедуктивного методів [1, с. 6].

Очікувалося, що розробники ЦКУ будуть застосовувати схожий підхід в усіх книгах кодексу, включаючи книгу третю, присвячену речовим правам. Проте аналізі цієї книги свідчить про відсутність загальних положень щодо речових прав як таких. Замість цього, кодекс містить окремі загальні положення про право власності та загальні положення про речові права на чуже майно. Але ці положення досить символічні, оскільки обмежені лише двома статтями (ст. 395–396 ЦКУ), і не надають докладного регулювання [2, с. 71].

Знову виникає ситуація, коли право власності виступає на передній план, витісняючи речові права як родову категорію. Термін «речове право» у своєму суб'єктивному розумінні повинен бути незалежним від режиму присвоєння. Важливо, щоб розуміння суб'єктивного речового права допомагало визначати різні режими речових прав і їх характеристики. Право власності, хоч і важливе, не повинно виключати інших речових прав, і різні категорії повинні мати своє місце в системі цивільного права [7, с. 208].

Напередодні ми стикаємося з проблемою, яка вимагає нашої уваги та ретельного розгляду – питання визначення речового характеру цивільних прав в Україні. За останні десятиліття було помічено неприйнятну практику, коли правознавці різними шляхами підходили до оцінки цих прав, часто зводячи їх до чисто формального критерію – чи включені вони у вичерпний перелік речових прав у законодавстві чи ні.

Зважаючи на це, важливим вважається визначити поняття суб'єктивного речового права в цивільному законодавстві України з огляду на кваліфікаційні ознаки, які повинні бути закладені в його визначенні. Серед таких ознак можна виділити абсолютність речових прав, їх самостійне і самодостатнє правове панування особи над об'єктом та майновий характер речових прав [8, с. 15].

Дотепер однією з основних ознак речових прав було індивідуально визначена річ. Але в контексті світового досвіду можна стверджувати, що об'єкти речових прав можуть бути не тільки матеріальними речами, але й нематеріальними цінностями. В різних країнах цей перелік може розширюватися, оскільки права можуть стосуватися різних об'єктів [1, с. 413].

Звідси виходячи, необхідно акцентувати увагу на визначенні речового характеру цивільних прав за кваліфікаційними ознаками, а не за прив'язуванням до певного типу об'єкта. Важливим є надання правового режиму панування над об'єктом на рівні законодавства [4, с. 6].

З урахуванням можливості розширення об'єктів речових прав виникає питання про доцільність принципу *numerusclausus* в речовому праві України. Цей принцип, який обмежує кількість видів речових прав, може стати завадою для розвитку цивільного обороту. Сучасний світ відзначається іншою філософією правового регулювання речових відносин, яка передбачає надання учасникам цих відносин більшої свободи та правових можливостей [7, с. 31].

Різновиди речових прав мають бути визначені не за переліком об'єктів у законодавстві, а за їх кваліфікаційними ознаками, оскільки кожен вид речових прав має свої унікальні характеристики та специфіку. Ця підхід сприятиме розвитку цивільного права та адаптації його до змін у сучасному суспільстві.

Замість обмеженого принципу *numerusclausus* у цивільному праві має застосовуватися більш гнучкий принцип свободи здійснення речових прав, згідно з яким «у здійсненні суб'єктивного речового права дозволено все, що не забороняється законом» [8]. Його зміст полягає в тому, що суб'єкт може не тільки самостійно та на власний розсуд здійснювати своє суб'єктивне речове право, в межах правомочностей, які він має, але й визначати зміст цього права при його передачі іншій особі [7].

Підхід законодавця, який обмежує майнові права лише правами речової природи, може призвести до неправильного застосування положень про договори, які стосуються речей, до інших видів майнових прав, таких як інтелектуальна власність [3, с. 62]. На основі аналізу поглядів науковців і чинного законодавства можна зробити висновок, що ствердження, яке міститься у частині 2 статті 190 Цивільного кодексу України, де майнові права визнаються речовими, не є повністю коректним та не відображає повною мірою правову природу різних видів майнових прав. Це призводить до неоднозначного розуміння цивільного законодавства [6, с. 31].

З урахуванням цього, рекомендується внести зміни до частини 2 статті 190 Цивільного кодексу України, виключивши речення «Майнові права визнаються речовими правами». Також доцільно доповнити Цивільний кодекс України окремою статтею, яка визначала б речові права наступним чином:

1. Речовим правом вважається право особи на річ, включаючи право власності та інші речові права, які забезпечують задоволення інтересів управомоченої особи шляхом безпосереднього впливу на річ.

Речове право особа здійснює відповідно до закону за власною волею, незалежно від волі інших осіб, за винятком випадків, передбачених законом.

Потрібно відзначити, що у цивільному законодавстві України існує недостатня увага до ролі спеціальних принципів, зокрема в галузі речового права. Аналіз положень Цивільного кодексу України показує, що принципи цивільного законодавства не структуровані і не систематизовані належним чином. З цього приводу, доцільно внести систему принципів речового права України у законодавство.

Це б дало можливість покращити механізм правового регулювання цивільних відносин в галузі речового права (такі принципи можуть включати принцип неприпустимості розширювального тлумачення обмежень речових прав, принцип добросовісного набуття речових прав, принцип злиття речових прав, принцип старшинства речових прав, принцип пріоритетності здійснення речових прав та інші) [6, с. 72].

Окремим важливим аспектом для обговорення є система речових прав в Цивільному кодексі України. З наданням пріоритету праву власності перед іншими речовими правами, законодавець також включає відповідні положення у кодекс, де правове регулювання відносин, що стосуються інших речових прав, проводиться залишковим принципом. З існуванням таких глав, як захист права власності, але відсутністю окремої глави щодо захисту речових

прав, виникає проблема в українській цивілістиці, де право власності, на практиці, поступово стає домінуючим в усіх питаннях речового права [1, с. 13].

З урахуванням цих обставин, доцільним вважається включення загальних положень щодо речових прав у Цивільний кодекс України, де б враховувалися окремі правові режими для різних видів речових прав.

Висновки. На завершення, важливо підкреслити, що в Україні вже створилися всі необхідні передумови для критичного переосмислення сучасного стану вітчизняного речового права з точки зору цивільної науки. Настала пора надати значно більше уваги основам речового права як таким. Досліджувати окремі проблеми речового права відокремлено від їх взаємозв'язків та взаємозалежності з самою природою речових прав стає недостатнім. Тому виникає необхідність глибокого занурення у первісний базис речового права, розгляду всіх його аспектів, а не обмежуватися дослідженням окремих сфер.

Саме тепер постає завдання переглянути та переосмислити фундаментальні принципи речового права з позиції їх відповідності реаліям сучасного життя та потребам як самої людини, так і суспільства в цілому. Нам потрібно розглядати ці принципи з нової перспективи та адаптувати їх до сучасних викликів і завдань. Тільки тоді зможемо впевнено йти в ногу із часом та розвивати речове право відповідно до сучасних вимог та цінностей.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що річ, як об'єкт речових прав зумовлює їх головну ознаку – панування над об'єктом. Самостійність і самодостатність у пануванні над об'єктом виявляється відповідно у можливості здійснювати речові права на власний розсуд і безсторонньої допомоги. При визначенні речового права треба розрізняти речове право в об'єктивному і в суб'єктивному значенні. Речове право є абсолютним правом. Також встановлено, що будь-яке речове право є майновим правом, але не кожному майнове право є речовим.

Список використаних джерел:

1. Долинська, М. С. Еволюція становлення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису), як правового інституту, в незалежній Україні. Аналітично-порівняльне правознавство 3 2021 р. 43-46 с.
2. Мірошниченко О. А. Право власності в розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. №2. С. 371-374.
3. Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2016 р. по справі № 6-3129цс15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56973846>
4. Розгон О. Тлумачення права власності з позиції конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2016, № 10, С. 168–171.
5. Харченко Г. Г. Речові права у законодавстві, доктрині та судовій практиці України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2018. 32 с.
6. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356
7. Шимон С. І. Сутність майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: спроба теоретичного осмислення. *Держава і право : Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 208–213.
8. Яворська О. Майнові права як об'єкти цивільного обороту. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія юрид.* 2011. Вип. 53. С. 225–231.

КИРИЧЕНКО Т. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу факультету № 6
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.9>**ЗМІСТ СІМЕЙНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

У статті проаналізовано питання сутності поняття та змісту сімейно-правової політики, а також її роль для врегулювання сімейних відносин в Україні.

Визначальною умовою реформування українського законодавства щодо відповідності європейським стандартам, а також забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина – є формування правової політики держави. Вона повинна ґрунтуватися на засадах «верховенства права».

Роль правової політики дуже велика: вона формує відповідну сучасну правову сферу, яка призводить до політичних, економічних та соціальних змін. Також вона впливає на зміну та розвиток законодавства, що обов'язково впливає неодмінно позначається на суспільних відносинах.

Окрім того, правова політика визначає перспективу розвитку суспільства загалом.

Сьогодні в Україні проводиться багато реформ у політичній і соціальній сферах; триває подальше адаптування українського законодавства до права Євросоюзу (далі ЄС). ЄС підтримує роботу проектів щодо реформування українського законодавства: лише у 2023 році змінено 211 національних законодавчих норм, регуляторних актів і процедур, удосконалено роботу 236 урядових інституцій [18].

Ефективне регулювання сімейних відносин залежить від ефективної сімейно-правової політики, що базується на ціннісно-правових засадах, тобто на принципах права. Сімейно-правова політика є складником правової політики України. На жаль, сучасна сімейно-правова політика не враховує весь комплекс суспільних інтересів, зокрема й публічні, на перший план виходять інтереси бізнесу.

На сьогодні не оновлена Концепція сімейної політики, потрібен змістовний перегляд сімейно-правової політики, яка має велике значення для розвитку сімейного права, регулювання сімейних відносин, а також реформування законодавства з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: сімейно-правова політика, принципи сімейного права, правове регулювання сімейних відносин, євроінтеграційні процеси.

Kyrychenko T. S. Principles of family law as a component of family law politicians in Ukraine

The article analyzes the issue of the role of family law principles in the formation of family law policy regarding the regulation of family relations in Ukraine.

The formation of the state's legal policy is a defining condition for reforming Ukrainian jurisprudence, legal regulation of social relations, and ensuring the realization of human and citizen rights and freedoms. It should be organized on the basis of the "rule of law".

The role of legal policy is very large: it forms the relevant modern legal sphere, which leads to political, economic and social changes. It also affects the change and development of legislation, which necessarily affects social relations. Also, legal policy determines the perspective of the development of society as a whole.

Today, Ukraine is undergoing many reforms. They concern both the political sphere and the social sphere, further adaptation of Ukrainian legislation to the law of the European Union is underway. The EU supports the work of projects to reform Ukrainian legislation, in 2023 alone, 211 national legislative norms, regulatory acts and procedures were reformed and the work of 236 government institutions was improved.

Effective regulation of family relations depends on effective legal policy, which is based on value-legal principles, that is, on the principles of law. Family legal policy is a component of the legal policy of Ukraine. Unfortunately, modern family law policy does not take into account the entire complex of public interests, including public ones, the interests of business come first.

To date, the Concept of family policy has not been updated, a meaningful development of family law policy is needed, which is of great importance for the development of family law, the regulation of family relations, as well as the reform of legislation taking into account European integration processes.

Key words: *family legal policy, principles of family law, legal regulation of family relations, European integration processes.*

Вступ. Сімейно-правова політика держави щодо розв'язання проблем сім'ї реалізується за допомогою соціально-економічних, інституційних і правових механізмів, використання яких визначає ефективність соціального управління, регулювання соціальних процесів, стійкість соціальних суб'єктів та всього соціуму.

Питання сімейно-правової політики завжди були в полі зору науковців. Поняттю правової політики як основи сімейно-правової політики, обґрунтуванню форми її реалізації, визначенню критеріїв ефективності, принципів, а також проблемам, аспектам зближення та взаємопроникнення публічних і приватних елементів присвячена значна кількість праць учених, як-от: Т. Боднар, Л. Красицька, О. Крентовська, Г. Кришталь, О. Кушніренко, Т. Мазур, Л. Мельничук, М. Менджул, О. Палій, З. Ромовська, Н. Руденко, Т. Семигіна, В. Скуратівський, В. Труба, С. Фурса, В. Чернега, Я. Шевченко, О. Явор.

Існує значна кількість наукових робіт, присвячених сімейно-правовій політиці, однак уніфіковане й докладне визначення поняття «сімейно-правова політика» не вироблене, як і немає єдиної позиції щодо питань формування й реалізації сімейно-правової політики в межах сімейного права України. Можна констатувати, що у вітчизняній доктрині цивільного та сімейного права проблема правової політики до останнього часу залишалася недослідженою.

Роль правової політики у формуванні сімейного законодавства особливо важлива для України. По-перше, сімейно-правова політика впорядковує правову сферу, оптимізує політичну, соціальну та інші сімейні відносини. По-друге, формування сімейно-правової політики систематизує потоки юридичної інформації, що міститься в різних правових актах і має здатність до збільшення обсягів. По-третє, актуалізація сімейно-правової політики зумовлена посиленням управлінської функції права, підвищенням ролі та значущості правосвідомості суспільства, розширенням договірних засад правового регулювання, потребою в координації й керуваності з боку владних структур та іншими процесами в правовому просторі. По-четверте, посилення впливу сімейно-правової політики пов'язане з необхідністю вироблення й закріплення тактичних і стратегічних основ розвитку правового життя осіб в Україні. Першочерговим завданням вітчизняної юридичної науки повинна стати розробка Концепції сімейно-правової політики України на 2024-2029 роки, ціннісну основу якої мають становити ідеали справедливості, рівності й свободи. Нині чинна Концепція сімейно-правової політики була розроблена в 1999 році [1].

За цей період багато чого змінилося та потребує прогресивного переосмислення, доповнення, удосконалення й утілення в сучасне законодавство для правового регулювання суспільних відносин, а також відповідно до європейських стандартів. Правовими векторами, які вказують на спрямованість законодавства щодо врегулювання сімейних відносин, є – захист молоді, підтримка сім'ї, захист прав дітей.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути основні підходи до осмислення поняття «сімейно-правова політика», зміст та перспективи розвитку законодавства в умовах євроінтеграції в Україні.

Результати дослідження.

Термін «правова політика» останнім часом набуває все більшої уваги. Його продовжують ретельно досліджувати вчені-юристи. Також цей термін активно використовують у політичній риторичі. Сьогодні термін «правова політика» інтерпретують як: діяльнісну; ідеологічну; частину державної політики [2].

Правова політика на сьогодні не відповідає завданням реформування та модернізації суспільства й держави. Проблеми залишаються також у сфері належного дотримання прав людини, права на життя, здоров'я, безпеку, оплату праці, соціальний захист тощо [3].

Якщо звернутися до сімейно-правової політики Європейського Союзу (далі ЄС), то можна зробити висновок, що вона є дуже складною і різнобічною. Вона поширюється на багато аспектів життя жінок, чоловіків, дітей, подружніх пар, батьків. Сімейне законодавство ЄС регулює різні сфери суспільних відносин: сімейне партнерство, проблеми батьківства, успадкування, форми сімейного життя, соціальні проблеми інших членів сім'ї та родичів [4].

Основу європейського розуміння сімейної політики становлять такі постулати: сім'я є головною і найважливішою соціальною інституцією; держава повинна допомагати сім'ї; сімейна політика означає об'єднання кілька політик, це не одноразовий, окремий державний акт.

Першими нормативними актами, що є початком сімейно-правової політики є прийняття «Соціальної хартії» разом із прийняттям пакета документів «Основні директиви в галузі соціальної політики». Це стало першим «Повідомленням про сімейну політику Європейської комісії», де визначався пріоритет сім'ї у суспільних відносинах і першочерговість урахування її інтересів при формуванні політики держави у сфері зайнятості, соціального захисту, забезпечення рівних можливостей [5; 6].

У сучасному світі, безумовно, право виконує найважливіше завдання: воно легітимізує політичні рішення; визначає основні напрямки, пріоритети розвитку держави, правової сфери; упорядковує правотворчу діяльність; забезпечує ефективний механізм правового регулювання. Усі ці завдання вирішує не само право, а правова політика. Роль правової політики полягає у можливості й необхідності збалансувати спонтанність, варіативність та легітимність правового життя як правових ризиків.

Правову категорію «правова політика» в Україні в дослідженнях науковців розглядають у трьох інтерпретаціях: як науково обґрунтовану і послідовну діяльність державних і муніципальних органів зі створення ефективного механізму правового регулювання; як комплекс ідей, заходів, завдань, програм, настанов, що реалізуються у сфері права й завдяки праву; як частину державної політики [7].

На думку О. Рудневої та О. Ярмиша, «правову політику» можна розглядати як «...особливе політико-правове явище, що формується внаслідок системної, науково обґрунтованої діяльності держави і громадських об'єднань, спрямоване на визначення стратегії і тактики правового розвитку суспільства, удосконалення механізму правового регулювання, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, побудову правової держави».

О. Минькович-Слободяник пропонує позицію, що правова політика генетично походить «від політики, але базою для її існування і функціонування виступає завжди лише право. Саме право впливає на її формування, визначає, якою вона буде, які цінності вона покликана нести в суспільство і захищати». Науковець стверджує, що політика – «це скоріше влада в динаміці, а право, законодавство – статика влади» [8, с. 180]

Сучасний зміст цієї категорії набагато складніший і ширший. Правова політика – особлива форма вираження державної політики, це засіб юридичного впливу, закріплення і здійснення політичного курсу країни, вона втілюється передусім у конституціях, законах, кодексах, інших фундаментальних нормативно-правових актах держави, спрямованих на охорону та захист чинного суспільного та конституційного ладу, розвиток суспільних відносин у потрібному напрямку [9].

В аспекті змісту правова політика може бути спрямована на створення, зміну, скасування законів, укладення та припинення внутрішньодержавних і міжнародних договорів. Також зміст правової політики зумовлений волею народу [15]. Зміст правової політики складається із структурованими за функціями. Це передусім – діяльність окремих правоохоронних структур, правова політика в галузі розвитку прокуратури, органів юстиції, судової системи, адвокатури, нотаріату тощо.

Можна погодитись, що зміст правової політики включає велику кількість компонентів: стратегію законодавства, принципи правового регулювання, конституційне правотворення, здійснення правових реформ, захист прав людини, удосконалення виборчого права тощо. Можна говорити й про деякі інші напрям правової політики, наприклад, кримінальний, виправний (виконавчий), наглядовий, законотворчий тощо [9].

Науковці розрізняють поняття правової політики у вузькому та широкому розумінні.

Безумовно, до змісту сімейно-правової політики входить і доктрина сімейного права України, вона, безперечно, має посісти значне місце у формуванні сімейно-правової політики, завданням якої є інтеграція зусиль законодавця суб'єктів правозастосування і вчених у галузі сімейного права задля розроблення планів і прогнозів удосконалення сімейного законодавства нашої держави, спрямованого на підвищення впливу сімейно-правових регуляторів. Зазначений вплив має також розширювати міжгалузеві зв'язки сімейного права [10].

Окрім того до змісту сімейно-правової політики належать, на наш погляд, принципи сімейного права. Якщо розглянути правове регулювання певної сфери суспільних відносин, що закріплюють відповідні принципи, то, як передбачено Сімейним кодексом України, регулювання сімейних відносин здійснюється цим Кодексом з метою: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Тому конкретні моделі поведінки часто не встановлюються і сторони є вільними в їхньому самостійному визначенні (наприклад, щодо розподілу сімейних обов'язків, щодо виховання дітей і под.) [11]. Але такі моделі мають відповідати названим загальним засадам регулювання сімейних відносин та основним принципам сімейного права, що відображають досвід розвитку як суспільних відносин, так і права в цілому; водночас вони визначають напрями розвитку правового регулювання сімейних відносин [14].

Зокрема, учена М. Менджул пропонує класифікувати принципи сімейного права за такими критеріями: сферою дії (сімейно-правові принципи та принципи інститутів сімейного права); нормативно-правовою визначеністю (абсолютно визначені, відносно визначені та невизначені в законодавстві); за джерелом закріплення (зафіксовані в сімейних нормах; зафіксовані як в нормах конституційного, так і сімейного права, у нормах цивільного та сімейного права; не зафіксовані в законодавстві) тощо [13].

Принципи в сімейному праві, як зазначає М. Менджул, зумовлені змістом сімейних відносин, ідеї про певні цінності, що відображають об'єктивні закономірності розвитку таких відносин, характеризуються імперативністю, універсальністю, найвищою стабільністю, об'єктивністю та загальнообов'язковістю, а також визначають соціальне призначення й сутність сімейного права, є основою для вдосконалення сімейного законодавства [12].

Форми реалізації сімейно-правової політики можна визначити як сукупність об'єктивно виражених суспільних відносин, урегульованих на основі сімейного права за

допомогою політичних засобів, прийомів, принципів права, для досягнення конкретних цілей формування й розвитку сімейного права та верховенства закону.

Цей етап перехідний, він характеризується такими формами реалізації: правотворча; правозахисна; правозастосовна; правове забезпечення органів державної влади; доктринальна; правове виховання; розвиток науки сімейного права [17].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що до змісту поняття «сімейно-правова політика» входять такі категорії, як стратегія законодавства, принципи правового регулювання, основні положення доктрини сімейного права.

Доктрина сімейного права передбачає низку пріоритетних напрямів, які повинні бути визначені й у сімейно-правовій політиці та повинні стати основою у формуванні Сімейно-правової концепції держави на 2027 рр. Такими напрямами є: формування сімейного права крізь призму його історії, традицій та сучасності; докладний аналіз сучасного чинного сімейного законодавства; упровадження прогресивного досвіду країн зарубіжжя у сфері правового регулювання сімейних відносин.

Імплементация норм європейського сімейного права до законодавства України надає можливість у майбутньому покращити та вдосконалити правове регулювання суспільних відносин. Аналіз правової політики сучасності вможливило висновки, що правова політика залежить від таких чинників: суспільно-політичної та економічної ситуації в державі; зовнішніх викликів, що стоять перед країною; міжнародних чинників; позиції партії влади; очікувань суспільства; правової грамотності політиків; популізму політиків; впливу громадськості і має здійснюватися у формі реалізації національної Концепції правової політики. Основними суб'єктами формування правової політики в Україні є Президент та Верховна Рада, співпраця між якими призводить до напрацювання та ухвалення законодавчої бази для регулювання різних сфер суспільного життя і впровадження реформ.

Список використаних джерел:

1. Концепція Державної сімейної політики, схвалена постановою ВР України від 17.09.1999 № 1063-XIV. База даних «Законодавство України» / ВР України.ро Концепцію державної сімейної політики : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#>
2. Боднар Т. В. Розвиток сімейно-правової доктрини. *Правова доктрина України* : у 5 т. / редкол. Н. С. Кузнецова та інші. Харків, 2013. С. 489.
3. Ватрас В. А. Джерела сімейного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Хмельниц. ун-т упр. та права ім. Л. Юзькова. Тернопіль, 2020. 516 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40491/1/dis_vatras_na_sait.pdf?fbclid=IwAR1ok31typZ4_9NpyXBUKMAYTpbRjqZX36obTr1LMlXDhq56i6bWGKWMpEY (дата звернення: 27.02.2024).
4. Железняк Н. А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 21: *Юридичні науки*. 2003. С. 8–14. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f691adce-96b6-44dd-b6ed-b7f9d1391725/content> (дата звернення: 27.02.2024).
5. Луцький І. М., Луцький А. І., Каленюк О. М. Реалізація основних форм правової політики в Україні. *Економіка та держава*. 2008. № 4. С. 44–45. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2008/14.pdf
6. Мазур Т. В. Особливості методу публічно-правового регулювання та його прояви у фінансовому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24, т. 3. С. 76–80.
7. Мельничук Л. М. Європейський досвід реалізації сімейної політики. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2007. № 4. С. 432–437.
8. Менджул М. В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2020. 544 с.
9. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Вид-во Олександрі Гаркуші, 2019. 420 с.

10. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення. Київ : Логос, 2012. 195 с.
11. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2005. № 8. С. 36–40.
12. Правова євроінтеграція: як українське законодавство адаптується до європейського / *Forbes Ukraine* : електрон. версія. URL: <https://forbes.ua/money/pravova-evrointegratsiya-yak-vidbuvaetsya-adaptatsiya-ukrainskogo-zakonodavstva-do-evropeyskogo-15012024>-Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). Київ, 2013. С. 6–26. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Pravova_pol_new-b7252.pdf (дата звернення: 27.02.2024).
13. Семенець-Орлова І. А. Практика сімейної політики у Європейському Союзі та деякі соціальні ініціативи Європарламенту. URL: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Politologia/74869.doc.htm (дата звернення: 27.02.2024).
14. Тацій В. Я. Проблеми формування правової політики в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 1994. № 2. С. 3–13.
15. Шемшученко Ю. С. Теоретичні та практичні проблеми розвитку правової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2004. № 3. С. 3–6.
16. Явор О. А. Диспозитивні засади регулювання сімейних правовідносин: роль у визначенні юридичних фактів. *Правові реформи у Молдові, в Україні та Грузії в контексті євроінтеграційних процесів* : 2014 матеріали Міжнародної. научн.-практ. конф. (г. Кишиньов, Республіка Молдова, 7–8 жовтня. 2014 г.). Кишинев : Б. и., 2013. Ч. 2. С. 70–72.
17. Research on Families and Family policies in Europe State of the Art : Final Report (16.07.2010, published 01.09.2010) / ed. by M. Kuronen ; Family Research Centre, University of Jyväskylä. 2010. 145 p. URL: <http://www.mmmeurope.org/ficdoc/FAMILYPLATFORM-Final-Report-04-2011.pdf>.

КРИВОШЕЇНА І. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри інтелектуальної
власності та інформаційного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

СТАРОВІТ О. М.,

PhD,
асистент кафедри інтелектуальної
власності та інформаційного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.10>

ПУБЛІЧНІ ЛІЦЕНЗІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано особливості правового регулювання нового виду правочинів, що знайшов своє нормативне закріплення в законі України «Про авторське право і суміжні права» від 1.12.2022 року. До прийняття зазначеного нормативно-правового акту публічні ліцензії згадувались лише на рівні рекомендацій. Публічні ліцензії допомагають правоволодільцю відійти від інституту традиційної охорони та розпорядження майновими авторськими і суміжними правами, оскільки не всі правоволодільці бажають зберігати за собою всі права, передбачені законодавством.

Не зважаючи на новизну інституту публічних ліцензій в Україні, вони досить давно використовуються в інших розвинених країнах. На сьогодні ст. 48 Закону України «Про авторське право і суміжні права» розширила перелік правочинів на підставі яких може здійснюватись розпорядження майновими авторськими і суміжними правами. Такі зміни в законодавстві відбуваються, крім забезпечення інтересів правоволодільців, ще й у зв'язку з розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій.

У статті проаналізовано дискусійні питання щодо правової природи ліцензій, оскільки в науковій літературі окреслилось два основних підходи: одні науковці виходять із договірної природи таких відносин, розглядаючи їх крізь призму договорів приєднання, інша позиція зводиться до характеристики публічних ліцензій як односторонніх правочинів. На сьогодні законодавство України надає свободу вибору щодо способів здійснення правоволодільцями своїх виключних прав дозволяти використання об'єкта авторського права і суміжних прав.

Наукове дослідження розкриває питання співвідношення можливостей, що надаються користувачам на підставі публічних ліцензій і особистих немайнових прав автора, а саме права вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора.

В результаті проведеного дослідження автори приходять до висновку, що публічні ліцензії можна розглядати як нове правове явище, що вносить зміни до змісту режиму охорони об'єктів авторського права та суміжних прав. Саме за

допомогою цих правочинів відбувається пристосування правових відносин до умов розвиненого інформаційного суспільства.

Ключові слова: ліцензія, майнові права інтелектуальної власності, особисті немайнові права автора, правочини, авторське право і суміжні права

Kryvosheina I. V., Starovit O. M. Public licenses in Ukrainian legislation

The article analyzes the features of legal regulation of new type of agreement in the field of intellectual property, that was regularized by the new law on copyright and related rights, which was passed on the 1 of December 2022. Before passing of the new regulatory legal act public licenses were mentioned only on the substance of recommendations. Public licenses help owners to deviate from the institute of traditional protection and disposition of copyright and related property rights, whereas not every owner wants to hold all the property rights provided by the law.

The institute of public licenses is well know in developed countries for many years, but only now was regulated in Ukrainian legislation. Today the article 48 of Law of Ukraine on copyright and related rights expands the list of agreements under which owners can dispose copyright and related property rights. This changes in Ukrainian legislation, besides interests of the owners, are related to progression of information and telecommunications technologies.

The article analyzes debatable questions on legal nature of licenses, since there are two main approaches in scientific literature: one group of scientists is based on the contractual nature of such relations and states that licenses are agreements of accession; the other position is that licenses are unilateral agreements in the field of intellectual property. Nowadays Ukrainian legislation gives freedom of choice for the owners of intellectual property rights how to realize their property rights in the field of copyright and related rights.

Scientific research also dedicated to the question of correlation of the possibilities which are given to users under public license and personal non-property rights of owners, including the right of inviolability of the work, which means that without the consent of the author is prohibited to make changes to the product, reduce and additions, etc.

As a result of the research authors come to conclusion that public license is new legal phenomenon, that changes traditional realization of content of protection of copyright and related rights. Through this new agreements in the field of intellectual property occurs adaptation of legal relations to the terms of developed information society.

Key words: license, intellectual property rights, moral rights, agreements, copyright and related rights.

Вступ. На сьогодні сфера інтелектуальної власності зазнає значних змін, які викликані як євроінтеграційними процесами, так і розвитком інформаційних технологій. Поява нового виду ліцензій, а саме публічних, в сфері авторського права і суміжних прав дозволяє розширити можливості правоволодільців щодо надання дозволу на використання таких об'єктів, а також дозволяє зацікавленим особам використовувати об'єкти без порушення прав правоволодільця і з меншими затратами щодо укладення класичних договорів. Публічне ліцензування виступає новим правовим інструментом комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності. Інститут публічних ліцензій сприяє розповсюдженню інформації і можливості реалізації своїх прав відповідним суб'єктом в іншій формі у порівнянні з традиційними ліцензіями. У зв'язку із прийняттям нового закону України «Про авторське право і суміжні права» в 2022 році, на рівні якого вперше з'явилося нормативне закріплення інституту публічного ліцензування, обумовлена актуальність обраної теми статті.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження нового правочину в сфері розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права і суміжних прав, що знайшов своє нормативне закріплення на рівні закону України «Про авторське право і суміжні права». На сьогодні законодавство досить детально регулює питання пов'язані із класичними ліцензіями, можливістю передання майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, особливості реалізації і розподілу прав на об'єкти створені за замовленням, в той час як інститут публічного ліцензування лише проходить свій шлях становлення, що потребує більш глибокого дослідження окремих питань пов'язаних із його запровадженням.

Закріплення інституту публічного ліцензування розширює права правоволодільців надаючи їм можливість вийти за межі традиційних договірних конструкцій щодо розпорядження майновими, в даному випадку авторськими і суміжними правами.

Як зазначалось раніше, публічні ліцензії знайшли своє нормативне закріплення, однак з практичної точки зору цей інститут перебуває, поки що, на стадії становлення.

Результати дослідження. Розвиток Інтернету, його проникнення в різні сфери діяльності вплинуло на правове регулювання суспільних відносин в сфері авторського права та суміжних прав. На сьогодні у вітчизняному законодавстві, а саме в Законі України «Про авторське право і суміжні права» [1], що набрав чинності 1 січня 2023 року закріплено положення щодо можливості видачі суб'єктами авторського права і суміжних прав публічних ліцензій. Попередній спеціальний нормативно-правовий акт в даній сфері не містив такого виду правочину. Стаття 48 Закону певним чином розширила перелік правочинів на підставі яких може здійснюватись розпорядження майновими авторськими і суміжними правами у порівнянні з нормами Цивільного кодексу України. Необхідно зауважити, що розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, а також зростання можливостей доступу до творів та інших об'єктів інтелектуальної власності призводить до зміни правового регулювання відносин в окресленій сфері.

Не зважаючи на новизну інституту публічних ліцензій в Україні, вони досить давно використовуються в інших розвинених країнах. Так найбільш широке застосування такі ліцензії знайшли в ІТ-індустрії ще в 1980 рр. і поширювались спочатку лише на програмне забезпечення. На сьогодні сфера використання публічних ліцензій одним програмним забезпеченням не обмежується, оскільки цей вид ліцензії широко застосовується у сфері культури й мистецтва щодо аудіо, візуальних і текстових об'єктів авторського права, а також в інших сферах [2, с. 69].

До прийняття нового закону в сфері авторського права і суміжних прав на нормативному рівні визначення публічних ліцензій та можливість їх застосування на практиці була відсутня. Рекомендації Державної служби інтелектуальної власності щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права й суміжних прав [3] та Рекомендації щодо забезпечення правомірності використання комп'ютерних програм вільного користування [4] мають рекомендаційний, а не нормативний характер. В той же час зазначені рекомендації надають визначення вільних публічних ліцензій, як загальнодоступного договору приєднання, що надає особі, яка приєдналася до такого договору, безоплатний дозвіл на використання об'єкта авторського права та (або) суміжних прав певними способами на умовах, визначених ліцензією. Відповідно до ст. 634 Цивільного кодексу України [5] договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору. Тобто публічні ліцензії передбачають приєднання до них шляхом учинення певних дій, які виражають волю особи встановити правовідносини, тобто приєднатись до умов вільної публічної ліцензії.

На сьогодні відповідно до ст. 51 Закону України «Про авторське право і суміжні права» публічна ліцензія видається шляхом оприлюднення її умов разом з наданням можливості дистанційного ознайомлення з відповідним об'єктом авторського права або об'єктом суміжних прав необмеженому колу осіб з використанням інформаційно-телекомунікаційних

систем [1]. Публічне ліцензування дозволяє вийти за межі класичного підходу щодо розпорядження майновими авторськими і суміжними правами. Можна говорити, що публічна ліцензія є пропозицією щодо встановлення обмежень належних суб'єкту майнових прав в межах і на тих умовах, які визначаються на його розсуд з наданням необмеженому колу осіб доступу до об'єкта авторського права або суміжних прав на безоплатній або оплатній основі. Так ч. 5 ст. 51 Закону «Про авторське право і суміжні права» визначає, що публічна ліцензія, в якій не передбачено сплату винагороди за використання об'єкта авторського права та/або об'єкта суміжних прав або передбачено, що така сплата може здійснюватися ліцензіатом добровільно, на власний розсуд, вважається безоплатною.

Публічна ліцензія є юридичним фактом, що згідно ст. 11 Цивільного кодексу України породжує цивільні права і обов'язки. У літературі дискусійним є питання щодо юридичної природи публічних ліцензій. У цьому аспекті окреслилось два основних підходи: одні науковці виходять із договірної природи таких відносин, розглядаючи їх крізь призму договорів приєднання. Інша позиція зводиться до характеристики публічних ліцензій як односторонніх правочинів [6, с. 20]. Відповідно до ч. 3 ст. 202 Цивільного кодексу України одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. При цьому як зазначає І.Є. Якубівський «розглядаючи крізь призму даного положення публічні ліцензії, можна констатувати, що їх надання є вольовою дією однієї сторони (правоволодільця), яка спрямована на надання дозволу на використання об'єкта іншим особам без персоніфікації останніх. При цьому цивільно-правовий наслідок такого правочину настає вже з моменту волевиявлення правоволодільця. Використовуючи об'єкт на умовах публічної ліцензії, особа діє на підставі вже наданого правоволодільцем загального дозволу».

Звернувшись знову до ст. 202 Цивільного кодексу України можемо побачити, що односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Так О.В. Жилінкова розглядає ліцензії Creative Commons (один із видів публічних ліцензій – *прим. автора*) як окремий дозвіл, тобто односторонній правочин, в якому висловлено волю однієї особи на надання дозволу використовувати об'єкт авторського права або суміжних прав визначеним способом іншій особі. Отже, суб'єкт, якому надається такий дозвіл, наділяється відповідними правами з використання об'єкта. Обов'язки за цим правочином виникають лише в сторони, яка вчинила правочин. До таких обов'язків можна віднести переважно невтручання в здійснення використання об'єкта в межах, визначених ліцензією [7]. В цьому контексті необхідно зауважити, що в цивілістичній науці в цілому існує позиція щодо характеристики ліцензій не як виду договору в сфері розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, а як одностороннього правочину. Так, В.М. Крижна вказує, що «серед видів договорів зазначено ліцензію на використання об'єкта права інтелектуальної власності, яка насправді є одностороннім правочином. Той факт, що видача ліцензії може слугувати підґрунтям для укладення ліцензійного договору, не перетворює її у вид договору» [8, с. 569]. В свою чергу, А.О. Кодинець погоджуючись з позицією науковиці наголошує, що в межах приватного права та, зокрема права інтелектуальної власності, ліцензія розуміється як дозвіл на використання об'єкта інтелектуальної власності в обмеженій сфері [9, с. 385]. Аргументуючи позицію правової природи публічної ліцензії, як одностороннього правочину О.В. Жилінкова зазначає, що розглядаючи публічну ліцензію, як договір, необхідно враховувати вимоги щодо чинності договору як двостороннього правочину, тобто погодженої дії двох або більше сторін. Навіть якщо визнати надання ліцензії у електронному вигляді для широкого загалу публічною ofertною, сама процедура «прийняття» умов ліцензії потребує додаткових дій для висловлення акцепту. У випадку із використанням творів (або об'єктів суміжних прав) користувачем згідно з умовами ліцензії Creative Commons, цей «акцепт» не доводиться до відома правоволодільця, тобто не відбувається узгодженості волі двох сторін правовідносин. У зв'язку з цим вбачається доцільним розглядати такі ліцензії саме як односторонній правочин [10, с. 76].

Слід зауважити, що Законом України «Про авторське право і суміжні права» регулюються відносини щодо набуття, здійснення та захисту *особистих немайнових та майнових авторських та суміжних прав*, а також щодо прав особливого роду (*sui generis*), пов'язаних

зі сферою авторського права та суміжних прав. Враховуючи обмеженість правового регулювання публічних ліцензій на сьогодні, *окремо вважаємо за необхідне зупинитись на питанні співвідношення можливостей, що надаються користувачам на підставі такої ліцензії і особистих немайнових прав автора*, які як відомо є невідчужуваними, а саме права вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора.

Окреслене право знайшло своє нормативне закріплення в ст. 439 Цивільного кодексу України та ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Крім того, відповідно до ст. 6bis Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів незалежно від майнових прав автора і навіть після відступлення цих прав він має право вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, здатному завдати шкоди честі або репутації автора [11]. В цьому контексті необхідно звернути увагу, що відповідно до українського законодавства, по-перше, забороняється зміна твору самого автора, по-друге, зміна без його згоди. Якщо ми візьмемо за основу різновиди ліцензій Creative Commons, що є одними із найбільш розповсюджених в світі публічними ліцензіями, то деякі із підвидів таких ліцензій дозволяють змінювати, переробляти твір. З одного боку, автор свідомо надає згоду на розширення свого права на недоторканість твору шляхом можливості його зміни будь-якою особою, що відповідно вважатиметься дотриманням норм законодавства. З іншого боку, публічна ліцензія надає можливість використати об'єкт для створення на його основі нового (по суті похідного) твору, який вже буде вважатись твором іншого автора. Саме тому в цьому контексті можна говорити не про перекручення, спотворення твору, а саме про переробку, що відноситься до одного із способів використання творів. Наприклад, п. 2 ліцензії GNU GPL визначається, що ліцензіат має право модифікувати свій екземпляр або екземпляр програми повністю чи будь-яку її частину. Такі дії ліцензіата тягнуть за собою створення твору, що є похідним від програми. Ліцензіат має право виготовляти та розповсюджувати екземпляри такого твору, що є похідним [12]. Таким чином, похідним твором буде твір, який створений в результаті переробки іншого твору, правова охорона якому буде надаватись при дотриманні наступних умов: такий твір є результатом творчої праці особи, що його переробила та похідний твір перероблявся на правомірних підставах.

Вважаємо, що оскільки до одного із майнових прав авторів, відповідно до ст. 12 Закону України «Про авторське право і суміжні права», віднесено право на переробку, адаптацію, аранжування та інші подібні зміни твору, застосування інституту публічних ліцензій не призводить до порушення особистих немайнових прав автора, в тому числі права на недоторканість твору в тому випадку, коли мова іде про створення похідних творів, а не спотворення оригінального твору самого автора під його ім'ям. Підсумовуючи розгляд даного питання зазначимо, що право на недоторканість твору стосується тих змін твору, які не пов'язані із створенням нового твору на підставі оригіналу (такі зміни допустимі лише за згодою автора). В той же час переробка твору припускає створення нового (похідного) твору на підставі вже існуючого оригінального твору.

Висновки. Публічні ліцензії можна розглядати як нове правове явище, що вносить зміни до змісту режиму охорони об'єктів авторського права та суміжних прав. Саме за допомогою цих правочинів відбувається пристосування правових відносин до умов розвинутого інформаційного суспільства. Публічні ліцензії в сфері авторського права та суміжних прав розширяють можливості правоволодільців щодо надання дозволу використання об'єкта авторського права і суміжних прав для створення на його основі нового (по суті похідного) твору, що не призводить до порушення особистих немайнових прав автора, а саме права вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору без згоди автора. За допомогою публічних ліцензій реалізується правомочність суб'єкта авторського права або суміжних прав щодо розпоряджання майновими правами на відповідні об'єкти.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 1.12.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20/conv#n693>
2. Н. Бааджи, А. Кирилюк Порядок використання вільних публічних ліцензій у режимі онлайн. *Юридичний вісник*. № 4. 2016. С. 65-73
3. Рекомендації щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права й суміжних прав. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=805c49ed-9f0d-4cb2-b7c4-8befb54c8b6f&title=RekomendatsiiSchodoZastosuvanniaVilnikhPublichnikhLitsenziiNaVikoristanniaObktivAvtorskogoPravaIsumizhnikhPrav>
4. Рекомендації щодо забезпечення правомірності використання комп'ютерних програм вільного користування. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=ed96ce7f-d450-41ff-9b65-4bf03e08f71f&title=RekomendatsiiSchodoZabezpechenniaPravomirnostiVikoristanniaKompiuternikhProgramVilnogoKoristuvannia>
5. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n3149>
6. І.С. Якубівський Юридична природа публічних ліцензій в сфері авторського права і суміжних прав. *Право та інновації*. № 2 (10). 2015. С. 19-26
7. Жилінкова О. Реалізація прав інтелектуальної власності в Інтернеті за допомогою ліцензій Creative Commons. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3634>
8. Право інтелектуальної власності: Академ. курс: підручник для студ. вищих навч. закладів за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. Київ. 2007р. 696 с.
9. А.О. Козинець Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин. Монографія. 2016р. 582 с.
10. О.В. Жилінкова Договірне регулювання відносин щодо інтелектуальної власності в Україні та за кордоном. Монографія. 2015р. 280 с.
11. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text
12. GNU General Public License URL: <https://www.gnu.org/licenses/gpl-3.0.html>

КУЗЬМИЧ О. Я.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судочинства
(Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)

УДК 347.929:335.48

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.11>**ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СТОРІН У СПРАВАХ
ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ, ЗДОРОВ'Ю
ТА МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ
ВНАСЛІДОК ЇЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена дослідженню правовим аспектам визначенню сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України.

Зокрема аналізуються норми матеріального права, якими врегульовуються зобов'язання з відшкодування шкоди, норми міжнародного права, ставши учасниками яких держава Україна взяла на себе відповідні як позитивні, так і негативні обов'язки, а також судова практика.

Аналізується поняття сторін у цивільному процесуальному праві та їх процесуально-правова природа. Як наслідок, виходячи з аналізу процесуально-правової природи сторін у цивільному процесуальному праві та норм матеріального права, якими врегульовуються зобов'язання з відшкодування шкоди, зроблено висновок про те, що сторонами у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, є фізичні особи, яким заподіяна така шкода та Російська Федерація.

В окремих випадках відповідачем по таких категоріях справ, може бути й держава Україна, але у випадку не виконання чи неналежного виконання нею як позитивних, так і негативних конвенційних обов'язків, що спричинило заподіяння фізичним особам у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, майнової та немайнової шкоди.

Особлива увага присвячена аналізу матеріалів судової практики на предмет застосування судами норм процесуального права у справах, які стосувалися тематики наукового дослідження. Визначено, що судами неоднозначно застосовуються норми процесуального права про визначення сторін в межах аналізованої категорії справ. Зокрема в окремих випадках як співвідповідач чи відповідач визначається держава Україна. Наведене стало підставою для висновку про те, що у питаннях застосування норм процесуального права у наведеній категорії справ ще не сформована усталена судова практика.

Ключові слова: збройна агресія; цивільне судочинство; зобов'язання, з відшкодування шкоди; учасники цивільної справи; позивач; відповідач; спір про право.

Kuzmych O. Ya. Procedural Aspects of Determining the Parties in Cases of Compensation for Damage Caused to Life, Health and Property of Individuals by the Russian Federation as a Result of Its Armed Aggression against Ukraine

The article is devoted to the study of scientific and theoretical aspects of determining the parties in cases of compensation for damage caused to life, health and property of individuals by the Russian Federation as a result of its armed aggression against Ukraine.

In particular, the norms of substantive law, which regulate the obligations to compensate for damages, the norms of international law, having become participants of which the state of Ukraine has not assumed the relevant both positive and negative obligations, as well as judicial practice, are analyzed.

The concept of parties in civil procedural law and their procedural and legal nature are analyzed. As a result, based on the analysis of the procedural and legal nature of the parties in the civil procedural law and the rules of substantive law, which regulate the obligation to compensate for damage, it is concluded that the parties to cases of compensation for damage caused to life, health and property of individuals in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine are individuals who have suffered damage and the Russian Federation.

In some cases, the defendant in such categories of cases may also be the state of Ukraine, but in the case of non-fulfillment or improper fulfillment by it of both positive and negative convention obligations, which caused harm to individuals in connection with armed aggression against Ukraine, property and non-property damage.

Particular attention is paid to the analysis of the materials of judicial practice for the application of the rules of procedural law by the courts in cases related to the subject of scientific research. It is determined that the courts ambiguously apply the rules of procedural law on the determination of the parties within the analyzed category of cases. In particular, in some cases, the state of Ukraine is determined as a co-defendant or defendant. The above became the basis for the conclusion that in matters of application of the rules of procedural law in this category of cases, the established judicial practice has not yet been formed.

Key words: *armed aggression; civil proceedings; obligations to compensate for damages; parties to a civil case; plaintiff; defendant; dispute about the right.*

Вступ. У зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64 було введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, який продовжено по цей час. Бойові дії, терористичні акти, диверсії, спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, призвели до заподіяння значної шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб. Її відшкодування в судовому порядку є однією із основних форм захисту їхніх суб'єктивних прав та інтересів.

З огляду на зазначене набувають актуальності питання, які пов'язані із визначенням сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб, спричиненої збройною агресією Російської Федерації проти України та їх науково-теоретичне обґрунтування.

Постановка завдання. Загалом проблематика учасників цивільних справ неодноразово ставала предметом уваги в юридичній літературі, про що свідчать праці таких авторів як С.С. Бичкова, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, С. В. Фурса тощо однак що стосується процесуальних аспектів визначення сторін саме у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб збройною агресією Російської Федерації проти України, то це питання сьогодні є найменш дослідженим у юридичній літературі, що й обумовлює актуальність обраної тематики.

Результати дослідження. Як відомо, відповідь на питання щодо сторін у цивільному процесі дають передусім норми матеріального права, якими врегульовуються спірні матеріальні правовідносини. Загалом правові аспекти відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб врегульовуються в нормах цивільного права.

Так, згідно із ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди,

звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК).

Загалом правова природа інституту деліктної відповідальності, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень, неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців. Зокрема, на сучасному етапі розвитку науки цивільного права питання відшкодування шкоди досліджувалися в працях Т. С. Ківалової, І. В. Венедіктової, О. О. Отраднової, Я. М. Шевченко та ін. Так, Т. С. Ківалова зобов'язання з відшкодування шкоди визначає як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недовірені правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий – особа, якій завдана шкода, або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої йому шкоди у повному обсязі [3, с. 18].

О. О. Отрадна деліктне зобов'язання визначає як таке, в силу якого одна сторона (потерпілий, кредитор) вправі вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди, а інша сторона (деліквент, боржник) зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі [4, с. 175].

Деліктні відносини, пише І. В. Венедіктова, виникають не з волі їх учасників, а навпаки – проти такої волі, в силу вказаних у законі юридичних фактів, із неправомірних дій учасників. Аналізуючи деліктні зобов'язання, можна побачити, що на першому плані їх реалізації постає право вимоги відшкодування завданої шкоди. Зазначене, як зауважує авторка, впливає із самого визначення деліктних зобов'язань – позадоговірних зобов'язань, у яких одна особа (боржник), що протиправно і винно заподіяла шкоду іншій особі (кредитору), зобов'язана її відшкодувати, а особа, право якої порушено, має право вимагати відшкодування завданої шкоди в повному обсязі. Отже, як зазначає авторка, деліктні правовідносини виникають на підставі збитків [2, с. 222].

Сторонами такого зобов'язання є кредитор та боржник. Кредитором є особа, життю, здоров'ю та майну якої заподіяно шкоду, а боржником, відповідно, є особа, яка своїми діями чи бездіяльністю заподіяла таку шкоду. У таких зобов'язаннях, звертається увага в юридичній літературі, кредитор і потерпілий можуть не співпадати в одній особі. Так, при завданні шкоди смертю людини потерпілим є загиблий. Згідно зі ст. 1200 ЦК у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди (тобто є кредиторами) мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті. Стосовно боржника також наголошується, що особою, зобов'язаною відшкодувати шкоду, не завжди є той, хто її завдав: у низці випадків обов'язок відшкодування шкоди покладається на іншу особу, вказану у нормах законодавства. Наприклад, у випадках завдання шкоди органом дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду обов'язок відшкодування такої шкоди покладається на державу (ст. 1176 ЦК).

Таким чином, Т. С. Ківаловою робиться висновок, що у спорах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, можуть фігурувати: 1) кредитор; 2) потерпілий; 3) заподіювач шкоди; 4) боржник. Разом із тим, як зазначає авторка, сторін зазначених зобов'язань тільки дві – кредитор та боржник. Це пов'язано з тим, що вони або об'єднують у собі два поняття (коли в одній особі співпадають кредитор і потерпілий, боржник і заподіювач шкоди), або одне з цих понять, як визначальне, поглинає інше, яке не являє собою юридично самостійну конструкцію (наприклад, малолітні, недієздатні тощо не є суб'єктами цивільних правовідносин, а тому не можуть бути боржниками – стороною у зобов'язаннях відшкодування шкоди).

Специфікою зазначених зобов'язань є й те, що коло суб'єктів, які можуть бути боржниками або кредиторами, не співпадає. На підставі проведеного дослідження авторка робить висновок, що і кредитором, і боржником у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, за загальним правилом, можуть бути будь-які учасники цивільних відносин, зокрема кредитором (потерпілим) може бути будь-яка фізична особа (у тому числі іноземець і особа без громадянства), а також юридична особа. За певних умов кредитором (потерпілими) можуть також бути держава, територіальна громада, Автономна Республіка Крим та інші

соціально-публічні утворення (ст. 1173, 1174, 1176 та ін. ЦК). Разом із тим, боржником (особою, зобов'язаною відшкодувати шкоду) може бути фізична особа, юридична особа, держава або інше соціально-публічне утворення. У разі, коли охоронні правовідносини відшкодування шкоди є одночасно правовідносинами цивільно-правової недоговорної відповідальності, боржником у них може бути лише деліктоздатна особа або соціально-публічне утворення [3, с. 23-24].

Слід звернути увагу, що законодавець в главі 82 ЦК не передбачає норм спеціального характеру, які б стосувалися правового регулювання відшкодування шкоди, яка заподіяна життю, здоров'ю чи майну фізичних осіб саме іноземною державою, а, особливо, у зв'язку із її військовою агресією проти України. Тому у даному випадку слід передусім керуватися загальними положеннями про відшкодування шкоди, що передбачені в цій главі ЦК, зважаючи на положення ч. 2 ст. 1 ЦК в якій йдеться про те, що й іноземна держава може бути учасником цивільних відносин.

Наступним нормативним актом, який безпосередньо впливає на визначення у сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, є положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 18.10.2023 р. № 3200-ІХ.

Так, згідно із ч. 5 наведеного Закону Російська Федерація як держава-окупант відповідно до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року несе відповідальність за порушення захисту прав цивільного населення.

Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією (ч. 9 ст. 5 Закону).

Держава Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях або за прийняті ними незаконні рішення (ч. 10 ст. 5 Закону).

Як впливає із наведеного, даним нормативним актом законодавець чітко передбачає коло учасників спірних матеріальних правовідносин, що виникатимуть у зв'язку із відповідальністю за моральну та матеріальну шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та майну фізичних осіб на окупованих територіях України внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

На визначення сторін в наведеній категорії цивільних справ впливають й норми міжнародного права. Це зокрема ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.; ст. 1 «Право на мирне володіння своїм майном» Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.; ст. ст. 6-10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права тощо учасниками яких є й держава Україна. Тому будучи їх учасниками держава Україна має зобов'язання щодо їх виконання. В протилежному випадку, їх не виконання, стане підставою для позовів до України про відшкодування нею фізичним особам матеріальної та моральної шкоди, спричиненою Російською Федерацією збройною агресією проти неї як держави. Підтвердженням чого є уже сформована практика Верховного Суду (далі – ВС).

Так, у постанові ВС від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 сказано, що *самі по собі факти загибелі людей на підконтрольній державі території, тобто на тій, на якій вона здійснює юрисдикцію в розумінні статті 1 Конвенції про захист прав людини*

і основоположних свобод (зокрема, у межах її кордонів у періоді проведення АТО, ООС), не означають автоматичне порушення гарантій права на життя за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Держава-учасниця несе відповідальність лише за власні дії чи бездіяльність щодо виконання негативних і позитивних (матеріальних, процесуальних) обов'язків із гарантування конвенційних прав кожному, хто перебуває під її юрисдикцією. У кожному випадку звернення з позовом про відшкодування Державою Україною шкоди (майнової, моральної), завданої терористичними актами в періоді проведення АТО, ООС, суди мають з'ясувати: (а) підстави позову (обставини, якими обґрунтована позовна вимога); (б) чи мала Держава Україна в сенсі статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод юрисдикцію щодо гарантування прав і свобод на тій території, на якій, за твердженням позивача, відбулося порушення; (в) якщо мала юрисдикцію, то чи виконала свої конвенційні обов'язки з такого гарантування (якщо мало місце не виконання або неналежне виконання конкретного обов'язку, то в чому воно полягало, якими були наслідки цього та причинно-наслідковий зв'язок між ними й не виконанням чи неналежним виконанням відповідного обов'язку); (г) чи є підтвердження всіх цих фактів (належні, достовірні та достатні докази) [6].

Аналогічна правова позиція сформована ВС і в інших справах з подібними правовідносинами.

Так, у Постанові ВС від 18 січня 2023 р. № 644/8115/18 сказано, що судами попередніх інстанцій встановлено, що 10 липня 2014 року на території селища Опитне Ясинуватського району Донецької області під час проведення антитерористичної операції та ведення бойових дій отримав наскрізне кульове поранення задньої поверхні грудної клітини з ураженням внутрішніх органів чоловік та батько позивачів та від отриманих поранень помер.

З посиланням на висновки, викладені Великою Палатою ВС у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 ВС вказав на те, що проблема такої справи полягає не в тому, чи страждали морально позивачі, не в тому, як краще у грошовому еквіваленті оцінити ці її страждання, навіть не стільки у тому, який нормативний припис слід застосувати для присудження відповідного відшкодування, а в тому, чи має за заподіяні моральні страждання позивачів нести відповідальність саме Держава Україна. І якщо так, то за порушення якого саме обов'язку з гарантування права на життя така відповідальність має настати.

При цьому ВС наголосив, що якщо ж позивачка вважає, що її чоловік та батько дітей загинув внаслідок дій Російської Федерації, то за це не може бути відповідальною Україна [8].

Постановою від 21 квітня 2023 року у справі № 423/405/18 ВС підтримав правові висновки ВС, викладені у Постанові від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 та вказав на те, що позивачка не обґрунтувала вимогу про відшкодування державою моральної шкоди, не зазначила факти (обставини), за яких можна було б стверджувати про порушення державою конкретних обов'язків (негативного, позитивного матеріального, позитивного процесуального) з гарантування права на життя її чоловіка [10].

Згідно із Постановою ВС від 25 січня 2023 р. у справі № 233/2082/21 позивачка також звернулася до суду з позовом до держави Україна в особі Кабінету Міністрів України, Державної казначейської служби України про відшкодування шкоди.

ВС зазначено, що судами попередніх інстанцій встановлено, що внаслідок збройної агресії позивачка була вимушена залишити місце свого постійного проживання та є внутрішньо переміщеною особою. Позивачка зазначала, що через неможливість використання власної квартири їй було завдано збитки, які вона розраховує виходячи із середньої вартості оренди подібної квартири за період неможливості користування майном на тимчасово окупованій території. Крім того, у зв'язку із необхідністю прилаштуватися до нових умов життя, шукати додаткові кошти на оренду житла їй завдано моральної шкоди.

Тому за наслідками розгляду цієї справи, ВС погодився із висновками судів попередніх інстанцій про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки шкода про відшкодування якої заявлено позовні вимоги та виконання державою Україна своїх обов'язків щодо гарантування прав і свобод громадян не перебувають у причинно-наслідковому зв'язку.

ВС, серед іншого, зазначив, що відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією окремих територій Української держави, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на державу, що здійснює окупацію (Російську Федерацію), а держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди [9].

Таким чином, як впливає із наведеного, основним нормативно-правовим актом, який безпосередньо впливає на визначення сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, окрім Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 18.10.2023 р. № 3200-ІХ, є ЦК, положеннями якого врегульовуються питання деліктної відповідальності за шкоду, яка заподіяна життю, здоров'ю та майну фізичних осіб в тому числі й іноземною державою у зв'язку із її збройною агресією проти України.

Як відомо, під сторонами цивільної справи у теорії цивільного процесуального права розуміють ймовірних суб'єктів ймовірних матеріальних правовідносин, правовий спір між якими є предметом розгляду і вирішення у порядку цивільного судочинства [1, с. 106].

При цьому до ознак, які є характерними для сторін відносять : 1) у них наявні протилежні інтереси, що зумовлює їх протистояння один одному; 2) вони завжди діють на захист власних прав, свобод та інтересів; 3) вони заінтересовані у результатах розгляду цивільної справи; 4) вони наділяються відповідним цивільним процесуальним правовим статусом з моменту відкриття провадження у справі; 5) вони можуть брати участь у цивільній справі через представника; 6) з приводу розв'язання їх спору судом ухвалюється рішення; 7) на них поширюються усі правові наслідки законної сили цього рішення; 8) на них покладається обов'язок з оплати судових витрат; 9) у встановлених законом випадках їх можуть замінювати процесуальні правонаступники [1, с. 103].

Крім того, як передбачено ч. 2 ст. 48 ЦПК України, позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава.

Висновки. Отож, як впливає із наведеного, а також загальних положень про відшкодування шкоди глави 82 ЦК та ч. ч. 5, 9, 10 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 18.10.2023 р. № 3200-ІХ необхідно зробити висновок про те, що учасниками цивільних відносин, між якими виникає спір про право у справах, про відшкодування шкоди, заподіяною життю, здоров'ю та майну фізичних осіб у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, є особи, яким заподіяна така шкода, та Російська Федерація, яка своєю збройною агресією проти України, спричинила таку шкоду.

Держава Україна може бути відповідачем по даній категорії справ, але у випадку, якщо заподіяння майнової та немайнової шкоди фізичним особам у зв'язку із збройною агресією Російської Федерацією проти України, спричинено невиконанням державою Україна як позитивних, так і негативних взятих на себе конвенційних обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: Монографія. К.: Атіка, 2011. 420 с.
2. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
3. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 42 с.

4. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань. К.: Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 URL: www.reyestr.gov.ua
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 URL: www.reyestr.gov.ua
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц URL: www.reyestr.gov.ua
8. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 р. у справі № 644/8115/18 URL: www.reyestr.gov.ua
9. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2023 р. у справі № 233/2082/21 URL: www.reyestr.gov.ua
10. Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2023 року у справі № 423/405/18 URL: www.reyestr.gov.ua

МАЛІННІКОВА Д. К.,
старший викладач кафедри
правознавства і фінансів
(Полтавський інститут економіки
і права)

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.12>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У СПАДКОВИХ СПРАВАХ

Стаття досліджує ефективність використання медіації як альтернативного методу вирішення конфліктів у сфері спадкового права. Ця тема набуває особливої актуальності в сучасному суспільстві, де спадкові суперечки часто можуть призвести до розладу в сім'ях та між особами, а також спричинити велику кількість судових процесів. Варто зауважити, що медіація не являється магічним інструментом який швидко та ефективно вирішить будь – який спір між сторонами, на це впливає багато чинників, в тому числі і соціокультурні, адже велике значення має рівень готовності суспільства та окремих індивідів брати на себе відповідальність за вирішення певних правових питань. Саме в таких категоріях справ, де особистісна та емоційна складова переважає у сторін, для зниження рівня конфлікту та можливого збереження відносин у середині родини, застосування саме медіації може допомогти не лише вирішити спір, а й урегулювати сімейні відносини. У статті аналізується процес медіації, його переваги порівняно з традиційними судовими шляхами розв'язання спорів та можливість досягнення консенсусу через взаємодію сторін. Досліджуються також практичні аспекти застосування медіації у спадкових справах, включаючи підготовку та роль медіаторів, процес комунікації між сторонами та психологічний аспект вирішення спорів. Заслужує на увагу також обговорення можливостей інтеграції медіації у правову систему країни та сприяння її поширенню серед широкої громадськості через освітні та інформаційні кампанії. У даному контексті розглянемо нідерландську модель присудової медіації, де медіація чужою включена в організацію роботи судів та саму юридичну систему. Висновки статті підкреслюють важливість впровадження медіації у сфері спадкового права як засобу забезпечення справедливих та мирних рішень для всіх сторін, що беруть участь у спадкових процедурах.

Ключові слова: *альтернативне урегулювання спорів, медіація, присудова медіація, спадкові справи, конфлікти.*

Malinnikova D. K. The effectiveness of mediation procedure in inheritance cases

The article explores the effectiveness of using mediation as an alternative method for resolving conflicts in the field of inheritance law. This topic is particularly relevant in modern society, where inheritance disputes can often lead to family discord and numerous legal proceedings. It is worth noting that mediation is not a magical solution that quickly and effectively resolves any dispute between parties; rather, its efficacy depends on various factors, including socio-cultural ones, as the readiness of society and individuals to take responsibility for resolving legal issues is crucial. In cases where personal and emotional aspects prevail, such as in family matters, the application of mediation can not only help resolve disputes but also regulate family relationships, thus reducing conflict levels and potentially preserving familial

bonds. The article analyzes the mediation process, its advantages compared to traditional judicial methods of dispute resolution, and the potential for achieving consensus through party interaction. Additionally, practical aspects of applying mediation in inheritance cases are examined, including mediator training and roles, communication processes between parties, and the psychological aspect of conflict resolution. Furthermore, the discussion includes the possibilities of integrating mediation into the country's legal system and promoting its dissemination among the general public through educational and informational campaigns. In this context, the Dutch model of court-annexed mediation is considered, where mediation is effectively integrated into the organization of court proceedings and the legal system itself. The conclusions of the article underscore the importance of implementing mediation in the field of inheritance law as a means of ensuring fair and peaceful resolutions for all parties involved in inheritance proceedings.

Key words: *alternative dispute resolution, mediation, court-annexed mediation, inheritance cases, conflicts.*

Вступ. У сучасному світі спадкові справи часто стають джерелом серйозних конфліктів та суперечок серед спадкоємців. Ці суперечки можуть виникати через невизначеності свого правового статусу, розбіжностей у розумінні певних аспектів щодо розподілу спадкового майна та незгодами з волею спадкодавця визначеною в заповіті, а також через емоційні та особисті фактори у відносинах між спадкоємцями. У зв'язку з цим, вирішення спадкових конфліктів стає актуальною проблемою, яка вимагає ефективних та мирних підходів. Медіація, як альтернативний метод вирішення спорів, набуває все більшої популярності в таких ситуаціях, в більшій мірі через неформальне поширення через нотаріусів, які в певних ситуаціях можуть допомогти сторонам знайти вихід у питаннях розподілу майна в порядку спадкування. Як правильно описували Марія Бондарева та Тетяна Шмарьова, переваги альтернативного врегулювання спорів у контексті юридичних процесів очевидні, а нотаріальна діяльність, будучи безспірною і спрямованою на охорону прав, інтересів учасників цивільних правовідносин, органічно узгоджується з необхідністю застосування окремих методів та інструментарію загальної медіації. Тож взаємозв'язок нотаріальної процесуальної діяльності і примирних процедур, що можуть реалізуватися в межах нотаріальної процедури як складової останньої, заслуговує окремого дослідження [1].

В умовах воєнного стану в країні, змін зазнали усі сфери суспільного та приватного життя, в тому числі зміни відбулись і у сфері спадкування. Збільшення викликів та правової невизначеності вплинули на зростання кількості спадкових спорів. На сайті Східного міжрегіонального управління юстиції зазначено, що не зважаючи на війну та чисельні складнощі, впродовж тільки 2022 року приватними та державними нотаріусами було відкрито спадкових справ:

- на Донеччині – понад 3,5 тисячі;
- на Луганщині – 4;
- на Полтавщині – майже 19 тисяч;
- на Сумщині – близько 14 тисяч;
- на Харківщині – 20 тисяч;
- на Чернігівщині – 15 тисяч [2].

А отже, можемо резюмувати, що і кількість правових питань, що виникають у спадкоємців, у зв'язку з відкриттям спадщини пропорційно зростає і потребує вирішенню.

Постановка завдання. У цій статті буде розглянуто ефективність процедури медіації в спадкових справах, а також її переваги порівняно з традиційними судовими методами розв'язання конфліктів, а також зміни у сфері спадкування під час війни, які впливають на динаміку розвитку медіації у цій сфері.

Результати дослідження. Під час війни, сфера спадкування стикається з рядом викликів та проблем, які можуть значно ускладнити процес визначення кола спадкоємців, прав

спадкоємців та розподілу спадщини. В ході дослідження ми виокремили декілька основних проблем, з якими ми в тому числі перетинаємось у ході практичної діяльності та надання правової допомоги:

1. Втрата правовстановлюючої документації та документації що підтверджує факт відкриття спадкової справи. Під час війни ми стикаємось з проблемами коли будь – які правовстановлюючі документи у спадкоємців відсутні, а також відсутні відомості, що підтверджують їх статус спадкоємців та те, що вони подали вчасно заяви про прийняття спадщини. Окрім того, існує проблема повного знищення нотаріальних архівів та втрати спадкових справ, що заводились нотаріусами на територіях, де на даний час ведуться бойові дії чи на тимчасово окупованих територіях. Адже, в останню чергу люди думали за те, аби врятувати документацію у критичний для життя момент. Усе це в сукупності призводить до складнощів у визначенні законних спадкоємців та в подальшому оформленні права власності в порядку спадкування.

2. Втрата зв'язків між родинами та спадкоємцями. Внаслідок війни спадкоємці можуть втратити зв'язок між собою або втратити доступ до документів, які є необхідними для визначення кола спадкоємців. Окрім того, в певних ситуаціях потенційні спадкоємці навіть можуть не знати про смерть спадкодавця, який помер на тимчасово окупованій території чи територіях де ведуться бойові дії. Це може ускладнити вирішення спадкових питань та призвести до конфліктів. Не рідко бувають й випадки коли втрачається і зв'язок з нотаріусом, що заводив спадкову справу та до якого сторони подавали заяву про прийняття спадщини чи оформлювали заповіт.

3. Вимушене переміщення та евакуація населення. Військові дії можуть змусити спадкоємців переселятися або евакуюватися, що ускладнює доступ до спадкового майна, яке в тому числі може бути частково або повністю зруйнованим та документів на рухоме, нерухоме майно або документів, що підтверджують ступінь споріднення чи спільне проживання без реєстрації шлюбу, документів що підтверджують права на спадкове майно, як то заповіт.

4. Приховування інформації та фальсифікація документів. В умовах війни можуть збільшитися випадки підробки документів або їх фальсифікації, а також випадків приховування одними спадкоємцями інформації від інших з метою отримання прав на спадкове майно без відома інших осіб, або ж приховування інформації про смерть спадкодавця, аби інші спадкоємці пропустили шестимісячний термін на подання заяви про прийняття спадщини.

Описані вище виклики, це лише невелика частина того, з чим ми стикаємось у своїй практичній діяльності і з чим стикаються спадкоємці, що перебувають в Україні та поза її межами. В певних категоріях справ, як, наприклад у випадках втрати правовстановлюючих документів та відсутності відомостей по нерухомому майну в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, не обійтись без звернення до суду, адже жодне урегулювання спору в таких справах буде неефективним. Але в певних категорія справ, медіація могла б значно полегшити процес вирішення спорів між спадкоємцями та вийти з нього з позицією “win – win”, яка дуже влучно описана в гарвардському методі ведення перемовин, що розроблений Роджером Фішером, Вільямом Юрі та Брюсом Паттоном. Автори – провідні фахівці Гарвардського переговорного проєкту, які пропонують дієвий спосіб принципів перемовин – сприймати опонентів як співучасників вирішення проблеми, а не як ворогів, цей метод покладений і в основу медіаційних процедур, який в тому числі може використовуватися самими нотаріусами з метою урегулювання спору.

Гарвардський метод переговорів включає в себе чотири основні принципи:

1. Концентрація на людях: відокремлюйте людей від проблеми, тільки так можна прибрати негативну емоційну складову у відносинах.

2. Інтереси: концентруйтеся на пошуку справжніх інтересів, а не на позиціях сторін.

3. Пошук варіантів: винаходьте як можна більше взаємовигідних варіантів розв'язання ситуації.

4. Критерії: наполягайте на використанні об'єктивних критеріїв, які є законними, та які реально виконати.

По суті усе викладене вище гармонійно складає основу успішної медіації та є її важливими елементами. Слушним, в даному контексті, буде зауваження Марії Бондаревої, яка вказала що примирювальний (медіативний) елемент у структурі нотаріальної діяльності не вступає в конфлікт з іншими формами примирних процедур (наприклад, досудовими чи судовими). Нотаріальна й медіативна діяльність переслідують дещо різні цілі – надання правам і фактам юридичної вірогідності та вирішення конфлікту відповідно. Проте метою застосування нотаріальної медіації є досягнення взаємовигідного для сторін результату, уникнення необхідності звернення сторін до суду в разі виникнення конфліктної ситуації в нотаріальному провадженні [3].

У даному випадку для ефективного вирішення спадкових спорів між спадкоємцями, нотаріус може використати певні елементи медіації у своїй роботі для примирення сторін. Так у спадкових справах, де існує потреба визначити обсяг спадкового майна та коло спадкоємців, задля ефективного розподілу майна між ними, або ж вирішити спірні питання між спадкоємцями та наявними кредиторами спадкодавця, нотаріус виступає як нейтральний та незацікавлений посередник, що формує певний рівень довіри сторін, який у медіації є базовим для успішного вирішення спору. В той же час нотаріус завжди перевіряє та встановлює фактичні обставини справи керуючись виключно наявними у нього документами, перевіряє правоздатність сторін та з'ясовує чи відповідає їх волі ті чи інші дії, та чи не проводяться вони під примусом. Ось цей принцип доброї волі та згоди сторін покладений і в основу медіаційної процедури і являється важливим елементом у нотаріальній діяльності. Варто зауважити, що у нотаріусів є велика перевага в частині надання спадкоємцям певних юридичних порад, яким чином краще вирішити їх спадковий спір. Адже нотаріуси не обмежені в праві надавати роз'яснення законодавства, складати проекти договорів та надавати сторонам свої рекомендації. В цьому аспекті варто зазначити, що нотаріус жодним чином не має права «тиснути» на сторони або спонукати їх до прийняття рішення і внаслідок навіть свого правового статусу, який закріплений у Законі України «Про нотаріат», зокрема у ст.ст. 5, 8. Він не має права надавати перевагу жодній із сторін і зобов'язаний підтримувати та забезпечувати баланс інтересів сторін, у тому числі й третіх осіб, яких стосується спір [4, с. 138].

Ще одним важливим елементом в медіації, який притаманний і під час вирішення спадкових спорів нотаріусами, варто вказати вчинення дій з дотриманням принципу верховенства права, який Дж. Гаррінгтон, А. Дайсі характеризували, як засіб забезпечення пріоритету природних прав людини у суспільних відносинах, в яких, наприклад, «моральне право» є таким же беззаперечним аргументом, як і вимога закону. Принцип верховенства права в спадкових справах знаходить своє відображення в безпосередньому врахуванню прав дітей у спадкових справах чи інших осіб, які за законом мають право на обов'язкову частку у спадковому майні. Більшість вихідних засад, які характеризують сутність і значення медіації, збігаються або співвідносяться з класичними принципами нотаріальної діяльності, тому нотаріус – це бажаний учасник відносин у сфері медіації [5].

В той же час, не варто забувати, що поряд з можливим використанням елементів медіації під час вирішення спадкових справ, самі нотаріуси наділені правом проводити повноцінну процедуру медіації. Верховна Рада 16 листопада 2021 року прийняла Закон України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту, принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою [6]. Закон України «Про нотаріат» у ст.1 закріпив, що нотаріуси можуть проводити медіацію у порядку, визначеному законом, за умови проходження ними базової підготовки медіатора [7]. Повноцінну процедуру медіації у спадкових справах варто проводити тоді коли ступінь ескалації конфлікту між спадкоємцями є надто високим, та у сторін переважає особистісний та емоційний фон над пошуком раціонального рішення. Медіація за участю нотаріуса у спадкових спорах буде вискоелективною, адже нотаріуси завдяки своїм навикам та практичним знанням, можуть відслідкувати аби при досягненні сторонами згоди були дотримані права усіх сторін, що є своєрідною гарантією законності такої згоди та її майбутнього виконання. При

чому успішною дана процедура медіації буде вважатись не лише коли сторони підпишуть медіаційну угоду, а й якщо за наслідками медіації сторони укладуть у нотаріуса, наприклад, угоду про розподіл спадкового майна.

Усе описане вище стосується ситуацій коли спадкоємці добровільно намагаються вирішити спори, що виникли в процесі спадкування. Проте, існують випадки, коли нотаріуси не застосовують можливі примирні процедури, або ж самі сторони не виявляють такого бажання через недовіру та певні побоювання і тоді звісно спадкоємці скеровуються до суду для вирішення там своїх правових суперечок. Судові спори це завжди не лише емоційно важкий процес для спадкоємців, адже тут йде мова про можливе порушення сімейних зав'язків, а й фінансово та часово затратні процеси, в ході яких одна з сторін обов'язково буде в програші, а інколи і обидві сторони не отримують бажаного результату за наслідками проголошеного рішення.

Нами була проаналізована практика присудової медіації в Нідерландах і певні її аспекти було б корисно використати і в Україні та застосовувати саме до певних категорій справ, до яких можна віднести і спадкові спори.

Існує кілька способів, коли юридичні спори, що розглядаються в судах Нідерландів, можуть бути направлені на медіацію: така опція може бути запропонована в письмовому вигляді суддею після звернення до суду, але перед початком судового провадження (письмове направлення); направлення на медіацію може бути усним під час судового засідання (усне направлення); сторони під час судового провадження можуть самостійно звернутися за допомогою до медіатора (самонаправлення). Цікаво, що у випадку письмового направлення сторонам з боку суду надсилається лист із рекомендаціями розглянути опцію присудової медіації стосовно їхнього спору. Додатком до такого листа є анкета з питаннями, що дозволяє сторонам спору провести самотестування щодо допустимості медіації між ними. В нідерландських судах вважається, що медіація є прийнятною, коли хоча б на одне із питань у анкеті сторони відповіли ствердно [8].

Національним законодавством України теж передбачено обов'язок суду сприяти у вирішенні спору сторонам. Так відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України, саме на суд покладено повноваження з'ясувати, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, у разі згоди учасників справи. Але, як показує практика, судді не активно використовують таку можливість запропонувати сторонам повноцінну процедуру медіації, як альтернативу у вирішенні їх спору. Хоча спрямування сторін на примирення саме з боку суду, по – перше сприяла б збільшенню рівню довіри сторін до медіації, а по – друге формувала б належний рівень обізнаності про такий альтернативний метод вирішення спору, адже багато громадян не знають про існування медіації та її переваги над судових розглядом справ. В даному випадку можна було б запозичити позитивний досвід нідерландської моделі присудової медіації. Вона посприяла б розвитку клієнтоорієнтованих судів, де судді діють нешаблонно, шукають справді індивідуальні, персоналізовані рішення судових спорів [8].

Висновки.

У висновку слід підкреслити, що медіація є швидким, ефективним та гнучким методом, який може враховувати унікальні потреби та інтереси кожної сторони. Крім того, вона сприяє захисту вразливих груп, забезпечуючи їм справедливе представництво в процесі розподілу спадщини. У вирішенні спадкових спорів, застосування медіації можливе як самими нотаріусами на етапі вирішення питань пов'язаних з відкриттям спадщини та розподілом спадкового майна, так і на етапі судового спору, якщо сторони вже звернулись до суду задля вирішення спірних питань. При цьому, нотаріусу не обов'язково проводити повноцінну процедуру медіації, а застосувавши лише певні елементи медіації, які описані в статті, привести сторони до заключення певного нотаріального акту, який є прийнятним для спадкоємців.

Для підвищення ефективності медіації в спадкових справах можна вживати низку заходів:

–забезпечення якісних навчальних програм для медіаторів для забезпечення їхньої професійної компетентності та навичок у вирішенні спадкових конфліктів;
– наадання сторонам інформації про процес медіації та їхні права та обов'язки під час цього процесу для забезпечення їхньої готовності до співпраці та активної участі;
– розробка індивідуального підходу для кожної конкретної спадкової справи, враховуючи особливості сімейних відносин та конкретні потреби сторін;
– залучення фахівців у сфері права, психології та інших відповідних галузей для надання консультацій та експертної підтримки під час медіаційного процесу.
– проведення систематичного моніторингу та оцінки ефективності медіаційних процесів у спадкових справах для виявлення успішних практик та можливостей для подальшого вдосконалення.

Ці заходи можуть сприяти підвищенню ефективності медіації в спадкових справах та сприяти досягненню мирного та справедливого вирішення спорів між спадкоємцями.

Список використаних джерел:

1. Марія Бондарева, Тетяна Шмарьова. Розвиток альтернативного врегулювання спорів в Україні: на прикладі застосування медіації в нотаріаті та врегулювання спорів за участю судді. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a5fc7dd4-85f1-449c-8965-63fc559bc6c1/content>.
2. Зміни у процесі спадкування під час воєнного стану. Східне міжрегіональне управління юстиції. URL: <https://www.sumyjust.gov.ua/novini/zminy-u-prochesi-spadkuvannya-rid-chas-voennogo-stanu/> (дата звернення 12.02.2024 року).
3. Марія Бондарева. Медіативний аспект у нотаріальній діяльності з оформлення спадкових справ. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/2.pdf>.
4. М. М. Дякович. Пропозиції щодо розвитку медіації в нотаріальній практиці нотаріусів України. *Часопис Київського університету права*. 2014/4. С. 137 – 139.
5. Марина Мироненко Основні принципи здійснення медіації нотаріусом в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022 рік. 4(32). URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/viewFile/1471/1519>.
6. Закон України «Про медіацію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2022, № 7, ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
7. Закон України «Про нотаріат», *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 39, ст.383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
8. Павло Бартусяк. Присудова медіація: досвід Нідерландів. URL: <https://law.chnu.edu.ua/prysudova-mediatsiia-dosvid-niderlandiv/>.

МОРОЗ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу факультету № 6
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.453

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.13>

ПІДСТАВИ ЗМІНИ ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ НАЙМУ ЖИТЛА

У статті досліджено підстави зміни та розірвання договору найму житла. Проаналізовано поняття зміни та розірвання цивільно-правового договору. Вказано, що визначаючи підстави та порядок зміни та розірвання договору найму житла, необхідно враховувати як загальні положення про зміну та розірвання договорів, що закріплені ст. 651-654 ЦК України, так і специфічні підстави та порядок зміни і розірвання договору найму житла, що визначаються у главі 59 ЦК України, чи безпосередньо випливають з природи даного договору. Проаналізовано зміну чи розірвання цивільно-правового договору за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у випадку істотного порушення договору другою стороною. Досліджено істотну зміну обставин, якими сторони керувалися укладаючи такий договір, як особливу підставу розірвання чи зміни цивільно-правового договору. Досліджено правові наслідки зміни чи розірвання цивільно-правового договору. Вказується, що основним принципом зміни зобов'язань виступає згода на це усіх учасників зобов'язання. Визначено, що за загальним правилом заміна наймача в договорі найму житла можлива лише за згодою наймодавця. Вказується, що найпоширенішими випадками зміни суб'єктного складу договору найму житла є зміна власника житла і заміна наймача. Визначено, що правило, яке закріплено в ч. 2 ст. 770 ЦК України щодо встановлення у договорі найму умови, відповідно до якої у разі відчуження наймодавцем речі договір найму припиняється, не поширюється на правовідносини правонаступництва у разі зміни власника житла, переданого у найм. Вказується, що цивільний кодекс встановлює два переліки підстав достроково розірвання договору найму житла. Один – для розірвання на вимогу наймодавця, інший – для розірвання на вимогу наймача. Зазначається, що договір найму житла може також припинятися у зв'язку із деякими подіями, наприклад, смерті самотнього наймача, знищення жилого приміщення у зв'язку зі стихійним лихом.

Ключові слова: зміна договору найму житла, розірвання договору найму житла, цивільно-правовий договір, договір найму житла.

Moroz O. V. Grounds for changing and terminating a housing rental agreement

The article examines the grounds for changing and terminating housing rental agreements. The concepts of change and termination of a civil law contract are analyzed. It is indicated that when determining the grounds and procedure for changing and terminating a housing rental agreement, it is necessary to consider the general provisions on changing and terminating contracts, which are enshrined in Art. 651-654 of the Civil Code of Ukraine, as well as the specific grounds and procedure for changing and terminating a housing rental agreement, defined in Chapter 59 of the Civil Code of Ukraine, or directly arising from the nature of this contract. The

analysis focuses on the change or termination of a civil law contract, as mandated by a court decision upon the request of one party in response to a significant breach of the contract by the other party. A significant change in the circumstances that guided the parties when concluding such a contract was studied as a special reason for terminating or changing a civil law contract. The legal consequences of changing or terminating a civil contract have been studied. It is indicated that the main principle of changing obligations is the consent of all participants of the obligation. It was determined that, as a general rule, the replacement of the tenant in the housing rental agreement is possible only with the consent of the landlord. It is indicated that the most common changes in the subject composition of the housing rental agreement are the change of the owner of the housing and the replacement of the tenant. It was concluded that the rule outlined in Part 2 of Article 770 of the Civil Code of Ukraine, which pertains to the inclusion of a condition in the housing rental agreement leading to termination upon the lessor's alienation of the property, does not extend to legal succession in cases of a change in the ownership of the leased housing. It is indicated that the Civil Code establishes two lists of grounds for early termination of a housing rental agreement. One is for termination at the request of the lessor, the other is for termination at the request of the tenant. It is noted that the housing rental agreement can also be terminated in connection with certain events, for example, the death of a single tenant, or the destruction of a residential premises due to a natural disaster.

Key words: *change of the housing rental agreement, termination of the housing rental agreement, civil law contract, housing rental agreement.*

Вступ: Питання забезпечення житлових потреб населення України завжди було досить актуальним. Останнім часом воно ще більше загострилося. Багато людей вимушені покинути свої домівки та тимчасово переміститися до інших регіонів України. Досить гостро постає питання забезпечення таких осіб житлом. Одним з механізмів врегулювання даного питання є укладення договору найму житла. Проте виникають ситуації, коли необхідно внести зміни або розірвати такі договори. Тому з метою сприяння захисту прав та законних інтересів, як наймачів, так і наймодавців необхідно вивчити питання щодо підстав зміни та розірвання договору найму житла. Дана проблематика є досить актуальною і потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання зміни та розірвання цивільно-правового договору вже звертали увагу у правовій літературі деякі вчені-цивілісти, а саме: С. О. Бородовський, Я.В. Гуляк, Н.М. Процьків та інші учені.

Постановка завдання. Мета дослідження – загальне дослідження та аналіз підстав зміни та розірвання договору найму житла.

Результати дослідження. У науці відсутнє чітке визначення поняття зміни та розірвання цивільно-правового договору. Бородовський С.О визначає зміну та розірвання договору як нормативно-логічну послідовність дій, які вчиняють сторони у порядку і на основі підстав, передбачених договором або законодавством, із метою змінити або розірвати укладений між ними договір на майбутнє. Зміна договору виражається в діях сторін, заснованих на їх домовленості чи положеннях нормативно-правових актів, предметом яких є часткова або повна зміна умов договору на майбутнє, їх доповнення чи відміна дії. Розірвання договору, Бородовський С.О. визначає як дії сторін направлені на повне припинення укладеного між ними договору на майбутнє. Зміна чи розірвання договору є дією (діями), спрямованою на зміну або припинення цивільних прав та обов'язків його сторін [1, с. 145].

Процьків Н.М. розірвання договору визначає як дію, направлену на припинення частково чи повністю невиконаного договору й тим самим зобов'язань, що впливають з нього [2, с. 22].

Визначаючи підстави та порядок зміни та розірвання договору найму житла, необхідно враховувати як загальні положення про зміну та розірвання договорів, що закріплені

ст. 651-654 ЦК України, так і специфічні підстави та порядок зміни і розірвання договору найму житла, що визначаються у главі 59 ЦК України, чи безпосередньо впливають з природи даного договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 651 ЦК України [3] зміна чи розірвання договору допускається тільки за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Така зміна чи розірвання договору повинна вчинятися у такій самій формі, що й цивільно-правовий договір, який змінюється чи розривається, якщо інше не встановлено цивільно-правовим договором чи законом або не впливає із звичаїв ділового обороту.

Винятки із даного правила щодо добровільності зміни чи розірвання договору, можуть бути передбачені цивільно-правовим договором чи законом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 651 ЦК України [3] цивільно-правовий договір може бути змінено чи розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у випадку істотного порушення цивільно-правового договору другою стороною і в інших випадках, встановлених договором чи законом. Істотним виступає таке порушення стороною цивільно-правового договору, коли, в результаті завданої таким порушенням шкоди, друга сторона в значній мірі позбавляється того, на що вона розраховувала укладаючи цивільно-правовий договір.

Від розірвання (зміни) цивільно-правового договору необхідно відрізнити односторонню повну чи часткову відмову від цивільно-правового договору, що можлива тільки у випадках, які прямо передбачені законом чи договором. Так, відповідно до ч. 3 ст. 651 ЦК України [3] у випадку односторонньої відмови від цивільно-правового договору в повному обсязі чи частково, якщо право на таку відмову встановлено договором чи законом, цивільно-правовий договір є відповідно розірваним чи зміненим.

Особливою підставою розірвання чи зміни цивільно-правового договору виступає істотна зміна обставин, якими сторони керувалися укладаючи такий договір. В даному випадку цивільно-правовий договір може бути змінений чи розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено цивільно-правовим договором чи не впливає із суті зобов'язання. У разі не досягнення сторонами згоди щодо приведення цивільно-правового договору у відповідність із обставинами, що істотно змінилися, чи щодо його розірвання, договір може бути розірваний чи змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов: 1) у момент укладення цивільно-правового договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися; 3) виконання цивільно-правового договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін та позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні такого договору; 4) із суті цивільно-правового договору чи звичаїв ділового обороту не впливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона (ч. 2 ст. 652 ЦК України [3]).

У статті 653 ЦК України [3] передбачено правові наслідки зміни чи розірвання цивільно-правового договору. Так, у випадку зміни цивільно-правового договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо, а у випадку розірвання цивільно-правового договору зобов'язання сторін припиняються із моменту досягнення домовленості про зміну чи розірвання такого договору, якщо інше не встановлено договором або не обумовлено характером його зміни. Якщо цивільно-правовий договір змінюється чи розривається за рішенням суду, зобов'язання змінюється чи припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну чи розірвання договору законної сили.

За загальним правилом, сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни чи розірвання цивільно-правового договору. Втім згідно з ч. 4 ст. 653 ЦК України сторони мають право своєю домовленістю передбачити повернення переданого за договором. Такі самі наслідки можуть бути встановлені спеціальним приписом закону [4, с. 460-461].

Оскільки цивільно-правовий договір найму житла є підставою виникнення зобов'язань, то до таких відносин застосовуються положення про зміну зобов'язань, які містяться у главі 47 (ст. 512-525) ЦК України [5, с. 108].

Основним принципом зміни зобов'язань виступає згода на це усіх учасників зобов'язання. Так, одностороння відмова від виконання зобов'язання чи одностороння зміна умов цивільно-правового договору не допускаються, якщо інше не встановлено договором чи законом (ст. 525 ЦК України [3]).

Найбільш поширеним випадком зміни зобов'язання виступає заміна його суб'єктів (заміна кредитора чи боржника). Оскільки більшість існуючих зобов'язань є двосторонні зобов'язуючими (або взаємними), коли кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, то на практиці виділити окремо цесію чи переведення боргу часто неможливо. Тому в таких випадках має місце суміш двох цих інститутів, який в літературі нерідко позначають узагальнюючим терміном „заміна сторони у договорі” [6, с. 11].

Заміна сторони у двосторонньому зобов'язанні відбувається на основі застосування норми, яка закріплює більш жорсткі правила заміни. Зокрема, якщо заміна кредитора в зобов'язанні, за загальним правилом, не потребує згоди боржника (ст. 516 ЦК України), а боржник може бути заміненим іншою особою лише за згодою кредитора (ст. 520 ЦК України), то заміна сторони у двосторонньому зобов'язанні, що виникає з договору можлива тільки зі згоди іншої сторони договору [7, с. 374]. За загальним правилом заміна наймача в договорі найму житла можлива лише за згодою наймодавця. Так, відповідно до ч. 1 ст. 824 ЦК України [3] на вимогу наймача й інших осіб, які постійно проживають разом із ним, і за згодою наймодавця наймач в договорі найму житла може бути замінений однією із повнолітніх осіб, що постійно проживає разом з наймачем. Проте, відповідно до ч. 2 ст. 824 ЦК України [3] у випадку смерті наймача чи вибуття його із житла наймачами можуть стати всі інші повнолітні особи, що постійно проживали із колишнім наймачем, чи, за погодженням з наймодавцем, одна чи кілька з цих осіб. У такому випадку договір найму житла діє на попередніх умовах.

Підставами заміни кредитора можуть бути: 1) цесія (відступлення права вимоги) – передання кредитором своїх прав іншій особі за правочином (ч. 1 ст. 824 ЦК України); 2) правонаступництво. Так, для договору найму житла це може бути зміна власника житла (ст. 814 ЦК України), смерть наймача (ч. 2 ст. 824 ЦК України), припинення наймодавця – юридичної особи (ст. 104 ЦК України); 3) інші підстави, встановлені законом [5, с. 109].

Тепер розглянемо особливості зміни договору найму житла, які прямо визначені чи такі, що випливають, з положень глави 59 ЦК України.

Найпоширенішими випадками зміни суб'єктного складу договору найму житла є зміна власника житла і заміна наймача. Так, у ст. 814 ЦК України [3] вказано, що в разі зміни власника житла, яке було передано у найм, права і обов'язки наймодавця переходять до нового власника. В такому випадку правонаступництво виступає однією з підстав заміни наймодавця у зобов'язанні, в результаті чого до нового наймодавця переходять права первісного наймодавця в зобов'язанні користування житлом на умовах, які існували на момент переходу таких прав.

Правило, яке закріплено в ч. 2 ст. 770 ЦК України щодо встановлення у договорі найму умови, відповідно до якої у разі відчуження наймодавцем речі договір найму припиняється, не поширюється на правовідносини правонаступництва у разі зміни власника житла, переданого у найм. Стаття 814 ЦК України є імперативною нормою. Тому, якщо сторонами договору найму житла буде встановлено у договорі, що у разі відчуження наймодавцем житла цей договір припиняється, то така умова договору може бути визнана недійсною на підставі ч. 1 ст.ст. 203, 215 та 217 ЦК України [5, с. 111].

Заміна наймача у договорі найма житла регламентується ст. 824 ЦК України. Аналізуючи ст. 824 ЦК України, можна дійти висновку про надання законодавцем переваги вимогам наймача й інших осіб, що постійно проживають разом із ним, про заміну наймача над можливістю відмови наймодавця дати згоду на дану заміну.

Дія договору найму житла може припинятися як за волевиявленням сторін, так і незалежно від їх волі. При розірвання договору зобов'язань припиняється за волевиявленням сторін. Договір найму житла може також припинятися у зв'язку із деякими подіями, наприклад, смерті самотнього наймача, знищення жилого приміщення у зв'язку зі стихійним лихом.

Цивільний кодекс встановлює два переліки підстав достроково розірвання договору найму житла. Один – для розірвання на вимогу наймодавця, інший – для розірвання на вимогу наймача.

У ч.1 ст. 825 ЦК України закріплено підстави розірвання договору найму житла з ініціативи наймача. Так, наймач житла має право за згодою інших осіб, що постійно проживають разом із ним, в будь-який час відмовитися від договору найму, за умови письмового попередження про це наймодавця за три місяці. У разі звільнення наймачем помешкання без попередження, наймодавець вправі вимагати від нього плату за найм житла за три місяці, якщо ним буде доведено, що він не мав можливості укласти договір найму житла на таких же умовах із іншою особою. Наймач може відмовитися від договору найму житла, у разі непридатності житла для постійного проживання у ньому. Дострокове розірвання договору оренди житла із викупом до моменту набуття орендодавцем права на житло здійснюється в порядку, визначеному законом. Договір оренди житла із викупом може бути розірвано в випадках, визначених законом.

Крім того, аналізуючи загальні положення про найм, можна дійти висновку, що на вимогу наймача договір найму житла може бути достроково розірваний судом у таких випадках:

1) Наймодавець не надає житло в користування наймачу. Ненадання житла виступає не тільки утримання об'єкту найму житла наймодавцем, а й будь-яка бездіяльність, що позбавляє наймача можливості доступу до відповідного житла. Це може проявлятися у тому, що наймодавець не надає наймачу ключі від житла. В такому випадку, доступ до даного об'єкту є неможливим без його псування, чи великих затрат часу або грошових коштів. Так, якщо наймодавець не передає наймачеві майно, наймач має право відмовитися від договору найму і вимагати відшкодування завданих йому збитків (п. 2 ч. 1 ст. 766 ЦК України [3]). Також не передання майна, обумовленого договором найму житла, є передання житла, яке не відповідає умовам договору найму житла (наприклад, надання будівлі, що потребує ремонту, замість новобудови).

2) Якщо житло, передане наймачу має недоліки, що не були обумовлені наймодавцем при укладенні договору найму житла, не були відомі наймачу та не могли бути виявлені під час огляду житла при укладенні договору найму житла.

3) Наймодавець не проводить за свій рахунок капітальний ремонт житла. Як правило, такий ремонт має бути проведений в строк, що передбачений договором найму житла, у випадку ж якщо строк не обумовлений сторонами – то у розумні строки. Так, відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 776 ЦК України [3] якщо наймодавець не провів капітального ремонту речі, що перешкоджає її використанню відповідно до призначення й умов договору, наймач має право вимагати розірвання договору і відшкодування збитків. У разі невиконання орендодавцем такого обов'язку капітальний ремонт може бути здійснений наймачем, який може вимагати від наймодавця відшкодування затрат чи зарахування їх в рахунок орендної плати. Якщо наймач заявить про зарахування вартості ремонту в рахунок орендної плати, то наймодавець зі своєї сторони не має права розірвати договір в зв'язку із невнесенням орендної плати [2, с. 123].

4) Неповідомлення наймодавцем про права третіх осіб на житло, яке передано в найм. Справа в тому, що передача житла у найм не є підставою для припинення чи зміни прав третіх осіб на таке житло. Відповідно до ч. 2 ст. 769 ЦК України [3] при укладенні договору найму наймодавець зобов'язаний повідомити наймача про усі права третіх осіб на річ, що передається у найм. Якщо наймодавець не зробив цього, то наймач має право вимагати зменшення розміру плати за найм речі чи розірвання договору й відшкодування збитків.

Законодавець не передбачив випадків повернення орендної плати у разі, коли орендна плата внесена орендарем попередньо. Проте, оскільки у такій ситуації наймач несе несприятливі наслідки, то він має право вимагати повернення орендної плати, крім частини, що повинна належати наймодавцеві за користування житлом до моменту розірвання договору найму житла. У разі ж, коли житло в порушення умов договору найму житла не було надано наймачеві, то наймач має право вимагати повернення попередньо внесеної орендної плати у повному об'ємі. Дана позиція має знайти своє закріплення у чинному законодавстві.

У ч. 2, 3, 4 ст. 825 ЦК України закріплено підстави розірвання договору найму житла з ініціативи наймодавця. Так, договір найму житла може бути розірвано за рішенням суду на вимогу наймодавця у випадку: 1) невнесення наймачем плати за найм житла за 6 місяців, у разі якщо договором не встановлений більш тривалий строк, а при короткостроковому наймі – понад 2 рази; 2) руйнування чи псування житла наймачем чи іншими особами, за дії яких він відповідає. Це має місце, у разі якщо непридатність майна настала у силу його фізичних властивостей, із вини інших осіб, від впливу непереборної сили тощо. Проте при розірванні договору найму житла за даною підставою має бути врахований і рівень нормального зносу майна за відповідний проміжок часу. У даному випадку важливою умовою для розірвання договору є наявність вини, хоча форма вини значення не має. Крім цього орендодавець має право вимагати відшкодування збитків у зв'язку з погіршенням стану майна [2, с. 119, с. 123]. Суд може надати наймачеві строк не більше 1 року для відновлення житла. У разі якщо на протязі строку, який встановлено у рішенні суду, наймачем не буде усунуто допущених порушень, то суд за повторним позовом наймодавця постановляє рішення про розірвання договору найму житла. За проханням наймача суд може відстрочити виконання рішення, але не більше ніж на 1 рік.

Відповідно до ч. 3 ст. 825 ЦК України [3] договір найму частини будинку, квартири, кімнати (частини кімнати) може бути розірваний на вимогу наймодавця у випадку необхідності використання житла для проживання самого наймодавця і членів його сім'ї. Наймодавець має попередити наймача про розірвання такого договору не пізніше ніж за 2 місяці.

У випадку, якщо наймач житла чи інші особи, за дії яких він відповідає, використовують таке житло не за призначенням чи систематично порушують права й інтереси сусідів, наймодавець вправі попередити наймача про необхідність усунення таких порушень. Використання житла не за призначенням може полягати в використанні його не для проживання, а для підприємницьких, виробничих чи інших цілей. За даною підставою можна розірвати договір найму житла, у разі якщо орендар використовує майно не за цільовим призначенням, незалежно від того чи призведе дане використання до погіршення стану майна чи ні. Якщо ж наймач чи інші особи, за дії яких він відповідає, після такого попередження продовжують використовувати житло не за цільовим призначенням чи порушувати права й інтереси сусідів, наймодавець вправі вимагати розірвання договору найму житла.

Перелік підстав розірвання договору найму житла із ініціативи наймодавця носить вичерпний характер та поширювальному тлумаченню не підлягає.

У ст. 826 ЦК України визначено правові наслідки розірвання договору найму житла. Так, у випадку розірвання договору найму житла наймач й інші особи, які проживали в помешканні, підлягають виселенню із житла на підставі рішення суду, без надання їм іншого житла (ст. 826 ЦК України [3]).

Висновки. Оскільки зазначені випадки зміни та розірвання договору найму житла є одночасно і засобами захисту прав учасників такого цивільно-правового договору, то детальний їх аналіз має досить важливе наукове й практичне значення.

Список використаних джерел:

1. Бородовський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2005. 211 с.
2. Процьків Н.М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 180 с.

3. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.02.2024 р.).
4. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О Саниахметова. К.: Істина, 2003. 776 с.
5. Гуляк Я.В. Договір найму (оренди) житла за цивільним законодавством України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2005. 191с.
6. Кот О.О. Перехід прав кредитора до третіх осіб в цивільному праві України: авто-реф. дис... канд. юрид. наук. К., 2002. 20 с.
7. Цивільний кодекс України. Коментар / За ред. Є. О. Харитонова, О.М. Калітенко. Х.: ТОВ “Одіссей”, 2003. 856 с.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС**АНДРЕЄВА О. В.,**

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри економічного права
та економічного судочинства
(Навчально-науковий інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.14>**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ
НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ
У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ**

У статті досліджується інститут відшкодування витрат на професійну правничу допомогу у господарському судочинстві. Здійснюється аналіз нормативних джерел, актуальної судової практики з цього питання та практики Європейського суду з прав людини. Звертається увага на дещо фрагментарний законодавчий підхід до врегулювання цього інституту. Провідна роль в регулюванні відшкодування витрат на професійну правничу допомогу належить судовій практиці. Досить часто положеннями судової практики заповнюються ряд законодавчих прогалин. Саме це є сумнівним з точки зору законодавчої техніки. Висловлюються пропозиції усунення прогалин шляхом внесення змін до норм чинного законодавства з метою конкретизації документів, які можуть бути подані до суду в якості доказів понесення витрат на професійну правничу допомогу.

У дослідженні процитовано та узагальнено актуальну судову практику з цього питання, окреслено механізми реалізації відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Приділено увагу аналізу поняття «гонорару успіху» адвоката як важливої складової витрат на професійну правничу допомогу.

Висловлюється позиція щодо необхідності виконання ряду умов для забезпечення в майбутньому стягнення витрат на професійну правничу допомогу за рахунок сторони справи не на користь якої ухвалено рішення господарським судом. Зокрема, до таких умов варто віднести: подачу орієнтовного розрахунку витрат разом із першою заявою по суті справи, надання відповідних доказів понесення таких витрат до суду (перелік їх нормативно не закріплено), подача остаточних доказів у строки встановлені процесуальним законом.

На підставі аналізу законодавчих джерел та актуальної судової практики виокремлено ряд критеріїв, яким мають відповідати судові витрати (в т.ч. витрати на професійну правничу допомогу як різновид судових витрат), з метою їх подальшого відшкодування. Такі судові витрати мають бути дійсними, обґрунтованими, розумними, співмірними з ціною позову, враховувати складність справи та значення її для сторін

Ключові слова: господарський процес, адвокат у господарському процесі, витрати на професійну правничу допомогу, представництво сторони в господарському процесі, відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Andreieva O. V. Certain problematic aspects of reimbursement of expenses for professional legal assistance in commercial litigation

The article examines the institution of reimbursement of expenses for professional legal assistance in commercial litigation. The analysis of normative sources, current judicial practice on this issue and the practice of the European Court of Human Rights is carried out. Attention is drawn to the somewhat fragmentary legislative approach to the regulation of this institution. The leading role in regulating the implementation of the reimbursement of expenses for professional legal assistance belongs to judicial practice. Quite often, a number of legislative gaps are filled by provisions of judicial practice. This is dubious from the point of view of legislative technique. Proposals are made to eliminate the gaps by making changes to the norms of the current legislation in order to specify the documents that can be submitted to the court as evidence of incurring costs for professional legal assistance.

The position is expressed regarding the need to fulfill a number of conditions in order to ensure in the future the collection of expenses for professional legal assistance at the expense of the party in whose favor the decision was made by the commercial court. In particular, such conditions should include: submission of an approximate calculation of costs together with the first statement on the merits of the case, provision of relevant evidence of incurring such costs to the court (the list of them is not fixed by law), submission of final evidence within the time limits established by the procedural law.

Based on the analysis of court practice, a number of criteria have been identified that court costs must meet (including costs for professional legal assistance as a type of court costs) for the purpose of their further reimbursement. Such court costs must be valid, justified, reasonable, commensurate with the cost of the claim, take into account the complexity of the case and its importance for the parties.

Key words: *commercial litigation, attorney in commercial litigation, expenses for professional legal assistance, representation of a party in commercial litigation, reimbursement of expenses for professional legal assistance.*

Вступ. Важливу роль у справах щодо захисту прав і законних інтересів сторін і третіх осіб посідає інститут представництва у господарському процесі. Представництво можливе на будь-якій стадії конкретної справи, що розглядається господарським судом. Сторони та треті особи вільні у виборі представника для звернення до господарського суду. Проте із цього загального правила існують певні виключення. Враховуючи так звану «монополію адвокатури»¹ в нашій державі, досить частко представником сторони у господарському процесі виступає адвокат. Взаємодія адвоката з стороною чи третьою особою у господарському процесі (клієнтом) відбувається на підставі укладеного між ними договору про надання оплатної правничої допомоги. Вже із самої назви якого можна зробити висновок про понесення клієнтом певних витрат на оплату послуг адвоката (витрати на професійну правничу допомогу).

Витрати на професійну правничу допомогу включаються до переліку судових витрат, які передбачені ст. 123 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України). Відшкодування цих витрат за рахунок іншого учасника справи, у разі якщо рішення винесено не на його користь, є важливою складовою права на справедливий судовий розгляд.

¹ Немає законодавчого визначення поняття «монополія адвокатури». Так, А. Бірюкова ще у 2015 році вказувала на «монополізацію адвокатурою сфери судового представництва та захисту від кримінального обвинувачення». У своїй статті вона розглядає монополію як явище в адвокатурі у двох аспектах: 1) функціональному, що передбачає виключні повноваження адвокатів у сфері надання юридичних послуг (таке розуміння адвокатської монополії є традиційним і поширеним, також і серед зарубіжних експертів і науковців); 2) суб'єктному, що передбачає здійснення адвокатської діяльності на території держави виключно національними адвокатами [4].

Цей інститут виконує ряд важливих функцій у господарському процесі. До основних із них варто віднести стимулюючу, виховну (превентивну), реабілітуючу. Зокрема, виховна (превентивна) функція полягає у тому, що учасники господарських відносин повинні в майбутньому утримуватись від порушень прав інших осіб та не подавати завідомо необґрунтовані позови до суду. Стимулююча функція полягає у тому, щоб учасники господарських відносин намагалися вирішувати свої спірні питання в позасудовому порядку. Реабілітуюча функція спрямована на відновлення права та матеріального становища особи за рахунок іншої особи-порушника цих самих прав (що встановлено рішенням суду в конкретній справі). Нормативне регулювання інституту відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є дещо фрагментарним. Провідна роль в реалізації цього інституту належить судовій практиці, яка інколи може бути суперечливою та достатньо неоднозначною.

Постановка завдання. Основними завданнями даного дослідження є здійснити теоретико-правовий аналіз інституту відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в господарському процесі; проаналізувати судову практику з цього питання; узагальнити механізм реалізації даного інституту.

Результати дослідження. Право на справедливий суд, яке гарантовано багатьма міжнародними правовими актами, нерозривно пов'язане із обов'язком держави забезпечити особі реальний, а не формальний доступ до правосуддя. Право на судовий захист не може бути ефективно реалізовано без забезпечення права на правову допомогу. У ст. 59 Конституції України кожному гарантується право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість [4]. У ст. 131-2 Конституції України встановлено, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді (крім випадків встановлених у ч. 3 цієї ж статті) [2]. У ч. 1 ст. 16 Господарсько-процесуального кодексу зазначено, що учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Представництво у суді, як вид правничої допомоги, здійснюється **виключно адвокатом (професійна правнича допомога)**, крім випадків, встановлених законом [3]. Таким чином, професійну правничу допомогу в господарському процесі можуть надавати виключно адвокати. Така позиція висловлюється Великою Палатою Конституційного Суду у абз. 2 п.п. 2.2.1 п.п. 2.2 п. 2 мотивувальної частини Висновку «...поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють лише адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом» [5]. Зокрема, ст. 58 ГПК України вирізняє адвоката, законного представника, будь-яку повнолітню дієздатну особу (щодо малозначних спорів), органи та інших осіб, які можуть звертатись до суду в інтересах недієздатних чи обмежено дієздатних осіб, що можуть бути представниками учасників конкретної господарської справи в суді. Тому слід відмежовувати право на отримання правничої допомоги від права на вільний вибір захисника своїх прав (представника в суді).

Питанням дослідження особливостей участі адвоката в господарському процесі та відшкодування витрат на професійну правничу допомогу займались наступні науковці: В. Беляневич, С. Бичкова, О. Харитонова, Т. Вільчик, О. Задніпровський, С. Халатов, Д. Ватман, В. Резнікова та інші.

В результаті системного аналізу вищенаведених нормативно-правових актів та норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» професійна правнича допомога в господарському процесі – це надання адвокатом клієнту (в т.ч. учаснику справи) консультацій, роз'яснень з правових питань, правової інформації, складання процесуальних документів, здійснення представництва інтересів учасника господарського процесу в судах, перед іншими особами тощо. Таким чином, спектр правничих послуг, які може надавати адвокат своєму клієнту у господарському процесі є досить широким.

Введення так званої «монополії адвокатури» щодо представництва інтересів особи

в суді донині є дискусійним питанням. Окремі науковці (Зільник Н.М., Святоцька В.О.) висловлюють думку щодо її доцільності. Адже монополія адвокатури у під час судового розгляду сприяє підвищенню якості розгляду справ, зокрема, у господарських судах. Аргументами на користь цієї позиції є те, що: по-перше, адвокати мають належну кваліфікацію, що документально підтверджується свідоцтвом про право на заняття адвокатською діяльністю, яке видається лише за умов наявності щонайменше дворічного стажу роботи у галузі права, складання кваліфікаційного іспиту, задовільних результатів стажування та складання присяги; по-друге, адвокати зобов'язані дотримуватися Правил адвокатської етики; по-третє, доцільність звернення за допомогою саме до адвоката пояснюється тим, що адвокати, на відміну від інших фахівців у галузі права, що можуть здійснювати представництво, у випадку порушення вимог законодавства нестимуть дисциплінарну відповідальність; по-четверте, на користь монополії адвокатів свідчить також досвід європейських країн [6. с. 31]. Також є позиція відповідно до якої, монополія адвокатури – перешкоджає доступу до правничої допомоги в цілому через різні причини: відсутність достатньої кількості кваліфікованих адвокатів у окремих адміністративно-територіальних одиницях, зростання вартості послуг адвоката, що у поєднанні із низькими статками громадян буде перешкодою для звернення за професійною правничою допомогою тощо [7 с. 246]. Наразі у Верховній Раді України зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) № 1039 від 29.08.2019 р. [8]. У цьому Проекті Закону йдеться про необхідність внесення змін до Конституції України шляхом викладення ст. 131-2 Конституції України у новій редакції та залишення монополії адвокатури лише для захисту особи від кримінального обвинувачення. Наразі даний проект закону не прийнято.

Відповідно до п.1 ч. 3 ст. 123 ГПК України до судових витрат (крім іншого) належать витрати на професійну правничу допомогу. У ч. ст. 126 ГПК України встановлено, що за результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами.

Судовою практикою підтверджується позиція висловлена вище, що відшкодуванню підлягають виключно витрати на професійну правничу допомогу, яка була здійснена адвокатом. Так, зокрема у своїй постанові КГС ВС від 04.10.2019 р. по справі № 914/1949/18 викладає позицію про незастосовність широкого тлумачення положення зазначеної статті 126 ГПК України. Відшкодуванню підлягають витрати, пов'язані з правничою допомогою виключно адвоката (адвокатського бюро / об'єднання) [9]. Таким чином, якщо особа у малозначному спорі користується правовою допомогою не адвоката, а, наприклад, юриста (який навіть може бути зареєстрованим як ФОП щодо КВЕДУ: 69.10 (діяльність у сфері права)), то відшкодувати витрати на такого представника, шляхом покладення їх на іншу сторону, вона не зможе.

ГПК України пов'язує факт реалізації права особи на відшкодування витрат за рахунок іншого учасника справи з виконанням ряду умов. Зокрема,

1) необхідність подачі до суду попереднього розрахунку суми судових витрат, які сторона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи, **разом з першою заявою по суті спору.**

Таким чином, разом з подачею позову до господарського суду (позивач) чи відзиву на позов (відповідач) сторона вже подає попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат (в т.ч. витрат на професійну правничу допомогу (ч.1 ст. 124 ГПК України). У разі нездійснення подачі попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат – суд може відмовити в майбутньому щодо такого відшкодування. При цьому треба зазначити, що право на відмову щодо відшкодування витрат (в т.ч. на професійну правову допомогу) судом буде реалізовуватись у кожному конкретному випадку із урахуванням встановлених обставин справи. Така позиція знаходить своє відображення у ряді постанов КГС ВС: у справах № 922/676/21 від 14.12.2021, № 905/716/20 від 08.04.2021, № 916/2087/18 від 31.03.2021, № 922/3812/19 від 10.12.2020. Зокрема, КГС ВС зазначає, що у разі *неподання учасником справи попереднього розрахунку у суду є право, а не обов'язок відмовити*

у відшкодуванні відповідних судових витрат. Тобто сам по собі факт неподання стороною попереднього розрахунку судових витрат разом з першою заявою по суті спору не є безумовною та абсолютною підставою для відмови у відшкодуванні відповідних судових витрат. [11;12;13]

Таким чином, подача попереднього розрахунку суми судових витрат на інших стадіях судового господарського процесу не є однозначною підставою для відмови у відшкодуванні таких витрат. Таке питання буде вирішуватись судом на власний розсуд.

Подача такого орієнтовного розрахунку беззаперечно можлива у справах, де гонорар адвоката визначається у фіксованому розмірі. Так, відповідно до ст. 30 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту. Гонорар може обчислюватись у фіксованому розмірі (оплата за надання правничої допомоги в рамках конкретної справи) і бути визначеним в якості погодинної оплати (оплата залежно від витраченого адвокатом часу на надання певних видів правничої допомоги в рамках конкретної справи). При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час [14].

Якщо у договорі між адвокатом і клієнтом встановлено, що сума гонорару визначається залежно від обсягів витраченого часу (погодинна оплата) в рамках конкретної справи, то наперед досить важко спрогнозувати остаточний розмір такого гонорару. В даному випадку – доцільно було б разом з першою заявою по суті справи подати попередній розрахунок суми витрат на професійну правничу допомогу вже понесених клієнтом із вказівкою на те, що така сума може збільшуватись. До таких витрат можна віднести оплату послуг адвоката за надання консультації клієнту, ознайомлення із матеріалами справи, підготовка та направлення адвокатських запитів (наприклад, щодо збирання доказів в рамках конкретної справи) тощо. КГС ВС по справі № 924/447/18 ухвалив додаткову постанову, в якій зазначив, що, оскільки договором про надання правової допомоги було визначено суму гонорару у фіксованому розмірі, то відповідач не зобов'язаний посилатись на час, що був витрачений адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг) [15]. Обґрунтованість розміру витрат на оплату послуг адвоката в такому разі визначається на підставі наявних доказів.

2) необхідність подачі до суду доказів понесених витрат (в т.ч. на професійну правничу допомогу).

Законодавство України не містить точного переліку таких доказів (документів), які повинні бути подані стороною в якості факту доведення понесених нею витрат на професійну правничу допомогу. Дану законодавчу прогалину усуває судова практика. Так, у постанові КГС ВС від 30.09.2020 р. по справі № 379/1418/18 та постанові Великої Палати ВС від 27.06.2018 р. № 826/1216/16 зазначено, що склад і розмір витрат, пов'язаних із оплатою професійної правової допомоги входить до предмета доказування у справі [16; 17]. Треба визначити, якими ж документами має бути підтверджено розмір понесених витрат на професійну правничу допомогу. До таких документів, судова практика відносить наступні: договір про надання правової допомоги, акт прийому-передачі документів, акт здачі-приймання виконаних робіт, протокол наданих послуг, рахунки на оплату, банківські документи про оплату послуг. Вищезначений перелік не є вичерпним. На нашу думку, доцільно було б здійснити закріплення такого примірного (невичерпного) переліку доказів у ГПК України. Оскільки судова практика не може фактично підміняти собою прогалини у правовому регулюванні даного питання.

3) подати всі необхідні докази щодо підтвердження понесеного розміру судових витрат або зробити відповідну заяву про неможливість подачі таких доказів та подати її до закінчення судових дебатів (ст. 221 ГПК України).

Якщо процесуальні строки щодо подачі відповідної заяви дотримані, то суд вже після ухвалення рішення може ухвалити додаткове рішення, яким вирішити питання про розподіл витрат (в т.ч.) на професійну правничу допомогу (ст. 244 ГПК України).

Вищенаведені критерії кореспондуються із висновком, викладеним КГС ВС у постанові від 07.02.2024 р. по справі 904/1377/22. В даній постанові зазначено, що право сторони, яка має намір отримати за результатами розгляду спору по суті відшкодування витрат на професійну правничу допомогу за рахунок іншої сторони, кореспондується з її обов'язками: зазначити попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла або очікує понести у зв'язку із розглядом справи у першій заяві по суті спору; заявити про це до закінчення судових дебатів; подати до суду докази на підтвердження розміру таких витрат протягом встановленого процесуальним законом строку [18].

Важливим є питання щодо відшкодування так званого «гонорару успіху» адвоката.

Для цілей цього дослідження під «гонораром успіху» адвоката будемо розуміти домовленість, відповідно до якої клієнт зобов'язується виплатити адвокату в якості винагороди певний відсоток від присудженої йому судом грошової суми, якщо рішення буде на користь клієнта. Тобто обов'язок зі сплати гонорару залежить від того чи досягнуто буде перемоги в суді (чи буде рішення ухвалено на користь клієнта).

Відповідно до постанови Великої Палати ВС від 12.05.2020 р. по справі № 904/4507/18 витрати на надану професійну правничу допомогу у разі підтвердження обсягу наданих послуг і виконаних робіт підлягають розподілу за результатами розгляду справи незалежно від того, чи їх вартість уже фактично сплачено стороною/третьою особою чи тільки має бути сплачено [19].

Таким чином, «гонорар успіху» також може бути покладено на іншу сторону господарського процесу. Інше питання – підтвердження розміру такого відшкодування. Для цього необхідно зібрати достатні та належні докази, перелік яких наводився вище (договір між адвокатом та клієнтом, акт прийому-передачі виконаних робіт/наданих послуг, рахунки на оплату тощо).

Звертаємо увагу, що судовою практикою напрацьовано ряд критеріїв, яким мають відповідати судові витрати з метою їх подальшого відшкодування. Такі судові витрати мають бути дійсними, обґрунтованими, розумними, співмірними з ціною позову, враховувати складність справи та значення її для сторін (п. п. 33-34, 37 додаткової постанови Великої Палати Верховного Суду від 07.07.2021 у справі № 910/12876/19) [20].

Заслуговує на увагу практика Європейського суду з прав людини щодо питання судових витрат. У рішенні від 28.11.2002 "Лавентс проти Латвії" (Lavents v. Latvia) за заявою № 58442/00 щодо судових витрат, зазначено, що за ст. 41 Конвенції суд відшкодовує лише витрати, стосовно яких було встановлено, що вони справді були **необхідними і становлять розумну суму**

При визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, з огляду на конкретні обставини справи та фінансовий стан обох сторін. Ті самі критерії застосовує ЄСПЛ, присуджуючи судові витрати на підставі ст. 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Так, у справі "Схід/Захід Альянс Лімітед" проти України" (заява № 19336/04) зазначено, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим (п. 268) [21; 22].

Отже, суд не може за власною ініціативою зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають відшкодуванню за рахунок іншої сторони. В цьому питанні треба врахувати висновки Об'єднаної Палати Верховного Суду у справі № 922/445/19, в яких визначено: зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають розподілу, можливе виключно на підставі клопотання іншої сторони щодо неспівмірності заявлених іншою стороною витрат із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт; суд з огляду на принципи диспозитивності та змагальності не може вирішувати питання про зменшення суми судових витрат на професійну правову допомогу, що підлягають розподілу, з власної ініціативи; суд (за клопотанням сторони або з власної ініціативи) з врахуванням критеріїв ч. ч. 5-7, 9 ст.129 ГПК України,

може відступити від вказаного загального правила при вирішенні питання про розподіл витрат на правову допомогу та не розподіляти такі витрати повністю або частково на сторону, не на користь якої ухвалено рішення, а натомість покласти їх на сторону, на користь якої ухвалено рішення [21; 22].

Принцип змагальності у господарському процесі знаходить свої втілення, зокрема, у положеннях частині 6 ст. 126 ГПК України. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами. Проте актуальна судова практика в цьому питанні може йти й іншим шляхом. Зокрема, суд може із власної ініціативи зменшити розмір судових витрат, якщо, на думку суду, такі витрати є неспівмірними із складністю справи та обсягом наданої професійної правничої допомоги.

Варто звернути увагу на висновок КГС ВС, який зроблено у постанові по справі № 923/567/17 від 16.05.2018 р. щодо критичного сприйняття судом розрахунку визначення вартості й обсягу отриманих юридичних послуг у цій справі. Мотивація суду зводиться до наступного: представник брав участь у справі, починаючи з першої інстанції, і не міг бути необізнаним про позицію позивачів, законодавство, яким цей спір врегульовано, документи й доводи, яким позивачі обґрунтовували свої вимоги й інші обставини. Суд самостійно зменшив розмір судових витрат на професійну правничу допомогу в цій справі, оскільки визнав їх неспівмірними зі складністю справи й обсягом наданих адвокатом послуг [24].

Висновки. Нормативне регулювання інститут відшкодування витрат на професійну правничу допомогу потребує подальшого доопрацювання. Зокрема, актуальним залишається питання законодавчого закріплення доказів, які має подати сторона у господарському процесі для підтвердження понесених нею витрат. Наразі це питання визначається виключно на рівні судової практики. В той же час нормативно закріплені перелік таких доказів не має бути вичерпним.

Для забезпечення в майбутньому стягнення витрат на професійну правничу допомогу за рахунок сторони справи не на користь якої ухвалено рішення господарським судом, сторона, яка такі витрати понесла, повинна вчинити ряд дій, зокрема: подачу орієнтовного розрахунку витрат разом із першою заявою по суті справи, надання відповідних доказів понесення таких витрат до суду (перелік їх нормативно не закріплено), подачу остаточних доказів у строки встановлені процесуальним законом.

Актуальна судова практика щодо відшкодування «гонорару успіху» адвоката як складового елементу витрат на професійну правничу допомогу є прогресивною ознакою гармонізації підходів судової практики України у цьому питанні із судовою практикою прогресивних світових країн.

Список використаних джерел:

1. Бірюкова А. М. Монополія адвокатури як прояв впливу глобалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3(9). С. 3–6.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.02.2024 р.).
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 25.02.2024 р.).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text> (дата звернення 25.02.2024 р.).
5. Висновок Великої Палати Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту

про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text> (дата звернення 25.02.2024 р.).

6. Святоцька В.О. Специфіка правового статусу адвоката та проблемні питання його участі в господарському процесі: аналіз українського законодавства й адвокатської практики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 29–33.

7. Моїсеєнко Д. «Адвокатська монополія» та доступність до правосуддя. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. № 2. С. 244–248.

8. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) № 1039 від 29.08.2019 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242 (дата звернення 25.02.2024 р.).

9. Постанова КГС ВС від 04.10.2019 р. по справі 914/1949/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84848093> (дата звернення 25.02.2024 р.).

10. Постанова КГС ВС від 14.12.2021 р. по справі № 922/676/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/101989994?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 25.02.2024 р.).

11. Постанова КГС ВС від 08.04.2021 р. по справі 905/716/20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96105989&red=10000363fa48b6966c4ec20c4e055bc8f9a67e&d=5> (дата звернення 25.02.2024 р.).

12. Постанова КГС ВС від 31.03.2021 р. по справі 916/2087/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/95976166?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 25.02.2024 р.).

13. Постанова КГС ВС від 10.12.2020 р. по справі 922/3812/19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/93498728?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 25.02.2024 р.).

14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n6> (дата звернення 25.02.2024 р.).

15. Додаткова Постанова КГС ВС від 02.07.2020 р. по справі за № 924/447/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90176843> (дата звернення 25.02.2024 р.).

16. Постанова КГС ВС від 30.09.2020 по справі № 379/1418/18. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=92020949&red=100003189117eb710b440b1b837b3314ff8a1e&d=5> (дата звернення 25.02.2024 р.).

17. Постанова КГС ВС від 27.06.2018 р. по справі № 826/1216/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75149541> (дата звернення 25.02.2024 р.).

18. Постанова КГС ВС від 07.02.2024 р. по справі № 904/1377/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955376> (дата звернення 25.02.2024 р.).

19. Постанова Великої Палати ВС від 12.05.2020 р. по справі № 904/4507/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572017> (дата звернення 25.02.2024 р.).

20. Постанова Великої Палати ВС від 07.07.2021 р. по справі № 910/12876/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728788> (дата звернення 25.02.2024 р.).

21. Рішення по справі: «Лавентс проти Латвії (№ 58442/00)»: Європейський суд з прав людини, 28.11.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text (дата звернення 25.02.2024 р.).

22. Рішення по справі «Схід/Захід Альянс Лімітед» проти України (№ 19336/04)»: Європейський суд з прав людини, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text (дата звернення 25.02.2024 р.).

23. Постанова Об'єднаної Палати ВС по справі 922/445/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211544> (дата звернення 25.02.2024 р.).

24. Постанова КГС ВС від 16.05.2018 р. по справі 923/567/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74160410> (дата звернення 25.02.2024 р.).

ІВАНЧЕНКО Е. П.,

кандидат юридичних наук,

професор

(Українська технологічна академія),

радник

(Асоціація митних брокерів України),

докторант

*(Науково-дослідний інститут**приватного права і підприємництва**імені академіка Ф. Г. Бурчака**Національної академії правових наук**України)*

УДК 356.2:346.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.15>

ВИЗНАЧЕННЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ПРОЦЕДУРІ МИТНОГО ДЕКЛАРУВАННЯ ТОВАРІВ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань визначення митної вартості об'єктів права інтелектуальної власності в процедурі митного декларування товарів, які переміщуються через митний кордон України.

Автор доходить висновку, що вступ України до СОТ та набуття статусу кандидата на членство в ЄС покладає на нашу державу зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до права ЄС за окремими пріоритетними напрямками, одним із яких є – «митне законодавство». В статті окрема увага акцентується на тому, що одним із аспектів партнерської співпраці з ЄС є врегулювання питань, щодо належного визначення *митної вартості при декларуванні товарів*, які переміщуються із ЄС на митну територію України або навпаки. Ефективність митних процедур займає важливе місце у методиці оцінювання різних країн у багатьох міжнародних рейтингах, зокрема, у рейтингу Світового банку *Doing Business* за індикатором «Міжнародна торгівля та інвестиції».

В статті доводиться, що серед товарів, які переміщуються через митний кордон України та характеризуються складністю визначення митної вартості, окреме місце займають об'єкти права інтелектуальної власності, з огляду на специфіку їх правової природи, і саме Митного кодексу України безпосередньо закладає проблему визначення митної вартості таких об'єктів, при цьому не надаючи шляхів її вирішення та будь-якого алгоритму вчинення необхідних дій.

За результатами дослідження автор формулює термінологічно-категоріальний апарат і вносить пропозиції до удосконалення митного законодавства з проблематики дослідження, зокрема: поняття «*Оцінка об'єктів права інтелектуальної власності*» формулює як процедуру визначення грошової вартості нематеріальних активів, що обумовлюється їх потенційною ефективністю, яка завершується складанням висновку фахівця на підставі затвердженої методики та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України; пропонує прийняття Методики оцінки об'єктів права інтелектуальної власності при митному декларуванні товарів, які переміщуються через митний кордон України; пропонує оновлення Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності».

Ключові слова: митна вартість, оцінка митної вартості, методи визначення митної вартості, митне декларування, інтелектуальна власність, об'єкти права інтелектуальної власності, митна вартість об'єктів права інтелектуальної власності, методика митної вартості об'єктів права інтелектуальної власності

Ivanchenko E. P. Determination of the customs value of intellectual property in the procedure of customs declaration of goods: an economic law aspect

The article studies of challenging issues in determining the customs value of intellectual property in the procedure of customs declaration of goods moving across the customs border of Ukraine.

The author concludes that Ukraine's accession to the WTO and the acquisition of the EU candidate status obliges our state to adapt national legislation to EU law in certain priority areas, one of which is customs legislation. In addition, the article focuses on the fact that one of the aspects of partnership cooperation with the EU is the settlement of issues related to the proper determination of *the customs value when declaring goods* moving from the EU to the customs territory of Ukraine or vice versa. The effectiveness of customs procedures holds an important place within the evaluation methodology of various countries in many international ratings, in particular, in the World Bank's *Doing Business* rating based on the "International trade and investment" indicator.

The article proves that among the goods which move across the customs border of Ukraine and are characterized by the complexity of determining the customs value, intellectual property holds a special place, given the specifics of its legal nature, incl. the Customs Code of Ukraine that directly lays down the problem of determining the customs value of such objects, while not providing solution and any algorithm for performing the necessary actions.

Following the research findings, the author formulates the framework of concepts and categories and makes suggestions for improving the customs legislation on the issues concerned, as follows: the concept of Evaluation of intellectual property is conveyed as a procedure for determining the monetary value of intangible assets, which is stipulated by their potential effectiveness that ends with the drawing up of an expert's opinion based on the approved methodology and other regulatory legal acts, which are developed taking into account the requirements of the provisions (national standards) and approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine; it is proposed to adopt the Methodology for assessing intellectual property during the customs declaration of goods moving across the customs border of Ukraine; an update of National Standard No. 4 "Evaluation of intellectual property" is suggested.

Key words: *customs value, customs value assessment, methods for determination of customs value, customs declaration, intellectual property, intellectual property objects, customs value of intellectual property, method of customs value of intellectual property.*

Вступ. Оцінка товарів для митних цілей (або визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України), як визначають науковці [1, с. 45], є однією з найскладніших процедур у митній справі, і від умов та правил її проведення залежить ефективність заходів, як тарифного, так і нетарифного регулювання. Використовуючи різні нормативні підходи до визначення митної вартості (наприклад, унормовані законодавцем Методики), держава може посилювати фіскальну спроможність митних платежів, стимулювати товаропотік у певному напрямі або навпаки, перешкоджати імпорту чи експорту товару у випадках формування митної вартості згідно з адміністративно-фіксованою системою цін.

При цьому, зміна методів оцінки митної вартості може бути додатковим протекціоністським бар'єром на шляху імпорту товарів, а не тільки збільшувати обсяги митних нарахунків.

На значущість і нагальність потреб чіткого удосконалення правового регулювання визначення митної вартості товарів вказує і статистика, що оприлюднена Радою бізнес-омбудсмена: так, у 2022 році у більш ніж 90% справ суди визнавали протиправними та скасовували рішення, щодо коригування митної вартості товарів; за даними Державної митної служби України (Держмитслужба), з майже 311 млрд грн митних платежів, перерахованих за 2022 рік платниками податків, трохи більше 108 млн сплачено за рахунок контролю за правильністю визначення митної вартості, тобто 0,4% (у 99,6 % випадків це добровільна сплата податків у повному обсязі); з IV кварталу 2022 року кількість рішень про коригування митної вартості повернулася на рівень до повномасштабного вторгнення (5030 рішень). Вказана тенденція зберігалася і в I-му кварталі 2023 року. При цьому, якщо у 2021 та 2022 роках оскаржувалося в середньому до 1 % рішень про коригування митної вартості товарів, то за січень-квітень 2023 року цей показник склав 2,9 %. У 2021 році скасовувалося за результатами оскарження біля 1 % рішень про коригування, в 2022 році – 5,7 %, а за січень-квітень 2023 року – 35,6 % [1, с. 98].

Наведені теоретико-практичні аспекти, щодо проблематики визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, і які виникають в процедурі митного декларування, на наше переконання, повністю екстраполюється на проблематику об'єктивної оцінки і визначення митної вартості об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ), які характеризуються особливістю правової природи, специфікою декларування, складністю цінового визначення тощо, про що буде зазначено нижче.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження наступних питань: визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, зокрема, об'єктів права інтелектуальної власності; належної вартісної оцінки об'єктів права інтелектуальної власності в процедурі митного декларування товарів; формулювання за результатами проведеного дослідження науково-обґрунтованих авторських пропозицій до оновлення митного законодавства України в частині удосконалення правового регулювання визначення митної вартості об'єктів права інтелектуальної власності, які переміщуються через митний кордон України.

Результати дослідження. Вважаємо за доцільне побудувати наше дослідження, в частині нагальності потреб удосконалення правового регулювання оцінки та визначення митної вартості ОПІВ, через аналіз трьох вимірів унаочнення проблематики, а саме:

- 1) з'ясування європейських підходів врегулювання положення, щодо необхідності визначення митної вартості товарів, зокрема ОПІВ, із послідовним аналізом нормативно-правового регулювання, яке покладає на Україну зобов'язання апроксимації національного законодавства в досліджуваній частині до *acquis* ЄС;
- 2) аналіз чинного митного законодавства України та висвітлення теоретико-практичних проблем його застосування та правозастосування при визначенні митної вартості ОПІВ;
- 3) формулювання науково-теоретичних висновків та внесення пропозицій, до удосконалення митного законодавства України, в частині визначення митної вартості ОПІВ.

На наше переконання, обраний теоретичний підхід надасть змоги наблизитися до розуміння парадигми визначення митної вартості у митній практиці і спрямувати дослідження на побудову цілісної науково-обґрунтованої концепції удосконалення правового регулювання визначення митної вартості ОПІВ, які переміщуються через митний кордон України, у специфічній сфері буття – митному просторі України, яка визнається особливим елементом соціально-економічної системи країни в цілому.

*І. Щодо євроінтеграційної складової у процесі врегулювання положень, визначення митної вартості товарів, зокрема ОПІВ та аналізу чинного нормативно-правового регулювання, яке покладає на Україну зобов'язання апроксимації національного законодавства в досліджуваній частині до *acquis* ЄС.*

Європейська інтеграція наразі є визначальним пріоритетом зовнішньо-економічної

політики України, що набуває особливої ваги в період збройної агресії РФ. Євроінтеграційних успіхів залежить, перш за все, від виконання вимог, що висуватимуться ЄС під час переговорного процесу, щодо набуття Україною членства, а також від виконання зобов'язань прийнятих нашою державою за Угодою про асоціацію, в частині апроксимації законодавства України до *acquis* ЄС. Дослідники вказують, що Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року (Угода про асоціацію) [2] відноситься до нового типу міжнародних угод ЄС, які прийнято називати інтеграційно орієнтованими, через те, що вони мають доволі амбітну ціль – без членства надати певний доступ до внутрішнього ринку ЄС шляхом заснування та функціонування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Вказане вимагає обширної апроксимації правової систем України із *acquis* ЄС. Апроксимація є серйозним викликом, який показує рівень зрілості та готовності України до членства в наднаціональному утворенні, яким є ЄС [3].

Отже, вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) та набуття статусу кандидата на членство в ЄС покладає на нашу державу зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до права ЄС за окремими пріоритетними напрямками, одним із яких є – «митне законодавство». На початку лютого 2023 року Єврокомісія опублікувала Висновок щодо заявки України на членство в ЄС [4], у ньому оцінка виконання розділу «Наближення митного законодавства» (або як його називають «Митний союз») виявилася високою – 4-й із 5 можливих рівнів.

Незважаючи на значні успіхи на шляху апроксимації та імплементації митного законодавства України до права ЄС, Єврокомісія наголосила на подальших напрямках розвитку митної справи задля досягнення нашої державою Євроінтеграційного прогресу. Адже, приймаючи до своїх лав нового учасника, країни-члени ЄС зацікавлені, щоб він був партнером, який ефективно і стабільно працюватиме в рамках обов'язкового для всіх законодавчого поля у межах єдиного Митного союзу. Необхідно зауважити, що ЄС починався із Митного союзу і розширився до всім відомого Євросоюзу. Шлях України до ЄС також починається з Митного союзу. Тож митна складова в контексті вступу України до ЄС – одне із ключових завдань [5].

Одним із аспектів такої партнерської співпраці є врегулювання питань, щодо належного визначення *митної вартості при декларуванні товарів*, які переміщуються із ЄС на митну територію України або навпаки. Зазначений аспект тривалий час був і залишається дискусійними, як в правовій науці, так і в щоденній практиці суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) (резидентів і нерезидентів), при взаємодії із органами Держмитслужби. Наведене дає нам підстави констатувати, що нормативне закріплення належного та об'єктивного порядку визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України – це ключове завданням на шляху набуття нашою державою повноцінного членства в ЄС.

В контексті нашого дослідження, вважаємо за доцільне наголосити на тому, що митниця є однією з ключових точок контакту між державою та бізнесом, суб'єктами ЗЕД. Ефективність митних процедур займає важливе місце у методиці оцінювання країн у багатьох міжнародних рейтингах, зокрема, у рейтингу Світового банку *Doing Business* за індикатором «Міжнародна торгівля та інвестиції». Відтак, важко переоцінити значення цієї сфери для формування позитивного іміджу країни у світовому та європейському співтоваристві в аспекті торгівлі та інвестицій. Лівова частка критики діяльності Держмитслужби стосується неефективності та непрозорості контрольних процедур саме в частині визначення митної вартості товарів [6].

Серед товарів, які переміщуються через митний кордон України і характеризуються особливістю правової природи, специфікою декларування, складністю цінового визначення тощо, окреме місце займають ОПІВ.

Потреба надійного та ефективного захисту ОПІВ детермінується процесами Євроінтеграції та набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС, що покладає на нашу

державу зобов'язання, щодо апроксимації національного законодавства до права ЄС за окремими пріоритетним напрямками, одним із яких є митне законодавство (Додаток XV до Глави 5 Угоди про асоціацію). До того ж захист ОПІВ активізує інвестиційну привабливість держави, що є пріоритетним кластером повоєнної відбудови України. Як зазначають фахівці, передумовою стабілізації економіки та забезпечення переходу на сталі темпи економічного зростання є активна інвестиційна політика країни. Одним із стримуючих чинників для інвесторів є недостатня ефективність дій, спрямованих на запобігання й припинення правопорушень у сфері ІВ [7].

Правові засади сприяння захисту прав інтелектуальної власності (ІВ) під час переміщення товарів через митний кордон України врегульовані Розділом XIV Митного кодексу України (МК України) (Глава 57 «Заходи митних органів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України»), проте питання визначення митної вартості ОПІВ та їх належної оцінки не віднайшли свого закріплення.

Досліджувану проблематику актуалізують також окремі положення МК України. Так, згідно ч. 4 ст. 51 МК України, під час визначення митної вартості носіїв інформації, які імпортуються, що містять програмне забезпечення для обладнання з обробки даних, ураховується *лише вартість носія інформації за умови виділення з ціни*, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за оцінювані товари, вартості програмного забезпечення та/або вартості носія. Відомості щодо вартості програмного забезпечення та/або вартості носія повинні базуватися на документально підтверджених даних.

Отже, аналізована норма МК України безпосередньо закладає проблему визначення митної вартості ОПІВ, при цьому не надаючи шляхів вирішення та будь-якого алгоритму вчинення відповідних дій, ні в інших нормах МК України, ні в положеннях чинного митного законодавства в цілому.

Наведені положення чинного законодавства є практичною імплементацією правил закладених у Розділі 4 частини III «Спеціальні вимоги щодо заходів на кордоні» Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) [8], яка встановлює мінімальні стандарти охорони всіх актуальних об'єктів ІВ і повністю відповідає світовій практиці. На думку дослідників, охорона ІВ на умовах Угоди TRIPS є необхідною умовою, що сприяє конкуренції, дозволяє компаніям знаходити свою унікальну позицію на ринку, займати її і мотивує компанію вкладати гроші в технологічний розвиток та інновації для того, щоб у довгостроковій перспективі не відставати від конкуруючих компаній. А з іншого боку, охорона ІВ може нести ризики для вільної торгівлі, оскільки сприятиме створенню монополій за рахунок виключних прав ІВ на певні товари [9, с. 80].

В контексті адаптації митного законодавства України до права ЄС необхідно звернути увагу на Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 608/2013 від 12 червня 2013 року щодо забезпечення митними органами дотримання прав інтелектуальної власності та про скасування Регламенту Ради (ЄС) № 1383/2003 (Регламент (ЄС) № 608/2013) [10], згідно якого ЄС ініціював заходи *формування належної правової архітектури* по боротьбі із порушеннями прав ІВ. Положеннями Регламенту (ЄС) № 608/2013 посилено сприяння захисту права інтелектуальної власності, які застосовуються митними органами, зокрема: здійснення контролю за дотриманням прав інтелектуальної власності у всіх митних режимах; особливості митного контролю так званого паралельного імпорту; взаємодія митних органів з Європейською обсерваторією з питань порушень права інтелектуальної власності; спрощення процедури знищення малої партії товарів, що є об'єктом порушення прав інтелектуальної власності; контроль за переміщенням товарів, що підлягають знищенню або переробці або з метою освіти для учбових закладів; ведення митними органами центральної електронної бази даних з обмеженим доступом щодо митних заходів стосовно захисту прав інтелектуальної власності, ведення електронного обліку заяв про (можливі) порушення прав інтелектуальної власності, строки здійснення контролю за такими заявами; захист прав персональних даних щодо осіб, пов'язаних з правом інтелектуальної власності.

Імплементації вимог Регламенту (ЄС) № 608/2013 потягнула за собою внесення змін до митного законодавства України. Законом України № 202-IX від 17 жовтня 2019 року «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України» [11], були внесені зміни до МК України. В розвиток вказаних законодавчих положень Міністерством фінансів України розроблені наріжні підзаконні нормативно-правові акти, в часині досліджуваної нами проблематики. Угода про Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA), положення якої вміщені в розділ IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року («Торгівля і питання пов'язані з торгівлею»), передбачає лібералізацію торгівлі товарами, послугами, руху капіталів і передбачає поступове зниження тарифних ставок на товари ввезені з країн ЄС, що призводить до зменшення доходів бюджету. В такий ситуації унаочнюється ризик штучного завищення Держмитслужбою розміру митної вартості товарів, що ввозяться із країн ЄС, з метою поповнення дохідної частини державного бюджету України [12].

II. Щодо аналізу митного законодавства України в частині визначення митної вартості товарів та аналізу окремих теоретико-практичних проблем, що виникають при визначення митної вартості ОПІВ.

Об'єктивне визначення вартості ОПІВ для митних цілей є наріжним завданням сучасної державної митної політики, адже, митна вартість товарів, що переміщуються через митний кордон України, як засаднича категорія, покладається в основу митно-тарифного регулювання, її об'єктивне та точне обрахування впливає на повноту нарахування та сплату митних платежів, опосередковує застосування інших тарифних та нетарифних заходів митного регулювання, формує об'єктивні дані митної статистики при декларуванні товарів тощо.

Вважаємо, що об'єктивне визначення вартості ОПІВ для митних цілей є обов'язковою митною процедурою, та невід'ємною складовою категорії більш високого рівня – мова іде про правовий господарський порядок у митній сфері, нормативні засади якого закріплені у ч. 1 ст. 5 Господарського кодексу України (ГК України) [13] «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання». Відповідно до зазначеної норми – правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Не зважаючи на системне врегулювання відносин із визначення митної вартості товарів у МК України, окремі питання належної вартісної оцінки ОПІВ залишаються не врегульованими і до сьогодні, як нормами МК України так і іншого митного законодавства.

ОПІВ набувають особливої ваги у сучасних надзвичайних умовах господарювання. Новітні виклики, що обумовлені поширенням глобальної пандемії (COVID-19), повномасштабною збройною агресією РФ проти України тощо, є детермінантами інтенсифікації розвитку сфери ІВ, вказане тягне за собою необхідність охорони таких об'єктів силами Держмитслужби, при переміщенні їх через митний кордон України. Сучасний світ і тенденції цифровізації економіки змінюють наукові підходи до поділу ОПІВ на традиційні та нетрадиційні. З огляду на появу новітніх ОПІВ питання їх правової охорони набувають надзвичайної актуальності, приймаючи до уваги процеси глобалізації.

З огляду на викладене, слід погодитися із думкою науковця [14, с. 330], на переконання якого, традиційні об'єкти права інтелектуальної власності, такі як літературні та художні твори, корисні моделі та промислові зразки, винаходи та товарні знаки, комерційні найменування, торговельні марки, географічні зазначення, вже давно розглядаються в законодавстві багатьох країн, проте, розвиток технологій привів до появи нових нетрадиційних об'єктів, які теж потребують адекватного захисту. Такі об'єкти можуть включати комп'ютерні

програми, бази даних, генетичні послідовності, методи біотехнології тощо. Однак, багато країн, включаючи і Україну, стикаються з викликами та прогалинами у законодавстві, що регулює охорону таких нетрадиційних ОПІВ.

Отже, можемо констатувати, що правова охорона як традиційних, так і новітніх ОПІВ є недостатньою, а окремих – взагалі відсутньою. Проблема неналежної правової охорони ОПІВ потребує пильної уваги нормотворця до її складової – питання належної вартісної оцінки таких об'єктів при їх переміщенні через митний кордон України, перш за все, з метою нарахування митних платежів, поповнення державного бюджету та живлення національної економіки у період дії правового режиму воєнного стану та повоєнної відбудови України.

ОПІВ є ефективним джерелом (як зовнішнім, так і внутрішнім) інвестування коштів в сферу господарювання, тому захист таких об'єктів за допомогою будь-яких заходів, що є доступними державі, перш за все силами Держмитслужби, дозволяє досягти зростання інвестиційної складової економічного розвитку України, що є пріоритетом повоєнної національної розбудови та відновлення економічної сталості.

Держмитслужба як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи, відповідно до покладених на неї завдань, зокрема: живляє заходів щодо сприяння захисту прав ІВ під час провадження зовнішньоекономічної діяльності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів; забезпечує та здійснює контроль за *правильністю визначення митної вартості* товарів відповідно до законодавства з питань державної митної справи, а також за *правильністю класифікації та визначення країни походження товарів*, що переміщуються через митний кордон України, в тому числі після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення; взаємодіє з митними адміністраціями та іншими уповноваженими органами іноземних держав з питань проведення перевірки автентичності документів, які надавалися для підтвердження заявленої митної вартості, класифікації та країни походження товарів [15].

Отже, саме Держмитслужба, в межах покладених на неї повноважень, стоїть на захисті прав ІВ і під час їх переміщення через митний кордон України не тільки забезпечує, але і здійснює безпосередній контроль за *правильністю визначення митної вартості ОПІВ*.

Як зазначають фахівці, з прийняттям вказаних змін адаптація національного законодавства до стандартів та найкращих практики ЄС у сфері сприяння захисту прав ІВ на кордоні завершилися. Внесеними змінами створені необхідні законодавчі підстави для системи захисту прав ІВ на митниці, яка не перешкоджає законній торгівлі оригінальними товарами та посилює протидію переміщенню через митний кордон товарів з порушеннями прав ІВ, зокрема контрафактних. Отже, митне законодавство щодо сприяння захисту прав ІВ на кордоні потребує лише окремих вдосконалень для поліпшення правозастосування [16].

Проте, на нашу думку, питання правильності та об'єктивності визначення митної вартості ОПІВ в процедурі митного декларування товарів залишається невирішеним і законодавчо не унормованим.

За загальними правилами (без врахування специфіки окремих товарів, які переміщуються через митний кордон України), відповідно до ст. 49 МК України митною вартістю таких товарів, є вартість товарів, що використовується для митних цілей, яка базується на ціні, *що фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари*. Відомості про митну вартість товарів використовуються для: 1) нарахування митних платежів; 2) застосування інших заходів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України; 3) ведення митної статистики; 4) розрахунку податкового зобов'язання, визначеного за результатами документальної перевірки (ст. 50 МК України). Підставою визначення митної вартості ОПІВ є подання декларантом до Держмитслужби митної декларації, яка (відповідно до п. 20 ст. 4 МК України) є заявою встановленої форми, в якій особою зазначено митну процедуру, що підлягає застосуванню до товарів, та передбачені законодавством відомості про товари, умови і способи їх переміщення через митний кордон України та щодо нарахування митних платежів, необхідних для застосування цієї процедури. На підставі поданої митної

декларації Держмитслужба здійснює митний контроль і митне оформлення. Отже, можемо стверджувати, що безвідносно особливостей товару, що переміщуються через митний кордон, *належне та об'єктивне визначення митної вартості покладається в основу митного контролю.*

Згідно ч. 1 ст. 54 МК України, контроль правильності визначення митної вартості товарів здійснюється митним органом під час проведення митного контролю і митного оформлення шляхом перевірки числового значення заявленої митної вартості. При цьому митна вартість може підлягати коригуванню за правилами встановленими ст. 55 МК України.

На наше переконання, категорія митної вартості покладається в основу митного контролю та митного оформлення як засадничих категорій державної митної політики, яка, в свою чергу, спрямована на захист митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захист внутрішнього ринку, розвитку економіки України та інтеграції нашої держави до світової економіки. Державна митна політика є складовою державної економічної політики України в цілому (ст. 5 МК України).

Вказане дозволяє зробити висновок, що в митній справі процедура належного визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України є наріжним елементом захисту сталості національних інтересів України та основою стану їх захищеності. Адже, згідно ч. 2 ст. 7 МК України митна справа здійснюється з додержанням прийнятих у міжнародній практиці, зокрема, *методів визначення митної вартості товарів.*

Унікальність ОПВ характеризується складністю оцінки їх митної вартості та відсутністю загальноприйнятої методики її визначення. Фактично, вказане порушує принцип правової визначеності (принцип легітимних очікувань) при реалізації митних відносин, який виступає проявом наявності балансу публічних (інтересів держави в особі Держмитслужби) і приватних інтересів (інтересів суб'єктів ЗЕД) при реалізації митних правовідносин, щодо митного оформлення ОПВ та визначення їх вартості. Юридична визначеність як засадничий принцип права, забезпечує можливість учасникам правовідносин планувати власну діяльність на перспективу, надає їм впевненості у захищеності своїх прав і законних інтересів [17, с. 365]. Так в Рішенні Європейський суд з прав людини (*ЄСПЛ*) «Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 09 січня 2013 року [18] сформульовано висновок, згідно якого національне законодавство повинно бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам адекватну вказівку щодо обставин та умов, за яких державні органи мають право вдатися до заходів, що вплинуть на їхні конвенційні права. Крім того, законодавство повинно забезпечувати певний рівень юридичного захисту проти свавільного втручання з боку державних органів (п. 170).

З урахуванням того факту, що останніми роками спостерігається тенденція до збільшення частки інтелектуальних продуктів у складі нематеріальних активів українських підприємств, тому логічно виникає проблемне питання пов'язане з формуванням, обліком, оцінкою, управлінням результатами інтелектуально-інноваційної діяльності. Досить актуальним стає і питання розробки та наукового обґрунтування методичних положень та алгоритмів вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності та підвищення ефективності їх ринкового використання.

III. Щодо формулювання науково-теоретичних висновків та внесення пропозиції, до удосконалення митного законодавства України в частині визначення митної вартості ОПВ.

Недосконалість чинної нормативно-правової бази оцінювання, відсутність дієвих алгоритмів управління ІВ від моменту її створення до комерційного використання результатів інтелектуально-інноваційної діяльності роблять конче необхідним створення наукового обґрунтування та розробку науково-методичних рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання визначення митної вартості ОПВ [19, с. 57].

Проблематика оцінки ОПВ як нематеріальних активів досліджувалася нами раніше [20]. Зокрема, нами зверталася увага, що в умовах сучасного глобалізованого світу та упровадження новітніх технологій, ОПВ є важливою складовою майнової основи господарювання

суб'єктів ЗЕД. Вартість таких нематеріальних активів може перевищувати вартість матеріальних активів (цінностей) і виступає, як правило, основним чинником економічного розвитку підприємства.

На нашу думку, формулюючи в межах цього дослідження категоріально-термінологічний апарат, варто констатувати, що *оцінка ОПІВ* – це процедура визначення грошової вартості нематеріальних активів, що обумовлюється їх потенційною ефективністю, яка завершується складанням висновку фахівця на підставі затвердженої методики та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Специфіка нематеріальних активів проявляється в тому, що вони не мають матеріальної форми і часто не пов'язані з конкретним матеріальним об'єктом. Основна складність при оцінці ОПІВ (прогнозуванні конкурентоспроможності даного об'єкту, моделюванні його життєвого циклу тощо) полягає у відсутності об'єктивної інформації про стан кон'юнктури відповідних сегментів ринку, особливо з урахуванням того, що всі розрахунки необхідно проводити виходячи з реальних програм та планів [20, с. 113]. Після оцінки, вони фактично перетворюються на товар, якій має цінову визначеність і може використовуватися для митних цілей у правовідносинах між Держмитслужбою та суб'єктами ЗЕД в процедурі митного декларування.

Не дивлячись на значне унормування положень захисту ІВ під час переміщення товарів через митний кордон України, дослідники вказують на окремі проблемні питання, що виникають під час практичної реалізації зазначених вище процедур. Зокрема наголошують, що митний контроль передбачає огляд матеріального носія, тобто товару, тоді як ОПІВ може бути виражений у будь-якій формі і не обов'язково в матеріальній. Складність митного контролю та митного оформлення таких товарів полягає в тому, що один товар може одночасно містити декілька об'єктів ІВ, які підлягають захисту. Наявність же об'єкта ІВ під час митного оформлення впливає на ціну товару [21].

Ключовим недоліком у сфері контролю за правильністю визначення митної вартості є відсутність достатньої передбачуваності і прозорості кожної дії митних органів при здійсненні таких процедур. Це, в свою чергу, призводить до відсутності необхідної однорідності як у суті рішень митних органів, так і у позиції судів до тих питань, що розглядаються при оскарженні рішень *про коригування митної вартості* [6].

Доречно акцентувати увагу на тому, що спори, щодо коригування митної вартості товарів (і не лише ОПІВ), були і залишаються окремим кластером в структурі правозастосовчої практики, які розглядаються наднаціональними судовими інституціями. На подібні випадки звертав увагу Європейський суду з прав людини у справі *Krayeva v. Ukraine* (№ 72858/13) [22]. Справа стосувалася порушення заявницею митних правил під час здійснення митного оформлення імпортованих товарів та накладення на неї штрафу в розмірі, що дорівнює вартості цих товарів. Так, у 2013 році заявниця подала митним органам декларацію про митне оформлення, рахунок-фактуру та інші документи щодо деяких товарів, продавцем яких була швейцарська компанія (продавець). У митній декларації заявниця вказала вартість товару в сумі 46 298 доларів США, що відповідало сумі, яку продавець зазначив у своєму рахунку. Однак у договорі купівлі-продажу вартість товару була встановлена в сумі 48 661,56 євро. У своєму повідомленні заявниці продавець товару підтвердив помилку в сумі договору. Заявниця поінформувала митні органи про помилку у своєму письмовому поясненні та просила надати їй можливість її виправити. Проте митні органи відмовилися, склали протокол про вчинення нею адміністративного правопорушення. Заявницю було зобов'язано сплатити штраф у розмірі вартості імпортованого товару (48 661,56 євро), а імпортовані товари підлягали конфіскації. Посилаючись на статтю 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, заявниця скаржилася на несправедливість та непропорційність накладеного на неї адміністративного стягнення. ЄСПЛ погодився з тим, що застосований до заявниці захід мав вагомий суспільний інтерес для забезпечення сплати податків (пункт 28 рішення). Наведених міркувань достатньо для того, щоб ЄСПЛ дійшов

висновку, що за обставин цієї справи зобов'язання сплатити штраф на підставі рішення суду було непропорційним втручанням у право власності заявниці всупереч вимогам статті 1 Першого протоколу до Конвенції (пункт 33 рішення). Висновок Європейського суду з прав людини – Порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності).

Повертаючись до розгляду проблематики дослідження, хочемо наголосити, що, специфіка ОПІВ, доводить, що їх оцінка не може бути здійснена з використанням традиційних методів (передбачені Глава 9 МК України) та чинних положень (національних стандартах) оцінки майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, методик та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог національних стандартів і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України та застосовуються суб'єктами оціночної діяльності у процесі здійснення оцінки майна і майнових прав.

Відсутність належного унормування оцінки митної вартості ОПІВ призводить до недоотримання державним бюджетом митних та податкових платежів і спонукає до викривлення державних статистичних даних. Тому, на нашу думку, вважаємо за доцільне запропонувати розробку окремої Методики оцінки ОПІВ, з урахуванням міжнародного досвіду визначення митної вартості таких товарів. Розробка подібного документи може стати результатом синергетичної співпраці фахівців Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ) та Держмитслужби з метою впровадження єдиної методології та комплексного підходу при проведенні економічної оцінки вартості ОПІВ.

Національні стандарти оцінки прав ІВ визначають різні види вартості, але не розкривають і не розглядають ситуації, в яких розрахунок того або іншого виду вартості ОПІВ найбільш доцільний. Нагальним є узагальнення методів оцінки права ІВ з позиції різновидів ІВ в межах їх класифікації за предметною ознакою, що дозволить обґрунтувати оцінювачем їх вибір [23].

Чинні Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 року № 1185 [24] та Наказ Фонду державного майна України «Про затвердження Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності» від 25 червня 2008 року № 740 [25] нами піддавалися критиці. В обґрунтування наведених положень нами вказувалося, що аналізовані нормативно-правові акти носять переважно методологічно-рекомендаційний характер, ніж практично-прикладний. Так, згідно п. 3.1 наказу Фонду державного майна України «Про затвердження Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності», остаточна величина вартості об'єкта оцінки визначається оцінювачем шляхом обґрунтованого узагальнення отриманих за різними методами оцінки результатів розрахунків вартості майнових прав ІВ. Узагальнення результатів розрахунків здійснюється оцінювачем на підставі обраних ним критеріїв узагальнення і встановлених пріоритетів таких критеріїв шляхом порівняння між собою результатів розрахунків за кожним із критеріїв.

Отже, для перевірки достовірності розрахунків при оцінки майнових прав ІВ оцінювачем треба використовувати не тільки додаткові відомості, а можливо і інші критерії, чи методи, ніж ті, що запропонував оцінювач, оскільки вказаний наказ надає йому досить широкі повноваження без конкретних зобов'язальних правових норм по підходу до оцінювання, що в свою чергу може привести до неправильної оцінки цих майнових прав ІВ. Хоча, у відповідності до п. 3.2, під час оцінки оцінювач зобов'язаний використовувати інформацію, що забезпечує достовірність оцінки, і складати звіт як документ, що містить відомості, які підтверджують усі припущення та розрахунки, прийняті і проведені в процесі оцінки. Також, об'єм інформації, необхідної для проведення оцінки, вибір джерел інформації і порядок її використання повинні забезпечувати належну достовірність оцінки [20, с. 152].

Зважаючи на те, що оцінка митної вартості ОПІВ є важливою складовою митного оформлення в процедурі митного декларування та беручи до уваги унікальні характеристики таких об'єктів, які важко піддаються оцінці, використання традиційних показників, що застосовуються для оцінки об'єктів в матеріальній формі не є прийнятними. Ймовірність

та суб'єктивність у такій оцінці очевидна, що потребує залучення до розрахунку вартості ОПВ більш удосконаленого методичного інструментарію з подальшим нормативним закріпленням.

З огляду на вказане, негайного прийняття потребує Методика оцінки об'єктів права інтелектуальної власності при митному декларуванні товарів, які переміщуються через митний кордон України. В свою чергу, оновлення (нової редакції) потребує Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності». Вказані нормативно-правові акти мають врахувати специфіку таких об'єктів в процедурі митного декларування, з метою належного нарахування митних платежів, застосування заходів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України, ведення митної статистики, розрахунку податкового зобов'язання, визначеного за результатами документальної перевірки, як наслідок, захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захист внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції нашої держави до світової економіки. Фактично, нами пропонується створення комплексної системи оцінки вартості ОПВ з урахуванням спеціалізації як діяльності окремого суб'єкта ЗЕД загалом, так і кожного об'єкта оцінки зокрема в процедурі митного декларування.

Розробляючи (оновлюючи, доповнюючи) нормативно-правові акти з питань оцінки вартості ОПВ, законодавцю важливо враховувати всі правові обмеження, що визначають не тільки ступінь правової захищеності (патенти, свідоцтва, авторські права) об'єкта оцінки, а й масштаби його використання. При цьому ступінь правової захищеності кожного об'єкта перебуває в прямій залежності від терміну його корисного використання. Очевидно, що від тривалості цього терміну значною мірою залежить і ринкова вартість об'єкта оцінки [20, с. 133].

Висновки. Проведене дослідження, в частині проблемних питань визначення митної вартості об'єктів права інтелектуальної власності в процедурі митного декларування товарів дозволило нам сформулювати низку науково-практичних висновків, зокрема:

1) вступ України до СОТ та набуття статусу кандидата на членство в ЄС покладає на нашу державу зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до права ЄС за окремими пріоритетними напрямками, одним із яких є – «митне законодавство». Одним із аспектів партнерської співпраці з ЄС є врегулювання питань, щодо належного визначення *митної вартості при декларуванні товарів*, які переміщуються із ЄС на митну територію України або навпаки. Ефективність митних процедур займає важливе місце у методиці оцінювання країн у багатьох міжнародних рейтингах, зокрема, у рейтингу Світового банку *Doing Business* за індикатором «Міжнародна торгівля та інвестиції»;

2) серед товарів, які переміщуються через митний кордон України і характеризуються особливістю правової природи, складністю визначення митної вартості тощо, окреме місце займають ОПВ, з огляду на специфіку їх правової природи. МК України безпосередньо закладає проблему визначення митної вартості ОПВ, при цьому не надаючи шляхів вирішення та будь-якого алгоритму вчинення відповідних дій, ні в інших нормах МК України, ні в положеннях чинного митного законодавства в цілому;

3) об'єктивне визначення вартості ОПВ для митних цілей є наріжним завданням сучасної державної митної політики, адже, митна вартість товарів, що переміщуються через митний кордон України, як засаднича категорія покладається в основу митно-тарифного регулювання, її об'єктивне та точне обрахування впливає на повноту нарахування та сплату митних платежів, опосередковує застосування інших тарифних та нетарифних заходів митного регулювання, формує об'єктивні дані митної статистики тощо;

4) об'єктивне визначення вартості ОПВ для митних цілей є обов'язковою митною процедурою, та невід'ємною складовою категорії більш високого рівня – мова іде про правовий господарський порядок у митній сфері (в тому числі у митній брокерській діяльності), нормативні засади якого закріплені у ч. 1 ст. 5 ГК України;

5) не зважаючи на системне врегулювання відносин із визначення митної вартості товарів у МК України, окремі питання належної вартісної оцінки ОПВ залишаються

не врегульованими і до сьогодні, як нормами МК України так і іншого митного законодавства;

6) правова охорона як традиційних, так і новітніх ОПІВ є недостатньою, а окремих – взагалі відсутньою. Проблема неналежної правової охорони ОПІВ потребує пильної уваги нормотворця до її складової – питання належної вартісної оцінки таких об'єктів при їх переміщенні через митний кордон України, перш за все, з метою нарахування митних платежів, поповнення державного бюджету та живлення національної економіки у період дії правового режиму воєнного стану та повоєнної відбудови України;

7) унікальність ОПІВ характеризується складністю оцінки їх митної вартості та відсутністю загальноприйнятої методики її визначення. Фактично, вказане порушує принцип правової визначеності (принцип легітимних очікувань) при реалізації митних відносин, який виступає проявом наявності балансу публічних (інтересів держави в особі Держмитслужби) і приватних інтересів (інтересів суб'єктів ЗЕД) при реалізації митних правовідносин, щодо митного оформлення ОПІВ та визначення їх вартості;

8) *Оцінка ОПІВ* – це процедура визначення грошової вартості нематеріальних активів, що обумовлюється їх потенційною ефективністю, яка завершується складанням висновку фахівця на підставі затвердженої методики та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України;

9) внесено пропозиції прийняття Методики оцінки об'єктів права інтелектуальної власності при митному декларуванні товарів, які переміщуються через митний кордон України. Розробка подібного документа може стати результатом синергетичної співпраці фахівців УКРНОІВІ та Держмитслужби з метою впровадження єдиної методології та комплексного підходу при проведенні економічної оцінки вартості ОПІВ;

10) запропоновано законодавцю оновити (прийняти нову редакцію) Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності».

Перспективи подальших наукових розвідок. З метою оптимізації митних процедур для зменшення корупційних ризиків на кордоні, зокрема, в частині визначення митної вартості при декларуванні товарів, фахівцями пропонується: 1) перенесення контролю митної вартості зі стадії митного оформлення на пост-аудит як однієї з основних форм митного контролю; 2) введення централізованого оприлюднення рішення щодо митної класифікації товарів (за прикладом ЄС), включаючи рішення податкових органів по документальних перевірках та судові рішення у справах стосовно правильності класифікації [26], що безпосередньо впливає із правильності оцінки митної вартості товарів та впливає на обсяг збирання митних платежів до державного бюджету України.

Вважаємо, що подальші наукові дослідження у вказаному напрямі є перспективними, адже додатково впливають на удосконалення процесу визначення митної вартості ОПІВ.

Принадно зазначимо, що за змістом Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) від 18 травня 1973 року [27] пост-аудит – це форма митного контролю, яку здійснюють митні органи для перевірки правильності та достовірності даних, зазначених у митних деклараціях, через вивчення бухгалтерських документів, рахунків, систем управління бізнесом після завершення митного оформлення. За змістом міжнародних рекомендацій митний контроль після випуску товарів у вільний обіг має значний потенціал зменшувати адміністративне навантаження на підприємства під час проходження митного оформлення та заходів митного контролю, а також посилювати контроль за дотриманням положень законодавства, що стосуються безпеки суспільства та митних інтересів держави, оскільки в зонах митного контролю митні формальності мають виконуватись якомога оперативніше та з використанням обмежених обсягів даних, тоді як після випуску товарів у вільний обіг часу та інших ресурсів для контрольно-аналітичних заходів у митних органів значно більше. Станом на сьогодні правове регулювання підстав та процедури митного пост-контролю є недостатньо прогресивним, оскільки воно не передбачає пришвидшення та спрощення митного оформлення та митного контролю за рахунок

перенесення частки їх заходів, у тому числі тих, що стосуються контролю правильності визначення митної вартості, на час після випуску товарів. З урахуванням цього у багатьох урядових програмних документах, зокрема, у Плані заходів з імплементації положень Угоди СОТ про спрощення процедур торгівлі, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 року № 444-р «Про затвердження плану заходів з імплементації положень Угоди СОТ про спрощення процедур торгівлі», порушується питання про розроблення та подання законопроекту про внесення змін до митного законодавства щодо здійснення аудиту після митного оформлення [1, с. 184].

До того ж, 29 січня 2024 року Держмитслужба офіційно повідомила, що розпочала реалізацію рекомендаційно-технічного пілотного проєкту щодо здійснення пост-митного контролю, як однієї із форм контролю, визначеною ст. 336 Митного кодексу України. Мета проєкту – практична реалізація положень ст. 337-1 МК України. Проведення пост-митного контролю полягає у перевірці інформації, зазначеної в митній декларації, та поданих документів.

Основними напрямками здійснення пост-митного контролю є: контроль за правильністю визначення бази оподаткування; контроль за правильністю класифікації товарів згідно з УКТЗЕД; контроль за визначенням країни походження товарів; контроль за наданням пільг в оподаткуванні, повнотою та своєчасністю сплати митних платежів; контроль за достовірністю декларування вагових, кількісних та якісних показників, технічних та фізико-хімічних характеристик товарів, що впливають на рівень оподаткування; контроль за дотриманням визначених МК України вимог митних режимів; контроль за дотриманням суб'єктами ЗЕД положень законодавства з питань нетарифного регулювання [28].

Список використаних джерел:

1. Петросян В.О. Процедура визначення митної вартості товарів: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2023. 221 с.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Комарова Т. Роль української судової влади у процесі євроінтеграції. SupremeObserver. 01.02.2024. URL: https://so.supreme.court.gov.ua/news/286/rol-ukrainskoi-sudovoi-vlady-u-protsesi-ievrointehratsii?fbclid=IwAR0_cT3zq9sWgVeo_oavKUmpOpvmiX75s1gDm36pVu_enI9D1wYTQ9VknZQ.
4. Commission staff working document. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. URL: file:///C:/Users/38067/Desktop/SWD_2023_30_Ukraine.pdf.
5. Алішаускас В. Чому Україні краще прийняти Митний кодекс ЄС, аніж «європеїзувати» окремі статті свого митного законодавства? URL: <https://biz.nv.ua/ukr/bizinterview/vstup-u-yevrosoyuz-shcho-bude-iz-mitnim-zakonodavstvom-ukrajini-perspektivi-zmin-ekspert-50328209.html>.
6. Системний звіт Ради бізнес-омбудсмена. Актуальні проблеми бізнесу у митній сфері. Липень, 2018. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/ii_2018_sytem_ua.pdf.
7. Удосконалення правового механізму захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення інноваційної продукції через митний кордон України. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/Zadykhaylo/3_6.pdf.
8. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
9. Чибісов Д. М. Охорона прав інтелектуальної власності в рамках Світової організації торгівлі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2017. – 272 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7382/Chybisov_KD.pdf?sequence=6&isAllowed=y.

10. Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 608/2013 від 12 червня 2013 року «Про митний контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності та про припинення дії Регламенту Ради (ЄС) № 1383/2003» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_021-13#Text.

11. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України: Закон України від 17 жовтня 2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-IX#Text>.

12. Коновалов Ю. О. Проблемні питання визначення митної вартості транспортних засобів. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2018. № 1(34). URL: <http://economics.kntu.kr.ua/pdf/34/8.pdf>.

13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

14. Кульчицький В.В. Перспективи вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері охорони нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2023. С. 329 -332. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/76.pdf

15. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінет Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>.

16. Пахаренко О. Митні заходи захисту прав ІВ: законодавство, правозастосування, рекомендації. *Юридична газета on-line*. 30.08.2021. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mitne-pravo/mitni-zahodi-zahistu-prav-iv-zakonodavstvo-pravozastosuvannya-rekomendaciyi.html>.

17. Щербанюк О., Бзова Л. Застосування принципу юридичної визначеності при розгляді адміністративних справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. № 70. С. 364–367. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259055/255755>.

18. Справа «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11). Європейський суд з прав людини, рішення від 09.01.2013 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

19. Перерва П. Г., Маслак М. В. Теоретико-методичні засади оцінювання ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності. *Маркетинг І Цифрові Технології*. v. 7, n. 2, p. 56-73. URL: <https://mdt-oru.com.ua/index.php/mdt/article/view/302/196>

20. Іванченко Е. П. оцінка вартості об'єктів права інтелектуальної власності (історико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 203 с. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EI%3D%21NBUV\\$%3C.%3E%29%2A%28%3C.%3EU%3D%D0%A5839%284%D0%A3%D0%9A%D0%A0%29302\\$%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=GOD&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EI%3D%21NBUV$%3C.%3E%29%2A%28%3C.%3EU%3D%D0%A5839%284%D0%A3%D0%9A%D0%A0%29302$%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=GOD&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20).

21. Удосконалення правового механізму захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення інноваційної продукції через митний кордон України. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/Zadykhaylo/3_6.pdf.

22. Рішення Європейського суду з прав людини у Справі *Krayeva v. Ukraine* (№ 72858/13) від 13.01.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_ESPL_01_03.pdf.

23. Національна Стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020-2025 роки. Проект від 26.11.2019 року URL: <https://ukrpatent.org/atachs/IP-Strategy-2020-25.pdf>.

24. Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності»: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 року № 118 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp071185?an=12>.

25. Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності: Наказ Фонду державного майна України від 25 червня 2008 року № 740 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08#Text>.

26. Рада бізнес омбудсмена. Зменшення корупційних ризиків на митниці. На основі звіту: ТОП-10 рекомендацій 2023 року. URL: <https://boi.org.ua/recommendations-post/16667-2/>.

27. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Киотська конвенція) від 18 травня 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#o524

28. Держмитслужба відкрила пілотний проект щодо здійснення постмитного контролю. 29 січня 2024 року. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-rozpochala-pilotnii-proiekt-shchodo-zdiisnennia-post-mitnogo-kontroliu-1457>.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ГРИШИНА Ю. М.,

доктор юридичних наук, професор,
народний депутат України
(Верховна Рада України)

ЧАНИШЕВА Г. І.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.16>

ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС

У статті аналізуються теоретичні та практичні питання правового регулювання форм здійснення соціального діалогу за законодавством України та окремих країн ЄС.

Запропоновано визначати форми здійснення соціального діалогу як конкретні види взаємодії його сторін, що здійснюються у порядку, передбаченому законодавством про працю, колективними угодами та договорами.

Обґрунтовано, що форми соціального діалогу мають відповідати трьом основним умовам: 1) бути передбаченими міжнародно-правовими актами, чинним законодавством про працю, колективними угодами та договорами; 2) мати за мету – узгодження взаємних інтересів сторін соціального діалогу та усунення розбіжностей між ними з питань соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин; 3) здійснюватися в порядку, передбаченому міжнародно-правовими актами, чинним законодавством, колективними угодами та договорами.

Визначено недоліки чинного Закону України «Про соціальний діалог в Україні» в частині регламентації форм здійснення соціального діалогу.

З урахуванням стандартів МОП, законодавчого досвіду окремих країн ЄС запропоновано структуру окремого розділу про форми здійснення соціального діалогу в новій редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні». В окремій статті цього розділу доцільно закріпити такі форми, як: створення органів соціального діалогу та участь в їх діяльності; обмін інформацією; консультації; колективні переговори та укладення колективних угод і договорів; участь в управлінні роботодавцем-юридичною особою; контрольна діяльність.

Доведено необхідність урахування позитивного досвіду тих країн ЄС, у законодавчих актах яких не тільки передбачені форми соціального діалогу, але й врегульовано порядок їх здійснення.

Ключові слова: соціальний діалог, механізм здійснення соціального діалогу, форми здійснення соціального діалогу, законодавство України, законодавство окремих країн ЄС.

Hryshina Yu. M., Chanysheva G. I. Forms of implementation the social dialogue under the legislation of Ukraine and individual EU countries

The article analyzes theoretical and practical issues of legal regulation of forms of implementation the social dialogue under the legislation of Ukraine and individual EU countries.

It is proposed to define the forms of implementation the social dialogue as specific types of interaction of its parties, which are carried out in the manner prescribed by labour legislation, collective agreements and contracts.

It is substantiated that forms of social dialogue must meet three main conditions: 1) be stipulated by international legal acts, current labour legislation, collective agreements and contracts; 2) have as a goal the coordination of mutual interests of the parties of the social dialogue and the elimination of differences between them on issues of social and economic policy, regulation of labour, social, and economic relations; 3) be carried out in the manner prescribed by international legal acts, current legislation, collective agreements and contracts.

Deficiencies of the current Law of Ukraine "On Social Dialogue in Ukraine" in terms of regulation of forms of implementation the social dialogue have been identified.

Taking into account the standards of the ILO, the legislative experience of individual EU countries, the structure of a separate section on forms of implementation the social dialogue in the new edition of the Law of Ukraine "On Social Dialogue in Ukraine" is proposed. In a separate article of this section, it is advisable to establish such forms as: creation of social dialogue bodies and participation in their activities; information exchange; consultations; collective negotiations and conclusion of collective agreements and contracts; participation in the management of the employer-legal entity; control activity.

The need to take into account the positive experience of those EU countries, whose legislative acts not only provide the forms of social dialogue, but also regulate the procedure for their implementation, is proven.

Key words: *social dialogue, the mechanism of implementation of social dialogue, forms of implementation of social dialogue, legislation of Ukraine, legislation of individual EU countries.*

Постановка проблеми. Соціальний діалог є важливим інструментом забезпечення гідної праці та економічного зростання у сучасному суспільстві. Соціальний діалог сприяє демократизації процесу формування державної політики і програм з урахуванням інтересів сторін. Обмін інформацією, консультації, колективні переговори і сумісне прийняття рішень є важливими складовими ефективного державного управління та демократії. Своєю чергою, ефективне управління сприяє соціальній стабільності та згуртованості, що є необхідними умовами сталого економічного і соціального розвитку.

Соціальний діалог дозволяє не тільки досягнути спільних домовленостей при формуванні соціальної та економічної політики, а й забезпечити баланс інтересів і рівність сторін при їх реалізації.

У сучасний період необхідність посилення соціального діалогу гостро відчувається не тільки на національному рівні, але й на рівні Європейського Союзу, про що свідчать положення Рекомендації щодо посилення соціального діалогу в Європейському Союзі від 13 червня 2023 року [1].

Запроваджений на початку 90-х років минулого століття соціальний діалог в Україні протягом майже десяти останніх років стикається з серйозними проблемами політичного, економічного та соціального характеру, що загострилися в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання вдосконалення механізму здійснення соціального діалогу, пошуку ефективних шляхів підвищення його ефективності, впливовості та

інклюзивності. Одним із таких шляхів є вдосконалення законодавчої основи соціального діалогу. В Україні триває робота з підготовки нової редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2862-VI [2]. Одним із положень Закону, що потребують нових підходів з урахуванням стандартів МОП, законодавчого досвіду окремих країн ЄС, є положення про форми здійснення соціального діалогу, регулюванню яких у зазначеному Законі присвячено тільки одну статтю (ст.8).

Стан дослідження. Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання форм здійснення соціального діалогу досліджуються у наукових працях таких вітчизняних учених і практиків, як С.В. Гербеда [3], В.В. Давиденко [4], М.В. Сорочишин [5], Г.І. Чанишева [6] та ін. Наукові розробки та пропозиції вітчизняних учених мають бути проаналізовані з метою внесення конкретних пропозицій щодо вдосконалення норм Закону України «Про соціальний діалог в Україні» в частині форм здійснення соціального діалогу.

Метою статті є визначення поняття та форм здійснення соціального діалогу з урахуванням стандартів МОП та законодавчого досвіду окремих країн ЄС, а також формулювання пропозицій щодо закріплення зазначених форм у новій редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

Виклад основного матеріалу. Форми здійснення соціального діалогу є одним із важливих елементів механізму його здійснення.

Форми здійснення соціального діалогу – це конкретні види взаємодії його сторін, що здійснюються у порядку, передбаченому законодавством про працю, колективними угодами та договорами.

Форми соціального діалогу мають відповідати трьом основним умовам: 1) бути передбаченими міжнародно-правовими актами, чинним законодавством про працю, колективними угодами та договорами; 2) мати за мету – узгодження взаємних інтересів сторін соціального діалогу та усунення розбіжностей між ними з питань соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин; 3) здійснюватися в порядку, передбаченому міжнародно-правовими актами, чинним законодавством, колективними угодами та договорами.

МОП виходить із того, що соціальний діалог, як і будь-який складний процес, може бути реалізований у різних формах. Неможливо переносити з однієї країни до іншої який-небудь універсальний зразок або готову схему реалізації такого діалогу. Тому важливим є, щоб система національного тристороннього діалогу розроблялася відповідно до умов кожної країни та на підставі її потреб.

У конвенціях і рекомендаціях МОП містяться основні положення про такі форми соціального діалогу, як обмін інформацією, консультації та колективні переговори.

Ці форми передбачені в робочому визначенні МОП соціального діалогу. Комплексним робочим визначенням поняття соціального діалогу МОП, що відображує широке коло процесів і методів, є таке: «Соціальний діалог охоплює всі види переговорів, консультацій та обміну інформацією між представниками органів влади, роботодавцями та працівниками або між представниками роботодавців і працівників із питань стосовно економічної та соціальної політики, які становлять обопільний інтерес» [7].

Обмін інформацією є найбільш простою формою здійснення соціального діалогу, що не передбачає обговорення тих чи інших питань або будь-яких дій з метою їх вирішення. Обмін інформацією може стати поштовхом для подальших консультацій та переговорів, але це не є обов'язковим.

Рекомендацією МОП № 129 про зв'язки між адміністрацією і працівниками на підприємстві 1967 року [8] встановлено важливе правило про те, що ефективна політика зв'язків між адміністрацією і працівниками та їхніми представниками має забезпечувати таке становище, щоб до прийняття адміністрацією рішення з важливих питань про це надавалась інформація і між зацікавленими сторонами відбувалися консультації, оскільки передача такої інформації не завдає шкоди жодній із сторін. Рекомендацією № 129 установлений перелік питань, з яких адміністрація повинна надавати інформацію працівникам та їх представникам.

Консультації є найбільш поширеною формою здійснення соціального діалогу, за якої сторони не тільки обмінюються інформацією, а й відкрито обговорюють конкретні питання. Консультації дозволяють досягнути взаєморозуміння між сторонами, вони можуть призвести до розробки ними декларацій, сумісних заяв, висновків і т. ін., які не мають сили колективних угод або договорів.

Проведення спільних консультацій на відповідному рівні між сторонами соціального діалогу з метою з'ясування своїх позицій, виявлення суперечностей та пошуку компромісних рішень визнається МОП дійовою формою соціального діалогу. Коло питань, з яких проводяться консультації, не може обмежуватись. Це відповідає положенням Рекомендації МОП № 94 про консультації та співробітництво між роботодавцями і працівниками на рівні підприємства 1952 року [9], якою передбачена необхідність вжиття заходів щодо проведення консультацій і розвитку співробітництва з тих питань, які цікавлять роботодавців і працівників, але не охоплюються процедурою колективних переговорів.

Рекомендацією МОП № 113 про консультації та співробітництво між державною владою та організаціями підприємців і працівників у галузевому та в національному масштабі 1960 року [10] передбачається вжиття заходів, котрі відповідають національним умовам, для сприяння у галузевому та в національному масштабі ефективним консультаціям і співробітництву між державними органами влади та організаціями роботодавців і працівників, а також між цими організаціями. Загальною метою таких консультацій має бути сприяння взаєморозумінню та добрим відносинам між державними органами влади й організаціями роботодавців і працівників, а також між цими організаціями, з метою розвитку економіки в цілому або її окремих галузей, поліпшення умов праці та підвищення життєвого рівня.

У Конвенції МОП № 144 «Тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм» 1976 року [11] підкреслюється важливість вжиття заходів для підвищення ефективності консультацій на національному рівні між державними владами та організаціями роботодавців і працівників щодо дотримання положень численних міжнародних конвенцій і рекомендацій в сфері праці, які передбачають проведення консультацій з організаціями роботодавців і працівників для застосування цих конвенцій і рекомендацій. Відповідно до параграфу першого ст. 2 Конвенції «кожний член Міжнародної організації праці, який ратифікував цю Конвенцію, здійснює процедури, які забезпечують ефективні консультації між представниками уряду, роботодавців і працівників з питань, що стосуються діяльності Міжнародної організації праці, згаданих нижче у параграфі 1 Статті 5».

МОП визнає головною формою соціального діалогу колективні переговори з укладення колективних договорів. Відповідні норми містяться в Конвенції МОП № 154 про сприяння колективним переговорам 1981 року [12] та Рекомендації МОП № 163 щодо сприяння колективним переговорам 1981 року [13]. У ст. 2 Конвенції МОП № 154 зазначається, що відповідно до мети цієї Конвенції термін «колективні переговори» означає всі переговори, що проводяться між роботодавцем, групою роботодавців або однією чи кількома організаціями роботодавців з одного боку, та однією чи кількома організаціями працівників – з другого, з метою:

- а) визначення умов праці й зайнятості; та (або)
- б) регулювання відносин між роботодавцями й працівниками; та/або
- с) регулювання відносин між роботодавцями чи їхніми організаціями та організацією чи організаціями працівників.

МОП розглядає колективні переговори як процес переговорної взаємодії між роботодавцем або організаціями роботодавців та організаціями працівників. Такий процес має бути спрямований на встановлення правил, які визначають умови праці, політики ринку праці, взаємовідносини між працівниками і роботодавцями, а також їх представниками. По суті колективні переговори розглядаються як дія або процес, які ведуть до укладення колективного договору.

Регулюванню форм соціального діалогу присвячені й інші конвенції та рекомендації МОП.

Основні форми соціального діалогу також передбачені у визначенні поняття соціального діалогу, сформульованого в Рекомендації Європейської ради щодо посилення соціального діалогу в Європейському Союзі від 13 червня 2023 року: «Соціальний діалог» означає всі види переговорів, консультацій або обміну інформацією між представниками урядів, роботодавців і працівників з питань, що становлять спільний інтерес і стосуються економічної, трудової та соціальної політики, він існує у формі двосторонніх відносин між працівниками та керівництвом, включаючи колективні переговори, або як тристоронній процес, у якому уряд є офіційною стороною діалогу, і може бути неформальним або інституціоналізованим, або їх поєднанням, відбуватися на національному, регіональному, місцевому рівнях або на рівні підприємства в різних галузях і секторах, або на декількох з цих рівнів одночасно» [1]. Водночас в окремих країнах ЄС на законодавчому рівні закріплені й інші, крім зазначених, форми соціального діалогу.

Законодавче регулювання форм соціального діалогу відрізняється у країнах ЄС. Так, у Законі Румунії «Про соціальний діалог» [14] відсутні спеціальні норми про форми соціального діалогу. Виходячи з визначення соціального діалогу у частині другій ст. 1 Закону, за основу якого взято робоче визначення МОП, його формами слід вважати обмін інформацією, консультації та колективні переговори. Регулюванню останніх присвячено окремий розділ IV «Колективні трудові переговори», нормами якого відповідно до ст. 95 Закону регулюються організація та проведення колективних переговорів, а також укладення колективних трудових договорів або колективних трудових угод залежно від обставин.

В інших країнах у більшості випадків закріплюється така форма соціального діалогу, як колективні переговори з укладення колективних договорів або угод. Законодавче закріплення інших форм соціального діалогу деякою мірою відрізняється. Відповідно до ст. 164 Трудового кодексу Литовської Республіки [15] соціальне партнерство здійснюється:

- 1) шляхом створення двосторонніх, тристоронніх рад, участі в їх діяльності та укладення угод із трудових, соціальних і економічних питань;
- 2) шляхом ініціювання, ведення колективних переговорів і укладення колективних договорів;
- 3) за допомогою процедури, пов'язаних з інформуванням, консультуванням і участю в управлінні роботодавцем-юридичною особою.

У Трудовому кодексі Словачької Республіки 2004 року [16] встановлені форми участі працівників у колективних трудових відносинах. У частині четвертій параграфу 229 Кодексу зазначається про спільне прийняття рішень, переговори, обмін інформацією та контрольну діяльність.

У Трудовому кодексі Болгарії [17] закріплені чотири форми соціального діалогу: колективні переговори з укладення колективних договорів і угод; обмін інформацією; консультації; участь працівників в управлінні підприємством, установою, організацією.

Не всі з названих форм соціального діалогу регулюються нормами трудових кодексів або спеціальних законів. Найбільш повно врегульованими на законодавчому рівні є колективні переговори з укладення колективних угод і договорів. Що стосується законодавчого регулювання інших форм, то їм присвячені, як правило, окремі статті у розділах (главах) про соціальне партнерство. Так, наприклад, надання інформації регулюється спеціальними нормами, що містяться в окремих главах, присвячених цій формі соціального партнерства.

У деяких країнах ЄС на законодавчому рівні не тільки закріплюються форми соціального діалогу, але й передбачається порядок їх здійснення. В цьому аспекті заслуговує на увагу досвід литовського законодавця. До Частини III «Колективні трудові відносини» Трудового кодексу Литовської Республіки включено окремий розділ III «Форми соціального партнерства», до структури якого включено такі глави: глава перша «Ради з праці та соціальних справ» (ст.ст. 184-185); глава друга «Колективні переговори і укладення колективних договорів» (ст.ст. 186-202); глава третя «Інформування та консультування» (ст.ст. 203-209); глава четверта «Участь в управлінні юридичною особою» (ст.ст. 210-212).

У Трудовому кодексі Болгарії досить докладно врегульований порядок проведення консультацій та обміну інформацією як окремих форм соціального діалогу.

Таким чином, закріплення на законодавчому рівні не тільки форм соціального діалогу, але й порядку їх здійснення має важливе значення для ефективного здійснення співробітництва між сторонами на різних рівнях. Такий законодавчий підхід доцільно врахувати при підготовці нової редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні», оскільки в чинному Законі формам здійснення соціального діалогу присвячено тільки одну статтю 8, в якій закріплені чотири форми соціального діалогу – обмін інформацією, консультації, узгоджувальні процедури та колективні переговори з укладення колективних договорів і угод.

Передбачені ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» форми здійснення соціального діалогу відрізняються за метою, способами регулювання, строками, порядком здійснення, правовими наслідками. При цьому у зазначеній статті закріплюється тільки мета зазначених форм без урегулювання порядку їх здійснення.

Законодавче врегулювання форм соціального діалогу має адекватно відображати колективні трудові відносини, що виникають у зв'язку з їх здійсненням. В основі ж кожного виду колективних трудових відносин, а відповідно і форми соціального діалогу лежить те або інше колективне трудове право: право на колективні переговори з укладення колективних угод та договорів; право на участь в управлінні роботодавцем-юридичною особою; право на інформування та консультування та ін.

Висновки. Форми здійснення соціального діалогу видається доцільним визначити як конкретні види взаємодії його сторін, що здійснюються у порядку, передбаченому законодавством про працю, колективними угодами та договорами.

Форми соціального діалогу мають відповідати трьом основним умовам: 1) бути передбаченими міжнародно-правовими актами, чинним законодавством про працю, колективними угодами та договорами; 2) мати за мету – узгодження взаємних інтересів сторін соціального діалогу та усунення розбіжностей між ними з питань соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин; 3) здійснюватися в порядку, передбаченому міжнародно-правовими актами, чинним законодавством, колективними угодами та договорами.

Законодавче регулювання форм здійснення соціального діалогу в Законі України «Про соціальний діалог в Україні» потребує вдосконалення. У чинному Законі формам здійснення соціального діалогу присвячено тільки одну ст. 8. Як видається, норми про зазначені форми мають бути закріплені в окремому розділі нової редакції Закону, до якого варто включити окрему статтю про перелік форм, а також статті, що регулюють кожен із закріплених форм соціального діалогу.

До структури цього розділу видається доцільним включити статтю про перелік форм соціального діалогу такого змісту: «Стаття ... Форми здійснення соціального діалогу

1. Соціальний діалог здійснюється між сторонами соціального діалогу відповідного рівня у формах:

- створення органів соціального діалогу та участі в їх діяльності;
- обміну інформацією;
- консультацій;
- колективних переговорів і укладення колективних угод та договорів;
- участі в управлінні роботодавцем-юридичною особою;
- контрольної діяльності».

У конвенціях і рекомендаціях МОП містяться основні положення про такі форми соціального діалогу, як обмін інформацією, консультації та колективні переговори. У деяких країнах ЄС на законодавчому рівні (у трудових кодексах, законах про соціальний діалог) не тільки закріплюються форми соціального діалогу, але й передбачається порядок їх здійснення. Стандарти МОП, законодавчий досвід окремих країн ЄС у цій частині необхідно врахувати при підготовці нової редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

Список використаних джерел:

1. Proposal for a COUNCIL RECOMMENDATION on strengthening social dialogue in the European Union (Brussels, 13 June 2023). <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10542-2023-INIT/en/pdf>
2. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст.25.
3. Гербеда С.В. Форми реалізації соціального діалогу в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 6. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_6_7
4. Давиденко В.В. Форми європейського соціального діалогу. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 207-211.
5. Сорочишин М.В. Правові аспекти соціального діалогу у сфері праці: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2012. 205 с.
6. Чанишева Г.І. Форми здійснення соціального діалогу. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 11 Трудове право / редкол.: С.М. Прилипка (голова), М.І. Іншин (заст. голови), О.М. Ярошенко та ін. ; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Видавництво «Право», 2018. С. 731-736.
7. На шляху до ефективного, впливового та інклюзивного соціального діалогу в Україні: Зелена Книга / Загальна редакція Кристини Міхес. Проект МОП «Інклюзивний ринок праці для створення робочих місць в Україні». За фінансування Уряду Данії. Женева: Міжнародне бюро праці, 2020. 35 с.
8. Рекомендація МОП № 129 про зв'язки між адміністрацією і працівниками на підприємстві 1967 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_074#Text
9. Рекомендація МОП № 94 щодо консультацій та співробітництво між роботодавцями і працівниками на рівні підприємства 1952 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_235#Text
10. Рекомендація МОП № 113 про консультації та співробітництво між державною владою та організаціями підприємців і працівників у галузевому та в національному масштабі 1960 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_243#Text
11. Конвенція МОП № 144 «Тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм 1976 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_175#Text
12. Конвенція МОП № 154 про сприяння колективним переговорам 1981 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_006#Text
13. Рекомендація МОП № 163 щодо сприяння колективних переговорів 1981 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_274#Text
14. Legea nr. 367/2022 privind dialogul social. <https://legislatie.just.ro/Public/DetailiiDocument/262989>.
15. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#
16. Labor Code of Slovak Republic-Slovakia. http://www.employment.gov.sk/get_file.php?SMC=1&id=21464
17. Кодекс на труда. <https://lex.bg/laws/ldoc/1594373121>

ЛУЦЕНКО О. Є.,кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК [349.3:364]:331.346.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.17>**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЧЛЕНАМИ СІМЕЙ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРАВА НА ПІЛЬГОВЕ ПЕНСІЙНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ГРОШОВУ ДОПОМОГУ**

У статті авторка пропонує усі соціальні пільги, гарантії та компенсації, що надаються сім'ям військовослужбовців, умовно класифікувати за гарантійно-цільовою спрямованістю на такі групи: 1) медичні та санаторно-курортні послуги; 2) житлово-комунальні пільги; 3) освітні послуги; 4) транспортні послуги; 5) грошова допомога; 6) гарантії у сфері праці; 7) гарантії у сфері пенсійного забезпечення.

У статті доведено, що неприпустимим є обмеження конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Конституція та закони України відокремлюють певні категорії громадян України, які потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них зокрема, належать громадяни, яким пенсія призначається за спеціальними законами. Пільги, компенсації та гарантії є видом соціальної допомоги і необхідною складовою конституційного права на достатній життєвий рівень, тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за ст. 22 Конституції України не допускається. Члени сімей військовослужбовців у багатьох випадках мають право на призначення пенсії зі зниженням пенсійного віку та на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю (смертю) військовослужбовця – їх члена сім'ї.

На підставі проаналізованої судової практики, авторка резюмувала, що матір є кровною родичкою військовослужбовця, а тому встановлювати ще й факт утриманства не є необхідним, позаяк достатнім є установлення хоча б одного із фактів: (1) кровні (родинні) зв'язки або шлюбні відносини з військовослужбовцем; (2) постійне проживання з військовослужбовцем; (3) веденням з військовослужбовцем спільного господарства, а не усіх трьох у сукупності.

Авторка виявила, що жінці померлого військовослужбовця може бути призначено пенсію зі зниженням пенсійного віку, як вдові військовослужбовця, смерть якого пов'язана із захворюванням, навіть отриманим під час військових зборів.

Окрім цього, матір померлого військовослужбовця має право на виплату їй одноразової грошової допомоги як матері померлого військовослужбовця внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням обов'язків військової служби – захисту Батьківщини.

Ключові слова: соціальний захист, військовослужбовець, сім'я військовослужбовця, член сім'ї військовослужбовця, соціальні гарантії, грошове забезпечення, пенсійне забезпечення, пенсія, пільги.

Lutsenko O. E. Legal security of implementation by members of the family of military servants of the right to preferred pension security and money assistance

In the article, the author proposes to tentatively classify all social benefits, guarantees, and compensations provided to the families of military personnel into the following groups according to the guarantee-target orientation: 1) medical and sanatorium-resort services; 2) housing and communal benefits; 3) educational services; 4) transport services; 5) monetary assistance; 6) guarantees in the field of labor; 7) guarantees in the field of pension provision.

The article proves that it is unacceptable to limit the constitutional rights of citizens to a sufficient standard of living. The Constitution and laws of Ukraine separate certain categories of citizens of Ukraine who need additional guarantees of social protection from the state. In particular, they include citizens to whom a pension is granted according to special laws. Benefits, compensations, and guarantees are a type of social assistance and a necessary component of the constitutional right to a sufficient standard of living, therefore narrowing the content and scope of this right by adopting new laws or amending existing laws under Art. 22 of the Constitution of Ukraine is not allowed. Family members of military personnel in many cases have the right to a pension with a reduction of the retirement age and to receive a one-time cash benefit in connection with the death of military personnel – their family member.

Based on the analyzed court practice, the author summarized that the mother is a blood relative of the military person, and therefore it is not necessary to establish the fact of dependency since it is sufficient to establish at least one of the following facts: (1) blood (family) ties or marital relations with a military person; (2) permanent residence with a military person; (3) running a joint household with a military person, and not all three together.

The author found out that the wife of a deceased military person can be granted a pension with a reduced retirement age, as the widow of a military person whose death is related to an illness, even acquired during military training.

In addition, the mother of a deceased military person had the right to receive a one-time cash benefit as the mother of a deceased military person due to an illness related to the performance of military service duties – defense of the Motherland.

Key words: *social protection, military person, military person's family, military person's family member, social guarantees, financial security, pension security, pension, benefits.*

Вступ. Чинне законодавство встановило широкий перелік соціальних пільг, гарантій та компенсацій, що надаються сім'ям військовослужбовців. Виходячи із приписів Основного Закону [1] неприпустимим є обмеження конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Конституція та закони України відокремлюють певні категорії громадян України, які потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них зокрема, належать громадяни, яким пенсія призначається за спеціальними законами. Пільги, компенсації та гарантії є видом соціальної допомоги і необхідною складовою конституційного права на достатній життєвий рівень, тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за ст. 22 Конституції України [1] не допускається. Члени сімей військовослужбовців у багатьох випадках мають право на призначення пенсії зі зниженням пенсійного віку та на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю (смертю) військовослужбовця – їх члена сім'ї.

Постановка завдання. Незважаючи на нагальність питань соціального захисту членів сімей військовослужбовців, ці аспекти є малодослідженими. Відтак, специфіка отримання соціальних пільг, гарантій та компенсацій, що надаються сім'ям військовослужбовців має піддаватися науковому аналізу з метою удосконалення правозастосування та правореалізації.

Метою статті є з'ясування особливостей отримання членами сім'ї військовослужбовця права на призначення пенсії зі зниженням пенсійного віку та на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю (смертю) військовослужбовця – їх члена сім'ї.

Результати дослідження. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців визначається, зокрема, приписами Законів України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2] та «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]. Вважаю, що усі соціальні пільги, гарантії та компенсації, що надаються сім'ям військовослужбовців за названими Законами, можна умовно класифікувати за гарантійно-цільовою спрямованістю на такі групи:

1) Медичні та санаторно-курортні послуги (ч. 2 та 3 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]; пп. 1, 2, 10, 11 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]; п. 3–6 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]);

2) Житлово-комунальні пільги (ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]; пп. 4, 5, 8 та 15–17, 21 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2]; п. 7–12 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]);

3) Освітні послуги (ст. 13 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]; п. 23 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]);

4) Транспортні послуги (ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]; п. 17, 18 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]; п. 26 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]);

5) Грошова допомога (статті 16–16⁴; ст. 6¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]; ч. 4, 5 та 7 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]; п. 25 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]);

6) Гарантії у сфері праці (ст. 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]; пп. 12–14 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]; п. 20–22 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]);

7) Гарантії у сфері пенсійного забезпечення (ч. 3 ст. 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]; п. 9 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]; п. 1 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]).

У питаннях надання соціальних пільг, гарантій та компенсацій, що надаються сім'ям військовослужбовців, важливим є *встановлення статусу члена сім'ї військовослужбовця*. Так, матері військовослужбовця, який пропав безвісти, відмовлено у встановленні статусу «член сім'ї» військовослужбовця та встановлення відповідних соціальних пільг для такої категорії осіб з огляду на те, що матір'ю військовослужбовця не надано на розгляд документи, які свідчили би про її перебування на утриманні сина-військовослужбовця.

Суд визнав таку відмову протиправною, оскільки згідно із пп. 2 п. 1 ст. 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2] дія цього закону поширюється на військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти. Відповідно до п. 6 ст. 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2] вдова (вдівець), батьки загиблого або померлого військовослужбовця, а також дружина (чоловік), у разі якщо вона (він) не взяла (не

взяв) інший шлюб, та її (його) неповнолітні діти або повнолітні діти – особи з інвалідністю з дитинства, батьки військовослужбовця, який пропав безвісти під час проходження військової служби, мають право на пільги, передбачені цим Законом.

У Рішенні Конституційного Суду України від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 [4] зазначено, що фундаментальним правовим підґрунтям тлумачення поняття «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, є визнання Конституцією України [1] людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3), проголошення України соціальною державою (преамбула, ст. 1), гарантування громадянам права на соціальний захист, на рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму (ст. 46), на соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17), закріплення права кожного на житло (ст. 47), на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), на вільний вибір місця проживання (ст. 33).

Житловий кодекс України [5] у ч. 2 ст. 64 визначає, що до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство. Аналогічні положення щодо членів сім'ї власника будинку (квартири) містить ч. 4 ст. 156 Кодексу. Таким чином, законодавець не встановив вичерпного переліку осіб, які належать до кола членів сім'ї наймача, але визначив критерії, за якими осіб, не пов'язаних шлюбними або родинними стосунками, віднесено до них.

Свого часу у Кодексі про шлюб і сім'ю України [6] (наразі втратив чинність) категорії «сім'я», «члени сім'ї» та похідні від них «сімейний», «сімейні відносини» та «родинний» використовувалися у багатьох статтях. Відповідні приписи або конкретний перелік осіб, які вважаються членами сім'ї, у цьому нормативному акті теж були відсутні. Однак зважаючи на загальний зміст Кодексу, особливо розділів II і III, можна дійти висновку про такі важливі ознаки сім'ї та членства в сім'ї, як кровна спорідненість, родинні зв'язки, шлюбні відносини, а положення про встановлення батьківства, викладені у ч. 3 ст. 53, давали підстави для визнання ознаками сім'ї фактичних шлюбних відносин. У ст. 17 Кодексу вводилася до правового обігу правова конструкція «родичі по прямій висхідній і низхідній лінії», «повнорідні і неповнорідні брати і сестри», а в ст. 95 вживалася категорія «інші родичі», до яких віднесено діда, бабу, брата, сестру, а також вітчима і мачуху дитини та осіб, які постійно виховували дитину і утримували її як члена своєї сім'ї, надаючи їй систематичну матеріальну допомогу (п. 3 Рішення від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 [4]).

Якщо вдаватися до сутнісного аналізу категорії «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, то поняття «утримання» вживається у Конституції України [1] у формулюванні обов'язку батьків утримувати дітей до їх повноліття (ст. 51), обов'язку держави утримувати дітей-сиріт (ст. 52) і тісно пов'язується з обов'язком піклування (батьків про дітей, повнолітніх дітей про непрацездатних батьків). Однак у цілому національне законодавство чіткого та однозначного розуміння поняття «утриманство» не містить. Причому, ст. 32 Кодексу про шлюб та сім'ю України [6] (утратив чинність) закріплював приписи, згідно з якими подружжя повинно матеріально підтримувати одне одного, а один із розведеного подружжя, який потребує допомоги, має право на утримання, якщо він/вона став/ла непрацездатним(ою) протягом одного року після розірвання шлюбу. Фактично ця ототожнює категорії «утримання» і «аліменти». Окрім цього, ст. 80 Кодексу [6] зобов'язував батьків утримувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги, а ст. 81 покладала на повнолітніх дітей зобов'язання утримувати непрацездатних батьків, які потребують допомоги. Отже, утриманнями можуть бути як батьки, так і діти за умови, якщо хтось із них потребує матеріальної допомоги.

Відповідно до ст. 95 названого Кодексу [6] обов'язок щодо утримання неповнолітніх дітей, якщо вони не мають батьків або якщо батьки з поважних причин не в змозі їх утримувати, може бути покладений на інших родичів. А ст. 96 покладає обов'язок щодо утримання непрацездатних повнолітніх членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають чоловіка або дружини, батьків або повнолітніх дітей, на онуків, пасинків

і падчерок, а також на осіб, яких вони виховували і надавали їм систематичну матеріальну допомогу протягом не менш як п'яти років.

Важливі приписи щодо розуміння категорій «утриманство» та похідних від нього термінів «утримання» та «утриманець» містять ст. 38 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [7] і ст. 31 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [8]. Цими статтями передбачено, що члени сім'ї померлого вважаються такими, які були на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування (п. 5 рішення від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 [4]).

Відповідно до п. 13 ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2] особам, які мають право на пільги, гарантії та компенсації, передбачені цим Законом, видаються посвідчення.

Враховуючи те, що відповідно до пп. 1 п. 1 ст. 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2] дія цього закону поширюється на членів сімей військовослужбовців, які загинули, суд вважає, що в межах цих правовідносин слід виходити з тлумачення поняття «члена сім'ї» у більш широкому розумінні, а не обмежуватися лише положеннями п. 6 ст. 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]. У зв'язку з цим, матір є кровною родичкою військовослужбовця, а тому встановлювати ще факт утриманства не є необхідним, позаяк достатнім є установлення хоча б одного із фактів: (1) кровні (родинні) зв'язки або шлюбні відносини з військовослужбовцем; (2) постійне проживання з військовослужбовцем; (3) веденням з військовослужбовцем спільного господарства, а не усіх трьох у сукупності.

А відтак, суд прийняв рішення зобов'язати територіальний центр комплектування та соціальної підтримки розглянути заяву матері про встановлення статусу члена сім'ї військовослужбовця, який пропав безвісти під час проходження військової служби, та видати посвідчення на право користування пільгами військовослужбовця, який пропав безвісти під час проходження військової служби [9].

Проілюструю отримання певних соціальних пільг, гарантії та компенсації, що надаються сім'ям військовослужбовців. Так, удова військовослужбовця звернулася із заявою про призначення їй пенсії зі зниженням пенсійного віку на 5 років, як вдові військовослужбовця, смерть якого наступила внаслідок захворювання та інвалідності, отриманих у наслідок військових зборів. Однак комісія з призначення та перерахунку пенсії при Управлінні Пенсійного Фонду України вирішила відмовити їй у призначенні пенсії у зв'язку з тим, що вона не надала документів, які підтверджують категорію військовослужбовця її чоловіка. При цьому було звернено увагу на те, що законом не передбачено, що військовозобов'язані, які призвані на військові збори, автоматично отримують статус військовослужбовця.

Представник Управління Пенсійного Фонду України у судовому засіданні пояснювала, що законом не передбачено, що вдовам військовозобов'язаних, які померли в наслідок захворювання та як результат установленної інвалідності, отриманої під час військових зборів, встановлюються пенсії зі зниженням пенсійного віку, оскільки такі військовозобов'язані були призвані на збори і автоматично не набирають статусу військовослужбовців.

Суд дійшов висновку, що із приписів п. 5 ст. 1 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» [10] випливає, що виходячи із загального військового обов'язку, громадяни України поділяються на такі категорії: допризовники – особи, які підлягають приписці до призовних дільниць; призовники – особи, приписані до призовних дільниць; військовослужбовці – особи, які проходять військову службу; військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі. Виходячи з дослідженого, у суду не виникло сумніву про те, що чоловік жінки отримав захворювання під час проходження військових зборів і на той час мав категорію військовослужбовця, оскільки виконував обов'язки військової служби. Суд акцентував увагу, що згідно з рішенням Конституційного Суду України (від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005) [11] неприпустимим є обмеження конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Конституція та закони України

відокремлюють певні категорії громадян України, які потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них зокрема, належать громадяни, яким пенсія призначається за спеціальними законами. У рішенні Конституційного Суду України зазначалось, що пільги, компенсації, гарантії є видом соціальної допомоги і необхідною складовою конституційного права на достатній життєвий рівень, тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за ст. 22 Конституції України [1] не допускається.

Керуючись усім вищенаведеним, суд задовольнив позов та зобов'язав Управління Пенсійного Фонду України призначити жінці померлого військовослужбовця пенсію зі зниженням пенсійного віку, як вдові військовослужбовця, смерть якого пов'язана із захворюванням, отриманим під час військових зборів [12]. Такий висновок підтримала й апеляційна інстанція [13].

Іншим прикладом щодо надання соціальних пільг, гарантій та компенсацій, що надаються сім'ям військовослужбовців, може слугувати судова справа, коли матері померлого військовослужбовця відмовили у виплаті одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю (смертю) її сина, з тих мотивів, що виплата такої допомоги членам сім'ї військовослужбовців, які були звільнені з військової служби, законодавством не передбачена.

Матір вважала таку відмову у виплаті одноразової грошової допомоги неправомірною з огляду на наявність у неї правових підстав для отримання заявленої до отримання одноразової грошової допомоги у 500-кратному розмірі прожиткового мінімуму, як матері померлого військовослужбовця внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням обов'язків військової служби.

Колегія суддів дійшла висновку про наявність правових підстав для призначення та виплати матері загиблого одноразової грошової допомоги на підставі підпункту 2 п. 2 ст. 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2], беручи до уваги при цьому, що смерть військовослужбовця настала внаслідок захворювання, що мало місце в період проходження ним військової служби. За таких обставин, колегія суддів вважала, що підлягають задоволенню позовні вимоги матері про визнання протиправними дій щодо відмови у виплаті їй одноразової грошової допомоги як матері померлого військовослужбовця внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням обов'язків військової служби – захисту Батьківщини [14].

Висновок. Неприпустимим є обмеження конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Конституція та закони України відокремлюють певні категорії громадян України, які потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них зокрема, належать громадяни, яким пенсія призначається за спеціальними законами. Пільги, компенсації, гарантії є видом соціальної допомоги і необхідною складовою конституційного права на достатній життєвий рівень, тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за ст. 22 Конституції України не допускається.

На підставі проаналізованої судової практики, можна резюмувати, що матір є кровною родичкою військовослужбовця, а тому встановлювати ще й факт утриманства не є необхідним, позаяк достатнім є установлення хоча б одного із фактів: (1) кровні (родинні) зв'язки або шлюбні відносини з військовослужбовцем; (2) постійне проживання з військовослужбовцем; (3) веденням з військовослужбовцем спільного господарства, а не усіх трьох у сукупності.

Жінці померлого військовослужбовця можна бути призначено пенсію зі зниженням пенсійного віку, як вдові військовослужбовця, смерть якого пов'язана із захворюванням, навіть отриманим під час військових зборів.

Окрім цього, матір померлого військовослужбовця має право на виплату їй одноразової грошової допомоги як матері померлого військовослужбовця внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням обов'язків військової служби – захисту Батьківщини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»): Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 р. № 5-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. Ст. 1122.
5. Житловий Кодекс України: Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1983. № 28. Ст. 573.
6. Кодекс про шлюб та сім'ю України: Закон України від 20.06.1969 р. № 2006-VII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1969. № 26. Ст. 204.
7. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.
8. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.
9. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 15 вересня 2021 р. Справа № 520/11301/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99653847> (дата звернення 03.01.2024)
10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання): Рішення Конституційного суду України від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 42. Ст. 2662.
12. Постанова Міловського районного суду Луганської області від 15.03.2011 р., справа № 2-а-79/11/1217 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/14994034> (дата звернення 03.01.2024)
13. Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 24 травня 2011 р., справа № 2а-79/11/1217 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/16118002> (дата звернення 03.01.2024)
14. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 07 грудня 2016 року справа № 826/4148/16 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63405475> (дата звернення 03.01.2024)

СМОЛЯРОВА М. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
(Національний університет «Запорізька
політехніка»)

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.18>

СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЙ «МОТИВАЦІЯ» ТА «СТИМУЛЮВАННЯ» У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

У статті досліджується сутність категорій «мотивація» та «стимулювання» у трудовому праві, а також обґрунтовується механізм їхньої взаємодії. Аналізуються висловлені в науковій літературі точки зору щодо смислового розуміння цих понять. Розглядаються проблемні питання з даної проблематики, що потребують вирішення та вимагають подальшого комплексного дослідження.

З'ясовуються, що мотивація складається з внутрішніх і зовнішніх факторів, які можуть впливати на учасників трудових правовідносин. Важливо врахувати обидва ці аспекти при розробці стратегій мотивації на робочому місці. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти та врахувати потреби та інтереси учасників трудових правовідносин, що може позитивно підвищити їхню продуктивність та задоволеність роботою.

Обґрунтовується, що мотивація залежить від психічного стану людини, від її бажання щось зробити, адже саме з цього випливають її вчинки. Мотивація трудової діяльності не може бути дійовою без застосування сучасних форм і методів матеріального стимулювання учасників трудових правовідносин. Автор звертає увагу і на внутрішню мотивацію, пов'язану зі задоволенням від самої діяльності, визнанням, можливістю особистого зростання і розвитку, що також грає важливу роль у стимулюванні працівників. Тому варто поєднувати матеріальні стимули з іншими методами мотивації, такими як відзначення досягнень, створення комфортних умов праці, надання можливостей для самореалізації та професійного зростання.

Стимулювання розглядається автором, як один із засобів, за допомогою якого може здійснюватися мотивація. Стимулювання учасників трудових правовідносин передбачає створення таких умов праці, за яких трудова діяльність дає певні результати, стає необхідною і достатньою умовою задоволення значних і соціально обумовлених потреб особистості, формування у нього мотивів до праці. Стимулювання праці ефективно тільки у тому випадку, коли на підприємстві діє зрозуміла для учасників трудових правовідносин система стимулювання. Пропонується комплексне використання мотивації та стимулювання для досягнення успіху та стабільного розвитку підприємства в сучасних умовах ринкової конкуренції.

Ключові слова: *правове стимулювання, правовий стимул, внутрішня мотивація, інструмент мотивації, учасники трудових правовідносин.*

Smoliarova M. L. Essence of the categories “motivation” and “stimulation”

The article explores the essence of the categories “motivation” and “stimulation” in labor law and justifies the mechanism of their interaction. It analyzes the viewpoints expressed in scientific literature regarding the conceptual understanding

of these terms. Problematic issues in this field are discussed, requiring resolution and further comprehensive research.

It is clarified that motivation consists of internal and external factors that can influence participants in labor legal relations. It is crucial to consider both aspects when developing motivation strategies in the workplace. This approach allows for a better understanding and consideration of the needs and interests of participants in labor legal relations, which can positively enhance their productivity and job satisfaction.

The article argues that motivation depends on the psychological state of a person and their desire to accomplish something, as actions stem from these motivations. Motivation in work activities cannot be effective without the application of modern forms and methods of material stimulation for participants in labor legal relations. The author also emphasizes internal motivation, associated with satisfaction from the activity itself, recognition, opportunities for personal growth, and development, which also play a significant role in motivating employees. Therefore, it is advisable to combine material incentives with other motivation methods, such as recognizing achievements, creating comfortable working conditions, and providing opportunities for self-realization and professional growth.

The author considers stimulation as one of the means through which motivation can be implemented. Stimulating participants in labor legal relations involves creating conditions under which work activity produces certain results, becoming a necessary and sufficient condition for satisfying significant and socially conditioned needs of individuals, forming motives for work. Work stimulation is effective only when there is a clear system of stimulation understood by participants in labor legal relations within the enterprise. The article proposes the comprehensive use of motivation and stimulation to achieve success and stable development of the enterprise in modern conditions of market competition.

Key words: *legal stimulation, legal incentive, internal motivation, motivation tool, participants in labor legal relations.*

Вступ. У сучасній юридичній літературі існує широке коло трактувань понять «стимулювання» та «мотивації», розглядаються різні аспекти взаємозв'язку зазначених термінів. При дослідженні дефініцій цих категорій у різних галузях права дослідники поки що не мають єдиної точки зору щодо їх сутності та взаємозв'язку. Глибоке дослідження категорій «мотивація» та «стимулювання», а також обґрунтування механізму їхньої взаємодії набувають сьогодні особливого змісту й актуальності.

Окремим проблемам правового стимулювання присвятили роботи представники як загальної теорії права, так і окремих галузей права, а саме Венедіктов С., Дей М., Луценко І., Стрельченко О., Титаренко М. та ін. Значний інтерес представляють наукові роботи пов'язані з дослідженням питань мотивації та стимулювання у трудовому праві. Якщо проаналізувати зміст і напрямок наукових досліджень, то можна відмітити, що більшість праць висвітлюють ті чи інші аспекти як мотивації, так і стимулювання. Разом з тим, слід зазначити, що багато теоретичних питань з даної проблематики ще не вирішені та вимагають подальшого комплексного дослідження.

Постановка завдання. Метою наукової статті є теоретичне обґрунтування проблемних правових питань щодо сутності категорій «мотивація» та «стимулювання» у трудовому праві, а також розроблення відповідних пропозицій щодо їх вирішення.

Результати дослідження. Зрозуміло, що кожна людина прагне мати цікаву роботу з нормальними умовами праці, з гідною оплатою праці, яка б задовольняла її потреби. Тому при працевлаштуванні громадяни завжди звертають увагу на обов'язкові умови трудового договору. При укладенні трудового договору кожний може ознайомитися з правовими стимулами встановленими безпосередньо у локальних правових актах на підприємстві для мотивації працівників. Звісно, що мотивація до праці пов'язана як зі змістовністю, корисністю,

так і з самовираженням, самореалізацією працівника. Наприклад, у трудових правовідносинах можна виділити статусну мотивацію, яка позитивно впливає на поведінку працівника, що проявляється у бажанні зайняти вишу посаду, виконувати складнішу, відповідальнішу роботу, працювати у сфері діяльності, яка вважається суспільно корисною.

Звертаючись до історичного досвіду людства можна стверджувати, що не тільки людину, а й раба можна мотивувати лише для досягнення своєї мети (наприклад, збереження життя), а не для досягнення мети господаря. Тобто за допомогою мотивації людина може досягти своєї мети. Тому, завданням суб'єкта мотивації завжди буде створення умов для досягнення мети працівника при врахуванні цілей підприємства та трудового колективу. Вважаємо, що мотивацію треба розглядати як процес введення людини в такий психологічний стан, при якому він буде діяти певним чином для досягнення власних цілей.

Для дослідження механізмів взаємодії категорій «мотивація» та «стимулювання» насамперед необхідно визначитися зі смисловим розумінням цих понять. Розглянемо погляди науковців на сутність поняття «мотивації». Так, у роботі «Мотивація персоналу» А.М. Колот під мотивацією трудової діяльності розуміє «сукупність внутрішніх спонукальних сил – потреб, інтересів, цінностей, ціннісних орієнтацій, установок, мотивів, ідеалів, і зовнішніх спонукальних сил – стимулів підвищення трудової активності працівників» [1, с. 7]. Існує і визначення мотивації як засобу спонукання себе та інших до активної трудової діяльності, спрямованої на досягнення мети організації [2, с. 9]. М. Дей у роботі «Правове регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки: теоретичний аспект» виділяє такі види мотивації: за способом дії вона може бути безумовною (здійснюється в реальній афектній ситуації), і умовною (коли переконання пов'язані з минулим досвідом працівника); за спрямованістю: внутрішньою (коли заохочення працівник одержує для внутрішнього задоволення, наприклад, впевненість в собі, самоствердження, задоволення працею, – це більшою мірою характерно для морального, статусного, інтелектуально-творчого стимулювання), і зовнішньою (коли працівник одержує зовнішнє заохочення, наприклад, матеріальна винагорода, просування по роботі, – це найтипніше для матеріального й організаційного стимулювання) [3, с. 20]. М. Бутко визнає, що мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації [4, с. 58]. Отже, у розглянутих визначеннях усі дослідники сходяться на думці про незаперечну обумовленість мотиву внутрішнім намірам людини до певної поведінки. Тобто мотивація залежить від психічного стану людини, від її бажання щось зробити, адже саме з цього випливають її вчинки. Крім того, деякі науковці не проводять чіткої межі між поняттями «мотивація» та «стимулювання». Але, мотивація трудової діяльності не може бути дійовою без застосування сучасних форм і методів матеріального стимулювання учасників трудових правовідносин. Проте важливо враховувати, що матеріальні стимули не завжди є єдиним або найефективнішим методом мотивації. Деякі дослідження вказують на те, що внутрішня мотивація, пов'язана зі задоволенням від самої діяльності, визнанням, можливістю особистого зростання і розвитку, також грає важливу роль у стимулюванні учасників трудових правовідносин. Тому варто поєднувати матеріальні стимули з іншими методами мотивації, такими як відзначення досягнень, створення комфортних умов праці, надання можливостей для самореалізації та професійного зростання.

На відміну від поняття «мотивація», «стимулювання» – це заохочення працівників до підвищення ефективності трудової діяльності, яке базується на матеріальній чи не матеріальній винагороді [5, с. 65]. Дійсно більшість науковців дотримуються думки, що під стимулюванням слід розуміти систему заохочувальних заходів, передбачених нормами права, де знаходять своє відображення різні стимули. Звернемо увагу на визначення цього поняття в галузі трудового права. Так, М. Дей розглядає стимулювання як соціально-правовий інструмент формування поведінки працівників шляхом встановлення для вже наділених правами та обов'язками працівників додаткових позитивних наслідків з метою формування правоактивної поведінки [3, с. 179]. На основі наведеного можна зробити висновок, що

стимулювання дійсно необхідно розглядати як інструмент мотивації. Основною метою стимулювання завжди буде спонукання учасників трудових правовідносин до конкретної трудової поведінки для досягнення цілей підприємства, при цьому кожна зі сторін трудового договору також досягає своїх власних цілей. На думку С. Венедіктова стимулювання є системою застосовуваних спеціально уповноваженими суб'єктами заходів морального і матеріального характеру, пов'язаних із публічним проявом пошани до особи рядового чи начальницького складу за успішне й сумлінне виконання своїх посадових обов'язків та досягнуті результати в службово-трудої діяльності [6, с. 31]. У його дослідженнях стимулювання розглядається як процес безперервний, що спрямовується на більш загальний кінцевий результат.

Дещо ширше категорію «стимулювання» розуміє О. Чумаченко, зазначаючи, що стимулювання праці є специфічним типом управлінського впливу на трудову діяльність учасників виробництва на основі регулювання умов їх життєдіяльності за допомогою застосування заходів стимулювання для задоволення потреб [7, с. 6]. О. Стрельченко стимулювання пропонує розглядати як «процес впливу на свідомість та психіку людини, що мають реальні повноваження, які пов'язані з реалізацією суб'єктивного права або з отриманням особою нагороди за свою поведінку» [8, с. 103]. Варто погодитись з І. Луценко, який вважає, що стимулювання це тривалий процес правового впливу правових стимулів на потреби та інтереси особи, що спрямований на активізацію її правомірної поведінки з метою досягнення поставлених цілей [9, с. 79]. Тобто правове стимулювання починається з моменту усвідомлення необхідності та можливості впливу правових стимулів на психіку та свідомість людини. Тому при стимулюванні стимуляційний суб'єкт має можливість обирати ті правові стимули, що спроможні задовольнити інтереси та потреби учасників трудових правовідносин, сформувати в них систему мотивів до очікуваних дій і результатів. Ключовим аспектом ефективного правового стимулювання є розуміння і визнання основними суб'єктами трудового права важливості законів, правил і норм, а також впевненість у тому, що вони можуть бути ефективними інструментами для досягнення конкретних цілей або покарання за порушення.

Звісно, що стимулювання суттєво відрізняється від мотивації. Сутність цієї відмінності полягає у тому, що стимулювання – це один із засобів, за допомогою якого може здійснюватися мотивація. Стимулювання учасників трудових правовідносин передбачає створення таких умов праці, за яких трудова діяльність дає певні результати, стає необхідною і достатньою умовою задоволення значних і соціально обумовлених потреб особистості, формування у нього мотивів до праці. Отже, стимулювання, яке відбувається для активізації діяльності особи, здійснюється зі застосуванням правових стимулів. М. Титаренко підкреслює, що під стимулами у праві, слід розуміти поєднання позитивно-стримуючого впливу на особу (спонукання до позитивної, правомірної поведінки та стримування неправомірної поведінки) [10, с. 46]. Зрозуміло, що у трудовому законодавстві України передбачаються відповідні правові стимули для стимулювання учасників трудових правовідносин. Нормативні положення трудового законодавства мають за своїм змістом мінімальні гарантії, пільги та переваги. Але на галузевому та локальному рівнях є більше можливостей для встановлення різних видів правових стимулів, які виступають мотиваційним фактором суспільного життя та впливають на активну поведінку учасників трудових правовідносин. Звісно, що нормативні положення проявляються як у спонуканні, так і у пригніченні внутрішніх мотивів трудової поведінки однієї зі сторін трудового договору. Це обумовлює необхідність підвищення змістовності правових засобів стимулювання з тим, щоб досягати відповідної поведінки учасників трудових правовідносин. Як ми вже вище зазначали, що система мотивів і стимулів праці має опиратись на певну нормативно-правову базу. Тобто, працівник має знати, які вимоги ставляться перед ним, яка буде винагорода при їх отриманні і які санкції будуть застосовуватися у випадку невиконання вимог. Стимулювання праці ефективне тільки у тому випадку, коли на підприємстві діє зрозуміла для учасників трудових правовідносин система стимулювання. Зрозуміла система стимулювання включає в себе чіткі критерії оцінки результатів праці, а також механізми нагородження за досягнення цих результатів. Це може бути виплата премій, підвищення заробітної плати, надання бонусів або інших видів винагород. Важливо

також, щоб система стимулювання була справедливою і не залишала працівників з відчуттям несправедливості. Несправедливість у системі стимулювання може призвести до недовіри та невдоволеності серед працівників, що негативно позначиться на їхній продуктивності та мотивації. Тому важливо, щоб система стимулювання була прозорою, адекватною та спрямованою на досягнення стратегічних цілей підприємства. Усвідомлення необхідності і можливостей правового стимулювання є важливим етапом у впровадженні ефективних правових механізмів регулювання поведінки та дотримання законності в суспільстві.

Висновки. Отже, дослідження сутності категорій «мотивація» та «стимулювання» дозволило дійти висновку, що на сьогодні існують розбіжності у трактуванні змісту цих понять. Мотивацію і стимулювання трудової діяльності необхідно розглядати як важливий чинник зростання продуктивності праці та підвищення ефективності виробництва. Стимулювання це процес застосування передбачених законодавством правових стимулів, тобто його необхідно розглядати як один зі інструментів мотивації. Крім того, у трудовому праві стимулювання є методом впливу на учасників трудових правовідносин, переважно воно відбувається через отримання винагороди та інших видів стимулів, що поліпшують умови праці сторін. При цьому винагорода може мати фінансовий, організаційний та інший характер.

Мотивація є внутрішнім спонуканням людини до будь-яких дій, а стимулювання покликане регулювати поведінку сторін трудового договору для досягнення господарських цілей підприємства. Стимулювання є сигналом, поштовхом до певних дій, бо кожен із учасників трудових правовідносин бачить можливість отримання власної вигоди. Стимулювання орієнтоване на формування у сторін трудового договору мотиву, спрямованого на розв'язання поставлених перед ними завдань, які важливі для підприємства. Стимулювання реалізується через встановлені правові стимули на національному, галузевому, територіальному та локальному рівнях для учасників трудових правовідносин за їх трудові заслуги.

Отже, комплексне використання мотивації та стимулювання є важливим елементом стратегії стимуляційного суб'єкта для досягнення успіху та стабільного розвитку підприємства в сучасних умовах ринкової конкуренції. Розвиток загальної системи позитивного впливу на учасників трудових правовідносин неможливий без їх комплексного використання, що вимагає подальших теоретичних та практичних досліджень у сфері їх інтеграції в одну єдину систему заохочень у трудових правовідносинах.

Список використаних джерел:

1. Колот А.М. Мотивація персоналу: Підручник. К.: КНЕУ, 2002. 337 с.
2. Куликов Г.Г. Мотивація труда наёмных работников: К.: Наук. думка, 2002. 339 с.
3. Дей М.О. Правове регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки: теоретичний аспект : дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2005. 212 с.
4. Бутко М. Ринок праці і процеси його регіональної трансформації / М. Бутко, Є. Белокур. К., 2000. 467 с.
5. Гетьман О. О. Економіка підприємства : [Навч. посіб.] 2-ге вид. / Гетьман О. О., Шаповал В. М. К. : ЦУЛ, 2010. 488 с.
6. Венедіктов С. В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України (теоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. К., 2005. 186 с.
7. Чумаченко О. В. Механізм стимулювання виробничої діяльності персоналу підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук.: 08.02.03. Донецьк, 2004. 16 с.
8. Стрельченко О. Метод стимулювання публічного управління. *Вісник Вищого адміністративного суду України*, 2008. № 1. С. 102–109.
9. Луценко І. М. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2009. 227 с.
10. Титаренко М. В. Стимули у службовому праві України: питання теорії та практики: дис. ... доктора філософії (081 – Право): 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 200 с.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****АГАПОВА О. В.,**

Ph.D.,

завідувачка сектору міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності
(Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
імені Заслуженого професора
М. С. Бокаріуса»)

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.19>**МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
У СФЕРІ ПОЗАСУДОВОЇ ЮСТИЦІЇ**

Авторкою на основі аналізу наукових підходів, вироблених адміністративно-правовою наукою пропонується авторська позиція до розкриття змісту поняття механізм публічного адміністрування у сфері позасудової/адміністративної юстиції. У статті наголошується на існуванні різних підходів до визначення понять «механізм державного управління», «механізм публічного управління» та «механізм публічного адміністрування». Акцентується, що «механізм» є категорією загальнонауковою і для кожної сфери публічного адміністрування набуває власних рис та характеризується унікальними елементами, що наповнюють її зміст. У статті, авторкою висловлюється думка, що ефективність функціонування сфери юстиції України можливо оцінити за результатами реалізації суб'єктами спеціальної компетенції імплементації основних складових елементів (інструментів) механізму публічного адміністрування. Авторка приходить до висновку, що сьогодні можна вести мову про заміну традиційного підходу «елементи механізму публічного адміністрування» на більш розширений підхід «інструменти публічного адміністрування». Підкреслюється, що модифікація вітчизняної адміністративно-правової доктрини є очікуваною та логічною, у зв'язку та зміною підходів до публічного адміністрування багатоб'єктними сферами суспільного буття. У результатах дослідження, авторкою робиться пропозиція визначати механізм публічного адміністрування у сфері позасудової/адміністративної юстиції як: 1) сукупність взаємопов'язаних взаємообумовлених суб'єктів, об'єкту, «загального блоку» та інструментів, за допомогою яких і забезпечується публічне адміністрування у конкретній сфері відносин; 2) сукупність спеціальних суб'єктів (класичних та некласичних), які наділені відповідними повноваженнями у зазначеній сфері; 3) сукупність інструментів, до яких варто відносити адміністративні акти, нормативно-правові акти, адміністративний договір, акти-плани, акти-дії (фактичні дії).

Ключові слова: сфера юстиції, механізм публічного адміністрування, адміністративно-правове регулювання, адміністративне право.

Agarova O. V. Mechanism of public administration within the area of extrajudicial justice

This article examines the mechanisms of public administration within the area of extrajudicial justice. Through an analysis of scientific approaches developed within administrative law, the author presents a perspective on the conceptualization of public administration mechanisms in the realm of extrajudicial/administrative justice. Acknowledging the diverse interpretations of key concepts such as "public administration mechanism," "public administration tools," and "public administration instruments," the article underscores that "mechanism" serves as a broad scientific category, with each area of public administration possessing distinct features and unique elements contributing to its essence. The author argues that the efficacy of Ukraine's justice sector can be evaluated based on the implementation outcomes of the primary components or tools of the public administration mechanism by competent entities. It is concluded that a transition from the conventional approach, which focuses solely on the "elements of the public administration mechanism," to a more expansive perspective encompassing "public administration tools," is warranted. This evolution in domestic administrative-legal doctrine is considered both anticipated and logical, given the evolving paradigms of public administration across multifaceted spheres of social life. In the study's findings, the author proposes defining the mechanism of public administration in the field of extrajudicial/administrative justice as follows:

1. A network of interconnected and interdependent entities, constituting a cohesive framework and employing instruments to facilitate public administration within specific relational domains.

2. A compilation of specialized entities, encompassing both traditional and non-traditional structures, vested with appropriate authority in this domain.
3. A repertoire of instruments, including administrative acts, normative legal acts, administrative agreements, plans, and actions, collectively enabling effective governance.

Key words: *area of justice, mechanism of public administration, administrative and legal regulation, administrative law.*

Постановка проблеми: Сучасні виклики часу, військові події, кризові ситуації та реалізація намірів України на шляху до входження у Європейський простір юстиції актуалізує питання щодо розбудови ефективних механізмів публічного адміністрування, з огляду на суспільний запит та діапазон вирішуваних питань у сфері (позасудової/адміністративної) юстиції України. Механізми або інструменти публічного адміністрування розглядаються наукою адміністративного права та вживаються зазвичай для розкриття змісту діяльності суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції, як окремих частин, що і формують конкретну сферу суспільних відносин. Дослідження та розкриття змісту механізму публічного адміністрування у сфері позасудової/адміністративної юстиції України є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Механізм публічного адміністрування – поняття багатоаспектне, що й слугувало підставою для того, що воно було предметом дослідження представників різних наук – публічного управління, економіки, соціології, філософії, історії і, безперечно, правової науки. Вчені-правники також зосереджували увагу на його дослідженні. Більшість наукових праць, присвячених різним аспектам публічного адміністрування саме в аспекті його правового аспекту, підготовлена представниками науки адміністративного права (наприклад, роботи В. Авер'янова, О. Андрійко, Ю. Битяка, О. Воронятнікова, В. Гарашука, Н. Матюхіної, Т. Коломoeць, С. Ківалова, А. Васильєва, В. Тимошука, О. Банчука, Р. Куйбіди, Г. Шаульської та ін.).

Із розвитком суспільних відносин відбувалась і трансформація терміну «механізм» у поєднанні із поняттями «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» та іншими модифікаціями виробленими представниками різних правничих шкіл.

Доречним вважаємо зауваження О. Воронятнікова, що у правовій системі поняття «механізм» поєднується з поняттями «управління», «організація», «адміністрування» тощо. Відповідно до правової точки зору, механізм може бути: адміністративним, управлінським, фінансовим тощо. Багато різновидів механізмів, які є системою елементів та мають відповідні об'єкти управління, відзначаються тією самою протокольною дієвістю. Їхні елементи впливають на необхідний стан чи явище, в результаті чого починають діяти відповідні процеси та досягатися відповідні цілі [1, С. 63].

В. Колпаков, наприклад, виокремлює як складові механізму публічного управління форми, методи, акти, функції, принципи, поряд із тим, окремо детально розглядає об'єкт (порівнюючи його із суміжними поняттями та обґрунтовуючи його самостійність), а також суб'єктів [2, С. 180-238]. Схожу позицію щодо виокремлення елементів механізму публічного адміністрування («державного управління») демонструють Г. Забарний, Р. Калюжний, В. Терещук, В. Шкарупа, пропонуючи дещо «розпорошену» їх характеристику, оскільки: аналізуються, наприклад, форми як складовий елемент, пропонується їх класифікація, види, характеристика, проте окремо у цій же роботі розглядається адміністративний договір (обґрунтування стосовно доцільності такого виділення, на жаль, не наводиться у роботі), що ускладнює в цілому розуміння цього питання, чи є адміністративний договір все ж таки формою управління, чи все ж таки у нього особливий статус як окремого елементу механізму публічного управління [3, С. 24]. Знову ж таки, перераховуючи всі види форм публічного управління, вченими-адміністративістами фактично пропонуються аналоги сучасних реєстраційної процедури, дозвільної процедури, інспекційної діяльності, адміністративної нормотворчості, діловодства тощо.

Вчений М. Круглов під поняттям механізм державного управління розуміє сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління і впливу на їх діяльність, що забезпечують узгодження інтересів взаємодіючих учасників державного управління [4, С. 24].

Цікавим є підхід вченої Г. Шаульської, яка пропонує поділяти «механізми публічного адміністрування» на типи, а саме: 1) механізми-зряддя, що призначені для досягнення конкретної мети або здійснення цілеспрямованого впливу на який-небудь об'єкт або його оточення шляхом застосування одного або декількох узгоджених та відповідних до справи засобів; 2) механізми-системи, що надають можливість представлення будь-яких систем у якості механізмів, що відображають сукупність взаємодій між усіма їхніми підсистемами та елементами; 3) механізми-процеси, що становлять визначену послідовність здійснення певних дій щодо перетворення об'єктів, на які вони спрямовані, та відображають зміни у стані цих об'єктів під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів [5].

У підручнику за загальною редакцією Т. Коломосьць під формами діяльності суб'єктів (посадових осіб) публічної адміністрації розуміють зовнішньо виражену їх дію, волевиявлення, що здійснюється в рамках режиму законності та їх компетенції для досягнення мети адміністрування, тобто вираження в зовнішньому вигляді конкретних дій цих суб'єктів, що мають місце у процесі їх діяльності і спрямовані на реалізацію покладених на них функцій адміністрування [6]. Поряд із зазначеним, варто навести думку Г. Гончаренко, яка у контексті розгляду управління у секторі безпеки визначила, що під формами можна розглядати зовнішні прояви конкретних дій органів сектору безпеки або їх посадових осіб, за допомогою яких реалізуються повноваження й компетенція цих органів (осіб) щодо забезпечення як національної безпеки, так і безпеки людини, суспільства й держави [7, С. 74].

Неможливо оминати увагою підхід С. Стеценко, який аналізуючи у своїй роботі саме «механізм державного управління», як складову частину публічного управління, не надає визначення саме поняттю «механізм», проте він виокремлює його складові елементи, демонструючи «традиційний» погляд на їх розуміння, видове розмаїття. Так, автор запропонував до елементів «механізму державного управління» відносити: функції, принципи, суб'єкти, об'єкт, форми, методи, акти і навіть окремо виділяє адміністративний примус, хоча і зазначає, що вважає його різновидом методу [8, С. 52-56, 166-171].

Визначення основних елементів механізму публічного адміністрування, як за підходами прихильників концепції «державного управління», «публічного управління» чи «публічного адміністрування» у вчених-адміністративістів є більш-менш тотожними та різняться лише за елементним складом.

Аналіз наукових галузевих фахових робіт з проблематики механізму публічного адміністрування, дозволяє виокремити декілька «базових» положень, серед яких: а) відсутність самого визначення «механізм публічного адміністрування»; б) різні підходи до виокремлення елементів механізму публічного адміністрування. Правниками виокремлюються різні складові елементи так званого «механізму» – від узагальнених за змістом положень про окремі елементи механізму публічного адміністрування й аж до «розширеного» переліку таких елементів, із деталізованим аналізом ресурсу кожного із них, хоча й не всіх без винятку.

Все це дозволяє підтвердити раніше сформульовані тези про те, що у доктрині адміністративного права періоду ХХ – початку ХХІ століття сформувалася досить «стійка» тенденція щодо розуміння механізму публічного управління, яка може бути охарактеризована: а) відсутність взагалі дефініції «механізм публічного управління»; б) достатньо сталий підхід до визначення переліку елементів такого механізму, серед яких: методи, форми, об'єкт, суб'єкти, акти, а також при розширеному погляді на питання – функції, принципи, акти; в) різний ступінь деталізації характеристики цих елементів.

Варто наголосити, що ефективність функціонування сфери юстиції України можливо оцінити за результатами реалізації суб'єктами функцій, форм та методів, що в сукупності складають структуру механізму (інструментів) публічного адміністрування. Фактично сьогодні можна зустріти «замінник» традиційного «елементи механізму публічного адміністрування» на більш розширений підхід «інструменти публічного адміністрування». До переліку останніх пропонується відносити: адміністративний акт, адміністративну процедуру, адміністративну послугу, інспекційну діяльність, адміністративний договір, акт планування, акт-дію, нормативно-правовий акт, адміністративний розсуд, публічне майно, електронне урядування [9, С. 334-600].

Таким чином, у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині відбулася модифікація розуміння складових механізму публічного адміністрування, із одночасним їх умовним групуванням, із впровадженням нового поняття для позначення однієї із таких груп складових механізму публічного адміністрування – «інструментів». Інструменти публічного адміністрування визначаються як «... зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічного адміністрування, реалізованих у межах суворої відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного для публічного адміністрування результату» [10, С. 144]. Це новий «змістовний» термін, який фактично замінив «форми, методи і акти публічного адміністрування».

Безперечно, при аналізі механізму публічного адміністрування в окремій сфері в аспекті адміністративно-правового регулювання, варто пам'ятати, що ресурс кожного інструменту буде відрізнятися особливістю такого змісту, що обумовлено специфікою об'єкту. Хоча, безперечно, «загальний варіант» розуміння того які інструменти на сьогоднішній день формують механізм публічного адміністрування має базуватися на «домінуючих» доктринальних положеннях.

Враховуючи що публічне адміністрування це діяльність суб'єктів публічної адміністрації, регламентована нормативно-правовими актами, спрямована на здійснення комплексного та системного адміністрування у відповідній сфері суспільних відносин, то в ході реалізації владно-організуючого впливу варто розкрити основні елементи механізму публічного адміністрування у сфері юстиції України.

Отже, визначаючи механізм публічного адміністрування у сфері юстиції, або більш конкретизуючи адміністративної (позасудової) юстиції, в аспекті адміністративно-правового регулювання, варто розуміти, що: а) його визначати можна як сукупність взаємопов'язаних взаємообумовлених суб'єктів, об'єкту, «загального блоку» та інструментів, за допомогою яких і забезпечується публічне адміністрування, із урахуванням специфіки сфери такого

адміністрування; б) його складовими варто вважати «блоки» – «суб'єктний» (охоплює всіх суб'єктів, які наділені відповідними повноваженнями у зазначеній сфері, а також тих, які за своїм статусом можуть і не бути «класичними» органами публічної адміністрації, проте які наділяються окремими функціями публічного адміністрування і саме під час реалізації таких функцій і набувають відповідного статусу, а отже розглядаються як складові «суб'єктного» блоку» складових механізму публічного адміністрування), «об'єктний» (охоплює сферу відповідного адміністрування), «загальний» (охоплює мету, завдання, функції і принципи), «змістовний» (охоплює інструменти публічного адміністрування); в) в якості інструментів публічного адміністрування, в тому числі й у сфері позасудової (адміністративної) юстиції варто виокремлювати: адміністративні акти (у широкому розумінні як процедури, так і результату), нормативно-правовий акт (також у широкому розумінні як діяльності, так і її результату), адміністративний договір, акти-плани, акти-дії (фактичні дії).

Список використаних джерел:

1. Воронятніков, О. О. Поняття механізму публічного адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення. *Київський часопис права*. 2021. № 2. С. 60-65.
2. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999, 736 с.
3. Забарний Г.Г., Калюжний Р.А., Терещук О.В., Шкарупа В.К. Адміністративне право України: посібник для підготовки до іспитів. К.: Видавництво Паливода А.В., 2001, 194 с.
4. Круглов М. П. Теоретичні підходи до визначення понятійного апарату механізмів державного управ-ління на національному, регіональному та макрорівнях. Державне управ-ління: удосконалення та розвиток. 2011. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_6_11
5. Шаульська, Г. М. Сучасні механізми публічного адміністрування: питання удосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, (2), 121-126. ШАУЛЬСЬКА, Г. М. Сучасні механізми публічного адміністрування: питання удосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 121-126.
6. Адміністративне право України : підруч. / за заг. ред. Т. Коломоєць. Київ : Істина, 2012. С. 136
7. Г.А. Гончаренко. Управління сектором безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія / Г.А. Гончаренко. Харків: Право, 2020. 334 с.
8. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Видання 2-ге, перероблене та доповнене. К.: Атіка, 2009, 640 с.
9. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник/ за заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014, 376 с.
10. Адміністративне право України. Повний курс: підручник/ Галуцько В.В., Діхтієвський П.В., Кузьменко О.В., Стеценко С.Г. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018, 446 с.

АНДРУЩЕНКО І. Г.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 342.723

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.20>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності домашнього насильства та визначенню рівня правового забезпечення протидії цьому протиправному явищу в межах міжнародного та національного законодавства.

Вказується, що сім'я та родина є базисом існування громадянського суспільства будь якої країни світу. Проте є ситуації коли мають місце випадки насильства в сім'ї (домашнього насильства), і лише держава має реальні можливості та механізми впливу на такі протиправні явища.

Посилаючись на норми Конституції України, автор зазначає, що будь-яке насильство, в тому числі і домашнє насильство над дружиною чи дитиною як і їх експлуатація переслідуються за законом.

Також у статті розкрито ознаки насильства в сімейних відносинах та визначено коло осіб на яких можуть бути поширені такі протиправні дії. Визначається, що до 1973 року термін «домашнє насильство» стосувався масових заворушень, насильства всередині країни на противагу насильству з боку іноземного втручання.

Наразі домашнє насильство широко визначається як таке, що включає «всі акти фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства», що можуть бути вчинені членом родини чи інтимним партнером.

Вказується, що 20 грудня 1993 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй була прийнята Декларація про усунення насильства проти жінок у резолюції 48/104. Автор зазначає, що дана Декларація забезпечує класифікацію насильства проти жінок у три категорії: насильство, що має місце у родині (домашнє насильство); насильство, що відбувається у суспільстві; насильство, яке чинить чи виправдовує держава. Підкреслюється, що з метою привернення уваги якомога більшого кола осіб, 17 грудня 1999 року резолюцією A/RES/54/134 Генеральної Асамблеї ООН було засновано Міжнародний день усунення насильства проти жінок.

Досить детально охарактеризовано ключовий міжнародний документ у сфері запобігання та протидії домашньому насильству як-то Стамбульська конвенція. В міжнародному середовищі її прийнято вважати «золотим стандартом». Доречі Україна підписала Стамбульську конвенцію у листопаді 2011 року та ратифікувала її 20 червня 2022 року відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» за № 2319-IX. Викладені також і мінімальні стандарти, що закріплює Стамбульська конвенція.

У статті узагальнені причини, окремі соціальні та культурні умови, що призводять до вчинення домашнього насильства. Названі основні теорії насильства та класифіковані в окремі групи.

Ключові слова: домашнє насильство, сім'я, протидія, насильство над дружиною, Декларація Генеральної Асамблеї ООН, Стамбульська конвенція, мінімальні стандарти.

Andrushchenko I. H. Legal protection against domestic violence in the international and national dimension

The article is devoted to clarifying the essence of domestic violence and determining the level of legal protection against this illegal phenomenon within the framework of international and national legislation.

It is indicated that the family is the basis for the existence of the civil society of any country in the world. However, there are situations when there are cases of violence in the family (domestic violence), and only the state has real opportunities and mechanisms to influence such illegal phenomena.

Referring to the norms of the Constitution of Ukraine, the author notes that any violence, including domestic violence against a wife or child, as well as their exploitation, are prosecuted by law.

Also, the article reveals the signs of violence in family relationships and defines the circle of persons to whom such illegal actions may be spread. It is determined that until 1973, the term «domestic violence» referred to mass unrest, violence within the country as opposed to violence from foreign intervention.

Currently, domestic violence is broadly defined as including «all acts of physical, sexual, psychological, economic violence» that may be perpetrated by a family member or intimate partner.

It is indicated that on December 20, 1993, the United Nations General Assembly adopted the Declaration on the Elimination of Violence against Women in resolution 48/104. The author notes that this Declaration provides for the classification of violence against women into three categories: violence that takes place in the family (domestic violence); violence occurring in society; violence committed or justified by the state. It is emphasized that in order to attract the attention of as many people as possible, the International Day for the Elimination of Violence against Women was established on December 17, 1999 by resolution A/RES/54/134 of the UN General Assembly.

The Istanbul Convention, a key international document in the field of preventing and combating domestic violence, is characterized in sufficient detail. In the international environment, it is considered the «gold standard». By the way, Ukraine signed the Istanbul Convention in November 2011 and ratified it on June 20, 2022, in accordance with the Law of Ukraine «On the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and Combating These Phenomena» under № 2319-IX. The minimum standards established by the Istanbul Convention are also outlined.

The article summarizes the causes, individual social and cultural conditions that lead to domestic violence. The main theories of violence are named and classified into separate groups.

Key words: domestic violence, family, resistance, wife violence, UN General Assembly Declaration, Istanbul Convention, minimum standards.

Вступ. Призначення та першочергові функції держави полягають, передусім, у забезпеченні національної безпеки та процвітання громадянського суспільства. Збереження та захист інтересів сім'ї та сімейних цінностей є невід'ємною складовою та передумовою соціального процвітання будь якого суспільства.

Під сімейними цінностями розуміємо класичні історичні уявлення про родину, сім'ю, укладення шлюбу та сталості шлюбних відносин, народження та виховання дітей у сім'ї

з обох батьків, традиційні ролі чоловіка та жінки, вірність, взаємоповагу всіх членів родини та безперечний пріоритет збереження шлюбу над розлученням.

Сім'я як основа існування громадянського суспільства має найбільший вплив на психологічне, а часто і фізичне здоров'я, щастя та благополуччя її членів, виховання дітей, які у сім'ї отримують базові уявлення про всі аспекти приватного та суспільного життя, моральні цінності, моделі поведінки, тощо.

Постановка завдання. Варто підкреслити, що хоча за звичайних умов втручання органів влади у приватне життя громадян є недопустимим, є ситуації коли мають місце випадки насильства в сім'ї (домашнього насильства), і лише держава має реальні можливості та механізми впливу на такі протиправні явища [1].

Як в Україні так і за кордоном питання, що торкаються теми домашнього насильства, набули досить широкого розголосу. Даній тематиці досліджень присвячені численні праці таких науковців, як К. Л. Бойчук, С. М. Бреус, Т. І. Бугасць, В. М. Висоцький, Л. О. Гриценко, І. В. Зубицька, А. В. Москаленко, Д. О. Пилипенко та ін. Враховуючи актуальність зазначеної проблематики в умовах побудови в Україні суверенної та правової держави, вважаємо за необхідне долучитися до її обговорення та висловити свою позицію з цього питання.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових джерел, юридичної літератури, узагальнення вітчизняного та закордонного досвіду виявити стан та визначити напрямки подальшого розвитку питань, що торкаються теми домашнього насильства.

Результати дослідження. Стаття 51 Конституції України визначає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Нормами 52 статті Основного Закону встановлено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [2].

Тож доходимо розуміння, що насильство в сім'ї (домашнє насильство) – це діяння, або ж бездіяльність, що носять ознаки протиправності і пов'язані з економічним, психологічним, сексуальним та фізичним насильством.

Відповідно до ч. 2 статті 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» ознаки насильства в сімейних відносинах можуть бути поширені на коло таких осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [3].

Якщо ж торкнутися історичних аспектів, то вперше термін домашнього насильства в сучасному розумінні, тобто як насильство в оселі, було вжито в 1973 році Джеком Ешлі в Парламенті Сполученого Королівства. До того термін переважно стосувався масових заворушень, насильства всередині країни на протидію насильству з боку іноземного втручання.

Тож термін «домашнє насильство» традиційно асоціювався перш за все з фізичним насильством. Вживалися терміни «насильство над дружиною», «биття дружини», проте їх використання пішло на спад із зусиллями щодо включення в категорію неодружених людей, нефізичних видів насильства, одностатевих стосунків та жінок-кривдниць. Наразі домашнє насильство широко визначається як таке, що включає «всі акти фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства», що можуть бути вчинені членом родини чи інтимним партнером [4].

Тема насильства в сім'ї, зокрема, що стосується насильства проти жінок, досить повно висвітлюється на міждержавному рівні. Так, 20 грудня 1993 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй була прийнята Декларація про усунення насильства проти жінок у резолюції 48/104.

Так у статті 1 цієї декларації запроваджено термін «насильство проти жінок», що означає «... будь-який акт насильства за ознакою статі, що має або може мати своїм результатом фізичну, статеву чи психологічну шкоду або страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примушування чи свавільне позбавлення свободи, будь то в суспільному чи особистому житті».

У Декларації визначається, що «насильство проти жінок є втіленням історично нерівних владних відносин між чоловіками та жінками, що призвели до домінування чоловіків та дискримінації жінок чоловіками, а також до стримування повноцінного розвитку жінок, і саме тому насильство проти жінок є одним із ключових соціальних механізмів, за допомогою яких жінок примушують до позиції підлеглості стосовно чоловіків».

Декларація забезпечує класифікацію насильства проти жінок у три категорії:

- насильство, що має місце у родині (домашнє насильство);
- насильство, що відбувається у суспільстві;
- насильство, яке чинить чи виправдовує держава [5].

З метою привернення уваги якомога більшого кола осіб, наприкінці ХХ століття на міждержавному рівні було засновано «Міжнародний день усунення насильства проти жінок». Нині це – Міжнародний день ООН, що встановлений резолюцією А/RES/54/134 Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1999 року, і який відзначається щорічно 25 листопада.

Міжнародний день усунення насильства проти жінок має на меті підвищення обізнаності широкої громадськості про системне насильство проти жінок в усьому світі: згвалтування, домашнє насильство, вбивства, скалічення та аб'юз; його окремою ціллю є підкреслення факту, що розмах та істинна природа проблеми часто є прихованими, замовчуваними, табуованими [6].

Вважається, що ключовим міжнародним документом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є Стамбульська конвенція, яка є першим європейським документом, що має юридичну силу, містить у собі комплексний підхід та мінімальні стандарти щодо подолання насильства стосовно жінок та домашнього насильства. Стамбульську конвенцію прийнято вважати «золотим стандартом». Вона підписана та ратифікована багатьма країнами, так само Європейський Союз підписав Стамбульську конвенцію у травні 2017 року, акцентуючи увагу державам-членам ЄС на підписанні та ратифікації конвенції. Україна підписала Стамбульську конвенцію у листопаді 2011 року та ратифікувала її 20 червня 2022 року відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» за № 2319-ІХ. Разом з тим, не дивлячись на те, що Стамбульська конвенція була ратифікована після 11 років, як Україна її підписала, її положення вже активно застосовуються у вітчизняній судовій практиці.

Конвенція встановлює зв'язок між досягненням гендерної рівності та викоріненням домашнього насильства та насильства стосовно жінок. Метою Стамбульської конвенції є захист постраждалих осіб від усіх форм насильства, а так само попередження, кримінальне переслідування та викорінення домашнього насильства та насильства стосовно жінок.

Мінімальні ж стандарти, що закріплює Стамбульська конвенція наступні:

- забезпечення вжиття заходів для захисту прав постраждалих осіб без жодної дискримінації (ст. 4);
- забезпечення дотримання принципу належної уваги для запобігання, розслідування, покарання та відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок випадків насильства (ст. 5);
- вжиття заходів для заохочення змін у соціальних та культурних моделях поведінки з метою викорінення гендерних стереотипів (ст. 12);

- забезпечення належної підготовки фахівців, що працюють з постраждалими від насильства з питань потреб і прав постраждалих, а також з питань рівності (ст. 15);
- надання постраждалій особі належної правової інформації (ст. 19);
- заохочення повідомляти про випадки насильства (ст. 27);
- забезпечення постраждалих осіб належними засобами цивільно-правового захисту (ст. 29) і відшкодування шкоди (ст. 30);
- запровадження кримінальної або іншої відповідальності за вчинення різних форм насильства щодо жінок (ст. 33-40);
- забезпечення проведення розслідування та судового провадження без неналежної затримки (ст. 49), а також можливість для прокурорів відкривати та продовжувати провадження навіть у випадках, коли постраждала особа відкликає власну заяву (ст. 55) [7, с. 17-18].

Деталізуючи зміст мінімальних стандартів, а також вжиття заходів стосовно домашнього насильства, слід визначити причини, що призводять до таких протиправних явищ, зокрема:

- соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві, пропагування в медіа насильства як моделі поведінки);
- економічні (матеріальна скрута, відсутність гідних умов життя поряд із неможливістю працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність);
- психологічні (стереотипи поведінки);
- педагогічні (відсутність культури поведінки, як правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);
- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);
- правові (ставлення до насильства як до внутрішньо-сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості);
- політичні (прихильність до гендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності, увага до материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства, чоловіків);
- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);
- фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджувальних ліків, хвороби нервової системи тощо).

Окрім вказаних причин, до вчинення домашнього насильства призводять також і певні соціальні та культурні умови. До них можна віднести наступні:

- відсутність у соціальній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань;
- демонстрація насильства в медіа;
- права громадян на недоторканість приватного життя, власну та сімейну таємницю, які закріплені в Основному Законі, не дозволяють своєчасно встановити факт насильства та здійснити втручання з метою його припинення;
- відсутність ефективної превентивної політики держави;
- недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми;
- майже відсутність юридичної грамотності населення;
- низька обізнаність дорослих і дітей про свої права;
- недосконалість системи вітчизняного законодавства.

Разом з тим, основні теорії насильства можна класифікувати в такі групи:

- соціально-історична або соціокультурна (домінантна позиція чоловіків у суспільних відносинах, патріархальні культурні норми, що провокують насильство. Таким чином, причини насильства переносяться у соціокультурну площину, сферу суперечностей суспільної свідомості з питань взаємин чоловіка і дружини та поглядів на їхні ролі в сім'ї);

– системно-сімейна (наголос ставиться на походження та форми конфлікту, вивчаються особливості взаємодії, динаміка спілкування, процеси вирішення суперечностей у сім'ях; насильство в такому разі розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальної психопатології одного з членів сім'ї. Вчені виокремлюють такі чинники, що детермінують насильство: бажання самоствердитися за рахунок інших або використати когось для отримання певних переваг, пошук чи підтвердження соціальної ідентичності, «добрі» наміри «навчити розуму», «наставити на шлях істинний», емоційний стан);

– індивідуально-психологічна (приділяється увага діагностиці генетичних та біологічних аномалій, що проявляються в порушенні фізичного (сексуальні розлади) та психічного здоров'я (захворювання нервової системи, депресивні стани), зловживанні лікєро-горілчаними виробами та пристрасті до наркотиків, аморальних вчинків).

Ряд авторів розглядають причини домашнього насильства в історичному аспекті, тобто як пережиток минулого, коли чоловік мав закріплене не лише традицією, а й законом право карати та дисциплінувати дружину. У свою чергу, за цією теорією, мазохістська поведінка жінок закладена в соціальній ситуації, і в будь-якій культурі така поведінка проявляється у випадках, коли:

- обмежується кількість дітей, яких вони можуть народити;
- жінки вважаються неповноцінними порівняно з чоловіками;
- жінки економічно залежать від чоловіків;
- блокується прояв сексуальності жінок;
- жінки обмежені своїми ролями, які пов'язують їх із сім'єю, релігією та добродійністю[8].

Висновки. У зв'язку з викладеним вище можна запропонувати ряд організаційно-правових заходів щодо зниження кількості фактів домашнього насильства та сприяння викоріненню таких протиправних явищ у вітчизняному суспільстві. До таких заходів слід віднести:

- постійний моніторинг міжнародного правового поля з питань протидії домашньому насильству з метою імплементації міжнародно-правових норм до законодавства України;
- створити в структурі Міністерство молоді та спорту України окремий підрозділ на правах департаменту (управління) у справах сім'ї до компетенції якого було б віднесено питання протидії домашньому насильству;
- систематичне проведення науково-практичних та науково-теоретичних конференцій, симпозіумів, круглих столів з питань неприпустимості фактів домашнього насильства та притягнення винних до кримінальної або іншої відповідальності за вчинення різних форм насильства щодо жінок.

Список використаних джерел:

1. Москаленко А. Сімейні цінності. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2009/11/18/33503/>.
2. Конституція України : Основний Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#n6>.
4. Домашнє насильство : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%94_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B0.
5. Декларація про усунення насильства проти жінок : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D1%83%D1%81%D1%83%D0%B

D%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA.

6. Міжнародний день усунення насильства проти жінок : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C_%D1%83%D1%81%D1%83%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA.

7. Забезпечення надання правових послуг особам, постраждалим від домашнього насильства : практ. посіб. для надавачів правової допомоги / К. Л. Бойчук та ін.; за заг. ред. д.ю.н., доц. А. Б. Благої. Київ, 2023. 136 с.

8. Висоцький В. М. Кейс заняття на тему «Попередження насильства в сім'ї» : URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/category/245-patrulna-politsiia-12-dniv.html?download=1407:16-poperedzhennia-nasylstva-v-simi>.

БЕХТЕР Л. В.,

аспірант

(Національний авіаційний університет)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.21>**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
МІЖНАРОДНИХ ПРОЕКТІВ ІЗ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ
НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

У статті обґрунтовуються положення щодо особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів реалізації міжнародних проектів із благодійної допомоги на регіональному рівні. Доведено, що врахування правової природи зазначених суб'єктів дозволить встановити межі і коло адміністративно-правових відносин, в яких вони можуть брати участь, що дозволить конкретизувати елементи їх адміністративно-правового статусу. Вказано, що публічно-правова природа суб'єктів публічної влади визначає активний характер їх діяльності у сфері управління реалізацією міжнародних проектів із благодійної допомоги, а саме – наявність завдань, функцій, компетенції публічно-владного змісту: прийняття рішень, які мають обов'язковий характер для адресатів; можливість втручання у діяльність підконтрольних суб'єктів тощо. Крім цього, підкреслено, що слід враховувати різницю у конституційно-правовому статусі органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яка позначається на завданнях, функціях, компетенції та, як наслідок – межах взаємодії із благодійними організаціями з питань надання благодійної допомоги. На відміну від суб'єктів публічної влади, благодійні організації наділені загальним статусом юридичної особи приватного права, згідно із Законом України “Про благодійну діяльність та благодійні організації”. Наявність такого загального статусу визначає пасивний характер їх участі у адміністративно-правових відносинах. Виділено такі адміністративно-правові відносини, в яких можуть брати участь благодійні організації, відповідно до Закону України “Про благодійну діяльність та благодійні організації”: державна реєстрація (ст.15); припинення (ст.18); звітність (ст.17); внутрішньоорганізаційна діяльність (Розділ IV Закону); акредитація представництв, філій іноземних благодійних організацій (ст.25); державний контроль з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (ст.26); адміністративна та дисциплінарна відповідальність суб'єктів благодійної діяльності і посадових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (ст.27)

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, благодійні організації, міжнародні проекти, благодійна допомога, регіональний рівень управління, суб'єкти публічної влади.

Bekhter L. V. Administrative and legal status subjects of implementation of international charitable aid projects at the regional level

The article substantiates the provisions regarding the peculiarities of the administrative and legal status of the subjects of the implementation of international charitable aid projects at the regional level. It is proved that taking into account the legal nature of the mentioned subjects will allow establishing the limits and circle of administrative-legal relations in which they can participate, which will allow specifying the elements of their administrative-legal status. It is

indicated that the public-legal nature of subjects of public authority determines the active nature of their activities in the field of management of the implementation of international charitable aid projects, namely, the presence of tasks, functions, and competencies of a public-authority content: making decisions that are binding for addressees; the possibility of interference in the activities of controlled entities, etc. In addition, it is emphasized that the difference in the constitutional and legal status of state executive authorities and local self-government authorities should be taken into account, which affects the tasks, functions, competence, and, as a result, the limits of interaction with charitable organizations in matters of providing charitable assistance. Unlike public authorities, charitable organizations have the general status of a private legal entity, according to the Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations". The presence of such a general status determines the passive nature of their participation in administrative and legal relations. The following administrative and legal relations in which charitable organizations can participate are highlighted, following the Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations": state registration (Article 15); termination (Article 18); reporting (Article 17); intra-organizational activity (Chapter IV of the Law); accreditation of representative offices, branches of foreign charitable organizations (Article 25); state control by executive authorities, local self-government authorities (Article 26); administrative and disciplinary responsibility of subjects of charitable activities and officials of executive authorities, local self-government authority (Article 27).

Key words: *administrative and legal status, charitable organizations, international projects, charitable assistance, regional level of management, subjects of public authority.*

Вступ. Одним із потужних способів надання соціальної допомоги під час військової агресії росії в Україні є діяльність міжнародних благодійних організацій, які у взаємодії із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, територіальними громадами, волонтерськими, громадськими організаціями оперативно забезпечують реалізацію першочергових потреб отримувачів благодійної допомоги. Гнучкість організації функціонування благодійних організацій формує необхідне інституційне підґрунтя такої взаємодії, яке закріплюється у меморандумах про співпрацю, спрямованих на консолідацію зусиль щодо реалізації соціально значимих проектів.

Так, однією з найбільших міжнародних мереж благодійних організації у світі та Європі є Карітас України (Caritas Ukraine), напрямками діяльності якої є: допомога дітям, молоді та сім'ям, які перебувають у кризі; охорона здоров'я; допомога людям з особливими потребами; соціальні проблеми міграції; допомога у надзвичайних ситуаціях; розбудова громад. Карітас України (Caritas Ukraine) чотири рази ставав переможцем Національного конкурсу «Благодійна Україна» (у 2013, 2014, 2016 та 2017 роках) та є незмінним лідером Національного рейтингу благодійників України з моменту його проведення. У 2019 році Карітас України (Caritas Ukraine) став першим фондом, що тримав Почесну відзнаку Богдана і Варвари Ханенків. Міжнародна мережа Карітас має понад 115-річну історію і об'єднує 165 національних організацій з 200 країн світу з персоналом у декілька мільйонів співробітників та волонтерів [1]. Карітас України сьогодні це: понад 30 регіональних організацій у 15 областях України; понад 1 000 співробітників та волонтерів. Серед таких регіональних організацій – Благодійний фонд “Карітас Полтава”, взаємодія якого із органами місцевого самоврядування, територіальними громадами здійснюється у межах меморандумів про співпрацю, зокрема, з Полтавською обласною радою (від 20.05.2022), Ромоданівською територіальною громадою (від 04.08.2022 р.), Білицькою селищною територіальною громадою (від 05.08.2022 р.) тощо.

Теоретичною основою формування єдиного підходу щодо унормування питань взаємодії між благодійними організаціями та суб'єктами публічної влади, волонтерським рухом, громадськими організаціями є існуючі напрацювання дослідників зазначеної та інших проблем функціонування благодійних організацій. Серед них доцільно виділити проблему сутності і змісту адміністративно-правового статусу благодійних організацій та органів публічної влади з питань реалізації міжнародних проектів щодо надання благодійної допомоги. Виділення цієї проблеми обумовлено, насамперед, необхідністю забезпечення оперативності та дієвості взаємодії між суб'єктами реалізації міжнародних проектів щодо благодійної допомоги, діяльність яких має різну правову природу, інституційну та функціональну належність, проте єдиною соціально значимую мету, питання щодо досягнення якої є найбільш чутливим на регіональному рівні.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності і змісту адміністративно-правового статусу суб'єктів реалізації міжнародних проектів із благодійної допомоги на регіональному рівні має бути здійснено, виходячи з їх правової природи, що дозволить встановити межі і коло адміністративно-правових відносин, в яких вони можуть брати участь.

Огляд наукових досліджень. У наукових дослідженнях, виконаних на дисертаційному рівні, можна виділити роботи: І.О. Завидняк, присвячену адміністративно-правовому статусу благодійних організацій (2016 р.) [2], О.О. Кожушко, яка аналізує питання адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності благодійних організацій в Україні (2013 р.) [3], О.В. Марченко, присвячену проблемі адміністративно-правового регулювання благодійної діяльності (2014 р.) [4], Р.А. Сербіна, в якій на рівні докторської дисертації досліджуються проблеми публічно-правового адміністрування благодійництва (2016 р.) [5] та інші. Узагальнення зазначених та інших наукових робіт, присвячених дослідженню адміністративно-правових проблем діяльності благодійних організацій (зокрема, роботи В.О. Русских, І.М. Коропатнік та інші.), дозволяє вказати про їх внесок у вирішення проблеми формування оптимальної теоретико-правової моделі функціонування благодійних організацій в Україні на адміністративно-правових засадах. Проте умови воєнного стану в Україні у зв'язку із військовою агресією росії визначили зміни у форматі, напрямках та обсягах взаємодії між суб'єктами реалізації міжнародних проектів щодо надання благодійної допомоги, особливо на регіональному рівні, що визначає необхідність подальшого наукового аналізу.

Результати дослідження. Адміністративно-правовий статус визначено як поняття, зміст якого завжди виражається в сукупності нормативно визначених прав та обов'язків та характеризується специфічним обов'язком нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків. Адміністративно-правовим статусом наділені як фізичні особи, так і органи державної влади. Елементами адміністративно-правового статусу фізичної особи є: права; обов'язки; обов'язок нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків. До елементів адміністративно-правового статусу органу державної влади належать: становище органу в системі управління; компетенція як сукупність юридично встановлених обов'язків органу виконавчої влади або його керівника, реалізація яких забезпечує виконання їх основних функцій; обов'язок керівника органу нести відповідальність у зв'язку з виконанням своїх повноважень. Адміністративну правосуб'єктність як основу адміністративно-правового статусу визначає сфера державного управління, яка вимагає режиму суворого дотримання прав суб'єктів правовідносин, що визначає врахування всіх особливостей моменту виникнення прав та обов'язків [6, с. 88-89].

Зазначені ключові положення науки адміністративного права стосовно сутності категорії "адміністративно-правовий статус" та її юридичного змісту є основою формування наукового підходу щодо визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної влади у відносинах щодо реалізації міжнародних проектів із благодійної допомоги на регіональному рівні. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної влади (насамперед, органів державної виконавчої влади на регіональному рівні управління, органів місцевого

самоврядування) у таких відносинах реалізується суто у межах їх управлінської цілеспрямованої діяльності шляхом реалізації компетенції публічно-владного характеру. При цьому слід враховувати різницю конституційно-правового статусу органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яка позначається на завданнях, функціях, компетенції та, як наслідок – межах взаємодії із благодійними організаціями з питань надання благодійної допомоги особливо на регіональному рівні.

Правовий статус благодійних організацій принципово відрізняється від статусу суб'єктів публічної влади за Законом України “Про благодійну діяльність та благодійні організації”. Відповідно п.3 ч.1 ст.1 зазначеного Закону, благодійна організація має статус юридичної особи приватного права, в установчих документах якої за основну мету діяльності визначено благодійну діяльність у певних сферах, визначених вказаним Законом [7].

Для визначення адміністративно-правових відносин, учасниками яких можуть бути благодійні організації, слід звернутись о положень доктрини адміністративного права, які стосуються сутності адміністративно-правових відносин. Так, адміністративно-правові відносини виникають у сфері публічного управління та адміністрування, до яких віднесено: а) внутрішні, а саме – організаційні (створення, реорганізація та ліквідація, підконтрольність, підзвітність та інші форми взаємодії); відносини підпорядкування; щодо публічної служби; б) зовнішні, а саме – щодо надання адміністративних послуг; контрольно-наглядова діяльність; притягнення до адміністративної та фінансової відповідальності; щодо оскарження [8, с. 89-90].

Повертаючись до проблеми визначення адміністративно-правових відносин, у яких можуть брати участь благодійні організації, слід врахувати пасивний характер їх діяльності як суб'єктів приватного права, що означає відсутність компетенції публічно-владного змісту, заявний порядок такої участі.

Висновки.

1. Необхідно виділяти наступні адміністративно-правові відносини за участі благодійних організацій, відповідно до Законом України “Про благодійну діяльність та благодійні організації”, щодо: державної реєстрації (ст.15); припинення (ст.18); звітності (ст.17); внутрішньоорганізаційної діяльності (Розділ IV Закону); акредитації представництв, філій іноземних благодійних організацій (ст.25); державного контролю з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (ст.26); адміністративної та дисциплінарної відповідальності суб'єктів благодійної діяльності і посадових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (с.27) [7]). Перелічені положення, які стосуються участі благодійних організацій у адміністративно-правових відносинах, є загальними, що означає їх поширення на будь-які напрямки їх діяльності, в тому числі – і ті, які стосуються реалізації міжнародних проектів із благодійної допомоги на регіональному рівні. Разом з тим, слід враховувати завдання, функції, межі та обсяг компетенції, якими наділені суб'єкти публічної влади на регіональному рівні, що безпосередньо впливає на форми та напрямки взаємодії із благодійними організаціями.

2. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної влади у відносинах щодо реалізації міжнародних проектів із благодійної допомоги на регіональному рівні можна визначити як сукупність визначених чинним адміністративним законодавством їх завдань, функцій, компетенції на регіональному рівні, а також обов'язків нести відповідальність за їх невиконання чи неналежне виконання. Цільова спрямованість реалізації адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної влади полягає у створенні умов для надання благодійними організаціями благодійної допомоги на регіональному рівні у межах міжнародних проектів. Реалізація статусу благодійних організацій як учасників адміністративно-правових відносин здійснюється під час взаємодії із суб'єктами публічної влади для надання благодійної допомоги на підставах та у порядку, передбачених чинним законодавством про благодійну діяльність і благодійні організації.

Список використаних джерел:

1. Caritas in Action. Карітас у Дії. 2020. № 1. с. 1.
2. Завидняк Ірина Олександрівна. Адміністративно-правовий статус благодійних організацій в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національний університет Державної податкової служби України. Ірпінь, 2016. 228 с.
3. Кожушко Олена Олегівна. Адміністративно-правове регулювання порядку створення та діяльності благодійних організацій в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Державний вищий навчальний заклад "Запорізький національний університет" МОН України. Запоріжжя, 2013. 136 с.
4. Марченко Оксана Володимирівна. Адміністративно-правове регулювання благодійної діяльності в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ МВС України. Київ, 2014. 218 с.
5. Сербін Руслан Андрійович. Публічно-правове адміністрування благодійництва в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України. Харків, 2016. 433 с.
6. Армаш Н.О. Адміністративно-правовий статус. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.Х.: Право, 2016. Т.5: Адміністративне право/ редкол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
7. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Стор. 1350. Ст. 252 (зі змінами).
8. Школик А.М. Адміністративно-правові відносини. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.Х.: Право, 2016. Т.5: Адміністративне право/ редкол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.

БОБОЖКО Ю. Б.,
аспірант
(Державний податковий університет
Міністерства фінансів України)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.22>

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА У ВІДНОСИНАХ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Статтю присвячено обґрунтуванню поняття “адміністративно-правовий статус нотаріуса у відносинах державної реєстрації” та виділити елементи адміністративно-правового статусу. Формування наукового підходу щодо визначення поняття та елементів адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації впливає з наукових досліджень, в яких розкривається сутність категорій “правовий статус”, “адміністративно-правовий статус”. Вказане стосується положень, обґрунтованих у загальній теорії права, у доктрині адміністративного права. Визначено, що базові теоретичні положення поглиблені у галузевих предметних юридичних наукових дослідженнях, проте аналізоване питання потребує подальшого наукового аналізу, актуальність якого не втрачається у зв’язку із динамічним характером змін, яких потребує нотаріальна діяльність в умовах воєнного стану та активізації процесів адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. У статті обґрунтовано поняття та запропоновано елементи адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах державної реєстрації. Доведено, що адміністративно-правовий статус нотаріуса є складним за змістом, який складають наступні елементи: правосуб’єктність, права, обов’язки та відповідальність, гарантії. Останній елемент розглядається не тільки в контексті вчинення нотаріальних дій, а й при здійсненні реєстрації, оскільки саме нотаріус є спеціальним суб’єктом, уповноваженим державою на проведення реєстрації, завдяки чому виконуються основні завдання держави у цій сфері. Адміністративно-правовий статус нотаріуса як суб’єкта державної реєстрації – це врегульована адміністративно-правовими нормами сукупність структурних та взаємопов’язаних елементів, що відображають правове становище нотаріуса у відносинах з органами державної влади, місцевого самоврядування, фізичними чи юридичними особами під час виконання ним повноважень в сфері державної реєстрації, передбачених нормами чинного законодавства.

Ключові слова: нотаріус, адміністративно-правовий статус, елементи адміністративно-правового статусу, правосуб’єктність, права, обов’язки, гарантії.

Bobozhko Yu. B. Concepts and elements of the administrative and legal status of a notary public in relation to state registration

The article is devoted to substantiating the concept of "administrative-legal status of a notary public in relation to state registration" and highlighting the elements of administrative-legal status. The formation of a scientific approach to the definition of the concept and elements of the administrative-legal status of a notary public in relation to state registration stems from scientific research that reveals the essence of the categories "legal status" and "administrative-legal status". This refers to the provisions substantiated in the general theory of law, in the doctrine of administrative

law. It was determined that the basic theoretical provisions are deepened in the branch-specific legal scientific research, but the analyzed issue requires further scientific analysis, the relevance of which is not lost in connection with the dynamic nature of the changes required by notarial activity in the conditions of martial law and the activation of the processes of adaptation of the current legislation of Ukraine to the legislation of the European Union. The article substantiates the concept and proposes elements of the administrative and legal status of a notary public in relation to state registration. It has been proven that the administrative-legal status of a notary public is complex in terms of content, which consists of the following elements: legal personality, rights, duties and responsibilities, guarantees. The last element is considered not only in the context of performing notarial actions, but also during registration, since the notary is a special entity authorized by the state to carry out registration, thanks to which the main tasks of the state in this area are fulfilled. The administrative-legal status of a notary as a subject of state registration is a set of structural and interconnected elements regulated by administrative-legal norms that reflect the legal position of a notary in relations with state authorities, local self-government, natural or legal persons during the performance of his powers in the field of state registration, provided by the norms of current legislation.

Key words: *notary, administrative-legal status, elements of administrative-legal status, legal personality, rights, obligations, guarantees.*

Вступ. Правові реформи, що відбуваються в Україні за умови воєнного стану спрямовані на реалізацію стратегічного напрямку входження до складу Європейського Союзу. Не виключенням є реформування інституту нотаріату, про що, зокрема, свідчить прийнятий за основу проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання нотаріальної діяльності» № 5644 від 15 лютого 2022 року. Відповідно до цього законопроекту, пропонується забезпечити функціонування електронної системи нотаріату, надати повноваження нотаріусам щодо реєстрації шлюбів та їх розірвання, забезпечити доступність нотаріальних дій для громадян в нотаріальних округах, в яких кількість нотаріусів є недостатньою, скасувати поділ на державних та приватних нотаріусів, передати певні повноваження у сфері нотаріату від Міністерства юстиції України до Нотаріальної палати України, що підтверджує публічний характер нотаріату та необхідність дослідження адміністративно-правового статусу нотаріуса [1].

Нотаріуси є одними із найактивніших учасників адміністративних правовідносин. Так представники Нотаріальної Палати України активно беруть участь в роботі над відповідними законопроектами у важливих сферах суспільного життя, співпрацюють з органами державної влади, місцевого самоврядування та з міжнародними організаціями нотаріусів. Нотаріус, забезпечуючи реалізацію захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, надає спектр послуг не тільки з питань вчинення нотаріальних дій, а також послуги з питань державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, речових прав на нерухоме майно, їх обтяжень, виконує функції реєстратора Реєстру аграрних розписок.

В умовах воєнного стану на початок травня 2022 року із загальної кількості 6600 нотаріусів в Україні нотаріальні дії вчиняли орієнтовно лише 2500 нотаріусів [2], разом із тим постійне розширення повноважень нотаріусів визначає необхідність вдосконалення врегулювання відносин між державою і нотаріусом, а також правового статусу нотаріуса у відносинах державної реєстрації.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтувати поняття “адміністративно-правовий статус нотаріуса у відносинах державної реєстрації” та виділити елементи адміністративно-правового статусу.

Огляд наукових досліджень. Формування наукового підходу щодо визначення поняття та елементів адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації впливає з наукових досліджень, в яких розкривається сутність

категорій “правовий статус”, “адміністративно-правовий статус”. Вказане стосується положень, обґрунтованих у загальній теорії права – О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, М.В. Цвік, Ю.С. Шемшученко та інші, у доктрині адміністративного права – В.Б. Авер’янов, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, В.В. Зуй, Т.О. Коломoeць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, С.Г. Стеценко та інші. Базові теоретичні положення поглиблені у галузевих предметних юридичних наукових дослідженнях, проте аналізоване питання потребує подальшого наукового аналізу, актуальність якого не втрачається у зв’язку із динамічним характером змін, яких потребує нотаріальна діяльність в умовах воєнного стану та активізації процесів адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Результати дослідження. В юридичній науці дослідники визначають декілька підходів до змісту категорії «правовий статус». На думку В.О. Котюк, правовий статус є юридичною основою та засобом підвищення соціальної активності, залучення кожного громадянина до активної діяльності з управління державними і суспільними справами, до розвитку економічного виробництва [3, с. 100]. В свою чергу, Панчишин А. В розглядає правовий статус як самостійну категорію, що характеризується такими ознаками: універсальний характер; відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин та ступінь і характер їх взаємодії; права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізуватись без інших його компонентів – обов’язків та відповідальності; забезпечує системність прав, свобод та обов’язків; елементи структури правового статусу взаємозалежні та взаємодіючі; характеризується відносною стабільністю [4, с. 96]. О.О. Бандурка, визначає правовий статус органу державної влади, як сукупність його повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [5, с. 23].

У галузевих юридичних дослідженнях поглиблено загальнотеоретичний підхід до розкриття змісту правового статусу. Так, на думку академіка В.Б. Авер’янова “адміністративно-правовий статус” охоплює “комплекс конкретно визначених суб’єктивних прав і обов’язків, які закріплені за відповідним суб’єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб’єктивних прав і обов’язків, які реалізуються даною особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними” [6, с. 194]. Т.О. Коломoeць зазначає, що категорія “адміністративно-правовий статус” представляє собою сукупність суб’єктивних прав і обов’язків закріплених нормами адміністративного права за певним органом. Водночас, обов’язковою ознакою набуття суб’єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб’єктивних прав і обов’язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними [7, с. 64]. О.В. Мещерякова доводить, що адміністративно-правовий статус особи складається з сукупності елементів, які утворюють його склад. Поряд із наявністю різних поглядів на перелік його структурних елементів, доцільно зазначити, що права і обов’язки становлять серцевину правового статусу, а тому є його обов’язковими елементами. На її думку до елементів адміністративно-правового статусу слід відносити: адміністративну правосуб’єктність; права; обов’язки; заборони і відповідальність за їхнє порушення [8., с. 610]. С.Г. Стеценко вважає, що адміністративно-правовий статус – це сукупність прав, обов’язків та гарантій їх реалізації, закріплених у нормах адміністративного права, а в основу покладено адміністративну правосуб’єктність. При цьому кожен суб’єкт адміністративного права має свій варіант притаманного йому адміністративно-правового статусу [9, с. 92-93]. На думку С.В. Ківалова, Л.Р. Білої адміністративно-правовий статус осіб складає комплекс їхніх прав і обов’язків, закріплених нормами адміністративного права, а також гарантії захисту цих прав і обов’язків [10, с. 272]. І.П. Голосніченко до змісту адміністративно-правового статусу відносить комплекс прав та обов’язків особи, що закріплені нормами адміністративного права [11, с. 198]. Такий підхід підтримує В. А. Миколенко [12, с. 14]. П.С. Лютіков вважає, що права й обов’язки особи слід розглядати у площині адміністративно-правового статусу особи, вважаючи їх поряд з адміністративною правосуб’єктністю ключовими елементами всієї структури адміністративно-правового статусу особи. [13].

Під елементами адміністративно-правового статусу необхідно розуміти його складові, які визначають специфіку суб'єкта адміністративно-правових відносин, відмінність від інших суб'єктів, що в сукупності складають цілісну, змістовну, системну, юридичну характеристику конкретного учасника цих відносин. Таким чином, адміністративно-правовий статус особи утворюється із сукупності елементів, які і утворюють його склад [14].

Таким чином, основними елементами адміністративно-правового статусу науковці називають адміністративну правосуб'єктність, права та обов'язки, відповідальність. Також склад елементів доповнено гарантіями захисту прав і обов'язків, заборонами, компетенцією.

Для визначення адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації слід звернутися до нормативно-правих актів.

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [15].

Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). Зокрема, згідно статті 3 Закону України «Про нотаріат» нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [15].

Згідно Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», систему органів та суб'єктів, які здійснюють повноваження у сфері державної реєстрації прав, складають: 1) Міністерство юстиції України та його територіальні органи; суб'єкти державної реєстрації прав: виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська, Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації; 3) державні реєстратори прав на нерухоме майно [16]. Згідно Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» систему органів у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань становлять Міністерство юстиції України та інші суб'єкти державної реєстрації [17].

На сьогодні нотаріуси уповноважені не лише на здійснення нотаріальної діяльності, а також є державними реєстраторами речових та юридичних осіб, фізичних осіб підприємців. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» і п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» нотаріуси є державними реєстраторами у відповідних напрямках.

Одразу зазначимо, що в правовій літературі поширеною є думка щодо належності органів нотаріату до органів державного управління, а їхня діяльність має адміністративний характер, тому в нотаріальному процесі наявні публічні форми функціонування, які впливають на їх публічно-інституційний характер [18, с. 70]. На думку К.І. Федорової, статус приватного нотаріуса має визначатись як публічна офіційна особа і професіонал у галузі права [19, с. 89]. Верховний Суд України в Постанові від 12 листопада 2020 року також наголошує, що нотаріус є публічною особою, якій державою надано повноваження щодо посвідчення прав і фактів, які мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної вірогідності. Вчиняючи нотаріальні дії, нотаріус діє неупереджено, він не може діяти в інтересах жодної з осіб – учасника нотаріальної дії [20].

Н.В. Ільєва, вважає, що під публічно-правовим статусом нотаріату України доцільно розуміти його положення у ієрархії органів публічної адміністрації, яке створює умови для забезпечення спроможності органами нотаріату своїми діями (актами) породжувати,

змінювати або припиняти певні правовідносини зв'язку із вчиненням нотаріальних дій. До структури публічно-правового статусу нотаріату відносять такі елементи: 1) мета, завдання, функції, 2) компетенція, 3) організація діяльності, 4) юридична відповідальність органів нотаріату. [21].

О.О. Висеканцев, досліджуючи адміністративно-правовий статус державного нотаріуса, називає такі ознаки правового статусу нотаріуса в Україні: є спеціальним галузевим статусом, та співвідноситься із загальним правовим статусом як загальне та спеціальне; відображає правове положення нотаріуса як сторони нотаріальних правових та суспільних відносин; права та обов'язки, які є основними складовими частинами статусу, не можуть бути реалізовані без обмежень, гарантій та відповідальності. [22, с. 82-83].

А.М. Куліш виділяє відмінні ознаки, які відрізняють нотаріусів від представників інших професій:

- публічність – нотаріуси працюють відкрито та прозоро, забезпечують зв'язок держави з суспільством шляхом виконання своїх повноважень;
- специфічний склад системи регулюючих суб'єктів;
- діяльність нотаріусів регулюється не лише органами державної влади такими, як Міністерство юстиції, наприклад, але й недержавною неприбутковою організацією, що здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату – Нотаріальною палатою України;
- суворі вимоги доступу до професії – законодавством закріплено ряд вимог, яких повинні дотримуватися особи, які мають намір отримати свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю [23, с. 14].

Чижмар К.І. стверджує, що правове становище нотаріуса також визначається правосуб'єктністю, складовими елементами якої є закріплена Законом «Про нотаріат» безперечна юрисдикція, на здійснення якої уповноважений нотаріус, та компетенція, що виявляється в його повноваженнях [24, с. 83]. Погоджуючись з цією думкою, слід констатувати, що адміністративно-правовий статус нотаріуса визначається правосуб'єктністю, складові елементи якої закріплені не тільки Законом України «Про нотаріат», а й нормами законів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», що виявляється в його правах та обов'язках щодо вчинення не тільки нотаріальних дій, а й державної реєстрації.

Адміністративно-правовий статус нотаріуса складний за змістом, зважаючи на належність наступних елементів: правосуб'єктність, права, обов'язки та відповідальність, гарантії. Зазначені елементи реалізуються не тільки в контексті вчинення нотаріальних дій, а й при здійсненні реєстрації, адже нотаріус є спеціальним суб'єктом, уповноваженим державою на проведення реєстраційних дій, завдяки чому виконуються основні завдання держави, що виникають у відносинах державної реєстрації.

Одразу зазначимо, про необхідність віднесення адміністративної правосуб'єктності до елемента адміністративно-правового статусу нотаріуса, адже деякі науковці у своїх дослідженнях виключають правосуб'єктність з складових елементів адміністративно-правового статусу (зокрема, таку точку зору презентує О.О. Висеканцев [22, с. 176]). На нашу думку, правосуб'єктність є основоположним та визначальним елементом адміністративно-правового статусу нотаріуса, а інші елементи адміністративно-правового статусу є похідними і в цілому розглядаються у нерозривній єдності.

На сучасному етапі правовий статус нотаріуса посилений нормами адміністративного права, адже нотаріус в окремих сферах публічної діяльності постає як суб'єкт владних повноважень [25, с. 152.].

Можемо констатувати про те що нотаріус у відносинах державної реєстрації виступає як суб'єкт владних повноважень. Так згідно п. 7 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), суб'єкт владних повноважень – орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських

функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг [26]

Підтвердженням цього є позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладена в Листі від 07.02.2014, де зазначено, що владність у нотаріальних правовідносинах виявляється лише в офіційній силі нотаріальних актів. Правовідносини, що виникають між нотаріусами та іншими суб'єктами нотаріальної діяльності, є суто процесуальними за своєю сутністю і не можуть характеризуватися як владні відносини у розумінні КАСУ. Проте у зв'язку з прийняттям Закону України від 01 липня 2004 року № 1952-IV "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" держава в частині здійснення нотаріусом функції державного реєстратора прав на нерухоме майно делегує нотаріусам владні повноваження. Зважаючи на вказане, судам при розгляді позовів щодо оскарження дій або бездіяльності нотаріуса як державного реєстратора прав на нерухоме майно слід пам'ятати, що це справи адміністративної юрисдикції згідно з п. 8 постанови пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 року № 8 "Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів" [27].

Окрім цього варто наголосити, що проведення державної реєстрації речових прав та їх обтяжень, юридичних осіб, фізичних-підприємців пов'язані з веденням Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, здійснюються нотаріусами як державними реєстраторами не на підставі Закону України «Про нотаріат» та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а на підставі Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи та відповідних договорів, укладених з Державним підприємством "Національні інформаційні системи", що створене Міністерством юстиції України як адміністратором зазначених реєстрів. У цьому випадку, Міністерство юстиції України є держателем вищеназаних державних та єдиних реєстрів та є суб'єктом владних повноважень, що делегує свої повноваження з ведення єдиних та державних реєстрів Державному підприємству «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України, яке у свою чергу укладає відповідні договори з нотаріусами, як державними реєстраторами.

Самі ж нотаріуси виступають як суб'єкти делегованих владних повноважень. Отже, при вчиненні зазначених реєстраційних дій нотаріус діє як суб'єкт владних повноважень [25, с. 152]. Погоджуємось також з Т.С. Курило про те, що законодавець нотаріусів відносить до осіб, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які надають публічні послуги. Загалом, такий підхід відповідає сучасному уявленню про роль і призначення нотаріусів в публічному управлінні [28, с. 169]. Щодо набуття нотаріусом, статусу державного реєстратора, то кожен нотаріус автоматично стає державним реєстратором, а також автоматично втрачає вказаний статус у разі припинення нотаріальної діяльності [29, с. 76]. Тобто законодавством України не передбачені такі ж кваліфікаційні вимоги для набуття статусу державного реєстратора нотаріусом, як безпосередньо державному реєстратору, що перебуватиме у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації.

Однією із складових адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах державної реєстрації є сукупність закріплених законодавством про державну реєстрацію. його прав і обов'язків. Безпосередньо статус нотаріуса як державного реєстратора встановлюється нормами законів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» і не відрізняється від статусу інших державних реєстраторів щодо обсягу прав та обов'язків, зокрема щодо: прийняття документів, перевірки та розгляду документів, в тому числі дотримання строків державної реєстрації, територіальності,

відмови у проведенні державної реєстрації; розгляду документів і загалом порядку проведення реєстраційних дій в Єдиному та Державному реєстрі.

Права, обов'язки нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації та порядок їх реалізації конкретизовано підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України. Зокрема, слід виділити постанову Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127, якою затверджено Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [30], наказ Міністерства юстиції України 09.02.2016 № 359/5, яким затверджено Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи [31].

Наступним елементом адміністративно-правового статусу нотаріуса визначено юридичну відповідальність. І.В. Святецька зауважує, що відповідальність нотаріуса за своєю суттю – це форма впливу держави на допущені порушення правових норм, на посягання на соціальні інтереси суспільства, права особи. Нотаріус відповідає за правомірність своїх дій не тільки перед особами, які звернулися за нотаріальною допомогою, але й перед суспільством в цілому» [32, с. 56].

Окрім правосуб'єктності, прав та обов'язків, відповідальності доцільно включати до елементів адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації такий елемент, як гарантії прав та обов'язків. Так, М. В. Бондарева пропонує під гарантіями нотаріальної діяльності розуміти правові засоби, які у сукупності забезпечують належну реалізацію наданих прав та виконання обов'язків всіма суб'єктами нотаріальних правовідносин [33, с. 79]. Варто наголосити, що стаття 8-1 Закону України «Про нотаріат» визначає гарантії нотаріальної діяльності. Зазначено, що держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності. Будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які знаходяться у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства. Обшук, виїмка, огляд робочого місця (контори) провадяться на підставі та в порядку, встановленому законом [15]. У відносинах державної реєстрації статтею 11 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» передбачено таку гарантію, як: «Державний реєстратор самостійно приймає рішення за результатом розгляду заяв у сфері державної реєстрації прав» та «Втручання, крім випадків, передбачених цим Законом, будь-яких органів влади, їх посадових осіб, юридичних осіб, громадян та їх об'єднань у діяльність державного реєстратора під час проведення реєстраційних дій забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом» [16]. Пунктом 10 ст.6 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» передбачено аналогічну гарантію у відносинах державної реєстрації юридичних осіб: «Втручання будь-яких органів, їх посадових осіб, громадян, юридичних осіб та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, у діяльність державного реєстратора під час проведення реєстраційних дій, крім випадків, передбачених цим Законом, забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом.» [17].

Враховуючи викладене можемо наголосити: чинним законодавством України передбачена гарантія самостійності прийняття рішень державними реєстраторами; нотаріуси, як державні реєстратори самостійно, незалежно приймають рішення про державну реєстрацію прав, їх обтяжень, юридичних, фізичних осіб-підприємців або відмови в таких державних реєстраціях, що передбачає заборону втручання будь-яких органів влади, їх посадових осіб, юридичних осіб, громадян та їх об'єднань у діяльність нотаріуса, як державного реєстратора. Тобто вважаємо, гарантії можуть визнаватися додатковим структурним елементом адміністративно-правового статусу нотаріуса. На нашу думку, гарантії діяльності нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації повинні чітко бути закріплені в законодавстві.

У зв'язку з цим можна запропонувати в статті 8-1 Закону України «Про нотаріат» закріпити гарантію нотаріуса при виконанні ним повноважень державного реєстратора, а саме викласти виділену статтю у такій редакції:

«Нотаріус, як державний реєстратор самостійно та особисто приймає рішення про державну реєстрацію прав, їх обтяжень, юридичних, фізичних осіб-підприємців або відмови в таких державних реєстраціях та будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства.»

Висновки. Таким чином, можемо вказати наступні ознаки адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації, зокрема: є учасником публічних відносин; діє від імені держави; відображає правове становище нотаріуса, як державного реєстратора у відносинах державної реєстрації; діяльність нотаріуса урегульована нормами законодавства; наявність структурних елементів статусу. Структурними елементами адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах державної реєстрації визначено правосуб'єктність; встановлені законодавством права та обов'язки нотаріуса у сфері державної реєстрації; відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків як державного реєстратора та додатковим елементом виступають гарантії під час виконання повноважень у відносинах державної реєстрації.

Адміністративно-правовий статус нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації – це врегульована адміністративно-правовими нормами сукупність структурних та взаємопов'язаних елементів, що відображають правове становище нотаріуса у відносинах з органами державної влади, місцевого самоврядування, фізичними чи юридичними особами під час виконання ним повноважень в сфері державної реєстрації, передбачених нормами чинного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання нотаріальної діяльності» № 5644. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72191 (дата звернення: 24.01.2024 р.).
2. Представники НПУ взяли участь у засіданні МСЛН та закликали та закликали підтримати нотаріусів України. URL: <http://surl.li/pvtrlg> (дата звернення: 24.01.2024 р.).
3. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
4. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. 95-97 с.
5. Бандурка О.О. Державна податкова служба в Україні: система, правовий статус, модернізація. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. Справ. 2004. 234 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах: Т.1. Загальна частина. Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
7. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
8. Мещерякова О. В. Щодо визначення елементів адміністративно-правового статусу учасників операцій ООН з підтриманням миру. *Форум права*. 2011. № 2. С. 609–612. URL: http://nbuv.gov.ua/j-tit/FP_index.htm (дата звернення: 24.01.2024 р.).
9. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
10. Ківалов С.В. Адміністративне право України: навч.-метод. посіб. Одеса: Юридична література, 2002. 312 с.
11. Голосніченко І.П. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
12. Миколенко В.А. Прокуратура України як суб'єкт адміністративного права: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ. 2011. 19 с.

13. Лютіков П. С. Класифікація та характерні ознаки суб'єктивних прав та обов'язків як складових адміністративно-правового статусу юридичної особи: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 2(1). С. 125-131.
14. Лозинський Ю. Елементи адміністративно-правового статусу. *International independent scientific journal*. 2020. № 15. С. 13-18. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3383> (дата звернення: 24.01.2024 р.).
15. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 39. ст.383.
16. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 51. Ст. 553.
17. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 31-32. Ст.263.
18. Сигидин В. М. Поняття та правова природа державної реєстрації нотаріусами речових прав на нерухоме майно. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*. Ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2017. Т. 1. Вип. 46. С. 69-73.
19. Федорова К.І. Адміністративно-правовий статус суб'єктів приватної нотаріальної діяльності. *Митна справа*. 2008. № 1 (55). С. 88-93.
20. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного цивільного суду від 12 листопада 2020 року справа № 200/3452/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92842282> (дата звернення: 24.01.2024 р.).
21. Ільєва Н.В. Щодо визначення правового статусу нотаріату в Україні. *Форум права*. 2010. № 3. С. 152-156, с. 155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_22 (дата звернення: 24.01.2024 р.).
22. Висеканцев О. Адміністративно-правовий статус державного нотаріуса: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Херсон, 2014. 203 с.
23. Куліш А.М., Сапсай О.В. Особливості правового статусу приватних нотаріусів в Україні. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 12 (25). С. 11-15/
24. Чижмар К.І. Конституційно-правовий статус нотаріату в контексті реалізації його правосуб'єктності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2014. С. 82-84. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/20.pdf (дата звернення: 24.01.2024 р.).
25. Юрах В. Правовий статус нотаріуса у відносинах публічного характеру. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2017. Вип. 1. С. 151-155.
26. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (в редакції з 2017 р.). *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 26.08.2005 – 2005 р., № 32, стор. 11, стаття 1918, код акта 33303/2005.
27. Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014. Інформаційно-аналітична база "Ліга-Закон". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00137> (дата звернення 28.01.2024)/
28. Курило Т.С. Адміністративно-правовий статус нотаріуса як особливого суб'єкта адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією (частина перша /науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Випуск 2, ч. 2. С. 167-173.
29. Бірюков В. Щодо окремих аспектів блокування доступу нотаріусів до єдиних та державних реєстрів інформаційної мережі Міністерства Юстиції України. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 3 (93). С. 76-79.
30. Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. Стор. 721. Стаття 108. Код акта 80200/2015.

31. Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: наказ Міністерства юстиції України 09.02.2016 № 359/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 10. Стор. 224. Стаття 471. Код акта 80704/2016.

32. Святецька І. В. Деякі питання юридичної відповідальності нотаріуса. *Мала енциклопедія нотаріуса: наук.-практ. журнал*. 2013. № 2 (68). С. 56-59.

33. Бондарєва М. В. Гарантії нотаріальної діяльності. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2 (34). С. 7-82.

БОНДАРЧУК Ю. В.,
аспірантка кафедри конституційного
і адміністративного права
(Національного авіаційного
університету)

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.23>

ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ОСІБ, ЩО СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ

У статті проаналізовано інформаційно-правове забезпечення у сфері медицини, зокрема психіатрії, та його вплив на доступ до інформації для осіб з психічними розладами. Зазначається необхідність поліпшення науково-обґрунтованих методів збору, аналізу та обробки інформації в цій сфері. Вказується на обмеження прав осіб з психічними розладами, що походять з соціальних упреждень, недостатньої освіченості та неповного законодавчого захисту.

Стаття розглядає конституційні права психічнохворих осіб, які є ключовими для їхніх інформаційно-правових гарантій. Вказується на порушення цих прав через обмежену або недієздатність осіб з психічними розладами, що унеможливає їхній самостійний доступ до медичних установ та подання скарг. Зазначається, що особи з психічними розладами є найбільш уразливою групою у правовому полі, а недосконалість законодавства порушує права таких осіб.

Крім того, у статті розглянуто існуючі нормативно-правові акти, які стосуються інформаційно-психологічної сфери, вказуючи на обмеження прав осіб з психічними розладами, пов'язані з медичними та юридичними факторами. Проаналізовано практику примусової госпіталізації з порушенням встановлених норм, недостатню конфіденційність медичної інформації та обмежений доступ до власних медичних записів. Згадуються випадки недостатньої інформованості осіб з психічними розладами про їхні права та можливості в сфері психіатричної допомоги.

Автор статті акцентує увагу на необхідності розробки та впровадження прогресивних підходів до інформаційно-правового забезпечення психіатричної допомоги. Рекомендується розробити механізми забезпечення конфіденційності медичних даних, зміцнення прав осіб з психічними розладами на самовизначення та участь у прийнятті рішень щодо свого лікування, а також забезпечення їхнього права на доступ до інформації та освіти.

Підкреслюється необхідність залучення органів державної влади, медичних установ та представників громадськості до розробки та реалізації політик, спрямованих на забезпечення інформаційно-правового захисту осіб з психічними розладами. Крім того, визначено необхідність покращення інформаційно-правового забезпечення для осіб з психічними розладами з метою забезпечення їхньої повноцінної участі у суспільних відносинах, захисту їхніх прав та гідності.

Ключові слова: інформаційно-правове забезпечення, психіатрія, особа з психічними розладами, обмеження прав людини, дискримінація, сегрегація.

Bondarchuk Yu. V. Content of information and legal support for the protection of individuals with mental disorders

The article analyzes the information and legal support in the field of medicine, particularly psychiatry, and its impact on access to information for individuals with mental disorders. It highlights the need for improvement in evidence-based methods of information collection, analysis, and processing in this field. It points out the limitations on the rights of individuals with mental disorders arising from social biases, lack of education, and inadequate legislative protection.

The article discusses the constitutional rights of mentally ill individuals, which are crucial for their information and legal guarantees. It identifies violations of these rights due to the limited or incapacitated access of individuals with mental disorders to medical institutions and the filing of complaints. It emphasizes that individuals with mental disorders are the most vulnerable group in the legal field, and the imperfections in legislation undermine their rights.

Furthermore, the article examines existing normative and legal acts related to the information-psychological sphere, indicating restrictions on the rights of individuals with mental disorders associated with medical and legal factors. It mentions the practice of forced hospitalization without proper legal process, insufficient confidentiality of medical information, and limited access to personal medical records. It recalls cases of insufficient awareness among individuals with mental disorders about their rights and possibilities in the field of psychiatric care.

The author of the article emphasizes the need for the development and implementation of progressive approaches to information and legal support in psychiatric care. It recommends the establishment of mechanisms to ensure the confidentiality of medical data, strengthening the rights of individuals with mental disorders in self-determination and participation in decisions regarding their treatment, as well as ensuring their right to access information and education.

The article highlights the importance of involving various stakeholders, including government bodies, medical institutions, and representatives of the public, in the development and implementation of policies aimed at ensuring the information and legal protection of individuals with mental disorders.

Overall, the article underscores the need to improve information and legal support for individuals with mental disorders in order to ensure their full participation in society and protect their rights and dignity.

Key words: *information and legal provision, psychiatry, person with mental disorders, restriction of human rights, discrimination, segregation.*

Вступ. Інформаційно-правове забезпечення є важливою складовою інформаційної діяльності держави. Особи, що страждають на психічні розлади, потребують особливої уваги від державних органів у забезпеченні та охороні прав. Нормативно-правове забезпечення є основою інформаційного регулювання, що закріплено в Конституції України. Інформаційно-правове забезпечення осіб, що страждають на психічні розлади, потребує інноваційних нововведень та актуалізації питання щодо охорони прав та забезпечення їх у інформаційному праві. Впровадження сучасних інформаційних технологій у медично-психологічну сферу може сприяти автоматизації процесів, поліпшенню точності діагностики та лікування, забезпеченню електронного обміну медичною інформацією та зв'язку між провайдерами послуг та пацієнтами, а також підвищенню доступності та ефективності надання медично-психологічних послуг. У сучасних умовах розвитку інформатизації медичної сфери обслуговування громадян постає питання у інформаційній безпеці під час опрацювання особистих даних пацієнта. Охорона осіб, що страждають на психічні розлади, є пріоритетним питанням державної політики щодо медичної сфери. Інформаційно-правове забезпечення осіб з психічними розладами потребує додаткових досліджень, оскільки такі індивіди відіграють важливу

роль у суспільстві і потребують активної правової допомоги та підтримки. Актуальність даної теми полягає в необхідності розробки та впровадження інноваційних підходів до інформаційно-правового захисту осіб з психічними розладами. Це сприятиме забезпеченню їхніх прав, покращенню доступності та ефективності медично-психологічних послуг за допомогою сучасних інформаційних технологій, а також матиме вплив на різні галузі науки, соціальної політики та економіку країни. Захворюваність психічними хворобами зростає щороку, тому забезпечення та захист прав психічнохворих осіб є важливим кроком до забезпечення конституційних прав всіх громадян на рівних умовах. Важливо не тільки гарантувати права психічнохворих осіб, але й підвищувати інформованість громадян щодо стану та догляду за психічним здоров'ям, що сприятиме забезпеченню інформаційних прав.

Вітчизняні науковці досліджували переважно правове забезпечення охорони прав психічно хворих осіб. Серед них: Б. С. Мойса [1], Р. Е. Імереллі [2], О. Г. Маруда [3], І. Я. Сенюта [4], В. С. Гербут [5], О. І. Тищенко [6] та інші. Проте невелика кількість робіт присвячена саме інформаційно-правовому забезпеченню осіб, що страждають на психічні розлади.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні інформаційно-правового забезпечення охорони осіб, що страждають на психічні розлади, з акцентом на інноваційних підходах, впровадженні сучасних інформаційних технологій та забезпеченні інформаційної безпеки, що має сприяти покращенню доступності та ефективності надання медично-психологічних послуг.

Результати дослідження. Сучасний стан розвитку інформаційних технологій потребує вдосконалення науково-обґрунтованих методів збору, аналізу, обробки та застосування інформації у сфері медицини, зокрема психіатрії. Інформаційно-правове забезпечення зосереджене на доступності, відкритості інформації для осіб, які мають психічні розлади. Цілком обґрунтованою є думка Б. Мойси та В. Лебеда про те, що послуги психіатричної допомоги продовжують асоціюватись з обмеженням прав людини, дискримінацією і сегрегацією користувачів цих послуг, оскільки існують соціальні упередження, недостатня освіченість та неповна законодавча база, що сприяє нерівноправному ставленню до осіб з психічними розладами і ускладнює їх доступ до необхідних послуг та підтримки [1].

У зв'язку із психічним та фізичним станом таких осіб можливість доступу до інформації є обмеженою в силу їхніх розумових здібностей, проте право на інформацію мають усі громадяни.

Конституційні права виступають як ключовий елемент нормативного забезпечення інформаційних та правових гарантій для осіб з психічними розладами. У Конституції України визначено низку норм, які забезпечують інформаційну безпеку у галузі охорони здоров'я, зокрема повага до гідності (стаття 28); особиста недоторканість (стаття 29); таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31); недопущення збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (стаття 32); свобода думки і слова (стаття 34); звернення (стаття 40); доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту (стаття 50); освіта (стаття 53) та інші [7].

На підставі аналізу практики стає очевидним, що конституційні права осіб, що страждають на психічні розлади, переважно порушуються внаслідок їх обмеженої дієздатності чи недієздатності, що унеможливорює самостійний доступ до відповідних установ та подання скарг. Вчені, зокрема Р. Імереллі та інші, у своїх дослідженнях 2015 року підкреслили, що особи з психічними розладами належать до найбільш уразливих груп в правовому полі, а недосконалість законодавства призводить до порушення їхніх прав. Рішення Європейського суду систематично підтверджують цю проблему, що ставить під сумнів забезпечення заявлених принципів [2]. Ситуація залишається незмінною і нині. Згідно з чинним законодавством, особу з психічними розладами, яка потребує медичної допомоги, можуть піддавати примусовій госпіталізації. Проте важливо забезпечити її право на отримання інформації під час цього процесу. В Законі України «Про психіатричну допомогу» зазначено порядок проведення госпіталізації та інформатизації особи, яка потребує психічної допомоги [8].

До нормативно-правової бази інформаційно-психологічної сфери відносяться: Конституція України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Закони України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про психіатричну допомогу», «Про інформацію», «Про захист персональних даних» та інші законодавчі акти, прийняті відповідно до них.

Конституція України є підґрунтям інформаційно-правового забезпечення психічнохворих осіб, оскільки у статті 34 Конституції України визначено, що «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [2].

Проте стосовно психічнохворих осіб діють обмеження: з медичної точки зору особа, яка має тяжкий хронічний психічний розлад, може бути не повідомлена про методи, способи лікування та діагноз психічного захворювання. З юридичної точки зору неповідомлення особи про стан її здоров'я, про методи лікування та ненадання вибору лікуючого лікаря є порушенням прав і свобод людини.

Стаття 34 Конституції України встановлює обмеження, які стосуються інформаційних прав громадян. Згідно з цією статтею, «здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [2]. Проте в зазначеній статті не міститься посилання на приховування інформації в інтересах особи, яка має тяжкі хронічні захворювання.

У проведеному нормативно-правовому аналізі, який стосується «Основ законодавства України про охорону здоров'я», основний акцент зроблено на розгляді питання інформаційно-правового захисту осіб з психічними розладами [10]. Зазначений закон встановлює правові, організаційні, економічні та соціальні принципи охорони здоров'я в країні. Щодо інформаційно-правового аспекту досліджуваного питання, у законі зазначено про забезпечення кваліфікованої медико-санітарної допомоги, що включає право на вільний вибір лікаря та закладу охорони здоров'я. Якщо ж мова йде про примусову психіатричну допомогу або психіатричну допомогу недієздатній або обмежено дієздатній особі, то вільний вибір обмежується. Більшість пацієнтів, які страждають на тяжкі психічні розлади, мають обмеження у інформаційних правах. В Основах законодавства України про охорону здоров'я передбачено надання достовірної та своєчасної інформації про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь, проте для більшості пацієнтів, які мають тяжкі психічні розлади, їх стан не є відомим.

Проаналізувавши Закон України «Про психіатричну допомогу» можна зробити висновок, що його розроблено на основі наукових даних, медичних рекомендацій та розпоряджень, які стосуються захисту прав осіб, що страждають від психічних розладів [8]. Загалом, інформація у сфері психіатрії має два аспекти розгляду: по-перше, відповідно до чинного законодавства інформація про стан психічного здоров'я надається особі у доступній формі, прогнозуються можливі розвитку захворювання, а також обговорення методів лікування, побічних ефектів, умов та порядку психіатричної допомоги; по-друге, інформація щодо стану пацієнта є конфіденційною, тому особа має право на таємницю власних даних.

Крім того, законодавець передбачає, що для здійснення госпіталізації або надання психіатричної допомоги необхідна наявність свідомої згоди особи, яка отримує таку допомогу. Згода розглядається як добровільне висловлення волі особи, здатної розуміти доступну інформацію про її психічний розлад, прогноз його можливого розвитку, ціль та характер надання психіатричної допомоги, методи діагностики, лікування та лікарські засоби, які можуть бути застосовані, а також про їхні побічні ефекти та альтернативні методи лікування [8]. В деяких випадках, коли особа не здатна розуміти надану інформацію та її поведінка становить загрозу для її власного життя, здоров'я та оточуючих осіб, може виникнути ситуація, коли госпіталізація здійснюється з обґрунтованим обмеженням інформаційних прав.

Аналізуючи наведену статтю, можна зробити висновок, що законодавець визначив передумови та процедуру надання психіатричної допомоги, а суб'єктом надання інформації виступає лікар-психіатр, адже він має пояснити особі у доступній формі великий обсяг інформації щодо подальших дій стосовно здоров'я пацієнта.

У ситуації, коли особа підлягає примусовій госпіталізації до психіатричного закладу і не має законного представника, конфіденційна інформація про стан її психічного здоров'я передається особі, яка виконує роль опікуна або піклувальника. Проте виникає дискусія щодо детермінування отримувача цієї інформації у випадку, коли законний представник особи відсутній. Розглядаючи цю проблему, можна вважати, що медіація у контексті захисту прав психічнохворих осіб є доцільним інструментом. Токарева К. С. зазначає, що медіація створює об'єктивну та нейтральну платформу для вирішення конфліктів та спорів, сприяючи висловленню потреб та прав пацієнтів, а також спільному знаходженню компромісних рішень [9]. Вона допомагає забезпечити гуманні та задовільні умови для лікування та опіки, створюючи атмосферу співпраці, розуміння та поваги, тим самим покращуючи захист прав психічно хворих осіб.

Розглядаючи різні сценарії надання конфіденційної інформації, можна встановити таку послідовність дій. При наявності попереднього досвіду госпіталізації або діагнозу психічного розладу і наявності законного представника, конфіденційна інформація про стан здоров'я пацієнта надається законному представнику. В іншому випадку, якщо особа без попереднього історичного зв'язку з психічними розладами та попередньої психіатричної допомоги піддається примусовій госпіталізації через гострий психічний стан, інформацію про її психічне здоров'я можуть отримати близькі родичі з метою подальшого лікування або надання опіки особі. При цьому необхідно враховувати інтереси пацієнта, забезпечуючи конфіденційність та захист його прав.

Законодавчі корективи, спрямовані на зміст інформаційно-правового забезпечення охорони осіб, що страждають на психічні розлади, можуть бути внесені з урахуванням наступних аспектів. Початково, слід розглянути поняття «інформація про психічно хвору особу» згідно з визначенням, що міститься в законодавстві, а також унаочнити його шляхом визначення науковцями сутності «персональних даних пацієнта». Важливо чітко визначити компоненти, які входять до складу цієї інформації, такі як: особисті дані, діагноз, лікування та інші аспекти, що стосуються психічного стану. Це надасть юридичну визначеність та чіткість вимогам щодо обсягу інформації, яка підлягає особливому режиму захисту. Подальше внесення змін стосується розширення обсягу інформації, що включається до сфери психіатрії. Це охоплює розгорнуту інформацію про психічні розлади, методи лікування, прогнози та інші аспекти, що стосуються цієї галузі медицини. Розширення обсягу інформації дозволить забезпечити повноту та точність даних, необхідних для належного лікування та надання підтримки пацієнтам.

Крім того, важливо визначити суб'єктів інформаційно-правового забезпечення, які пов'язані з охороною осіб, що страждають на психічні розлади. Це можуть бути органи державної влади, заклади, що надають психіатричну допомогу, лікарі-психіатри, персонал, що зберігає медичну документацію, а також інші особи, наприклад, працівники системи E-Healthy. Нормативне визначення суб'єктів інформаційного захисту допоможе установити відповідальність та обов'язки кожного з них у забезпеченні конфіденційності та безпеки інформації про пацієнтів.

Внесення законодавчих коректив повинно ґрунтуватись на національних правових актах, що регулюють захист персональних даних, а також враховувати думки та рекомендації науковців у галузі психіатрії та інформаційного захисту. Це забезпечить збалансований підхід до законодавчих змін та відповідність їхніх положень науковим принципам та практичним потребам охорони осіб, що страждають на психічні розлади. Такі корективи до законодавства дозволять встановити належний рівень захисту персональних даних пацієнтів, забезпечити конфіденційність їхньої інформації та належне функціонування системи інформаційно-правового забезпечення охорони осіб, що страждають на психічні розлади,

а також сприятиме створенню надійних умов для надання якісної медичної допомоги та підтримки цільової групи пацієнтів.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про психіатричну допомогу», особі, якій надають психіатричну допомогу, гарантоване право на лікарську таємницю. До інформації, що не підлягає розголошенню, відносяться факти звернення за психіатричною допомогою та лікування у закладі з надання психіатричної допомоги, наявність психічного розладу та відомості про стан психічного здоров'я особи [8].

У статті 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» зазначено, що конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням, відповідно до передбачених ними умов [11]. Стосовно визначення таємної інформації, то у статті 30 Закону України «Про інформацію» до таємної інформації віднесено інформацію, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі [12]. Порівнюючи визначення, ми дійшли висновку, що інформація про психічно хвору особу може включати в себе конфіденційну та таємну інформацію, яка підпадає під відповідні обмеження доступу та захисту згідно з вищезгаданими законами. Конфіденційна інформація в галузі психіатрії включає в себе інформацію про особисті дані особи, яка отримує психіатричну допомогу. До таємної інформації ми відносимо інформацію про стан психічного здоров'я, про методи, способи, розвиток психіатричного розладу та подальші дії стосовно пацієнта. Розголошення таємної інформації може завдати значної шкоди та погіршення психічного стану особи. Враховуючи це, слід розробити правові норми, що деталізують та конкретизують обсяг і характер інформації, що вважається конфіденційною та таємною стосовно осіб, що страждають на психічні розлади. Дані корективи мають спрямовуватися на забезпечення належного рівня захисту особистих даних пацієнтів та забезпечення їхньої конфіденційності, враховуючи особливості психічного здоров'я.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок, що інформаційно-правове забезпечення в сфері психіатрії має велике значення для захисту прав осіб з психічними розладами. Необхідно вдосконалювати науково-обґрунтовані методи збору, аналізу, обробки та застосування інформації, а також зосередитись на доступності та відкритості інформації для цієї групи осіб, уникаючи дискримінації та сегрегації. Обмежена дієздатність або недієздатність ускладнюють самостійний доступ до інформації та захист їх прав. Потрібні законодавчі зміни, що конкретизують обсяг і характер інформації, яка вважається конфіденційною та таємною для осіб з психічними розладами.

Закон України «Про психіатричну допомогу» має важливе значення у наданні інформації та захисті прав цієї групи осіб. Проте додаткові кроки потрібні для покращення ефективності реалізації його положень та забезпечення поваги до прав осіб з психічними розладами. Необхідним є також розширення співробітництва між медичними фахівцями, правозахисними організаціями та законодавцем задля створення ефективної системи інформаційного та правового захисту цієї групи осіб.

Список використаних джерел:

1. Мойса Б., Лебідь В. Права осіб із проблемами психічного здоров'я. Укр. Г. спілка: офіційний вебсайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/prava-osib-iz-problemamy-psyhichnoho-zdorov-ya-2017/> (дата звернення: 22.12.2022).
2. Імереллі Р. Е., Кравченко Р. І., Мойса Б. С. Права осіб із проблемами психічного здоров'я: відповідність національного законодавства міжнародним стандартам. Контекст дотримання прав людини у психоневрологічних інтернатах. Київ : Квіц, 2015. 40 с.
3. Маруда О. Сучасний стан прав осіб з інтелектуальними порушеннями в Україні. *Науковий часопис*. 2019. № 37. С. 86–94.

4. Сенюта І. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : монографія. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.
5. Гербут В., Стеценко В. та ін. Медичне право : підручник. Ужгород : Ужгор. нац. ун-т, 2021. 720 с.
6. Тищенко О. Психічний розлад як юридичний факт: термінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Ужгород, 2021. С. 257–261.
7. Конституція України : Конституція України; *Верховна Рада України* від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.12.2022 р.)
8. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1489-14> (дата звернення 22.12.2022р.)
9. Токарева К. Медіація у спорах щодо охорони здоров'я. *Наше право*. 2020. № 4. С. 39–46.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2801-12> (дата звернення 26.11.2022р.)
11. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2939-17> (дата звернення 22.12.2022р.)
12. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12> (дата звернення 22.12.2022р.)

БУЗНИЦЬКИЙ Д. М.,
аспірант кафедри службового
та медичного права
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.9:[3.08:[343.85:343.35]](477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.24>

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ (УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ) З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

У статті окреслені шляхи створення якомога більш якісного законодавства про організацію, повноваження та порядок діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Констатовано, що за уповноваженими підрозділами (уповноваженими особами) з питань запобігання та виявлення корупції закріплені повноваження щодо реалізації майже повного спектру профілактичних та контрольних заходів антикорупційного спрямування із одночасною взаємодією із НАЗК щодо ходу та результатів реалізації цих повноважень. Однак, незважаючи на їх роль як суб'єктів первинного запобігання корупції на рівні їх організацій, статус уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції врегульований недостатньо комплексно, що призводить, у тому числі, до дублювання їх повноважень, вихолощення їх потенціалу через недосконалий порядок призначення, звільнення та контролю за діяльністю антикорупційних повноважень. Визначено, що шляхами удосконалення правового забезпечення реалізації правового статусу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції мають бути, насамперед: 1) виключення випадків дублювання повноважень антикорупційних уповноважених та Національного агентства з питань запобігання корупції шляхом визначення випадків, коли профілактичні та контрольні антикорупційні заходи й заходи відповідальності мають вживатись на рівні організації, а коли антикорупційний уповноважений (його керівник) має виключно повідомити Національне агентство з питань запобігання корупції; 2) імперативне визначення оптимальної чисельності складу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; 3) встановлення професійних кваліфікаційних вимог до кандидатів на посади антикорупційних уповноважених; 4) організація контролю правомірності призначення, застосування найбільш суворих заходів дисциплінарного стягнення та звільнення антикорупційних уповноважених, а також забезпечення надання їм методичної та консультативної допомоги, а також підвищення їх кваліфікації; 5) визначення порядку діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції на виконання покладених на них повноважень.

Ключові слова: вимоги до кандидатів на посади антикорупційних уповноважених; взаємодія уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції із Національним агентством з питань запобігання корупції; контроль правомірності призначення, застосування заходів дисциплінарного стягнення та звільнення антикорупційних уповноважених; уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції.

Buznytskyi D. M. Improving the legal foundation for corruption prevention officers to fulfil their legal status

The article outlines ways to create high-quality legislative provisions governing organization, powers and order of activities of corruption prevention officers. It was established that the corruption prevention officers have the authority to implement almost the full range of preventive and control anti-corruption measures with simultaneous interaction with the National Agency for the Prevention of Corruption regarding the progress and outcomes of exercise of these powers. However, despite their role as primary corruption prevention subjects at the level of their organizations, the status of corruption prevention officers is not sufficiently regulated, which leads, among other things, to the duplication of their powers and the depletion of their potential due to an imperfect procedure for appointing, dismissing and monitoring the activities of anti-corruption authorities. It was determined that the ways of improving the legal foundation for corruption prevention officers to fulfil their legal status should include at least: (1) exclusion of cases of duplication of powers of corruption prevention officers and the National Agency for the Prevention of Corruption by determining cases when preventive and control anti-corruption measures and accountability measures shall be taken at the level of the organization, and when corruption prevention officers (his or her employer) shall solely notify the National Agency for the Prevention of Corruption about the violation; (2) imperative determination of the optimal number of members of corruption prevention officers; (3) establishment of professional qualification requirements for candidates for the positions of corruption prevention officers; (4) organization of control over the lawfulness of appointment, imposition of the most stringent disciplinary sanctions against and dismissal of corruption prevention officers, as well as provision of methodical and consulting assistance to them, as well as systematic improvement of their level of competence; (5) determination of the order of activities of corruption prevention officers for the performance of the powers assigned to them.

Key words: *control of lawfulness of appointment, disciplinary sanctions against and dismissal of corruption prevention officers; interaction between corruption prevention officers with the National Agency for the Prevention of Corruption; corruption prevention officers; requirements for candidates for the positions of corruption prevention officers.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Корупція є масштабним та багатограним явищем з високим ступенем стійкості до виявлення, а розслідування корупційних правопорушень та доведення винуватості причетних до їх вчинення характеризується винятковою складністю. Зважаючи на це, максимальне ослаблення стимулів до корупційних зловживань, так само як й їх профілактика та раннє виявлення є особливо важливими напрямками запобігання та протидії корупції, ефективність яких має підвищуватись усіма можливими способами та засобами. Поруч із спеціалізованою та інституційно відокремленою частиною національного антикорупційного механізму, а також із правовою основою діяльності її компонентів, виконання цих завдань покладається й на самостійні та функціонально незалежні уповноважені підрозділи (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, які діють у складі органів державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій державного та комунального секторів економіки, опікуючись на первинному рівні побудовою у цих організацій середовища, що ґрунтується на нетерпимості до корупції, шляхом вжиття комплексу профілактичних й контрольно-аналітичних заходів. Однак, організаційне та правове підґрунтя діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції залишається настільки недосконалим, що внесок цих суб'єктів у показники держави у справі запобігання

корупції є далеким від максимального можливого у світлі їх потенціалу. Зважаючи на це, актуальним науковим завданням для вчених-адміністративістів постає окреслення шляхів створення якомога більш якісного законодавства про організацію, повноваження та порядків діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Теоретичною основою для формулювання рекомендацій щодо напрямів розвитку положень законодавства з ключових інституційних та правових аспектів діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції є наукові праці, зокрема, С. М. Алфьорова [1], Б. М. Головкина [2], О. В. Іванова [3]. Однак, науковий доробок, яким можна послуговуватись при опрацюванні тематики діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції або стосується їх побічно як одного з елементів системи запобігання та протидії корупції, або зосереджений на вузькому колі питань їх функціонування. Виконані й спеціальні дослідження матеріально-правових та процедурних аспектів правового статусу уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції, зокрема, за авторством О. Р. Мулика [4] та О. О. Ханя [5]. Однак, більш ґрунтовного дослідження потребують проблемні аспекти пов'язані із недостатньо комплексним регулюванням статусу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, що призводить, у тому числі, до дублювання їх повноважень, вихолощення їх потенціалу через недосконалий порядок призначення, звільнення та контролю за діяльністю антикорупційних повноважень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є визначення шляхів удосконалення правового забезпечення реалізації правового статусу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, наведемо міркування вчених щодо місця уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції у національному механізмі запобігання корупції.

Так, С. М. Алфьоров пропонує систематизувати суб'єктів антикорупційної діяльності за обсягом повноважень та ступенем участі суб'єкта в механізмі протидії корупції, виокремлюючи:

- органи та особи, наділені адміністративними повноваженнями щодо виявлення, припинення, розслідування корупційних правопорушень, у тому числі щодо складання протоколу про адміністративне правопорушення, – спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції;
- органи та особи, наділені повноваженнями щодо координації, спрямування, законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності;
- органи та особи, наділені повноваженнями щодо сприяння спеціально уповноваженим органам у сфері протидії корупції, за якими закріплюється прямий обов'язок із припинення корупційних правопорушень і повідомлення про них спеціально уповноважених органів [1, с. 6].

Також, як підкреслює вчений, опосередковано протидіють корупції і уповноважені підрозділи органів державної влади; місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування; підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості та форми власності, їх посадові та службові особи, а також громадяни, об'єднання громадян за їх згодою. Ці суб'єкти беруть участь у запобіганні, виявленні, а в установлених законом випадках – у здійсненні заходів щодо припинення корупційних правопорушень, відновленні порушених прав чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави, а також в інформаційному і науково-дослідному забезпеченні здійснення заходів щодо запобігання і протидії корупції, у міжнародному співробітництві в цій сфері. За висновком С. М. Алфьорова, ці суб'єкти беруть участь у діяльності з протидії корупції і виконують

функцію сприяння протидії корупції. Тобто дії із запобігання, виявлення і в деяких випадках припинення корупції не є їх основною діяльністю, але вживаються в межах, визначених законом [1, с. 25].

Для порівняння, Б. М. Головкін поділяє суб'єктів запобігання корупції на чотири категорії: а) суб'єкти із загальними повноваженнями у сфері протидії корупції; б) суб'єкти із спеціальними повноваженнями у сфері протидії корупції; в) суб'єкти, що протидіють корупції в межах основних функцій; г) суб'єкти, що беруть участь у здійсненні заходів запобігання і протидії корупції. При цьому, другу категорію становлять антикорупційні органи, а також уповноважені підрозділи (особи) з питань запобігання та виявлення корупції. До уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції належать ці підрозділи міністерств, центральних органів виконавчої влади, державних адміністрацій. У складі апарату місцевих рад діють структурні підрозділи або уповноважені особи з питань запобігання та виявлення корупції [2, с. 256].

Головним завданням уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції міністерств і центральних органів виконавчої влади, за висновком Б. М. Головкіна, є формування і реалізація відомчої антикорупційної політики, розроблення антикорупційних програм і складання плану заходів з їх виконання на календарний рік. Вказані підрозділи забезпечують у межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх реалізацією в апараті міністерств, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління міністерств [2, с. 257]. Так само, О. В. Іванов у своєму дисертаційному дослідженні вказує на те, що уповноважені підрозділи є автономними структурними підрозділами, які утворюються на локальному (відомчому) рівні, і діяльність яких має на меті впровадження антикорупційної стратегії та недопущення проявів корупції в межах певного відомства (установи, адміністрації тощо) [3, с. 40].

Таким чином, значно більш обґрунтованим видається визнання того, що уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції слугують первинною ланкою національного механізму запобігання корупції, будучи відповідальними за реалізацію антикорупційної політики у межах їх організації, маючи повноваження щодо розробки, організації та контролю за проведенням заходів забезпечення виконання вимог антикорупційного законодавства, а також будучи частково підзвітними Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) та маючи додатковий захист з його боку. Ці міркування спираються, передусім, на аналіз законодавчих положень, що визначають організацію, повноваження та порядок діяльності антикорупційних уповноважених.

Так, за змістом ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції» з метою організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції, передбачених цим законом, утворюються (визначаються) уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції. Зокрема, вони утворюються:

– у апаратах та територіальних органах міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, юрисдикція яких поширюється на всю територію України;

– на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління державного органу, крім юридичних осіб, у яких затверджуються антикорупційні програми (ч. 2 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [6].

Законом також визначено, що керівник уповноваженого підрозділу (уповноважена особа) підзвітний і підконтрольний керівнику відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування, який забезпечує гарантії його незалежності від впливу чи втручання у його роботу. Керівник уповноваженого підрозділу (уповноважена особа) державного органу, юрисдикція якого поширюється на всю територію України, може бути звільнений за ініціативою керівника, за умови надання згоди НАЗК, яке перевіряє, чи є звільнення пов'язаним із повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень законодавства про запобігання корупції (ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [6].

Основними завданнями уповноважених підрозділів (уповноваженої особи) є, зокрема:

- 1) розроблення, організація та контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією;

- 2) організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідного органу, підготовки заходів щодо їх усунення, внесення керівнику такого органу відповідних пропозицій;

- 3) надання методичної та консультаційної допомоги з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції;

- 4) здійснення заходів з виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню, інформування керівника відповідного органу та НАЗК про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання;

- 5) перевірка факту подання суб'єктами декларування декларацій та повідомлення НАЗК про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій;

- 6) здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, у тому числі розгляд повідомлень про порушення його вимог, у тому числі на підвідомчих підприємствах, в установах та організаціях;

- 7) забезпечення захисту працівників, які повідомили про порушення вимог закону про запобігання корупції, від застосування негативних заходів впливу з боку керівника або роботодавця відповідно до законодавства щодо захисту викривачів;

- 8) інформування керівника відповідного органу, НАЗК або інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про факти порушення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції (ч. 6 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [6].

Забезпечуючи виконання антикорупційними уповноваженими покладених на них завдань, НАЗК, поруч із наданням згоди на звільнення керівника уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) у визначених законом випадках, встановлює обов'язкові вимоги до мінімальної штатної чисельності уповноваженого підрозділу в державних органах, а також затверджує типові положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції (ч. 5 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [6].

Осмиливши вищевикладене, констатуємо, що, за уповноваженими підрозділами (уповноваженими особами) з питань запобігання та виявлення корупції закріплені повноваження щодо реалізації майже повного спектру профілактичних та контрольних заходів антикорупційного спрямування із одночасною взаємодією із НАЗК щодо ходу та результатів реалізації цих повноважень. Однак, незважаючи на їх роль як суб'єктів первинного запобігання корупції на рівні їх організацій, статус уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції врегульований недостатньо комплексно, що призводить, у тому числі, до дублювання їх повноважень, вихолощення їх потенціалу через недосконалий порядок призначення, звільнення та контролю за діяльністю антикорупційних повноважень.

Наукова спільнота протягом історії формування та еволюції інституту уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції неодноразово звертала увагу на ці проблемні аспекти, на що вказують численні наукові та аналітичні публікації, а також відображення відповідних поглядів у законодавчих актах.

Зокрема, С. М. Алфьоров зауважив, що наявне дублювання повноважень суб'єктів запобігання корупції щодо здійснення антикорупційної діяльності [1, с. 6]. Йтися може, серед іншого, про повноваження щодо вжиття заходів з виявлення конфлікту інтересів, перевірки факту подання суб'єктами декларування декларацій, здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, у тому числі розгляд повідомлень про порушення його вимог. Ці повноваження значною мірою перетинаються із тими, які закріплені за НАЗК, що вказує на їх дублювання та ризик розпорошення відповідальності за належне вжиття відповідних заходів.

Також, зауваження висловлюються щодо повноти заходів забезпечення НАЗК особливого статусу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Зокрема, О. О. Хань звернув увагу на те, що незрозуміло, якою повинна

бути, наприклад, мінімальна чисельність працівників в органі або установі або яку установа повинна мати структуру, щоб це було підставою для утворення саме підрозділу, а не лише однієї особи або як це залежить від складності роботи – яку роботу слід вважати складною, а яку ні. Вирішення цих питань віддається законодавством на високий рівень правосвідомості керівника до належної організації антикорупційної роботи. При такому підході, керівник за великої кількості працівників може цілком законно прийняти рішення про створення однієї уповноваженої особи, яка просто фізично буде не в змозі здійснювати ефективний контроль за виконанням антикорупційного законодавства в органі [5, с. 482].

Крім того, оцінкою, відображеною у антикорупційній стратегії, затвердженій Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції не повною мірою реалізує свій потенціал у зв'язку з недостатніми гарантіями автономності. За підсумками його реформування планується досягнення таких результатів:

1) інститут уповноважених з питань запобігання корупції функціонує як добросовісна, незалежна, лідерська мережа з урахуванням кращих світових і національних практик та отримує комплексну координаційну підтримку з боку Національного агентства;

2) уповноважені з питань запобігання корупції мають, поділяють і впроваджують зрозумілі та ефективні стандарти діяльності, які розроблені НАЗК спільно з іншими заінтересованими сторонами та базуються на обґрунтованих кваліфікаційних вимогах, якісному добору на ці посади, ресурсній достатності та захищеності від втручання [7].

Проблематику правил комплектування звільнення уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, а також звільнення антикорупційних уповноважених пропонується комплексно вирішити й Головним юридичним управлінням апарату Верховної Ради України, яке наголосило на тому, що положення антикорупційного законодавства про уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, мають визначати вимоги до працівників відповідних підрозділів (осіб), їх статус, порядок призначення, повноваження, підстави та порядок звільнення тощо [8]. Необхідність цього підкреслив й О. О. Хань, зазначаючи, що призначення та звільнення цих осіб мають проходити аналогічну процедуру для гарантування об'єктивного призначення та звільнення антикорупційних уповноважених. Вчений справедливо стверджує й про те, що можливий тиск через необґрунтовані догани, необґрунтоване позбавлення премій тощо з метою спонукання працівника звільнитись за власним бажанням. Гарантувати діяльність антикорупційних уповноважених від таких зловживань можливо через механізм обов'язкового повідомлення Національне антикорупційне бюро про кожен такий захід із правом його фахівців перевірки законності підстав притягнення антикорупційних уповноважених до дисциплінарної відповідальності [5, с. 483].

Висновки з дослідження. Взв'язавши до уваги вищевикладене, шляхами удосконалення правового забезпечення реалізації правового статусу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції мають бути, насамперед: 1) виключення випадків дублювання повноважень антикорупційних уповноважених та Національного агентства з питань запобігання корупції шляхом визначення випадків, коли профілактичні та контрольні антикорупційні заходи й заходи відповідальності мають вживатись на рівні організації, а коли антикорупційний уповноважений (його керівник) має виключно повідомити Національне агентство з питань запобігання корупції; 2) імперативне визначення оптимальної чисельності складу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; 3) встановлення професійних кваліфікаційних вимог до кандидатів на посади антикорупційних уповноважених; 4) організація контролю правомірності призначення, застосування найбільш суворих заходів дисциплінарного стягнення та звільнення антикорупційних уповноважених, а також забезпечення надання їм методичної та консультативної допомоги, а також підвищення їх кваліфікації; 5) визначення порядку діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції на виконання покладених на них повноважень.

Список використаних джерел:

1. Алфьоров С. М. Суб'єкти, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції, відповідно до проекту Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 3-7.
2. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 254-260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_4_55
3. Іванов О. В. Адміністративно-правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ: НАВС, 2019. 304 с.
4. Мулик О. Р. Правовий статус уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції у сфері національної безпеки та оборони України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2023. Випуск 3. С. 24-29. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2023-3-4.
5. Хань О. О. Критичний аналіз ризиків ефективної діяльності уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції в органах та установах Національної поліції. *25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)*: зб. тез доп. на між-нар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 482-483.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Дата оновлення: 10 грудня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
7. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
8. Зауваження Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» (реєстраційний № 1029). URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66259&pf35401=503086.

ДЯЧЕНКО М. М.,
аспірант
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.956

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.25>

УЧАСНИК БОЙОВИХ ДІЙ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

В статті з'ясовано місце і роль учасників бойових дій, як об'єкту адміністративно-правового захисту в Україні та Західному співтоваристві. Доведено, що вони об'єктивно мають володіти високими національними та Західними чеснотами (правами та пільгами, фінансами, медичних, інклюзивним, освітнім психологічних та ін.), які мають забезпечуватися українськими адміністративними органами за рахунок вітчизняних та демократичних держав платників податків. Так як українські герої на «нулі» і передку захищають не тільки свої сім'ї та українську державу від рашиської чуми, однак й весь демократичний світ, який тривалий час створював умови для фінансованого і як наслідок політичного утвердження тоталітаризму в росії. Доведено, що українські герої, мають бути надійно захищені українською та західними державами та суспільствами. Для цього необхідна ефективна система їх адміністративно-правового захисту. Провідне місце в якій займає інститут адміністративно-правових відносин, в цілому та об'єкт адміністративно-правового захисту в Україні. Поперед всього. Українські герої – учасники бойових дій, мають бути надійно захищені державою фінансового та морально суспільством. Військовослужбовці Збройних сил України, та і побратим, які вже не можуть воювати, чи нести іншу військову службу за віком чи станом здоров'я, практично виправляють десятилітні помилки демократичної спільноти, шляхом фізичного знищення військового потенціалу росії, який був створений завдяки Західним коштам та технологіям. Не дивлячись на значні за переліком чесноти, які задекларувала українська держава, треба підкреслити, що названі права і пільги не є дієвими. Практично можна що стверджувати, що вагомих факторів, щоб українська молодь та чоловіки середнього віку йшли у військо не має. Світова демократична спільнота має утворити окремий фінансовий фонд забезпечення учасників бойовий дій на десятиліття. Законодавча влада України має створити, освітні, на кар'єрно-публічні, дієві пільги для учасників бойових дій.

Ключові слова: адміністративний орган, демократичні держави, західний світ, кар'єра, пільги, права, публічна служба, стимулювання, суб'єкт адміністративного права, українська молодь, чесноти.

Diachenko M. M. Participant in hostilities as an object of administrative and legal protection in Ukraine

The article clarifies the place and role of combatants as an object of administrative and legal protection in Ukraine and the Western Community. It has been proven that they should objectively possess high national and Western virtues (rights and privileges, financial, medical, inclusive, educational, psychological, etc.), which should be provided by Ukrainian administrative bodies at the expense of national and democratic tax-paying states. Since the Ukrainian heroes on the "zero" and the front protect not only their families and the Ukrainian state

from the Russian plague, but also the entire democratic world, which for a long time created the conditions for the financed and, as a result, political establishment of totalitarianism in Russia. It has been proven that Ukrainian heroes must be reliably protected by Ukrainian and Western states and societies. For this, an effective system of their administrative and legal protection is necessary. The leading place in which is occupied by the institute of administrative and legal relations, in general and the object of administrative and legal protection in Ukraine. Ahead of everything, Ukrainian heroes – participants in hostilities, must be reliably protected by the state financially and morally by society. The servicemen of the Armed Forces of Ukraine, and their comrades, who can no longer fight or carry out other military service due to age or health, are practically correcting the decades-old mistakes of the democratic community by physically destroying Russia's military potential, which was created thanks to Western funds and technologies. Despite the significant list of virtues declared by the Ukrainian state, it must be emphasized that the named rights and benefits are not effective. In practice, it can be said that there are no significant factors for Ukrainian youth and middle-aged men to join the army. The world democratic community should create a separate financial fund to provide for the participants of hostilities for a decade. The legislative power of Ukraine should create effective educational, career and public benefits for participants in hostilities.

Key words: *administrative body, benefits, career, democratic states, public service, rights, stimulation, subject of administrative law, Ukrainian youth, virtues, western world.*

Постановка проблеми. Учасники бойових дій виконували різну бойову роботу, і значна їх продовжує виконувати в російсько-українській війні, яка розпочалась на початку 2014р. З новою гостротою це питання постало після 24 лютого 2022 р., коли розпочалось повномасштабне вторгнення російських окупантів в Україну. Військовослужбовці збройних сил, інших сил оборони включаючи рядових вояків, командирів, медичний персонал, інженерів тощо, здійснюють оборону України, захищають мирне населення від знищення російськими терористами. Їх внесок в боротьбу за територіальну цілісність та незалежність України певним чином був оцінений, і багато з них отримали відзнаки та нагороди за відвагу та виняткову військову звитягу.

Проте, не залежно від індивідуальних відзнак, усі учасники бойових дій мають бути належно захищені державою та суспільством. Такий захист має носити публічний характер гарантії якого визначаються нормами адміністративного права. На жаль, вітчизняне суспільно не завжди забезпечує чесноти наших героїв. Наприклад, після початку повномасштабного вторгнення, кількість поранених зросло в рази і почалися скандали з проходженням військово-лікарських та медико-соціальних експертних комісій. Пораненні герої відстоювали цілими днями, а то й тижнями у чергах, щоб отримати індивідуальний акт щодо себе. Інколи вони за цього втрачають військові та соціальні виплати Пройти військово-лікарську комісію за один день, просто неможливо [1;2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За час повномасштабної збройної агресії і до її початку, певні питання проблеми публічного адміністрування адміністративно-правового захисту учасників бойових дій аналізувались такими науковцями як: В. Галунько, І. Гудзенко, С. Діденко, О. Дрозд, А. Іванишук, В. Залужний, І. Каб'як, Н. Карнаух, С. Короед, В. Курило, Д. Михайлов, І. Мочульська, В. Пашинський, І. Риженко, А. Рождественський, Р. Саунін, І. Ухіна та ін. Проте, навіть при значній кількості проведених досліджень, питання адміністративно-правового статусу учасників бойових дій залишається актуальним в умовах сьогодення.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу юридичної літератури, норм вітчизняного законодавства з'ясувати місце і роль учасника бойових дій, як об'єкту адміністративно-правового захисту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з словником української мови об'єкт – це пізнана дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї [3]. В філософії об'єкт і предмет філософського дослідження, визначають область і напрямки філософських роздумів та дозволяють філософам аналізувати та розуміти світ навколо нас [4].

В нашому аналізі об'єкт найбільш слушно характеризується, як невід'ємна складова адміністративно-правових відносин. Адміністративно-правові відносини відображають вплив адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління, через що між ними виникають сталі правові зв'язки публічно владного характеру. Іншими словами, адміністративно-правова норма містить абстрактну конструкцію адміністративно-правового відношення. Сутність такої конструкції полягає в тому, що адміністративно-правова норма від імені держави визначає належну поведінку кожного зі своїх адресатів. Вона встановлює обов'язкові правила, за якими відбувається «спілкування». Ці правила формулюються у вигляді взаємних прав і обов'язків. Отже, адміністративно-правові відносини у вузькому розумінні це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права [5]. Наприклад, На Тернопільщині упродовж 2019 р. учасники бойових дій отримали у власність 1 415 земельних ділянок сільськогосподарського призначення загальною площею 1 362,55 га, з яких 748 ділянок загальною площею 958,5 га передало Головне управління Держгеокадастру у Тернопільській області, 667 наділів загальною площею 404,04 га – органи місцевого самоврядування регіону. Для ведення особистого селянського господарства військові отримали 785 ділянок загальною площею 1 300,69 га, для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд – 375 ділянок загальною площею 37,07 гектара. Ще 255 військовослужбовців отримали землю для індивідуального садівництва, загальна площа наділів складає 24,79 гектара [6].

Об'єкти правовідносин – це те, на що спрямовано інтереси суб'єктів, з приводу чого останні вступають в адміністративно-правові відносини. Між цими елементами існує нерозривний зв'язок. Суб'єкти адміністративно-правових відносин вступають у них з метою задоволення своїх інтересів і потреб, які опосередковують об'єкти адміністративно-правових відносин. Виникнення у суб'єктів взаємних прав і обов'язків можливе лише на підставі настання певних юридичних умов юридичних фактів, закріплених у гіпотезах адміністративно-правових норм. Суб'єкти завжди вступають у правові відносини заради задоволення різних матеріальних, економічних, культурних, політичних або інших інтересів і потреб. Для досягнення цієї мети суб'єкти адміністративно-правових відносин здійснюють певні дії, спрямовані на досягнення корисного для них результату. Цей результат і є об'єктом адміністративно-правових відносин. Об'єктом адміністративно-правових відносин є те матеріальне або нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовано суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників адміністративно-правових відносин [7].

Отже, об'єктом адміністративно-правового захисту учеників бойових дій в Україні є права, пільги, фінансове, медичне, інклюзивне, освітнє, психологічне та ін. забезпечення такої категорії громадян, а також адміністративна діяльність вищих, центральних, місцевих та локальних адміністративних органів пов'язана з безпосереднім забезпеченням названих чеснот.

Класично, інститут адміністративно-правового захисту наступає тоді, коли певне право вже порушено, а адміністративний орган зобов'язаний у відповідності на наділеної законом компетенції його відновити. Проте, в аналізованому нами випадку охорону захист треба розглядати у більш широкому форматі. Так як, сам факт отримання громадянином України чи іноземцем, який на законних підставах обороняв Україну, є вже фактором який накладає на національну державу і суспільство, Європейський Союз в цілому та країни учасниці європейського Союзу, інші демократичні держави турбуватися стосовно своїх захисників від рашиської чуми. Адже, як на державних владах України, та й інших демократичних правових держав (їх суспільств) лежить тягар відповідальності, щодо стимулювання утвердження на Євразійському просторі авторитарної, яка зараз переросла в могутню тоталітарну державу, з великим військовий та економічним потенціалом.

Військовослужбовці Збройних сил України, та і побратим, які вже не можуть воювати, чи нести іншу військову службу за віком чи станом здоров'я, практично виправляють десятилітні помилки демократичної спільноти, шляхом фізичного знищення військового потенціалу росії, який був створений завдяки Західним коштам та технологіям.

Отже, забезпечення гарантій чеснот учасник бойових дій в Україні, це є головний напрям діяльності української держави та Західного співтовариства. Адже такими, діями вони захищають власні народи та власні держави, від російського терористичного монстра, якого самі ж допомогли створити.

В умовах сьогодення Українське законодавство визначає ряд пільг для учасників бойових дій. Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" визнає учасникам бойових дій такі пільги, безкоштовне отримання ліків, медичних засобів та імунобіологічних препаратів за рецептами лікарів. Пріоритетне безкоштовне зубопротезування. Безкоштовне санаторно-курортне лікування або компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування. знижка плати за користування житлом і комунальними послугами, знижка вартості палива. Переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або ліквідації підприємства. Першочергове забезпечення житловою площею, можливість отримання позики на будівництво, реконструкцію або ремонт житла, першочергове право на вступ до житлово-будівельних кооперативів. Звільнення від сплати ряду податків та зборів. Першочергове обслуговування в різних сферах побуту та соціального захисту. Зазначено, що ці пільги спрямовані на покращення життя та соціального становища учасників бойових дій та їх родин. Крім того, Учасникам бойових дій надається ряд фінансових пільг відповідно до законодавства України, а саме, пенсії або щомісячне довічне грошове утримання підвищуються на 25% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність та разова грошова допомог. Військовослужбовці та особи органів внутрішніх справ, які брали участь у бойових діях, можуть отримати дострокову пенсію за віком. Усі ці заходи призначені для поліпшення фінансового становища учасників бойових дій та їхніх сімей, а також для визнання їх внеску в захист України [8].

Не дивлячись на значні за переліком чесноти, які задекларувала українська держава, треба підкреслити, що названі права і пільги не є дієвими. Практично можна що стверджувати, що вагомих чинників матеріальних факторів, щоб українська молодь та чоловіки середнього віку йти у військо не має. Більш того, навіть названі вище чесноти не завжди забезпечуються. Світова демократична спільнота має утворити окремий фінансовий фонд фінансового забезпечення учасників бойовий дій на десятиліття. Законодавча влада створити, освітні, на кар'єрно-публічні дієві пільги для учасників бойових дій. За досвідом республіки Ізраїль [9].

Висновки. Отже, учасник бойових дій, як об'єкт адміністративно-правового захисту в Україні об'єктивно володіє високими національними та Західними чеснотами (правами та пільгами), які мають забезпечуватися українськими адміністративними органами за рахунок вітчизняних та демократичних держав платників податків. Так як українські герої на «нулі» і передку захищають не тільки свої сім'ї та українську державу від рашиської чуми, однак й весь демократичний світ, який тривалий час створював умови для фінансованого і як наслідок політичного утвердження тоталітаризму в росії.

Список використаних джерел:

1. Ухіна І. Бюрократичне пекло для поранених військових. DW. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/burokraticne-peklo-dla-poranenih-vijskovih-ak-projti-medkomisiu-i-ne-zbozevoliti/a-65108875>
2. Карнаух Н., Мочульська І. Досі не має статусу людини з інвалідністю: чому захисник Віталій Шумей не отримує виплат. 2023. URL: <https://suspilne.media/669380-dosi-ne-mae-statusu-ludini-z-invalidnistu-comu-zahisnik-vitalij-sumej-ne-otrimue-viplat/>
3. Об'єкт. Словник Української мови. 2024. URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword=%D0%BE%D0%B1%27%D1%94%D0%BA%D1%82>

4. Гудзенко І. Об'єкт і предмет філософії. 2023. URL: <https://tureligious.com.ua/ob-iekt-i-predmet-filosofii>
5. Адміністративне право України : підручник / [Галуцько В. В., Олефір В. І., Гридасов Ю. В., Іванищук А. А., Короєд С. О.] Херсон : ХМД, 2013. Т.1: Загальне адміністративне право. Академічний курс. 393 с. URL: <https://www.ssaals.com.ua/pravo/monohrafi/608/>
6. На Тернопільщині учасники бойових дій отримали у власність півтори тисячі ділянок. Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру. 2019. URL: <https://land.gov.ua/na-ternopilshchyni-uchasnyky-boiovykh-dii-otrymaly-u-vlasnist-pivtory-tysiachidilianok/>
7. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
8. Пільги учасникам бойових дій. Державна прикордонна служба. 2024. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/pilgi-uchasnikam-boiovih-diy/>
9. Рождественський А. Когнітивний дисонанс. чому в Ізраїлі служать в армії, а в нас ухиляються. 2017. URL: https://tvomisto.tv/blogs/kognityvnyy_dysonans_chomu_v_izraili_sluzhat_v_armii_a_v_nas_uhylyayutsya_90172.html

ЗАВГОРОДНЯ Ю. С.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права (Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.26>**ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДІТЬМИ,
ЯК КАТЕГОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

У статті проаналізовано проблематику розуміння профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми. Наголошено на перманентному характеру питання запобігання вчиненню дітьми правопорушень та таких факторах, що посилюють актуальність тематики, як розвиток технологій, соціальні зміни, глибокі трансформації сім'ї та освітнього середовища, економічна нестабільність, триваюча війна та міграційні процеси. Наголошено, що дослідження в галузі профілактики правопорушень дітьми є надзвичайно важливим для забезпечення сталого розвитку суспільства та забезпечення прав та інтересів наступних поколінь.

Виокремлено та наведено коротку характеристику таких характеристик профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми: системний підхід (передбачає систему заходів, які розробляються та впроваджуються систематично для запобігання виникненню або зменшення ризику вчинення правопорушень серед дітей); превентивний підхід (основною метою профілактики є запобігання вчиненню правопорушень шляхом усунення причин і умов, які сприяють їхньому виникненню); комплексний підхід (профілактика правопорушень серед дітей передбачає застосування різноманітних заходів та методів у різних соціальних сферах); комунікативний підхід (ефективна профілактика правопорушень потребує співпраці між різними установами, організаціями та громадськими групами); суб'єктний підхід (йдеться про діяльність не усіх органів та установ, а про спеціально уповноважені інституції, на які покладено відповідне завдання та яким надані відповідні повноваження).

Наголошено на важливості розмежування між заходами загальної та спеціальної превенції правопорушень, що вчиняються дітьми. Спеціальна превенція є напрямом діяльності окремих інституцій, повноваження яких і передбачають вжиття відповідних заходів (суб'єктний підхід).

Резюмовано, що запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми – це систематична, цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених державою органів, установ та організацій, що здійснюється в межах їх повноважень та включає комплекс заходів, спрямованих на запобігання вчинення правопорушень дітьми, зменшення кількості таких правопорушень та їх впливу на суспільство та дитину.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, дитина, загальна і спеціальна превенція, запобігання правопорушенням, правопорушення, що вчиняються дітьми.

Zavorodnia Yu. S. Prevention of Offenses Committed by Children as a Category of Administrative Law

The problems of understanding the prevention of offenses committed by children is analyzed in the article. Emphasis is placed on the permanent nature of the issue of preventing crimes committed by children and such factors as the technologies

development, social changes, deep transformations of the family and educational environment, economic instability, the ongoing war and migration processes increase the relevance of the topic. It was emphasized that research in the field of prevention of delinquency by children is extremely important for ensuring the sustainable development of society and ensuring the rights and interests of future generations.

The following characteristics of the prevention of offenses committed by children are singled out and briefly described: systemic approach (implies a system of measures that are developed and implemented systematically to prevent the occurrence or reduce the risk of committing offenses among children); preventive approach (the main goal of prevention is to prevent the commission of offenses by eliminating the causes and conditions that contribute to their occurrence); a comprehensive approach (prevention of delinquency among children involves the use of various measures and methods in various social spheres); communicative approach (effective crime prevention requires cooperation between various institutions, organizations and public groups); subject approach (it is not about the activities of all agencies and institutions, but about specially authorized institutions assigned with the corresponding task and appropriate powers).

The importance of distinguishing between measures of general and special prevention of offenses committed by children is emphasized. Special prevention is the direction of individual institutions' activity, the powers of which provide for taking of appropriate measures (subjective approach).

It is summarized that the prevention of offenses committed by children is a systematic, purposeful activity of specially authorized state authorities, institutions and organizations, carried out within the limits of their powers and includes a set of measures aimed at preventing the commission of offenses by children, reducing the number of such offenses and their impact on society and the child.

Key words: *administrative offence, child, general and special prevention, prevention of offences, offenses committed by children.*

Вступ. Тематика запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми має перманентний характер. Відтак, вжиття профілактичних заходів щодо правопорушень, вчинених дітьми, є актуальним завданням у тому числі й сучасного суспільства. Можна стверджувати, що нині ця проблематика набула особливо характеру, оскільки стає все більш поширеною у контексті розвитку технологій, соціальних змін та глибоких трансформацій у структурі сім'ї та освітнього середовища. Високий рівень інформатизації та доступ до Інтернету, по-перше, роблять дітей більш уразливими перед ризиком віртуальних злочинців, які залучають дітей до протиправної діяльності, по-друге, сприяють вчиненню самими дітьми таких як правопорушень як булінг, зокрема, кібербулінг та інших.

Крім того, економічна нестабільність, триваюча війна та міграційні процеси, а також інші фактори можуть впливати на збільшення кількості дітей, що потрапляють у вразливе становище та стають об'єктами агресії або самі вчиняють правопорушення.

Здатність дітей адаптуватися до цих нових викликів та ризиків є критичною для їхнього психосоціального розвитку та формування стійких моральних цінностей, що, у свою чергу, вимагає комплексного підходу до профілактики правопорушень серед дітей, включаючи розробку та впровадження освітніх програм, покликаних підвищити їхню освіченість у сфері цифрової безпеки, прав людини та громадянської відповідальності. Крім того, важливо забезпечити підтримку та психологічну допомогу дітям, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, що можуть сприяти їхній втраті довіри до суспільства та збільшенню ризику вчинення правопорушень.

Розвиток наукових досліджень у цій галузі дозволить краще зрозуміти фактори, які впливають на вчинення правопорушень дітьми, а також ефективність різних методів профілактики. Інноваційні підходи, засновані на наукових даних, можуть бути використані для

створення більш ефективних програм та стратегій, спрямованих на зменшення ризику правопорушень серед дітей та забезпечення їхнього безпечного та гармонійного розвитку.

Таким чином, дослідження в галузі профілактики правопорушень дітьми є надзвичайно важливим для забезпечення сталого розвитку суспільства та забезпечення прав та інтересів наступних поколінь.

У цілому варто відзначити, що у вітчизняному правознавстві тематика запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми, є предметом вивчення багатьох науковців. Так, згадаємо, зокрема, таких як: В. Доненко, Д. Калайнов, А. Комзюк, М. Корнієнко, Ю. Личенко, Р. Опацький, К. Пісоцька, С. Стеценко, О. Сугак та ін.

І хоча окремі з робіт вказаних авторів переважно спрямовані на запобігання окремим видам правопорушень серед дітей (що цілком правильно у аспекті вжиття відповідних заходів), висновки, що викладені у цих роботах є основою для вироблення комплексного підходу. Так, згадаємо, наприклад, висновок К. Пісоцької про те, що «можемо зробити висновки, що адміністративно-правовими аспектами профілактики правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних речовин є заходи індивідуальної та загальної профілактики, здійснення комплексних заходів спеціально уповноваженими підрозділами поліції з неповнолітніми, що схильні вчиняти адміністративні правопорушення внаслідок наркоманії» [1, с. 340].

Відзначимо доволі системний підхід до опису правопорушень, що вчиняються дітьми та визначення заходів запобігання М. Корнієнка, хоча основною вадою дослідження (зважаючи на предмет нашого дослідження) цього вченого є зосередження уваги саме на кримінально-правовій складовій злочинності [2].

Окремі аспекти означеної проблематики були предметом вивчення Н. Коломосць, зокрема у контексті діяльності Національної поліції [3, с. 209-259].

Не можна не згадати і монографічне дослідження Є. Зеленського та І. Кравченко, що присвячене безпосередньо діяльності Національної поліції з профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми [4].

Слід також вказати на комплексний характер піднятої проблематики, що включає не тільки правовий аспект (що має бути ураховано і при проведенні досліджень у галузі права). У цьому контексті варто згадати дисертаційне дослідження К. Мураненко, у якому авторкою «обґрунтовано необхідність: здійснення диференційованого підходу до визначення психологічного віку дитини в контексті її правоздатності та дієздатності; запропонована концептуалізація національного законодавства стосовно соціально-правового захисту дітей; висвітлено переваги системи пробації як наряду попередження адміністративних правопорушень неповнолітніх» [5].

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення загальних положень розуміння адміністративно-правової профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми.

Результати дослідження. Основою для вдалого визначення конкретних адміністративно-правових заходів профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми, є чітке розуміння самого поняття запобігання цим правопорушенням (оскільки питання правопорушень, що вчиняються дітьми є цілком визначеним та не потребує особливої інтерпретації).

Аналіз правничої літератури дозволяє зробити попередній висновок про те, що поняття профілактики в контексті правопорушень дітей включає в себе систему заходів, спрямованих на запобігання вчинення правопорушень, зменшення їх кількості та впливу на суспільство та саме дитяче середовище. «Соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді, попередження ускладнення вже існуючих проблем» [6, с. 12] – відзначає Н. Головка.

Слід наголосити на тому, що запобігання правопорушенням (у тому числі й тих, що вчиняються дітьми) необхідно розглядати як активну стратегію, спрямовану на виявлення та

усунення факторів, які сприяють вчиненню правопорушень, а також на підвищення свідомості та виховання осіб з метою запобігання відповідних порушень.

У цьому певна подібність і, водночас, відмінність запобігання правопорушенням та вихованню дітей. Хоча виховання та профілактика правопорушень мають спільну мету – запобігання вчиненню правопорушень, вони відрізняються за своєю природою, засобами та підходами.

Виховання є ширшим поняттям, яке охоплює весь спектр соціальних, моральних, етичних і культурних аспектів формування особистості [7, с. 104-106]. Воно спрямоване на розвиток особистісних якостей, цінностей, навичок та умінь, які сприяють повноцінному і гармонійному розвитку особистості. Виховання базується на позитивних моделях та стимулах, спрямованих на розвиток людського потенціалу та формування позитивних життєвих підходів.

З іншого боку, профілактика правопорушень зазвичай більш фокусується на конкретних діях та заходах, спрямованих на запобігання конкретних видів правопорушень. Вона зазвичай зосереджується на виявленні та усуненні факторів, які сприяють вчиненню правопорушень, а також на застосуванні конкретних стратегій та інструментів для зменшення ризику правопорушень.

Відтак, хоча виховання і профілактика правопорушень спрямовані на подібну мету, вони відрізняються своїми підходами та методами. Виховання спрямоване на загальний розвиток особистості, тоді як профілактика правопорушень – фокусується на конкретних аспектах, пов'язаних з запобіганням конкретних видів правопорушень.

На нашу думку, до основних ознак профілактики правопорушень серед дітей слід віднести наступні:

1. *Систематичний підхід*. Профілактика правопорушень передбачає систему заходів, які розробляються та впроваджуються систематично для запобігання виникнення або зменшення ризику вчинення правопорушень серед дітей. Ця ознака вимагає розробку стратегій, програм та політик, які охоплюють різні аспекти життя суспільства.

2. *Превентивний підхід*. Основною метою профілактики є запобігання вчиненню правопорушень шляхом усунення причин і умов, які сприяють їхньому виникненню. Ця ознака включає попередження соціальної відчуженості, забезпечення доступу до освіти та здорової розважальної діяльності, а також підтримку для вразливих груп населення.

3. *Комплексність*. Профілактика правопорушень серед дітей передбачає застосування різноманітних заходів та методів у різних соціальних сферах. Ця ознака вимагає проведення різноманітних освітніх кампаній, заходів, спрямованих на підтримку для сімей, реабілітаційні програми для злочинців, поліцейські патрулювання тощо.

4. *Співпраця і партнерство (комунікативний підхід)*. Ефективна профілактика правопорушень потребує співпраці між різними установами, організаціями та громадськими групами. Це може бути співпраця між органами правопорядку, установами освіти, медичними установами, громадськими організаціями тощо.

У цьому контексті згадаємо дослідження Т. Назар про необхідність взаємодії відповідних підрозділів Національної поліції та інституцій соціального захисту населення щодо запобігання правопорушенням. «Належить виокремити підрозділи Національної поліції України і центри соціальних служб, взаємодія яких у сфері профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень є важливою умовою їх функціонування» [8, с. 4] – вказує авторка.

5. *Суб'єктний підхід*. Ведучи мову про профілактику правопорушень серед дітей не можна не відзначити те, що йдеться про діяльність не усіх органів та установ, а про спеціально уповноважені інституції, на які покладено відповідне завдання та надані відповідні повноваження.

Спеціально уповноважені інституції в цьому контексті можуть включати органи правопорядку, соціальні служби, органи охорони здоров'я, установи освіти та інші відповідні організації. На ці органи покладено відповідальність за здійснення заходів з профілактики

правопорушень серед дітей у відповідності з їх функціями та повноваженнями. Доречно вказати, що такий підхід відображено і у законодавстві [9-10].

Цей аспект підкреслює важливість спеціалізованого та спрямованого підходу до профілактики правопорушень серед дітей. Спеціалізовані органи мають спеціальні знання та досвід у роботі з дітьми, що дозволяє їм ефективно виявляти потенційні загрози та реагувати на них, а також розробляти та впроваджувати адаптовані програми та заходи.

Відтак, суб'єктний підхід у профілактиці правопорушень дозволяє забезпечити спеціалізовану та максимально ефективну діяльність з цієї сфери, що сприяє зменшенню ризику вчинення правопорушень серед дітей та підвищенню рівня їхнього захисту та безпеки.

Водночас, слід вказати, що наведена характеристика – суб'єктний підхід – вимагає згадки про поділ профілактичних заходів на загальну та спеціальну превенції.

Загальна та спеціальна превенція правопорушень, що вчиняються дітьми, є ключовими аспектами в сучасній кримінальній політиці та соціальних програмах, спрямованих на забезпечення безпеки та благополуччя молодого покоління. Обидва підходи виявляються необхідними для ефективного запобігання вчиненню правопорушень та покращення соціальної ситуації дітей у суспільстві.

Загальна превенція правопорушень дітьми орієнтована на широке спектру профілактичних заходів, які спрямовані на зменшення загального ризику вчинення правопорушень серед дітей. Цей підхід включає в себе широкомасштабні освітні кампанії, розвиток соціальних програм та послуг для дітей та їхніх сімей, а також створення безпечних та стимулюючих умов для розвитку дітей у суспільстві.

Спеціальна превенція правопорушень дітьми передбачає більш цілеспрямовані та специфічні заходи, спрямовані на попередження конкретних видів правопорушень серед дітей. Цей підхід орієнтований на виявлення та втручання у ризиковані ситуації, підтримку та реабілітацію дітей з високим ризиком втягнутися у правопорушницьку діяльність, а також на розвиток спеціалізованих програм та служб, спрямованих на роботу з цільовими групами дітей.

Одним із ключових аспектів загальної превенції правопорушень є підвищення освіти та свідомості громадськості щодо проблем правопорушень серед дітей та їх наслідків для суспільства. Що може включати проведення інформаційних кампаній, навчальних заходів та тренінгів для батьків, педагогів та інших членів суспільства, спрямованих на підвищення усвідомленості щодо факторів, що сприяють виникненню правопорушень серед дітей, та на розвиток навичок ефективного реагування на ці проблеми.

Важливо також надати достатню підтримку та ресурси для розвитку соціальних програм та служб, які спрямовані на підтримку дітей у складних життєвих ситуаціях, зменшення ризику їхнього втягнення у правопорушницьку діяльність та забезпечення їхнього адекватного розвитку та захисту. Також необхідно забезпечити ефективну співпрацю між різними організаціями та установами, які працюють у цій сфері, з метою максимальної ефективності та координації зусиль.

Отже, загальна та спеціальна превенція правопорушень, що вчиняються дітьми, є комплексними підходами, спрямованими на забезпечення безпеки, захисту та гармонійного розвитку дітей у суспільстві. Ці підходи взаємодоповнюють один одного та спрямовані на забезпечення повноцінного та здорового розвитку молодого покоління. Однак, саме спеціальна превенція є напрямом діяльності окремих інституцій, повноваження яких і передбачають вжиття відповідних заходів (суб'єктний підхід).

Додамо, що профілактика правопорушень є важливою складовою сучасної державно-правової політики, спрямованою на забезпечення безпеки та благополуччя суспільства. Ефективна профілактика передбачає необхідність визначити та аналізувати фактори ризику, які сприяють вчиненню правопорушень дітьми. Ці фактори можуть бути різноманітними і включати в себе вплив сім'ї, оточення ровесників, освітній рівень, економічний статус тощо. Наприклад, відсутність стабільного сімейного середовища може збільшувати ймовірність втягнення дітей у правопорушницьку діяльність.

На основі аналізу цих факторів формулюються та реалізуються конкретні заходи, спрямовані на попередження правопорушень.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми (у аспекті адміністративно-правової науки) слід розуміти як систематичну, цілеспрямовану діяльність спеціально уповноважених державою органів, установ та організацій, що здійснюється в межах їх повноважень та включає комплекс заходів, спрямованих на запобігання вчинення правопорушень дітьми, зменшення кількості таких правопорушень та їх впливу на суспільство та дитину.

Список використаних джерел:

1. Пісоцька К.О. Адміністративно-правові аспекти профілактики правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 338-340.
2. Корнієнко М.В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Одеса: ОДУВС, 2019. 320 с.
3. Коломоець Н.В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 352 с.
4. Зеленський Є.С., Кравченко І.С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС. 2016. 124 с.
5. Мураненко К. Ю. Юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2020. 229 с.
6. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
7. Мотунова Н.В. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 31. С. 104-106.
8. Назар Т.Я. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії підрозділів Національної поліції України та центрів соціальних служб у профілактиці правопорушень: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2021. 196 с.
9. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю. Закон України від 21 червня 2001 року. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
10. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Закон України від 24 січня 1995 року. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****АВРАМЕНКО С. М.,**

кандидат юридичних наук, адвокат,
асистент кафедри теорії та історії
держави і права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

МЕЛЬНИК А. Р.,

доктор філософії в галузі права, адвокат,
асистент кафедри теорії та історії
держави і права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.27>**БОРОТЬБА З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті досліджуються причини та передумови, що сприяють вчиненню домашнього насильства в умовах воєнного стану. Розглянуто супутні фактори, що сприяють вчиненню домашнього насильства в умовах воєнного стану. Проаналізовано терміни домашнє і сімейне насильство та з'ясовано, яке з цих понять є ширшим та включає в себе більше протиправних діянь. Проаналізовано статистику правоохоронних органів щодо особи злочинця, особи потерпілого в порівняльному аналізі довоєнних років та під час повномасштабної війни. Визначено чинники, які спричиняють збільшенню випадків вчинення домашнього насильства. Серед основних причин збільшення домашнього насильства в умовах воєнного стану виділено постравматичний синдром (посттравматичний стресовий розлад як учасників бойових дій, так і постраждалих від війни цивільних осіб), розповсюдження зброї та вибухових пристроїв, бідність, нерезалізованість, безробіття, пропаганда насильства та жорстокості, зловживання алкоголем. Досліджено, що наслідки насильства на дітьми впливають на все їхнє подальше життя, формуючи малоосвічених, соціально дезадаптованих осіб, які стикаються з проблемами у створенні сім'ї та не здатні стати гарними, люблячими батьками. З'ясовано, що часто домашнє насильство служить початком протиправної діяльності кривдника та стає поштовхом для вчинення інших злочинів.

На сьогоднішній день, переважна частина жертв домашнього насильства не знають, як себе захистити. У зв'язку з цим гостро стоїть питання про інформування громадськості щодо форм домашнього насильства, методів протидії, можливостей захисту (самозахисту). Разом з тим для комплексного вирішення даної проблеми потрібна комплексна реабілітація військовослужбовців, які повертаються з фронту. Необхідним є розроблення ефективних загальнодержавних програм реабілітації учасників бойових дій та окремих корекційних програм, які б враховували психологічний стан цієї категорії осіб. Крім того,

медико-психологічна реабілітація військових має бути націлена на якнайшвидше повернення психіки у звичний стан та її стабілізації для повернення до звичного життя пацієнта.

Ключові слова: домашнє насильство, сімейне насильство, аб'юзивні стосунки, посттравматичний синдром, воєнний стан, конфлікт, сім'я.

Avramenko S. M., Melnyk A. R. The fight against domestic violence under the conditions of marital state

The article examines the reasons and preconditions contributing to the domestic population's actions under martial law. Concurrent factors that contribute to the conduct of the domestic population in the conditions of martial law are considered. The terms of domestic and family violence were analyzed and it was clarified which of these concepts is broader and includes more illegal acts. The statistics of law enforcement agencies regarding the identity of the criminal and the identity of the victim were analyzed in a comparative analysis of the pre-war years and during a full-scale war. The factors that cause a greater reason for the domestic population to commit are determined. Post-traumatic stress disorder (post-traumatic stress disorder of both combatants and war-affected civilians), proliferation of weapons and explosive devices, poverty, non-realization, unemployment, propaganda of violence and cruelty, and alcohol abuse are among the main reasons for the increase in domestic violence under martial law. It has been studied that the consequences of violence on children affect their entire future life, forming poorly educated, socially maladapted individuals who face problems in creating a family and are unable to become good, loving parents. It was found that domestic violence often serves as the beginning of the offender's illegal activities and becomes an impetus for committing other crimes.

Today, the majority of victims of domestic violence do not know how to protect themselves. In this connection, the issue of informing the public about forms of domestic violence, countermeasures, and opportunities for protection (self-defense) is acute. At the same time, comprehensive rehabilitation of servicemen returning from the front is required for a comprehensive solution to this problem. It is necessary to develop effective national programs for the rehabilitation of combatants and separate correctional programs that would take into account the psychological state of this category of persons. In addition, medico-psychological rehabilitation of the military should be aimed at the fastest possible return of the psyche to its usual state and its stabilization in order to return to the patient's usual life.

Key words: domestic violence, family violence, abusive relationships, post-traumatic stress disorder, martial law, conflict, family.

Вступ. Питання домашнього насильства наразі є надзвичайно популярним. Велика кількість наукових напрацювань належать до характеристики домашнього насильства; кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій; питань запобігання насильству в сім'ї та попередження його повторного вчинення; а також реабілітації жертв даної категорії правопорушень.

Проблеми розслідування, запобігання та протидії домашньому насильству досліджувалися в працях багатьох учених, зокрема таких, як В. Є. Бондар, Т. В. Іщенко, А. О. Козинець, Ю. Б. Комаринська, Н. В. Лях, О. П. Макарова, У. М. Митник, В. Ю. Томіна, М. І. Хавронюк та інші.

Проте аналіз наукових доробок демонструє прогалину в питанні боротьби з домашнім насильством в умовах воєнного стану. Військова агресія створила нові виклики та іншу реальність, а тому її результати потребують детального вивчення. Тому виникає потреба

у розробці дієвих рекомендацій для попередження вчинення домашнього насильства спровокованого війною.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження причин зростання домашнього насильства в умовах воєнного стану та формування дієвих рекомендацій для попередження вчинення даних протиправних діянь.

Результати дослідження. Незважаючи на схожість понять, законодавство України розрізняє сімейне та домашнє насильство.

Так, Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність за сімейне насильство [1]. При цьому стаття 126-1 КК України передбачає відповідальність за психологічне, фізичне, фінансове насильство.

На противагу Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлює, що домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [2].

Таким чином ми приходимо до висновку, що термін «домашнє насильство» є ширшим, адже включає в себе 4 різновиди насильства, а саме: сексуальне, фізичне, психологічне (моральне), економічне (фінансове). А відтак розглядаючи питання злочинів, що відбуваються в сім'ях доцільніше говорити саме про домашнє насильство.

Аналізуючи думки науковців, варто погодитись з Комаринською Ю. Б., яка домашнє насильство класифікує за способом вчинення та формою протиправної діяльності на: 1) кримінальне правопорушення вчинене способом заподіяння фізичної шкоди життю та здоров'ю людини; 2) кримінальне правопорушення, вчинене способом, що несе шкоду психічному здоров'ю людини; 3) кримінальне правопорушення, вчинене способом, який посягає на статеву свободу та статеву недоторканість; 4) кримінальне правопорушення, вчинене способом, що обмежує доступ людини до матеріальних потреб (відібрання житла, їжі, одягу, речей необхідних для існування, фінансів; примушування до роботи або позбавлення можливості самостійно працювати, заборону навчатися тощо); 5) сімейний кіднепінг [3].

Протиправна поведінка в родині може мати два варіанти мотивів: ворожі (коли виникло бажання знищити жертву або завдати їй значної шкоди) й інструментальні (коли у злочинця були інші потреби).

У нашому дослідженні варто звернути увагу саме на ворожі мотиви. На думку Бондар В. Є. до ворожих мотивів, які проявляються в стані емоційного збудження злочинця, коли він намагається шляхом завдання шкоди жертві зняти своє емоційне напруження, помститися за насильство, образи, знущання з боку потерпілого безпосередньо перед злочином, помсту за постійні побої, образи, знущання з боку потерпілого, помсту за подружню зраду, намагання позбутися турбот, пов'язаних із потерпілим, помсту та жорстоке ставлення, знущання в дитинстві з боку потерпілого [4, с. 28].

До чинників, що сприяють вчинення домашнього насильства, Митник У. М. відносить: погіршення і нестабільність соціально-економічного життя; скорочення кількості робочих місць і пов'язане з цим безробіття; пропаганда у засобах масової інформації насильства та жорстокості; поширення алкоголізму і наркоманії; негативні тенденції у демографічній сфері [5].

На даний час, не зважаючи на перебування великої кількості жінок та дітей закордоном, роз'єднання багатьох родин в межах України, проходження військової служби чоловіків далеко від дому, розлуку сімей та інші фактори, статистика свідчить, що у 2023 році, в порівнянні з 2021 роком збільшується кількість зареєстрованих випадків вчинення сімейного насильства. Так, у 2021 році загалом до ЄРДР було внесено 2431 випадків, а вже в 2023 році – 2630. При цьому значно змінились характеризуючі особливості кривдників.

У 2021 році в стані алкогольного сп'яніння дане правопорушення було вчинено 622 рази, а в 2023 – 129. При цьому злочинці в 2021 частіше були судимими – у 606 випадках, а в 2023 році лише 226 [6].

Тенденція статі не змінна, в переважній більшості зареєстрованих випадків жертвами є жінки – 86-88%. Але потрібно враховувати, що дитина, яка є свідком насильства теж є постраждалою від домашнього насильства.

Це свідчить про те, що війна вплинула на виникнення агресивної поведінки та зростання ризику сімейного насильства. Адже військові, повертаючись з передової, часто стикаються з травмами, стресом та посттравматичним стресовим розладом.

З урахуванням того, що значна частина чоловіків перебувала або перебуває на фронті, це в певній мірі змінює світогляд, де насильство може стати прийнятною нормою. Людина може навіть не збагнути, що вона вже вчиняє насильство щодо своїх близьких, наприклад, психологічне відносно дітей [7].

У випадках, коли особа тривалий час перебувала в складних психологічних умовах та не отримала належної психологічної допомоги після повернення, це насильство, яке було пережите, але залишається непропрацьованим, може вилитись на інших членів родини. Це стосується як чоловіків, так і жінок, які повертаються із передової.

Крім того, безпосередньо впливають на психоемоційний стан людей в теперішніх умовах втрата доходу, роботи, житла.

На наш погляд, важливо звернути увагу на вплив пропаганди насильства та жорстокості у засобах масової інформації. Сучасні ЗМІ часто публікують матеріали, що містять фото- та відеоматеріали з територій активних бойових дій із насильницьким контентом. Це впливає на психологію суспільства та кожного окремого індивіда, роблячи насильство та жорстокість звичайним явищем.

Однією з важливих причин, що суттєво впливає на рівень домашнього насильства, є широке поширення зброї серед населення. Військовослужбовці, які повертаються з передової, часто у вигляді сувеніру привозять різноманітні вибухові пристрої та зброю. А це в свою чергу призводить до особливо небезпечного та жорстокого характеру вчинення домашнього насильства та непоправних наслідків.

Посттравматичний синдром військових часто є каталізатором вчинення домашнього насильства. З цього приводу слушно зазначає Кваша О., яка стверджує, що «в умовах загострення соціально-політичних проблем і суперечностей, що є джерелом віктимізації українських громадян, активізується її криминогенна складова, що посягає на права, свободи й інтереси особи» [8].

На індивідуальному рівні психологічні травми отримані на війні можуть викликати психосоціальні проблеми, які в свою чергу можуть сприяти збільшенню випадків насильства в родині. Це пояснюється тим, що у військових може розвиватися агресія як патологічна адаптація до насильницького середовища.

Варто враховувати, що насильницька поведінка може посилюватися, якщо кривдники вживають алкоголь чи наркотики, щоб впоратися з травмою, бідністю та втратою особистості [9].

Окремо слід звернути увагу на наслідки вчинення домашнього насильства щодо дітей. Відповідно до гіпотези «циклу насильства» домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми передається з покоління в покоління. Це означає, що досвід фізичного насильства в дитинстві збільшує ймовірність того, що особа вчинить його в дорослому віці, тим самим зумовлюючи безперервний цикл насильства та жорстокого поводження [10].

Жорстоке поводження з дітьми формує малоосвічених, соціально дезадаптованих осіб, які в майбутньому стикаються з проблемами у створенні сім'ї та не здатні стати гарними, люблячими батьками. Наслідками домашнього насильства щодо дітей є подальше відтворення насильницьких дій, оскільки жертви домашнього насильства також можуть стати насильниками в родині [11, с. 181].

Насильство, зокрема сексуальне, не проходить безслідно, воно впливає на подальше життя потерпілого, на його психіку, формування особистості, відношення до осіб іншої статі, створення власної сім'ї. Такі діти потребують реабілітації та психологічної допомоги [12, с. 77].

Якщо не боротися з домашнім насильством у післявоєнний період існує небезпека того, що для потерпілих осіб насильство і залишення у жорстоких стосунках буде прийнятним.

При цьому жертви домашнього насильства з більшим потенціалом (вища освіта, фінансова незалежність, наявність заощаджень, соціальне визнання) можуть мати більше можливостей залишити аб'юзивні стосунки.

Посттравматичний синдром, який не пропрацьований військовим може залишатися з ним роками, а то і все життя. Досвід військових, які брали участь у збройних конфліктах В'єтнаму, Іраку, Афганістану демонструє високий рівень посттравматичного стресового розладу (ПТСР), супутніх депресивних розладів і збільшення зловживання психоактивними речовинами серед постраждалих [10].

Важливим є розуміння того, що часто домашнє насильство служить початком проти-правної діяльності та стає поштовхом для вчинення інших злочинів та кримінальних правопорушень, які представляють серйозну загрозу для життя та здоров'я людей. Значущим є те, що ці правопорушення не обмежуються лише сферою сімейного життя [13].

Переважаюча частина жертв домашнього насильства не знають, як себе захистити: не знають, куди та до кого звернутися, не знають про свої права у випадках домашнього насильства, не мають підтримки рідних та друзів. Вони бояться погіршити своє становище та спровокувати ще більшу агресію.

У зв'язку з цим існує потреба інформування (просвітництва) про те, що таке сімейне насильство, яке воно буває, хто його чинить, які дії можна кваліфікувати як насильство, куди можна звернутися тим, хто його зазнав, і яке покарання передбачено за вчинення таких діянь [14].

Інформаційні кампанії мають бути на всіх доступних ресурсах: у соціальних мережах, друкованих ЗМІ, медіа, різноманітних тренінгах за місцем роботи, вебінарах у закладах освіти.

Разом з тим, для комплексного вирішення даної проблеми перш за все потрібна комплексна реабілітація військовослужбовців. Для цього важливим є розроблення ефективних загальнодержавних програм реабілітації учасників бойових дій. Необхідним є також розроблення окремих корекційних програм для кривдників – учасників бойових дій, які б враховували психологічний стан цієї категорії осіб. Медико-психологічна реабілітація військових має бути націлена на якнайшвидше повернення психіки у звичний стан та її стабілізації, а це в свою чергу поверне до звичного життя пацієнта.

Комплексно аналізуючи питання протидії домашнього насильства в умовах воєнного стану варто звернути увагу на роботу органів на які покладені обов'язки захисту громадян. Так, з метою цілеспрямованої організації роботи із запобігання та протидії домашньому насильству в Національній поліції функціонує проект під назвою «Поліна», який налічує 54 підрозділи протидії домашньому насильству, в яких функціонують 62 мобільні групи.

Крім того, активно впроваджуються механізми, спрямовані на невідворотність покарання для кривдників, підвищується рівень професійної обізнаності поліцейських, удосконалюється законодавча та нормативно-права база для посилення захисту постраждалих осіб та адаптуються всі проекти з урахуванням викликів війни.

На наш погляд дана тенденція позитивна, однак в масштабах всієї України необхідно розширювати кількість підрозділів та кваліфікованих працівників, які протидіють домашньому насильству.

Варто звернути увагу на ще один інструмент боротьби з домашнім насильством, а саме спеціальні програми підтримки жінок та дітей, які стали жертвами насильства в умовах війни. Зокрема мобільний додаток WhiteRibbonUA, який можна завантажити на

смартфон. Він має три функції: екстрена допомога постраждалим від насильства, ведення обліку фактів та надання інформації для виявлення ознак домашнього насильства. Головною функцією WhiteRibbonUA є прямий зв'язок з Національною поліцією. Крім всього іншого, даний додаток забезпечує швидкий пошук центру підтримки, поліцейського відділку або служб екстреної допомоги [15, с. 152].

Висновки. Війна в Україні призводить до збільшення випадків домашнього насильства. Факторами, які сприяють цьому, є поширення зброї серед населення, посттравматичний стрес та агресія, яка може виникнути в результаті військових дій.

Важливо враховувати, що недостатня психологічна допомога та реабілітація ветеранів, призводить до подальшого поширення насильства в родинях.

Протидія домашньому насильству в умовах воєнного конфлікту вимагає комплексного підходу, який включає законодавчі, психологічні, соціальні та освітні заходи, а також залучення всіх сфер суспільства. Разом з тим, профілактичні заходи та підтримка для потерпілих є важливими аспектами боротьби з цим явищем.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=про-ступки#w1_1 (дата звернення: 16.01.2024).
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 16.01.2024).
3. Комаринська Ю. Б. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Дніпровський науковий часопис публічного управління психології права*. 2022. № 4. С. 170–175. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.25> (дата звернення: 09.01.2024).
4. Бондар В. Є. Насильство в сім'ї: психологічні засади профілактики дільничними інспекторами міліції : монографія. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 164 с.
5. Митник У. М. Детермінація домашнього насильства. Держава і право: збірник наукових праць. 2018. Вип. 82. С. 223-234.
6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального Прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 09.01.2024).
7. Авраменко С. М. Особа злочинця у злочинах пов'язаних з розбещенням неповнолітніх. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 2 (8). С. 146-150.
8. Кваша О. О. Актуальні питання запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 267-270. С. 267.
9. Mytnyk U. Детермінація домашнього насильства в умовах воєнного стану. *Law review of kyiv university of law*. 2023. № 2. С. 113–116. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.23> (дата звернення: 09.01.2023).
10. Claudia Catani. War at Home – a Review of the Relationship between War Trauma and Family Violence. *Verhaltenstherapie*.
11. Макарова О. П. Надання психологічної допомоги дітям, які постраждали від домашнього насильства. *Соціальна психологія. Юридична психологія*. 2020. Вип. 12. Т. 1. С. 181–185. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.32>.
12. Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
13. Комаринська Ю. Б. Жорстоке поводження з тваринами, як спосіб чинення психологічного насильства в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. *Eurasian scientific discussions : Proceedings of the 3rd International scientific and practical*

conference. Barcelona, Spain : Barca Academy Publishing, 2022. P. 337–343. URL: <https://sci-conf.com.ua/iii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskayakonferentsiya-eurasian-scientific-discussions-10-12-aprelya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>.

14. Golovko, L., Shynkaruk, N., Popova, O., Melnyk, A., & Medvedska, V. (2023). Aspectos legales de la protección de los derechos de las mujeres frente a la violencia doméstica según la legislación de Hungría y Ucrania. *Interacción Y Perspectiva*, 14(1), 155-169. Recuperado a partir de <https://produccioncientificaluz.org/index.php/interaccion/article/view/41382>

15. Сичова В. В., Логовський І. М. Інформаційні технології як інструмент реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству в Україні. *Наукові перспективи*. 2022. Вип. 5. С. 143-158. URL : <http://repositc.puczu.edu.ua/handle/123456789/16421>.

БОРОВИК А. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

БОРОВИК Л. А.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики
журналістської творчості
(Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана
Дем'янчука)

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.28>

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДІА-ТЕРОРИЗМУ ЯК ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ

У статті досліджено характерні особливості медіа-тероризму. Проведено характеристику актуальних аспектів теорії тероризму і медіа-тероризму. Визначено, що протидія впливу російської пропаганди вимагає комплексного підходу на державному, громадському та інформаційному рівнях. Запропоновано шляхи побудови системного підходу щодо протидії впливу російської пропаганди.

На основі Глобальної бази даних про тероризм проведено аналіз кількості терористичних атак у світі за останні роки. Визначено найвідоміші терористичні організації у світі станом на 2023 рік. Подано визначення поняттю «державний тероризм» у вузькому і широкому значенні. Визначено перелік дій, які може включати державний тероризм, зокрема: напади на цивільних осіб, кібератаки, викрадення або терористичні акти проти іноземних державних структур. Доведено, що державний тероризм є порушенням міжнародного права і боротьба проти його дій включає в себе міжнародні зусилля: санкції, дипломатичний тиск, можливість воєнної реакції для стримування агресивних держав, що порушують міжнародний мир і безпеку. Визначено, що термін «держава-терорист» є суб'єктивним висловом, використовується в політичному контексті для вираження негативної думки про певну країну чи її уряд, які звинувачуються у підтримці терористичних організацій. Визначено, що протидія впливу російської пропаганди вимагає комплексного підходу на різних рівнях – державному, громадському та інформаційному. Виділено десять заходів – елементів системного підходу, який включає в себе роботу владних структур, засобів масової інформації, громадських організацій і громадян щодо протидії впливу російської пропаганди, зокрема: інформаційна грамотність, підтримка державою незалежних ЗМІ, міжнародна співпраця, контрпропаганда, регулювання соціальних мереж, захист кібербезпеки, громадянська участь, моніторинг та аналіз російської пропаганди, міжсекторальна співпраця, дипломатія і публічна дипломатія. Сформовано власний підхід до трактування поняття «медіа-тероризм» – використання мас-медіа для поширення терористичних ідей, підтримки та реклами терористичних організацій, а також для виклику страху та паніки серед громадськості в суспільстві. Проведено характеристику

організацій, які фіксують медіа-терористичні атаки у світі до яких відносяться: міжнародні організації та агентства, національні правоохоронні органи, управління з безпеки і оборони країни, громадські і неурядові організації, дослідницькі центри та моніторингові організації. Проведено характеристику спільних і відмінних рис між поняттями «тероризм» і «медіа-тероризм».

Ключові слова: тероризм, медіа-тероризм, мас-медіа, державний тероризм, пропаганда, стратегії протидії, терористичні організації.

Borovyk A. V., Borovyk L. A. Characteristic features of media terrorism as a threat to the national security of the country

The article examines the characteristic features of media terrorism. The author characterizes the relevant aspects of the theory of terrorism and media terrorism. It is determined that countering the influence of russian propaganda requires an integrated approach at the state, public and information levels. The ways of building a systematic approach to counteracting the influence of Russian propaganda are proposed.

The number of terrorist attacks in the world in recent years was analyzed according to the Global Terrorism Database. The most famous terrorist organizations in the world in 2023 are identified. The concept of «state terrorism» is defined in a narrow and broad sense. The list of actions that may include state terrorism is determined, in particular: attacks on civilians, cyber attacks, kidnappings or terrorist acts against foreign state structures. It is proved that state terrorism is a violation of international law and the fight against its actions includes international efforts: sanctions, diplomatic pressure, and the possibility of a military response to deter aggressive states that violate international peace and security. It is determined that the term «terrorist state» is a subjective expression used in a political context to express a negative opinion about a particular country or its government, which is accused of supporting terrorist organizations. It is determined that counteracting the influence of russian propaganda requires a comprehensive approach at various levels – state, public and information. The author identifies ten measures – elements of a systematic approach that includes the work of government agencies, media, NGOs and citizens to counteract the influence of russian propaganda, in particular: information literacy, government support for independent media, international cooperation, counter-propaganda, regulation of social networks, cybersecurity protection, civic participation, monitoring and analysis of russian propaganda, intersectoral cooperation, diplomacy and public diplomacy. The author has formed his own approach to the interpretation of the concept of «media terrorism» – the use of mass media to spread terrorist ideas, support and advertise terrorist organizations, as well as to cause fear and panic among the public in society. The author characterizes the organizations that record media terrorist attacks in the world, which include: international organizations and agencies, national law enforcement agencies, national security and defense departments, public and non-governmental organizations, research centers and monitoring organizations. The author characterizes the similarities and differences between the concepts of «terrorism» and «media terrorism».

Key words: terrorism, media terrorism, mass media, state terrorism, propaganda, countermeasure strategies, terrorist organizations.

Постановка проблеми. Сьогодні у світі відслідковується тенденція до зміни встановлених механізмів безпеки в системі міждержавних відносин через нові глобальні загрози де найбільш небезпечною загрозою залишається тероризм. Сучасні акції тероризму розраховані на велику кількість свідків, охоплених страхом та панікою. Тільки за умови поширення акту насильства на якнайбільшу аудиторію, терористи мають можливість отримати результативний засіб для здійснення необхідних політичних змін. На сьогодні мас-медіа,

будучи головним каналом передачі інформації, стають важливим інструментом психологічної дії, потужним джерелом впливу на громадську думку, генератором соціальних установок та настроїв. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій став передумовою для виникнення нового виду тероризму – медіа-тероризму. Гострота даної проблематики настільки велика, що провідні країни створюють стратегії протидії медіа-тероризму. У свою чергу, Україна, яка знаходиться в активній фазі війни з російською федерацією, потерпає від медіа-терористичних дій і постійних атак агресора, проте не має чіткої стратегії протистояння медіа-тероризму.

У статті розкриті поняття «тероризм» і «медіа-тероризм» на основі праць зарубіжних і вітчизняних вчених, положень європейського та українського законодавства щодо боротьби з тероризмом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми медіа-тероризму у світі зробили зарубіжні вчені, серед яких слід виділити праці Ж. Бодрійара, У. Лакера, Е. Тоффлера, Б. Хофмана, А. Шміда та ін. Водночас, серед науковців не існує єдиного підходу щодо визначення поняття «медіа-тероризм» та означеного переліку характерних особливостей цього поняття.

Мета статті – визначити характерні особливості медіа-тероризму як явища, яке несе загрозу національній безпеці України і світу.

Виклад основного матеріалу. Проведемо аналіз кількості терористичних атак у світі за 2021 – 2022 роки, опираючись на результати дослідження Інституту економіки та миру через Глобальний індекс тероризму [1] і статистичні дані, зібрані у Глобальній базі даних про тероризм з 1970 року до сьогодні [13]. У 2021 році у світі було здійснено 5463 терористичних атак, у 2022 році – 3955. У 2022 році жертвами терористичних атак стали 6700 людей. У 2023 році за даними Глобального індексу миролюбства встановлено, що середній рівень показника погіршується дев'ятий рік поспіль: у 84 країнах зафіксовано поліпшення, а в 79 – погіршення. Так, Україна посіла у даному рейтингу 157 місце зі 163, втративши 14 позицій. Найнижчий рейтинг безпеки отримали: росія – 158, за нею слідують лише такі країни як Демократична Республіка Конго – 159, Південний Судан – 160, Сирія – 161, Ємен – 162, Афганістан – 163 [2].

Виникає питання: які організації, групи або навіть країни організовують терористичні атаки? Найвідомішими терористичними організаціями у світі у 2023 році визнано такі: «Ісламська держава» зі своїми філіями: активна в Сирії, Іраку та інших регіонах, включаючи Африку та Південну Азію; Аль-Каїда: організація, яка залишається активною у деяких регіонах Сходу та Африки; Талібани: група, яка має вплив у регіоні Південної та Центральної Азії, зокрема в Афганістані; Боко Харам: терористична організація, активна в Західній Африці, зокрема в Нігерії; Хезболла: Ліванська шіїтська група, яка має великий вплив у Лівані та підтримується Іраном; «Аш-Шабаб»: терористична організація, яка діє в Східній Африці, зокрема в Сомалі, Кенії та Ефіопії; Армія визволення Белуджистану: організація, що охоплює частину території Пакистану, Ірану та Афганістану, «Джамаат Нусрат Аль-Іслам валь Муслімін»: ісламістська воєнно-політична організація, яка діє в країнах Західної Африки, переважно в регіоні Сахеля; росія – держава-терорист [13].

З переліку терористичних організацій у даному дослідженні хочемо окрему увагу приділити саме державному тероризму, оскільки повномасштабна агресія росії в Україні повністю відповідає цьому формулюванню.

У вузькому розумінні державний тероризм – це проведення силовими та військовими структурами спеціальних операцій на територіях інших держав. Вважаємо це визначення узагальненим, яке потребує уточнень і роз'яснень.

У широкому розумінні державний тероризм – це використання терористичних методів або загроз для досягнення політичних, ідеологічних або соціальних цілей державою або її представниками. Відомий також як тероризм, організований державою або державними органами, цей тип тероризму включає в себе дії, які супроводжуються використанням сили,

примусу та різних методів психологічного тиску для того, щоб суттєво впливати на поведінку інших країн, груп або національних громадян.

Державний тероризм може включати в себе різноманітні дії (напади на цивільних осіб, кібератаки, викрадення або терористичні акти проти іноземних державних структур), які можуть виконуватись безпосередньо самою державою або за її підтримки.

Державний тероризм є серйозним порушенням міжнародного права і часто спричиняє реакцію спільноти міжнародних держав. Боротьба проти державного тероризму включає в себе міжнародні зусилля, такі як санкції, дипломатичний тиск і можливість воєнної реакції для стримування агресивних держав або їхніх дій, що порушують міжнародний мир і безпеку.

Проте, маємо визнати, що термін «державна-терорист» є суб'єктивним висловом і зазвичай використовується в політичному контексті для вираження негативної думки про певну країну чи її уряд, які звинувачуються у підтримці терористичних організацій або використанні терористичних методів для досягнення своїх цілей.

Важливо відзначити, що думка про росію як державу-терориста є контрверсійною: міжнародні організації, такі як ООН, і низка країн висловлюють засудження щодо дій росії в Україні та інших регіонах світу, однак існують різні точки зору на цю проблему, і не всі країни приймають характеристику «державна-терорист» щодо росії.

На нашу думку, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» дає більш ширше визначення поняттю «державна-терорист» – держава, яка відкрито, з використанням власних збройних сил, інших збройних формувань, або приховано, з використанням збройних формувань, що діють від імені та (або) в інтересах такої держави, вчиняє терористичні акти, акти міжнародного тероризму [3].

За даними ООН на середину серпня 2023 року, з 24 лютого 2022 року від рук російської держави-терориста загинули 9444 українці, 16940 – отримали поранення. Серед загиблих було 545 дітей. 13 жовтня 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи визнала росію державою – спонсором тероризму, 23 листопада те саме зробив і Європарламент.

Відмітимо, що державою-спонсором тероризму росію визнали парламенти Литви, Естонії, Словаччини, Польщі, Чехії, Нідерландів. Маємо очікування на визнання США росію державою-спонсором тероризму та поки у їх списку до таких країн відносяться Сирія, Іран, Куба, КНДР [4].

Такі законодавчі ініціативи дають змогу здійснювати протидію тероризму, у тому числі й медіа-тероризму, не тільки в Україні але й у світі.

Україна об'єднала світові зусилля, щоби протидіяти впливу російської пропаганди у суспільствах цих країн. Так, медіарегулятори Латвії, Литви, Польщі, Румунії та України підписали у Варшаві Декларацію про співпрацю і взаємну підтримку в боротьбі з дезінформацією [5-6].

Зауважимо, що протидія впливу російської пропаганди вимагає комплексного підходу на різних рівнях – державному, громадському та інформаційному. У цьому дослідженні ми виділили такі заходи:

1. Інформаційна грамотність: підтримка проектів та ініціатив, спрямованих на розвиток інформаційної грамотності в суспільстві; навчання критичного мислення та аналізу інформації в освітніх програмах.
2. Підтримка державою незалежних ЗМІ: заохочення розвитку незалежних медіа та журналістської етики; забезпечення прозорості щодо власників і джерел фінансування медіа-організацій; захист журналістів від політичного тиску і переслідувань.
3. Міжнародна співпраця: співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями для взаємного обміну інформацією та ресурсами для протидії пропаганді.
4. Контрпропаганда: активна інформаційна діяльність для розкриття маніпуляцій та протистояння неправдивим твердженням; використання соціальних мереж та інших онлайн-платформ для поширення правдивої інформації.
5. Регулювання соціальних мереж: встановлення законодавства, яке регулює роботу соціальних мереж і забезпечує захист від дезінформації та маніпуляцій.

6. Захист кібербезпеки: заходи для захисту від кібератак та кібершпигунства, як ефективного інструменту впливу.

7. Громадянська участь: залучення громадян до дискусій та обговорення важливих суспільних питань; підтримка ініціатив громадянського суспільства, залучення блогерів та експертів, які допомагають виявляти і відстоювати інтереси суспільства; створення позитивного та об'єктивного контенту, який протиставляється пропаганді.

8. Моніторинг та аналіз: забезпечення постійного моніторингу російської пропаганди і розробка стратегії реагування на нові тенденції.

9. Міжсекторальна співпраця: співпраця на постійній основі з державними органами управління, громадянським суспільством, бізнесом та прикладними університетами і закладами вищої освіти для створення спільної стратегії протидії пропаганді.

10. Дипломатія і публічна дипломатія: ведення активної і публічної дипломатії для висвітлення об'єктивної інформації і підтримки її прозорості.

Отже, виділені нами десять заходів – це елементи системного підходу, який включає в себе роботу владних структур, засобів масової інформації, громадських організацій і громадян щодо протидії впливу російської пропаганди.

Нормативно-правові акти в Україні визначають тероризм та правові засади протидії цьому явищу на двох рівнях:

– на міжнародному: Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977); Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997); Декларація про заходи з ліквідації міжнародного тероризму (1994); Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999); Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (2005); Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (2005);

– на національному: Конституція України (1996); Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України (1999); Кримінальний кодекс України (2001); Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (2003); Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017); Указ Президента України «Про концепцію боротьби з тероризмом в Україні» (2019).

Стосовно проблеми визначення та правових засад протидії такому явищу, як медіа-тероризм в Україні, то вітчизняне законодавство не містить даного визначення. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (2003) містить лише поняття «технологічний тероризм», а Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017) містить визначення «кібертероризму», який можна визнати лише одним із різновидів медіа-тероризму. Також, експерти у сфері права визначають, що визначення медіа-тероризму не містять і міжнародні правові акти, наприклад, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (2005 р.), Конвенція про кіберзлочинність (2001 р.) [14].

Узагальнення інформації, отриманої з різних наукових джерел та даних спеціалізованих офіційних сайтів [1-14], дає можливість сформулювати власний підхід до трактування поняття «медіа-тероризм» – використання мас-медіа для поширення терористичних ідей, підтримки та реклами терористичних організацій, а також для виклику страху та паніки серед громадськості в суспільстві.

Наступний етап дослідження – характеристика організацій, які фіксують медіа-терористичні атаки у світі. Така діяльність підлягає у поле відповідальності різних міжнародних організацій та агентств, національних правоохоронних органів, управлінь з безпеки і оборони країни, громадських і неурядових організацій, дослідницьких центрів та моніторингових організацій. Встановлено, що до таких організацій належать:

1. Міжнародні організації та агентства:

– Інтерпол: міжнародна кримінальна поліція може вести облік подій, пов'язаних із злочинами тероризму, включаючи медіа-терористичні атаки;

– Організація Об'єднаних Націй (ООН): агенції ООН проводять моніторинг та аналіз терористичних подій у світі.

2. Національні правоохоронні органи країн:
 - Національна поліція і розвідувальні служби: у багатьох країнах ці органи можуть вести моніторинг та аналіз подій, пов'язаних із тероризмом.
3. Управління з безпеки і оборони країн:
 - Військові структури: деякі військові розвідувальні служби можуть вести облік та аналіз терористичних подій.
4. Громадські і неурядові організації:
 - Міжнародні і національні організації з прав людини: деякі групи можуть вивчати та документувати випадки медіа-тероризму з точки зору прав людини.
 - Дослідницькі центри та моніторингові організації: деякі організації і центри можуть вивчати інциденти медіа-тероризму для розуміння його впливу на суспільство та засоби масової інформації.

Відмітимо, що приведений перелік організацій є неповним, оскільки різні країни та організації можуть мати відмінні підходи до моніторингу та аналізу таких подій. Виходячи з означеного, можемо стверджувати, що між поняттям «тероризм» і «медіа тероризм» є як спільні, так і відмінні риси.

Аналізовані терміни мають певні спільні риси, оскільки вони взаємодіють і впливають один на одного (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика спільних рис між поняттями «тероризм» і «медіа-тероризм»

№ з/п	Ознаки спільних рис	Тероризм	Медіа-тероризм
1.	Поширення інформації	Групи, які здійснюють терористичні акти, часто використовують медіа для поширення своїх ідей, пропаганди і повідомлень про свої дії	Основна мета – впливати на громадську думку через медіа, використовуючи тактики, схожі на ті, що використовуються терористами
2.	Створення страху	Основна ціль терористів – створення страху серед громадськості за допомогою насильства та інших терористичних актів	Використання медіа для масового поширення інформації, яка може викликати страх і нестабільність в суспільстві.
3.	Психологічний вплив	Зосереджений на психологічному впливі на цільову аудиторію та владу	Спрямований на використання медіа для психологічного тиску, викликаного поширенням негативної або маніпулятивної інформації.
4.	Глобальний вплив	Має міжнародний характер, оскільки терористичні групи часто діють на міжнародному рівні	Може впливати на глобальний рівень, оскільки медіа мають широке охоплення і можуть впливати на світову громадськість
5.	Використання технологій	Використання технологій для планування та виконання терористичних актів	Використання сучасних засобів масової інформації, таких як Інтернет, соціальні мережі та платформи для розповсюдження своєї інформації

Джерело: сформовано автором за даними [7-12]

Отже, з даних таблиці можемо зробити таке узагальнення: обидва терміни мають багато спільних рис, але поняття «тероризм» вказує на самі акти насильства, тоді як «медіа-тероризм» вказує на використання медіа для досягнення терористичних цілей через вплив на громадську думку та створення страху. Тобто, поняття «тероризм» і «медіа-тероризм» маючи різні концепції – зберігають тісний взаємозв'язок, який полягає у:

- розповсюдженні ідеології – медіа-тероризм є засобом поширення та підтримки ідеологій тероризму, чим і створює відповідне середовище для терористичних актів;
- залякування та психологічний вплив: медіа-тероризм підсилює ефект терористичних атак, шляхом збільшення психологічного впливу на суспільство через використання жахливих зображень та іншого контенту.

Серед низки спільних ознак, є й чіткі відмінності, пов'язані, як правило, із засобами застосування концепцій тероризму чи медіа-тероризму (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика відмінних рис між поняттями «тероризм» і «медіа-тероризм»

№ з/п	Поняття	Визначення	Засоби	Мета
1.	Тероризм	використання насильства, загроз або інших тисків для досягнення політичних, релігійних або ідеологічних цілей	Терористи можуть використовувати фізичне насильство, терористичні акти, вибухи, викрадення, замаху і інші форми терористичної діяльності	Зазвичай спрямована на зміну політичної ситуації, релігійні переконання чи розповсюдження певної ідеології.
2.	Медіа-тероризм	Медіа-тероризм – це використання мас-медіа для поширення терористичних ідей, підтримки та реклами терористичних організацій, а також для виклику страху та паніки серед громадськості в суспільстві	Медіа-тероризм може через інформаційні канали розповсюджувати терористичні заяви, відеоматеріали, публікації, пропаганди, рекрутування та інші інформаційні засоби з метою маніпулювання громадською думкою	Зазвичай спрямована на залякування і невпевненість громадян в суспільстві, використовуючи масові медіа для маніпуляції громадською думкою та формування сприйняття терористичних організацій

Джерело: сформовано автором за даними [7-12]

Отже, ми визначили, що терміни «тероризм» і «медіа-тероризм» мають риси, які їх відрізняють: терористична діяльність часто включає в себе елементи медіа-тероризму, щоб використовувати медіа для досягнення своїх цілей та привертання уваги громадськості.

Висновок. Проведене дослідження дало змогу визначити сім основних характеристик медіа-тероризму, а саме:

1. Використання засобів масової інформації: терористичні організації використовують різні медіа-платформи, такі як телебачення, радіо, Інтернет, соціальні мережі, газети для поширення свого послання.

2. Застосування методів пропаганди та рекрутингу: медіа-тероризм включає в себе створення пропагандистських матеріалів з метою підвищення рівня страху та невпевненості, а також для залучення нових членів до терористичної організації.

3. Поширення способів ідеологічної боротьби: засоби масової інформації можуть використовуватися для поширення ідеологічних переконань та обґрунтувань, які лежать в основі терористичних дій.

4. Вплив на громадську думку: метою медіа-тероризму є постійний вплив на громадську думку, формування негативного ставлення до певних ідеологій чи груп і створення атмосфери страху та хаосу.

5. Застосування кібертролінгу і хакерських атак: терористичні групи можуть використовувати кібертролінг, хакерські атаки та інші цифрові засоби для поширення свого впливу і вірусів, для збурювання суспільства та зламу інформаційних систем.

6. Використання відео- та аудіоматеріалів: медіа-тероризм часто включає в себе створення та розповсюдження відео- та аудіоматеріалів, що містять жахливі зображення та звуки терористичних актів, щоб збільшити ефект страху та психологічного тиску.

7. Використання соціальних мереж: медіа-тероризм активно використовує можливість соціальних мереж для швидкого поширення інформації та взаємодії з аудиторією.

Боротьба з медіа-тероризмом вимагає розвитку та впровадження ефективних стратегій протидії дезінформації і ефективній співпраці національних та міжнародних організацій для протидії цій загрозі. Це і буде предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. GLOBAL TERRORISM INDEX, 2023. URL: <https://www.visionofhumanity.org/global-terrorism-index-2023-key-findings-in-5-charts/> (дата звернення: 01.11.2023).
2. GLOBAL PEACE INDEX, 2023. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2023/06/GPI-2023-Web.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
3. Про боротьбу з тероризмом : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. Чинний, поточна редакція від 28.04.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
4. Сьогодні Всесвітній день боротьби з тероризмом: чи визнає світ росію державою-спонсором тероризму. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2045916-sogodni-vsesvitniy-den-borotbi-z-terorizmom-chi-viznae-svit-rosiyu-derzhavoyu-sponsorom-terorizmu> (дата звернення: 02.11.2023).
5. Регуляція не відміняє свободи слова – Ольга Герасим'юк про боротьбу з російською пропагандою на онлайн-платформах. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/videogallery/regulyatsiya-ne-vidminyaye-svobody-slova-olga-gerasym-yuk-pro-borotbu-z-rosijskoju-propagandoyu-na-onlajn-platformah/> (дата звернення: 02.11.2023).
6. «Збоченці від пропаганди»: Герасим'юк розповіла про боротьбу з російськими медіа. Суспільне новини: офіційний сайт. URL: <https://suspilne.media/306104-zbocenci-vid-propagandi-gerasimuk-rozpovila-pro-borotbu-z-rosijskimi-media/> (дата звернення: 02.11.2023).
7. Лабенко Л. В. Інформаційний тероризм: поняття та ознаки. Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського: матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 року). Одеса : Фенікс, 2010. С. 195-198.
8. Glotina I.M. Informacionnyj terorizm i ego vlijanija na jekonomiku. Jekonomicheskaja globalizacija i problemy nacional'noj mezhdunarodnoj bezopasnosti. 2014. S. 132-134.
9. Tafoya W.L. Cyber Terror. FBI Law Enforcement Bulletin, 2011. URL: <http://www.fbi.gov/stats-services/publications/lawenforcementbulletin/november-2011/cyber-terror> (дата звернення: 04.02.2021).
10. Коршунов В.О. Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Дніпропетровськ, 2008. 18 с.
11. Герасименко К.С. Сучасні ознаки загроз «інформаційного тероризму». *Форум права*. 2009. № 3. С. 162–166.
12. Медіа-тероризм: тепер і в Україні? URL: <https://detector.media/community/article/444/2002-05-21-media-teroryzm-teper-i-v-ukraini-/> (дата звернення: 02.11.2023).
13. Глобальна база даних про тероризм (GTD): офіційний сайт. URL: <https://www.start.umd.edu/gtd/> (дата звернення: 04.11.2023).
14. Збірник документів Ради Європи Безпека журналістів. URL: <https://rm.coe.int/final-collection-of-documents-safety-of-journalists-ukr/16809e458c> (дата звернення: 14.11.2023).

HUMIN O. M.,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law
and Procedure
of the Educational and Research Institute
of Law, Psychology and Innovative
Education
(National University "Lviv Polytechnic")

UDC 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.29>

VIOLENCE AS A PHENOMENON AND SOCIAL PHENOMENON

Protecting children from violent criminal offenses that infringe on their life, health, morality and sexual inviolability is a priority national security task that unites the efforts of the family, the state and civil society.

Domestic violence against minors has characteristic features related to the specifics of the mechanism of committing criminal offenses, the causes and conditions that determine it, the personality of the perpetrators, and the peculiarities of the victim's behavior, which must be taken into account when developing special prevention measures.

The analysis of legislation and specialized literature leads to the conclusion that today there is no single approach to the definition of a number of the most important concepts related to the topic of this study. This primarily concerns the concepts of "family" and "violence".

The concept of "violence" is now widely used not only in everyday life, but is also included in the terminology of various sciences. Philosophy, psychology, criminal law, criminology, forensics and other sciences approach the problem of defining the concept of "violence" independently, without using existing definitions in related fields.

The definition of violence may vary depending on the purpose of its use. This is due to the fact that violence itself has a rather "broad format". It is a social and legal phenomenon that is not limited to the criminal law. In other words, violence can include criminal offenses, administrative offenses, as well as other forms of behavior that are not formally torts, but contradict generally accepted and approved norms of behavior, forming the prerequisites for violent crime as such.

In this regard, it is necessary to clarify that in the context of this study, only the criminal law concept of violence will be used, assessed from the standpoint of criminal law as an offense and, accordingly, possessing all its features. Such a concept is necessary for a clear definition of the subject of research and its use to distinguish related issues in the process of studying empirical material.

Key words: *violence, family, minor, physical force.*

Гумін О. М. Насильство як явище та соціальне явище

Захист дітей від насильницьких злочинів, що посягають на їхнє життя, здоров'я, моральність та статеву недоторканість, є пріоритетом національної безпеки, який об'єднує зусилля сім'ї, держави та громадянського суспільства.

Домашнє насильство щодо неповнолітніх має специфічні риси, пов'язані з особливостями механізму вчинення злочину, причинами та умовами, що його

детермінують, особистістю кривдників та особливостями поведінки жертви, які необхідно враховувати при розробці спеціальних профілактичних заходів.

Аналіз законодавства та спеціальної літератури дозволяє зробити висновок, що на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення низки найважливіших понять, пов'язаних з темою цього дослідження. Насамперед це стосується понять «сім'я» та «насильство».

Термін «насильство» сьогодні широко використовується не тільки в повсякденному житті, але й входить до термінології різних наук. Філософія, психологія, кримінальне право, кримінологія, криміналістика та інші науки підходять до проблеми визначення терміну «насильство» самостійно, не використовуючи існуючі визначення в суміжних галузях.

Визначення насильства може відрізнитися залежно від мети його використання. Це пов'язано з тим, що саме насильство має досить «широкий формат». Це соціально-правове явище, яке не обмежується рамками кримінального права. Іншими словами, насильство може включати кримінальні злочини, адміністративні правопорушення та інші форми поведінки, які формально не є деліктами, але суперечать загальноприйнятим і схваленим нормам поведінки, що формують передумови для насильницької злочинності як такої.

У зв'язку з цим необхідно уточнити, що в контексті цього дослідження буде використовуватися лише кримінально-правове поняття насильства, яке оцінюється з точки зору кримінального права як злочин і, відповідно, володіє всіма його ознаками. Таке поняття необхідне для чіткого визначення предмета дослідження та його використання для розмежування суміжних питань у процесі вивчення емпіричного матеріалу.

Ключові слова: насильство, сім'я, неповнолітній, фізична сила.

Along with the concepts of “family” and “underage family member”, it is necessary to define another concept used in criminological research – “violence”, and, on this basis, our task is to define the concept of “violence against underage family members”.

The concept of “violence”, like the previous concepts under consideration, does not have an unambiguous general literary and legal interpretation, so it seems appropriate to analyze the existing definitions.

The term “violence” comes from the Latin word “violentia” and means a spontaneous and uncontrollable manifestation of force. Despite the fact that the concepts of “force” and “violence” have certain common features, they are distinguished by the fact that, in particular, violence is always understood as the use of force against an object not only against its will and desire, but also as a violation of the law [1]. A similar interpretation of related terms is contained in reference sources. In modern legal encyclopedic editions, violence is defined as “intentional physical or mental influence of one person on another, against his or her will, which causes physical, moral, property damage to that person, or contains a threat of harm for criminal purposes” [6, p. 68].

The explanatory dictionary of the Ukrainian language defines violence as 1) the use of physical force against someone; 2) the use of force to achieve something; 3) coercive influence on someone or something. The dictionary of synonyms names the following words as close in meaning to violence: “coercion; force; pressure; pressure; forcibly; by violent (or coercive) means by force; by force; by captivity; to force; to compel; to put in front of the need; to oblige; to enslave [2].

The etymological analysis of the word “violence” suggests that its meaning is that it denotes a certain action of one person committed against another person against his/her will (desire).

The concept of “violence” is now widely used not only in everyday life, but is also included in the terminology of various sciences. Philosophy, psychology, criminal law, criminology, forensics and other sciences approach the problem of defining the concept of “violence” independently, without using existing definitions in related fields of knowledge.

The definition of violence may vary depending on the purpose of its use. This is due to the fact that violence itself has a rather “broad format”. It is a social and legal phenomenon that is not limited to the criminal law. In other words, violence can include criminal offenses, administrative offenses, and other forms of behavior that are not formally torts, but which contradict generally accepted and approved norms of behavior, forming the prerequisites for violent crime as such.

In this regard, it is necessary to clarify that in the context of this study, only the criminal law concept of violence will be used, assessed from the perspective of criminal law as an offense and, accordingly, possessing all its features. Such a concept is necessary for a clear definition of the subject matter of the study, and it is used to distinguish related issues in the process of studying the empirical material.

Turning to the analysis of the definitions existing in this area, it should be noted that there is a significant number of them, and all of them have their own interpretation. In other words, there is no single point of view on such a fundamental issue as the concept of criminal violence. This is also due to the fact that the criminal law does not define the term “violence”.

Without aiming to study this concept and defining it primarily for empirical research, we would like to point out that in the present study, violence is understood as the commission of socially dangerous unlawful intentional acts by one person against another against or without the will and consent of the latter or by exploiting the helpless state, which violates his or her constitutional rights and freedoms, and is associated with physical and/or mental or sexual influence on him or her.

This definition was used to ensure the objectivity of the criteria for selecting units of empirical arrays and the compatibility of the results obtained in the course of the study.

Meanwhile, it should be noted that violence is always a manifestation of aggression in interpersonal relations, its extreme form. Without going into the details of theoretical research on this phenomenon, the term “aggression” in this article is used as a form of socially dangerous behavior of a person aimed at causing physical or mental harm to another person (in our case, a minor family member).

Analyzing the norms of the Criminal Code of Ukraine, it can be stated that the criminal law refers to violence only as physical violence. Mental violence is defined by the legislator by pointing to the threat of physical violence and other ways of influencing the will of a person to force him or her to behave in a way that is required by the perpetrator.

In this case, physical action is an impact on the organs and tissues (their physiological functions) of another person's body.

The science of criminal law defines violence as an external intentional and unlawful physical or mental impact on a person (or group of persons) by other persons, which is carried out against or beyond his/her will and can cause organic, physiological or mental injury, as well as restrict the freedom of his/her will or actions [6, p. 52]; deliberate use of physical force to violate the bodily integrity of another person against his/her will or contrary to it, or threats of violent acts; socially dangerous unlawful physical or mental influence on a person, which is carried out against or beyond his/her will, poses a danger to his/her life or health at the time of infliction, deprivation of liberty, which may entail harm of varying severity or death [5, p. 3].

Social relations that constitute the specific object of physical violence are related to the protection of biological properties and physical benefits of a person as a natural being, such as life, health and physical freedom.

There are five types of consequences of physical violence: death, harm to health, physical pain and suffering, and loss of physical freedom. They encroach on the inviolability of the physical foundations of human existence.

The method of causing these consequences of physical violence is the energy impact on organs and tissues, their physiological functions of another person [4].

All of the above types of physical impact can occur in a situation of family violence.

In turn, psychological influence is an impact on the body of another person in the form of influencing his or her psyche. The exercise of such influence with the help of mental factors of the environment is the content of mental violence”.

It should be agreed that within the criminological characterization of family violence, the allocation of sexual violence is appropriate, as it allows for a closer examination of all its aspects, and its exclusion will unreasonably distort the true picture of family violence, reduce its types and scope.

In committing these criminal offenses, both physical and mental violence may be used, and even a combination of both. Based on the interpretation of these articles of the Criminal Code and law enforcement practice, a special form of rape and/or sexual assault is the use by the perpetrator of the victim's helpless state.

Rape and sexual assault should be recognized as committed using the helpless state of the victim in cases where he or she, due to his or her physical or mental state (dementia or other mental disorder, physical disabilities, unconsciousness), age (minor or elderly) or other circumstances, could not understand the nature and significance of the actions committed against him or her or resist the perpetrator.

When this happens to a child, we should talk about sexual violence as a method, because as such, signs of physical and mental violence may not be present due to certain conditions of the family environment and natural processes of closeness and trust between family members, due to the fact that there are no prerequisites for suppressing the victim's will.

Thus, based on the objectives of this study, it is necessary to distinguish and consider sexual violence (as one of the possible modes of action, and therefore one of the types of violence), as it has certain specifics.

At the same time, it should be noted that if we consider the types of violence from the standpoint of a specific object of impact (the body or psyche of another person), rather than the method of commission, we can speak of only two types of violence – physical and mental. In this context, it is inappropriate to distinguish other types of violence.

The manifestation of violence in the social context touches many areas of life, it is very broad and diverse. One of these areas is the family.

Domestic violence is an independent type due to the specificity of the relationship between the perpetrator and the victim, the local area of the conflict, and the limited access of the public to resolve contradictions.» The main difference between domestic violence and other types of violence is that it is inflicted by people who are in close or kinship relationships, which, in principle, should be supported and protected.

In Ukraine, there is also no established terminology for this phenomenon. The literature uses several terms that are considered synonymous. The most commonly used terms are: “intrafamilial violence”, “family violence”, “domestic violence”, “domestic abuse”, “domestic violence”, “child abuse”.

There are various reasons for this diversity of concepts:

First, the scientific novelty, poor development and multidimensionality of this problem;

Secondly, violence, including domestic violence, is the subject of study in a large number of disciplines, each of which, in accordance with its scientific interests, tries to build a system of concepts.

In addition, in most cases, theoretical and practical developments in this area are based on scientific research by foreign scientists.

It seems advisable to clarify and organize the conceptual apparatus of the problem under study. This is necessary for a deeper understanding of the phenomenon of violence.

When the term “domestic violence” is used, the emphasis falls on the fact that this violence is used on the home territory and there is no clear position on who commits this violence – family members or any persons, but in the victim's home or cohabitation.

A number of researchers use the term “domestic violence”, which means a set of socially dangerous and criminal intentional actions that encroach on public relations that ensure the benefits of the individual, such as life, health or bodily integrity, associated with the impact on the body of another person or the threat of such impact through the influence on his or her psyche, committed

by one family member against another family member (regardless of the fact of their joint or separate residence) against or without the will of the latter.

It should also be noted that domestic relations mean non-productive relations of family and household (ordinary relations in the family, between family members), leisure and household (non-family, recreation, tourism), communal and household (relations with neighbors in the house, apartment, residents of the district, village), production and household character arising from the satisfaction of material and spiritual needs of a person.

Thus, the subjects of domestic violence can be not only relatives, but also, for example, neighbors, which is beyond the scope of this study and means that “domestic violence” is broader.

As for the concepts of “intrafamily violence”, “family violence”, “domestic violence”, in our opinion, they have the same meaning and are used as equivalent in this study.

Also, based on the above definitions of the concepts of “violence” and “family”, it should be noted that domestic violence, taking into account all its features, is a socially dangerous, unlawful, intentional, punishable act committed by one family member against another against or apart from the will and consent of the latter or by exploiting the helpless state, violating his or her constitutional rights and freedoms, involving physical, and/or mental, or sexual abuse.

There are the following types of domestic violence:

- 1) violence against the wife (husband)
- 2) violence against children;
- 3) violence against the elderly, etc.

Of these types, the subject of this study is violence against children.

Let us immediately outline the range of persons who can commit this violence against children in the family (“subjects”):

- 1) parents, “new” spouses of parents, cohabitants of parents, persons replacing parents – adoptive parents, guardians;
- 2) siblings or children of other persons (other than parents) referred to in clause 1, usually living together with the “victims”;
- 3) other relatives (uncles, aunts, nephews, brothers, sisters, except for those mentioned in clause 2, etc.)

Thus, the subject of this study includes both adult-minor relationships and minor-minor relationships, where the first category is the perpetrator and the second category is the victim. In the case of the exclusion of juvenile-to-juvenile relationships, a number of significant facts can be missed, as such cases do occur and were identified in the course of the study. They are distinguished by the peculiarity of the causes, conditions, motives, situations, personal characteristics of both the offender and the victim, and other circumstances of the criminal offenses.

The concept of domestic violence against minors is closely related to another concept – “child abuse”. The concept of “cruel treatment of children”, in our opinion, is equivalent to the concept of “violence against children” as a social phenomenon.

Thus, when determining the range of criminal acts constituting criminal violence against minor family members, one should take into account the specifics of family relations and the possibility of committing certain acts by a family member against a minor.

The content of the concept of violence “...is difficult to mechanically extend to intra-family violent encroachment itself”.

Minors need constant directed educational influence: they need to be helped to understand the patterns of development of society, to develop a correct understanding of social values. The main role in moral upbringing belongs to the family. For this reason, the current legislation requires that a child be brought up in a family in accordance with his or her interests and with respect for the rights that belong to him or her from birth.

References:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. 992 с.

2. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/503467/mod_resource/content/1/Korotkyi_slovnuk_synonimiv_ukr_movy_Derkach_1960.pdf
3. Лисько Т. Д. Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2008. 218 с.
4. Сийплові М.В. Насильство як ознака злочинів у сфері правоохоронної та державної охоронної діяльності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Випуск № 4. 2018. С. 218-229.
5. Хомич Т.М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10ktmnvs.pdf>
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.

КОМПЛЕКТОВА Т. О.,

суддя, голова

(Северодонецький міський суд

Луганської області, відряджена до

Придніпровського районного суду

м. Черкаси)

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.30>

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КРАДІЖКАМ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано науковий доробок вчених, присвячений дослідженню проблем кримінальних правопорушень проти власності в цілому, та крадіжок зокрема. Крім того, акцентовано увагу на проблематиці їх кримінально-правової протидії. Відзначено, що проблеми кримінально-правових правопорушень проти власності представлені в науці кримінального права досить різнопланово: дисертаційні роботи, монографії, численні наукові публікації. Узагальнено та визначено такі напрямки досліджень: історико-правові дослідження, присвячені кримінально-правовим правопорушенням проти власності; дослідження широкого кола теоретичних проблем в руслі висвітлення проблематики кримінальних правопорушень проти власності; компаративістські дослідження вказаного інституту та його охорони; дослідження актуальних проблем правового регулювання окремих кримінально-правових правопорушень сфери власності; проблеми кримінально-правової охорони власності та інші. У публікації зроблено висновок про те, що незважаючи на широке коло досліджуваних проблем, присвячених кримінальним правопорушенням проти власності, нині не сформувався єдиний підхід до понятійного апарату та застосування сучасного методологічного інструментарію їх вивчення. Наголошено на відсутності комплексного підходу до розуміння поняття «власність». Залишається невизначеними зміст вказаного поняття у доктрині кримінального права. Немає єдиних підходів до класифікації вказаних правопорушень, розуміння кримінально-правової протидії ним. Дискусійними залишаються питання критеріїв ефективності кримінально правової протидії крадіжкам. Потребують ґрунтовних досліджень теоретичні питання кримінально-правової протидії крадіжкам, вироблення моделі такої протидії. Наголошено на таких подальших перспективних напрямках дослідження як вирішення теоретичних та практичних проблем кримінально-правової протидії крадіжкам та вироблення її ефективної моделі, удосконалення національного законодавства, підвищення ефективності правозастосовної практики тощо.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти власності, кримінально-правова протидія, крадіжки, кримінально-правова протидія крадіжкам.

Komplektova T. O. Coverage of the Problems of Criminal Law Counteraction to Theft in the Science of Criminal Law

The article analyzes the scientific work of scholars devoted to the study of the problems of criminal offenses against property in general and theft in particular. In addition, the author focuses on the issues of their criminal law counteraction.

It is noted that the problems of criminal law offenses against property are presented in the science of criminal law in a rather diverse manner: dissertations, monographs, and numerous scientific publications. The author summarizes and identifies the following areas of research: historical and legal research on criminal offenses against property; research of a wide range of theoretical issues in the context of coverage of criminal offenses against property; comparative studies of the said institution and its protection; research of topical issues of legal regulation of certain criminal offenses in the field of property; issues of criminal legal protection of property, and others.

The article concludes that despite the wide range of research issues related to criminal offenses against property, there is currently no unified approach to the conceptual framework and application of modern methodological tools for their study. The author emphasizes the lack of a comprehensive approach to understanding the concept of "property". The content of this concept in the doctrine of criminal law remains unclear. There are no common approaches to the classification of these offenses and understanding of criminal law counteraction to them.

The issues of the criteria for the effectiveness of criminal legal counteraction to theft remain controversial. Theoretical issues of criminal legal counteraction to theft and development of a model of such counteraction require in-depth research. The author emphasizes the following further promising areas of research: solving theoretical and practical problems of criminal legal counteraction to theft and developing its effective model, improving national legislation, enhancing the effectiveness of law enforcement practice, etc.

Key words: *criminal offenses, criminal offenses against property, criminal law counteraction, theft, criminal law counteraction to theft.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток відносин власності, необхідність забезпечення її кримінально-правової охорони зумовлюють постійну увагу науковців до дослідження проблематики кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням, у тому числі й крадіжкам. Це стосується, перш за все, проблеми ефективності такої протидії, вироблення її дієвих механізмів, критеріїв ефективності тощо. Кримінальні правопорушення проти власності становлять одну із найпоширеніших і найнебезпечніших груп кримінально протиправних діянь. Тому не випадково, що представники кримінально-правової науки досліджують проблеми кримінально-правових правопорушень проти власності досить різнопланово. Разом із тим, окремим із них, зокрема проблемам ефективної кримінально-правової протидії крадіжкам, приділено недостатньо уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок вітчизняних вчених складають дисертаційні роботи, монографії, численні наукові публікації. Історико-правові дослідження інституту кримінальних правопорушень проти власності та їх охорони представлені у працях А.Й. Рогожина, В.І. Сергійчука, С.С. Сливки, Б.Й. Тищика, І.Я. Терлюка, В.О. Щербака та інших дослідників історії права.

Значний внесок у дослідження теоретичних засад кримінальних правопорушень проти власності, їх правової охорони зробили такі вітчизняні вчені як П.П. Андрушко, Н.О. Антонюк, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, А.М. Бойко, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, Я.М. Брайнін, Л.П. Брич, П.А. Воробей, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, В.К. Гришук, Н.О. Гуторова, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, М.Й. Коржанський, В.П. Ємельянов, О.М. Костенко, В.В. Кузнєцов, Є.В. Лашук, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Б.С. Нікіфоров, П.В. Олійник, В.І. Осадчий, М.І. Панов, О.Я. Светлов, Є.Л. Стрельцов, О.В. Смаглюк, М.С. Таганцев, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.Б. Харченко, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко та інші.

Проблеми кримінально-правової охорони власності досліджували П.П. Андрушко, Н.О. Антонюк, Ю.А. Дорохіна, В.О. Глушков, Л.М. Демидова, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов,

В.В. Кузнецов, П.С. Матишевський, А.А. Музика, В.О. Навроцький, П.В. Олійник, М.І. Панов, А.М. Соловйова, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, В.Б. Харченко, С.Д. Шапченко та інші вчені.

Окремі види кримінальних правопорушень проти власності досліджували Г.М. Анісімов, Н.О. Антонюк, О.В. Вознесенська, О.О. Горішний, І.І. Гуня, Л.В. Дорош, О.О. Дудоров, В.В. Кузнецов, Л.О. Семикіна, О.А. Слабченко, О.В. Смаглюк та інші.

Порівняльний аспект кримінально-правової охорони власності у вітчизняному та зарубіжному кримінальному праві розглядали В. Маковський, О. Горніок, Д. Модлі, Дж. Дорджевич, Т. Живанович, Ж. Петреска, Д. Йовашевич, В. Жупина та інші вчені.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити доробок вітчизняних та окремих зарубіжних дослідників, виокремити окремі напрямки наукових досліджень, проаналізувати їх в ракурсі проблематики ефективної кримінально-правової протидії крадіжкам, як одного із видів кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. У руслі вище вказаної проблематики заслуговують на увагу монографії та дисертаційні роботи вчених, присвячені різним аспектам інституту кримінальних правопорушень проти власності та їх правової охорони останніх років. Це, зокрема, дисертація Я. Татаркевич «Викрадення у кримінальному праві: поняття та форми» у якій авторка обґрунтовує необхідність відмови від використання при характеристиці посягань на власність такого поняття, як викрадення, а також впровадження поняття розкрадання та визначення його форм на рівні КК України. Дисертантка обґрунтувала думку про те, що поняття «викрадення» у чинному КК України має потрійну кримінально-правову природу та наголосила на невдалості його використання. Дослідницею також визначено і охарактеризовано такі форми розкрадання як крадіжка, грабїж, розбій, шахрайство, привласнення, розтрата, вимагання. У руслі досліджуваної нами проблематики заслуговує уваги дослідження крадіжки, її кримінально-правова характеристика, пропозиції щодо удосконалення поняття «крадіжка» та його законодавчого закріплення [1].

Актуальним є дослідження І. Самокиш, у якому здійснено порівняльний аналіз кримінально-правової охорони власності в Україні та країнах Східної Європи та сформульовано низку пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення змісту та форми КК України щодо кримінально-правової охорони власності. З погляду досліджуваної нами проблематики звертає увагу історико-правовий аналіз законодавства, що регулювало процедури кримінально-правової охорони власності, тим більше, що у певні історичні періоди українські землі входили до складу окремих країн Східної Європи. Заслуговують уваги також окремі теоретичні питання, висвітлені у дослідженні, зокрема критерії кримінально-правової характеристики правопорушень проти власності, у тому числі й крадіжки [2].

Фундаментальним дослідженням, присвяченим широкому спектру проблематики кримінальних правопорушень проти власності є монографія Ю. Дорохіної, у якій розглянуто теоретичні та практичні проблеми доктринального визначення, змісту поняття власності як об'єкта кримінально-правової охорони.

Зокрема авторкою простежено витоки законодавства про злочини проти власності, теоретичні проблеми феномену злочинів проти власності, власності як об'єкту кримінально-правової охорони. Дослідниця визначила етапи розвитку вітчизняного законодавства щодо кримінально-правової охорони власності. Заслуговує уваги комплексний підхід до характеристики і охорони власності як цілісної складової правової системи. Авторкою монографії також здійснено ґрунтовну кримінально-правову характеристику злочинів проти власності, висвітлено проблеми їх класифікації.

У монографії також проведе аналіз злочинів проти власності, що полягають у незаконному заволодінні майном, кваліфікуючих ознак таких злочинів, розкрито проблеми відмежування злочинів проти власності від суміжних злочинів та розмежування злочинів проти власності з іншими правопорушеннями [3].

Такі теоретичні напрацювання можуть бути використані як фундаментальні під час здійснення кримінально-правової характеристики крадіжки, визначення сутності

кримінально-правової протидії крадіжкам та критерії її ефективності. Авторка не обходить і проблем призначення покарання за злочини проти власності, детально розкриваючи теоретичні підходи до призначення покарання та аналізуючи проблеми звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності [3].

Дисертація Г. Тіграняна хоча й присвячена порівняльно-правовому аналізу кримінально-правової протидії розбою за кримінальним законодавством України та Республіки Вірменія, разом із тим в межах розгляду проблеми кримінально-правової протидії крадіжкам можуть бути використані теоретичні напрацювання автора щодо суті кримінально-правової протидії, її критеріїв, ефективності. Заслужують також уваги теоретико-методологічні підходи щодо кримінально-правової характеристики правопорушень проти власності, зокрема складу таких правопорушень, особливостей структурних елементів складу тощо [4].

К. Паламарчук здійснено порівняльно-правове дослідження кримінальної відповідальності за розбій в Україні та в державах романо-германської, англо-санксонової, мусульманської та далекосхідної правових сімей. Поряд із цими питаннями охарактеризовано комплекс теоретичних та практичних питань, що стосуються кримінальних правопорушень проти власності, розкрито теоретико-методологічні підходи щодо здійснення дослідження кримінальної відповідальності за розбій, які можуть бути використані і під час дослідження проблематики крадіжок. Також заслуговують уваги визначені автором критерії відмежування та критерії схожості розбою від суміжних злочинів на прикладі крадіжки. Критеріями розмежування визначено наступні: а) ступінь тяжкості злочинів; б) наявність чи відсутність додаткових об'єктів злочинів; в) спосіб вчинення злочинів; г) момент закінчення злочинів; г) законодавче закріплення мети вчинення злочинів; д) місце розташування та зміст кваліфікуючих (особливо) кваліфікуючих ознак злочинів; е) види та межі покарань. Критерії схожості: а) родовий і безпосередній об'єкти злочинів; б) предмет злочинів; в) суб'єкт злочинів [5].

В ході дослідження проблематики кримінально-правової протидії крадіжкам та критеріїв її ефективності, заслуговують також увагу наукові дослідження, присвячені не лише кримінально-правовим, а й кримінологічним проблемам такої протидії. Так, С. Албул дослідив сукупність проблем щодо етіологічних, феноменологічних особливостей та закономірностей корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні; природу, закономірності й особливості таких правопорушень. На основі цього автор висвітлив низку теоретичних та практичних питань, пов'язаних з розробленням організаційно-правових заходів боротьби із ними [6].

Феномен корисливої насильницької злочинності, її кількісні та якісні її характеристики, тенденції та закономірності розвитку; особу злочинця, формування його спрямованості та специфіку злочинної поведінки; особливості детермінації корисливої насильницької злочинності розкрито у дисертації [7] та монографії [8] Б. Головкина. Автором також запропоновано теоретико-прикладну модель запобігання корисливій насильницькій злочинності та її проявам, що є цікавою з погляду використання визначених дослідником теоретико-методологічних підходів щодо вироблення системи протидії крадіжкам.

В розрізі висвітлюваної нами проблематики привертає увагу розділ 5 монографії автора, у якому розкрито засадничі положення запобігання корисливій насильницькій злочинності, охарактеризовано і визначено напрямки

державної політики у сфері протидії корисливій насильницькій злочинності та її проявам, визначено шляхи запобігання, упередження та відвернення вчинення корисливих насильницьких злочинних посягань. Звертає також увагу і розроблена система заходів, окремі елементи якої є актуальними і нині, щодо підвищення ефективності запобігання та припинення розбоїв, поєднаних з проникненням у житло, запропонована у дисертаційній роботі В. Батиргарєвої [9].

Як уже зазначалося, різноаспектні питання кримінально-правової охорони власності досліджували Л.М. Демидова, В.Б. Харченко, С.В. Дьоменко, Д.П. Альошина, Р.О. Мовчан, Ю.Л. Шуляк та інші вчені. Так, у дисертації Л. В. Демидової розкрито зміст поняття «майнова шкода», його природу та влативості, якісні характеристики. Авторкою звернено увагу

на зміні соціальних цінностей, яким заподіюється майнова шкода в час інформатизації, підвищення значення результатів інтелектуальної, творчої праці тощо. Окрім того, значну увагу приділено кримінально-правовій охорони майна, вказано на напрямки державної кримінально-правової політики у вказаній сфері [10].

В. Топчій, досліджуючи теорію та практику запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні, поставив за мету розроблення цілісного доктринального підходу до формування концепції запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності. Дослідником з'ясовано сучасний стан наукових досліджень та обґрунтовано низку доктринальних підходів щодо сфери охорони інтелектуальної власності. Особливої уваги заслуговує запропоноване автором концептуальне бачення шляхів реалізації правових та організаційних заходів запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності. Позивно, що автор визначив низку рівнів запобігання злочинам у вказаній сфері: загальнодержавний, спеціально-кримінологічний та індивідуально-профілактичному, що сприятиме ефективності процесів охорони таких прав [11].

З погляду кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень проти власності, у тому числі й крадіжок, заслуговує дисертація А. Швець, у якій концептуальному рівні обґрунтовано низку ідей і висновків щодо розвитку вчення про предмет злочину проти власності. Авторка сформулювала зміст низки понять: об'єкт злочинів проти власності, предмет злочинів проти власності, а також визначила його ознаки. Так, об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності, що полягають у праві власника вільно володіти, користуватися і розпоряджатися матеріальними цінностями на власний розсуд, і яким завдається шкода чи створюється загроза її заподіяння. Предметом є матеріальні цінності (майно, теплова та електрична енергія, документи, що підтверджують право на майно), чужі для винного, а також по відношенню до яких і шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочин проти власності. Також авторкою визначено ознаки предмету: фізичні, соціально-економічні та юридичні ознаки обов'язкового характеру [12].

Як бачимо, наукові дослідження охоплюють широкий спектр проблем кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням проти власності, разом із тим вказана проблематика в межах кримінально-правової протидії крадіжкам висвітлена досить фрагментарно. Це стосується як теоретичних, так і практичних проблем протидії крадіжкам, вироблення доктринальних положень кримінально-правової політики щодо такої протидії.

Висновки і пропозиції. Аналіз опрацьованого доробку вітчизняних та окремих зарубіжних дослідників дав змогу виокремити у ньому такі напрямки: історико-правові дослідження, присвячені кримінально-правовим правопорушенням проти власності; дослідження широкого кола теоретичних проблем в руслі висвітлення проблематики кримінальних правопорушень проти власності; компаративістські дослідження вказаного інституту та його охорони; дослідження актуальних проблем правового регулювання окремих кримінально-правових правопорушень сфери власності; проблеми кримінально-правової охорони власності та інші.

Аналіз наукових публікацій, присвячених як проблемам протидії кримінальним правопорушенням проти власності в цілому, так і, зокрема крадіжкам, видається можливим прийти до висновку, що нині не сформувався єдиний підхід до понятійного апарату та застосування сучасного методологічного інструментарію їх вивчення. Так, немає комплексного підходу до поняття «власність», залишається невизначеним зміст вказаного поняття у доктрині кримінального права, класифікації вказаних злочинів, розуміння кримінально-правової протидії, її елементів, критеріїв ефективності кримінально правової протидії крадіжкам, кримінально-правової характеристики крадіжок тощо. Ґрунтовні дослідження теоретичних питань кримінально-правової протидії крадіжкам фактично не здійснювалися. І що найбільш важливо, що нині не розроблено модель такої протидії, як частина кримінально-правової політики держави. Вище вказане і зумовило визначення мети дослідження – вирішення теоретичних та практичних проблем кримінально-правової протидії крадіжкам та вироблення її ефективної моделі, що сприятиме як удосконаленню національного законодавства у цьому напрямку та підвищенню ефективності правозастосовної практики у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Татаркевич Я.О. Викрадення у кримінальному праві України: поняття та форми. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022. 258 с.
2. Самокиш І.В. Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 227 с.
3. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : Монографія. Київ : Київ. нац. торг. – екон. ун-т, 2016. 744 с.
4. Тігранян Г.С. Кримінальна відповідальність за розбій за законодавством України та Республіки Вірменія (порівняльно-правове дослідження). Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019. 23 с.
5. Паламарчук К.В. Кримінальна відповідальність за розбій: порівняльно-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 244 с.
6. Албул С.В. Кримінологічна характеристика корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одес. нац. юрид. акад. О., 2005. 19 с.
7. Головкин Б.М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.08. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 35 с.
8. Головкин Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. 440 с.
9. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 20 с.
10. Демидова Л. М. Кримінально-правова відповідальність за заподіяння майнової шкоди : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 44 с.
11. Топчій В. В. Теорія та практика запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 Право). Університет державної фіскальної служби України, Київ, 2020; Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2020 42 с.
12. Швець А.Ю. Предмет злочинів проти власності у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Держ. НДІ МВС України. Київ, 2011. 20 с.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАРГАН С. С.,
магістр права,
викладач кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Криворізький навчально-науковий
інститут Донецького державного
університету внутрішніх справ)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.31>

**ВИМОГИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ
ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО**

Стаття присвячена пізнавальному аспекту діяльності слідчого на досудовому розслідуванні. Зазначено, що пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення має здійснюватися шляхом використання передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством засобів (ст. 93 КПК України). При цьому наголошено, що в теорії кримінального процесу серед основних пізнавальних засобів зазвичай виокремлюють слідчі (розшукові) та негласні (слідчі) розшукові дії. Погоджуючись з їх пізнавальною спрямованістю, зазначено, що з метою отримання нових знань про обставини, що мають значення для кримінального провадження, можливо використовувати й інші процесуальні засоби пізнання, зокрема витребування речей і документів, а також застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо). Проте, на відміну від слідчих (розшукових) дій, вимоги до проведення яких детально унормовані у ст. 223 КПК України, застосування інших засобів пізнавальної діяльності слідчого не містить загальних процедурних вимог щодо їх реалізації. Зокрема вбачається, що процесуальні норми щодо окремих заходів забезпечення кримінального провадження, які виступають одними із процесуальних засобів пізнання обставин, що становлять предмет доказування, не містять встановлених вимог щодо: вжиття заходів для забезпечення присутності певних осіб, чий права можуть бути порушено; роз'яснення прав особам, на яких спрямовано використання відповідного заходу забезпечення; визначення часу (денного, нічного), коли певний захід забезпечення може правомірно застосуватись; забезпечення можливості особам ставити питання чи вносити свої зауваження. На цій підставі висловлено думку, що відсутність загальних правил (вимог) до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого обумовлює правову невизначеність в розрізі належного дотримання прав і свобод людини в кримінальному провадженні.

Ключові слова: досудове розслідування; заходи забезпечення; пізнавальна діяльність слідчого; процесуальні засоби пізнання; слідчі (розшукові) дії; тимчасовий доступ до речей і документів.

Barhan S. S. Requirements for the implementation of certain procedural means of investigator's cognitive activity

The article focuses on the cognitive aspect of the investigator's activity in pre-trial proceedings. It is noted that the cognition of circumstances surrounding

the commission of a criminal offense should be carried out through the use of means provided for by the current criminal procedural legislation (Article 93 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Emphasizing their cognitive orientation, it is pointed out that among the main cognitive means in the theory of criminal procedure, investigative (search) and covert (investigative) search actions are usually distinguished. Concurring with their cognitive direction, it is mentioned that for the purpose of acquiring new knowledge about circumstances significant for criminal proceedings, other procedural means of cognition may also be employed, including requisitioning of items and documents, as well as the application of specific measures to ensure criminal proceedings (temporary access to items and documents, temporary seizure of property, property arrest, etc.). However, unlike investigative (search) actions, the requirements for the conduct of which are detailed in Article 223 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the use of other means of investigative activity by the investigator does not entail general procedural requirements regarding their implementation. In particular, it is observed that procedural norms regarding certain measures to ensure criminal proceedings, which serve as one of the procedural means of cognition of circumstances constituting the subject of proof, do not include established requirements for: taking measures to ensure the presence of certain individuals whose rights may be violated; explaining the rights to individuals targeted by the use of the respective measure of security; determining the time (daytime, nighttime) when a particular measure of security may lawfully be applied; ensuring the opportunity for individuals to ask questions or make their comments. On this basis, the opinion is expressed that the absence of general rules (requirements) for the implementation of certain procedural means of investigative activity by the investigator contributes to legal uncertainty regarding the proper observance of the rights and freedoms of individuals in criminal proceedings.

Key words: *pre-trial investigation; security measures; cognitive activity of the investigator; procedural means of cognition; investigative (search) actions; temporary access to personal items and documents.*

Вступ. Не заперечуючи проти першості гносеології у розрізі поступового збільшення інформаційної ємності процесу розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, пізнавальна діяльність слідчого залишається чітко унормованою в межах кримінального процесуального законодавства, та спирається на систему правових принципів (загальних засад) кримінального провадження. Водночас чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначає не лише кримінальну процесуальну форму діяльності, пов’язаної зі встановленням обставин, що підлягають доказуванню, а й передбачає засоби процесуального пізнання, що слугують для забезпечення допустимості, достовірності та достатності одержуваних доказів. Безумовно, що в межах досудового розслідування провідну роль у збиранні доказів або перевірці вже отриманих доказів відведено слідчим (розшуковим) діям, до проведення яких висувається низка загальних вимог (ст. 223 КПК України) [1, с. 14-15]. Але з огляду на існування закріплених у положеннях ст. 93 КПК України інших пізнавальних засобів отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження (зокрема, витребування речей і документів, окремі заходи забезпечення кримінального провадження), вбачається відсутність нормативного регулювання загальних процедурних правил (вимог) їх застосування, пов’язаних із правомірною процедурою отримання та фіксації доказів (визначення часу (денний, нічний), забезпечення прав учасників кримінального провадження, тощо) як це врегульовано для проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій. Таким чином, інші (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого, які мають на меті сприяти досягненню дієвості кримінального провадження, фактично не вирішують питання належного захисту прав, свобод

і законних інтересів людини внаслідок відсутності регламентованих правил (вимог) їх використання.

Постановка завдання. Діяльність слідчого в процесі розкриття і розслідування кримінальних правопорушень хоча і спирається на загальні засади гносеології і має виражену пізнавальну спрямованість, проте залишається унормованою положеннями чинного кримінального процесуального законодавства як щодо меж доказування, так і щодо процесуальних засобів пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Останні в теорії кримінального процесу розглядаються у розрізі проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій як основних засобів пізнання, найбільш пристосованих для пошуку та фіксації фактичних даних, що використовуються у процесі доказування [2, с. 50]. Разом з тим, у ч. 2 ст. 93 КПК України передбачено низку інших процесуальних засобів збирання доказів, не позбавлених пізнавального змісту, так як їх використання сприяє отриманню нових відомостей (інформації), що мають значення для кримінального провадження. Але на відміну від нормативної регламентації проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України), до інших процесуальних засобів пізнання ні загальних, ні спеціальних вимог не встановлено, що породжує правову невизначеність їх використання на досудовому розслідуванні. В цьому плані питання щодо нормативного регулювання вимог до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого залишаються недостатньо дослідженими, а, отже, потребують подальшого висвітлення і обґрунтування.

Результати дослідження. Якщо розглянути пізнавальну діяльність слідчого з площини процесу отримання інформації про вчинене кримінальне правопорушення, то й про слідчі (розшукові) дії доречно говорити саме як про засоби отримання цієї інформації [3, с. 9]. Зазначена інтерпретація слідчих (розшукових) дій небезпідставно вказує на їх «першість» серед передбачених кримінальним процесуальним законом пізнавальних засобів, за допомогою яких слідчий одержує фактичні дані про обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, та, відповідно, здійснює пізнання фактів вчиненого кримінального правопорушення. При цьому загальні правила та умови проведення слідчих (розшукових) дій доволі детально визначено у ст. 223 КПК України. Зокрема, у змісті останньої до слідчих (розшукових) дій як засобів пізнавальної діяльності слідчого висувуються вимоги щодо:

- 1) вжиття належних заходів для забезпечення присутності під час проведення певної слідчої (розшукової) дії тих осіб, чий права та законні інтереси можуть зазнати обмежень чи бути порушені;
- 2) роз'яснення прав і обов'язків всім учасникам відповідної слідчої (розшукової) дії;
- 3) визначення часу (денного, нічного), коли проведення слідчої (розшукової) дії не допускається (крім винятків, зазначених у ч. 4 ст. 223 КПК України);
- 4) необхідності при проведенні слідчої (розшукової) дії фіксувати докази, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні нею кримінального правопорушення, долучити їх до матеріалів досудового та надавати їх суду;
- 5) можливості ставити питання, висловлювати власні пропозиції, в тому числі й зауваження і заперечення про порядок проведення слідчої (розшукової) дії;
- 6) залучення понятих (незаінтересованих осіб) під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії;
- 7) визначення часових меж проведення слідчих (розшукових) дій, в частині встановлення заборони на їх використання у разі завершення досудового розслідування, закінчення строків або внаслідок його зупинення [4].

Разом з тим, у розрізі гносеологічної спрямованості пізнавальний аспект містять не тільки слідчі (розшукові) дії, але й інші процесуальні засоби збирання доказів, передбачені у ч. 2 ст. 93 КПК України, такі як витребування речей і документів, а також використання окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення майна, арешту майна) [5, с. 311]. Однак у межах загальних положень процесуального закону до заходів

забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК України) процедурних вимог щодо їх реалізації (подібних до слідчих (розшукових) дій) не передбачено. На наш погляд, це викликає неоднозначну оцінку, оскільки застосування заходів забезпечення кримінального провадження вимагає дотримання прав і свобод людини на тому ж рівні, як і у випадку проведення слідчих (розшукових) дій. Окрім того, вимоги до проведення останніх як основних засобів пізнавальної діяльності слідчого можуть слугувати основою для вироблення аналогічних правил і для інших засобів процесуального пізнання слідчим відомостей про вчинене кримінальне правопорушення.

Наприклад, беручи до уваги такий захід забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 159, 165 КПК України), варто зазначити, що його реалізація відбувається шляхом надання дозволу стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться відповідні речі та документи, ознайомитися з ними, зробити копії і, за умови прийняття відповідного рішення, вилучити їх (здійснити їх виїмку) [4]. Фактично, як справедливо зазначає В. І. Фаринник, тимчасовий доступ до речей і документів є важливим засобом збирання доказово-інформаційної бази, оскільки цей захід забезпечення слугує тим інструментом, який сприяє формуванню і закріпленню доказової інформації, яка в подальшому при проведенні всебічного, повного і неупередженого досудового розслідування може відігравати ключову роль у створенні юридичного підґрунтя для винесення слідчим обґрунтованого процесуального рішення [6, с. 198]. Сутність і спрямованість тимчасового доступу до речей і документів схожа до змісту виїмки як слідчої дії за КПК України 1960 р. [7, с. 164]. При цьому трансформація виїмки у захід забезпечення кримінального провадження не вплинула на розроблення нормативної регламентації вимог до її проведення. Тому при виконанні ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів КПК України не передбачає необхідності участі осіб, чії права буде обмежено при вилученні у неї відповідних речей. Зазначене унеможливує винесення зауважень або постановки питань особою щодо ходу проведення виїмки речей і документів. Найбільш вагомим нормативним недоліком щодо процедурних вимог здійснення тимчасового доступу до речей і документів є необізнаність особи, у якої вилучається річ, щодо власних прав і обов'язків, оскільки вимоги роз'яснювати особам права, обов'язки та відповідальність під час застосування вказаного заходу забезпечення теж не передбачено.

На особливу увагу заслуговує відсутність законодавчого обов'язку для суб'єктів сторони обвинувачення фіксувати та долучати до матеріалів кримінального провадження відомості «виправдувального» характеру, що отримані за підсумками реалізації тимчасового доступу до речей і документів. Практично, слідчий може виявити, але не фіксувати такі відомості та не надавати їх суду (як це передбачено у випадку проведення слідчих (розшукових) дій), щоб продовжити кримінальне переслідування конкретної особи, яка при застосуванні до неї цього заходу забезпечення обмежена у користуванні своїми правами та свободами. Також наявна нормативна прогалина щодо часу здійснення правомірного вилучення речей і документів, що вказує на можливість отримувати до них доступ навіть у нічний час.

Окрім того, зміст нормативних положень ст. 165 КПК України не містять спеціальних процедурних вимог стосовно забезпечення правомірності реалізації тимчасового доступу до речей і документів, тобто, вказана стаття кримінального процесуального закону не включає спеціальних правил забезпечення прав і свобод власників (володільців) майна, інших учасників реалізації заходу забезпечення кримінального провадження. Приписи ст. 165 КПК України не включають вимог щодо участі осіб, чії права і свободи можуть обмежуватися чи порушуватися в результаті реалізації заходу забезпечення; роз'яснення прав, обов'язків та відповідальності під час застосування заходу забезпечення тощо.

Таким чином, процедура реалізації тимчасового доступу до речей і документів не сприяє захисту прав і законних інтересів людини, так як не містить ні загальних, ні спеціальних вимог щодо правомірного пізнання слідчим обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Висновки. До процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого належать не лише слідчі (розшукові) дії, а й окремі заходи забезпечення кримінального провадження та інші процесуальні дії. Разом з тим, законодавець не відносить до загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження таких загальних вимог, що пов'язані із законною (правомірною) процедурою отримання та фіксації доказів, визначенням часу (денний, нічний час) застосування заходів забезпечення кримінального провадження, забезпеченням прав учасників кримінального провадження під час одержання доказової інформації, як це передбачено для слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України).

До того ж процесуальний порядок реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасовий доступ до речей і документів, ст. 165 КПК України) не включає спеціальних процедурних вимог щодо забезпечення участі осіб, чії права і свободи можуть обмежуватися чи порушуватися в результаті реалізації заходу забезпечення; роз'яснення прав, обов'язків та відповідальності під час застосування заходу забезпечення; часу (денного та нічного) виконання заходу забезпечення; документування стороною обвинувачення доказів, які можуть підтверджувати невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; використання особою, яка присутня під час реалізації заходу забезпечення, права ставити запитання, оголошувати зауваження або заперечення для фіксації у протоколі; забезпечення участі понятих тощо.

Відсутність у змісті КПК України загальних та спеціальних вимог щодо реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасового доступу до речей і документів) обумовлює правову невизначеність, що не сприяє законності та правомірності пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 31 с.
2. Ватраль А. В. Засоби кримінально-процесуального пізнання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 50.
3. Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2021. 280 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90-91.
5. Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 309-316.
6. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ. 2017. 31 с.
7. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 328 с.

КЛІМОВ Б. В.,аспірант кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
(Запорізький національний університет)

УДК 343.985:[343.343.3:796.332.073]

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.32>**СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ХУЛІГАНСТВА
ФУТБОЛЬНИМИ ВБОЛІВАЛЬНИКАМИ**

У статті проаналізовані особливості способів вчинення хуліганства футболістами-вболівальниками. Наголошується, що обов'язковий елемент криміналістичної характеристики і чільне джерело отримання інформації, яка має як криміналістичне значення для розслідування хуліганства футболістами-вболівальниками, так і є однією з обставин предмету доказування у кримінальному провадженні, – це спосіб його вчинення.

Важливе практичне значення загальнотеоретичних уявлень про спосіб вчинення кримінального правопорушення, яке обумовлено, насамперед, специфікою виникнення доказів у процесі відображення події кримінального правопорушення в зовнішньому середовищі, полягає в тому, що на їх основі можуть бути вирішені ряд завдань щодо забезпечення всебічності та повноти досудового розслідування, а саме: 1) визначити «слідову картину» кримінального правопорушення; 2) встановити особу кримінального правопорушника; 3) висунути перспективні слідчі версії; 4) вчасно провести необхідні слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії; 5) прийняти обґрунтоване рішення про вибір подальшого напрямку розслідування; 6) встановити негативні обставини кримінального правопорушення та ін.

Зважаючи на необхідність вирішення такого дослідницького завдання, як надати характеристику способам підготовки та приховування футболістами-вболівальниками хуліганства, були використані пізнавальними можливостями аналізу матеріалів кримінальних проваджень, а також опитування практичних працівників.

Результати проведення опитування практичних працівників показали, що основними способами приховування футболістами-вболівальниками хуліганства є зникнення з місця події (73 %); відмова давати показання або дача неправдивих показань (68 %); знищення знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення (38 %).

На особливу увагу заслуговують спонтанні способи вчинення хуліганства футболістами-вболівальниками, характерною особливістю яких є те, що переважна більшість з них спочатку не є кримінально каранними (нецензурна лайка, образливі висловлювання на адресу вболівальників команди суперників або інших осіб (63 %), використання на стадіоні піротехнічних або інших заборонених засобів (38 %), а набувають ознак грубого суспільно небезпечного порушення, у поєднанні з особливою зухвалістю, зокрема, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень (82 %), знищенням чи пошкодженням чужого майна (наприклад, автомобілей, вітрин, банерів, біг бордів), в тому числі шляхом підпалу (48%).

Характерною криміналістично значимою особливістю способів безпосереднього вчинення футболістами-вболівальниками кримінально караного хуліганства є те, що спочатку переважна більшість дій щодо порушення громадського порядку, які самі по собі не є кримінально каранними, набувають ознак грубого

суспільно небезпечного порушення у поєднанні саме з особливою зухвалістю, зокрема, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, навіть, якщо вони були розпочаті як дії, що містять ознаки виняткового цинізму. Відтак, досліджуваний вид кримінального правопорушення має чітко виражений насильницький характер.

Ключові слова: спосіб вчинення, розслідування, кримінальне провадження, хуліганство, футбольні вболівальники.

Klimov B. V. Ways of committing hooliganism by football fans

The article analyzes the peculiarities of hooliganism by football fans. It is emphasized that a mandatory element of forensic characteristics and a prominent source of obtaining information, which has both forensic significance for the investigation of hooliganism by football fans, and is one of the circumstances of the subject of evidence in criminal proceedings, is the way it was committed.

The important practical significance of general theoretical ideas about the method of committing a criminal offense, which is determined, first of all, by the specifics of the emergence of evidence in the process of reflecting the event of a criminal offense in the external environment, is that on their basis a number of tasks can be solved to ensure the comprehensiveness and completeness of the pre-trial investigation. namely: 1) determine the "trace pattern" of a criminal offense; 2) establish the identity of the criminal offender; 3) put forward promising investigative versions; 4) timely conduct the necessary investigative (search) actions and covert investigative (search) actions; 5) make a reasoned decision on the choice of the further direction of the investigation; 6) establish negative circumstances of a criminal offense, etc.

Given the need to solve such a research task as to characterize the methods of preparation and concealment of football hooliganism, the cognitive capabilities of analyzing the materials of criminal proceedings, as well as interviewing practical workers, were used.

The results of the survey of practical workers showed that the main ways to hide football hooliganism are to disappear from the scene (73%); refusal to testify or giving false testimony (68%); destruction of tools and means of committing a criminal offense (38%).

Special attention should be paid to the spontaneous ways of hooliganism by football fans, the characteristic feature of which is that the vast majority of them are not criminally punished at first (obscene swearing, insulting statements to fans of the rival team or other persons (63%), use of pyrotechnics in the stadium or other prohibited means (38%), and acquire signs of a gross socially dangerous violation, combined with special audacity, in particular, violence with the task of beating the victim or causing bodily harm (82%), destroying or damaging other people's property (for example, cars, shop windows, banners, running boards), including by arson (48%).

A characteristic criminologically significant feature of the ways in which football fans directly commit criminally punishable hooliganism is that, initially, the vast majority of actions related to the violation of public order, which in themselves are not criminally punishable, acquire the characteristics of a gross socially dangerous violation in combination with special audacity, in particular, violence with the task of beating the victim or causing bodily harm, even if they were initiated as actions containing signs of exceptional cynicism. Therefore, the investigated type of criminal offense has a clearly expressed violent character.

Key words: method of commission, investigation, criminal proceedings, hooliganism, football fans.

Вступ. Обов'язковий елемент криміналістичної характеристики і чільне джерело отримання інформації, яка має як криміналістичне значення для розслідування хуліганства футболістами вболівальниками, так і є однією з обставин предмету доказування у кримінальному провадженні, – це спосіб його вчинення.

Важливе практичне значення загальнотеоретичних уявлень про спосіб вчинення кримінального правопорушення, яке обумовлено, насамперед, специфікою виникнення доказів у процесі відображення події кримінального правопорушення в зовнішньому середовищі, полягає в тому, що на їх основі можуть бути вирішені ряд завдань щодо забезпечення всебічності та повноти досудового розслідування, а саме: 1) визначити «слідову картину» кримінального правопорушення; 2) встановити особу кримінального правопорушника; 3) висунути перспективні слідчі версії; 4) вчасно провести необхідні слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії; 5) прийняти обгрунтоване рішення про вибір подальшого напрямку розслідування; 6) встановити негативні обставини кримінального правопорушення та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження способів вчинення хуліганства футболістами вболівальниками.

Результати дослідження. Сучасні проблеми вивчення способу вчинення злочину та використання у боротьбі зі злочинністю на дисертаційному рівні дослідив С.М. Зав'ялов в роботі на тему: «Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю» (2005 р.). Вчений констатував, що спосіб вчинення злочину є детермінованою суб'єктивними і об'єктивними чинниками системою (комплексом, сукупністю) взаємопов'язаних актів поведінки людини, містить в собі якісну характеристику злочинної дії (бездіяльності), в ньому відбиваються певні якості особистості злочинця, форма вини, мотив і мета злочину. На думку С. М. Зав'ялова, в криміналістичному значенні спосіб вчинення злочину – це об'єктивно і суб'єктивно зумовлена система поведінки суб'єкта до, в момент і після вчинення ним злочину, що залишає різного роду характерні сліди зовні, які дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів уявити сутність події, що відбулася, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особистісні дані [1, с. 26].

Не вдаючись до подальшої дискусії щодо змісту запропонованих в криміналістичній науці визначень поняття «спосіб кримінального правопорушення» варто наголосити, що вчені безперечно визнають, по-перше, наявність сукупності причинно та функціонально пов'язаних актів поведінки, що є якісною характеристикою кримінально протиправного діяння; по-друге, що у способі кримінального правопорушення відображаються певні якості особистості кримінального правопорушника, мотив і мета кримінального правопорушення; по-третє, що він детермінований певними суб'єктивними і об'єктивними факторами, що, в свою чергу, обумовлює стійкість та повторюваність способів.

У криміналістичній літературі обгрунтовано стверджується, що пізнання детермінованості способів вчинення кримінальних правопорушень є ключовим для розуміння всієї проблеми та можливості використання відомостей про них з криміналістичною метою.

Заслугують на увагу судження М. М. Рудика про те, що формами хуліганських проявів футболістських фанатів можуть бути: образа; приставання до громадян; нанесення ударів, побоїв; знищення чи пошкодження майна, публічне співання непристойних пісень; спричинення неспокою громадянам по телефону; зрив або пошкодження афіш; написання непристойних надписів на будинках; неправдиві повідомлення про пожежу; безпідставний виклик швидкої допомоги, вчинення дебошу в громадському місці тощо [2, с. 41].

Не менш важливе значення мають праці вчених криміналістів, виконані з суміжної проблематики. Зокрема, в аспекті досліджуваного питання цінним є розгляд М. М. Єфімовим, на дисертаційному рівні, особливостей класифікації способів вчинення хуліганства. Вчений запропонував класифікацію способів вчинення хуліганства відповідно до «кваліфікуючих ознак досліджуваного діяння», а саме:

1) за ознакою особливої зухвалості: насильство із завданням потерпілій особі побоїв; заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень; знущанням над потерпілим; знищення майна;

пошкодження майна; зрив масового заходу; тимчасове припинення нормальної діяльності установи, підприємства чи організації; припинення руху громадського транспорту та ін.;

2) за ознакою виняткового цинізму: демонстративна зневага до загальноприйнятих норм моралі; прояв безсоромності чи грубої непристойності; знущання над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані; інші. [3, с. 38].

В аспекті досліджуваної проблематики цінною є криміналістичний аналіз способу вчинення власне футбольного хуліганства, представлена М. О. Ларкіним у своїй науковій публікації. Зокрема, важливим є виокремлення типових способів вчинення хуліганства футболістами-уболівальниками, серед яких вчений називає: 1) образи (як стосовно уболівальників команди суперника, поліцейських, так і інших осіб, які не мають жодного відношення до футбольного протистояння, наприклад, перехожих); 2) нецензурні написи на стінах будинків та ін.; 3) застосування насильства щодо осіб зазначених вище [4, с. 110].

Науковою вагою вирізняються висновки А. О. Масалітіна щодо видів традиційних способів хуліганських дій футболістських фанатів, обґрунтовані вченим в результаті проведення дисертаційного дослідження, а саме: 1) насильство або заклики до нього (посягання на життя особи, умисне заподіяння тілесних ушкоджень, погроза вчинення таких дій та ін.); 2) знищення або пошкодження чужого майна; 3) пропаганда і публічна демонстрації нацистської або схожої з нею атрибутикою або символікою, заклики до повного або часткового знищення певних соціальних груп (прояви расизму, ксенофобії та інших видів нетерпимості та ненависті), або до інших дій, спрямованих на потурання прав тієї чи іншої соціальної групи та ін. [5, с. 67]

Н. О. Кононенко у дисертаційній роботі «Розслідування хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масових заходів» (2016 р.) констатувала, що основними способами вчинення хуліганства під час проведення спортивно-масових заходів є: 1) цинічні рухи тіла у поєднанні з нецензурною лайкою та нанесенням побоїв; 2) пошкодження майна; 3) створення шуму, що призводить до зриву спортивно-масових заходів; 4) публічне оголення особою різних частин тіла; 5) опір працівникам патрульної поліції або іншим представникам громадськості; 6) використання піротехнічних засобів; 7) порушення нормального режиму роботи стадіону, школи чи спортивного комплексу [6, с. 168].

Вчена обґрунтувала висновок про те, що здебільшого кримінальні правопорушники використовують неповноструктурний склад способу вчинення хуліганства (63 %). При цьому в їх діях можуть мати місце заходи і щодо підготовки до вчинення хуліганства (37 %), і щодо його приховування [6, с. 168–169]. Водночас вказівка автора на те, що приховування охоплюється наміром хулігана ще на стадії підготовки й, загалом, поняттям способу вчинення кримінального правопорушення в усіх випадках, окрім спонтанного хуліганства, на нашу думку, не відображає достатньо повною мірою особливості способу вчинення хуліганства футболістськими уболівальниками.

Основними способами приховування злочину є такі: зникнення з місця події (62 %), у тому числі з використанням транспортних засобів (14 %); знищення слідів (56 %) і знарядь (48 %) злочину; дача неправдивих показань (59 %); відмова від дачі показань (38 %) [6, с. 168–169].

З цього приводу в юридичній літературі слушно зазначено, що підготовка до різного роду насильницьких дій, які охоплюються складом кримінального правопорушення «хуліганство», або ж виходять за його межі може відбуватися, якщо протистояння між футболістськими клубами є «принциповим» (наприклад, «дербі»). Щодо ж до приховування своїх дій, то, на думку М. О. Ларкіна, ця складова способу вчинення хуліганства взагалі відсутня, адже дії фанів завжди мають демонстративний характер [4, с. 109].

Зважаючи на необхідність вирішення такого дослідницького завдання, як надати характеристику способам підготовки та приховування футбольного хуліганства, скористаємося пізнавальними можливостями аналізу матеріалів кримінальних проваджень, а також опитування практичних працівників.

Наприклад, відповідно до матеріалів провадження № 1/2102/87/2012 підсудний показав, що приїхав з м. Миколаєва на матч між футбольними клубами «Кристал» (м. Херсон) та «Торпедо» (м. Миколаїв) в с. Чернобаївку Білозерського району Херсонської області разом з 15-ма іншими вболівальниками на трьох автомобілях, але свою вину у вчиненні хуліганства групою осіб не визнав. Втім його винність була підтверджена дослідженими в судовому засіданні доказами.

Зокрема, суд встановив, що між зазначеними особами була домовленість про форму одягу (футболки темного кольору, шорти, на руках білі рукавички без пальців). Крім того, з урахуванням одночасного прибуття зазначеної групи на стадіон, узгодженості їх дій щодо побиття вболівальників команди суперників як на трибуні, так і на ігровому полі, починаючи з періоду їх початку за сигналом підсудного, який крикнув: «Миколаїв!», тривалості, одночасного припинення шляхом виходу зі стадіону, враховуючи, що дії підсудного та невстановлених слідством осіб з урахуванням характеру вчинених хуліганських дій, їх наслідків, місця та тривалості вчинення, наявності потерпілих від зазначених дій, суттєвості порушення інтересів як осіб, які перебували на стадіоні в період матчу, так і футбольних клубів, їх гравців, які брали участь у матчі, грубе порушення громадського порядку в громадському місці яким є стадіон, явна неповага підсудним правил поведінки в суспільстві, прагнення підсудного показати свою зневагу до існуючих правил поведінки в суспільстві, прагнення самоствердитися за рахунок приниження інших осіб, протиставити себе іншим ним громадянам, суспільству, державі, які у своїй сукупності призвели до тимчасового призупинення футбольного матчу на 26 хвилин, що у своїй сукупності призвело до грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, яке супроводжувалося особливою зухвалістю [7].

Принагідно зауважимо, що співучасників засудженого футбольного хулігана так і не було встановлено. Під час досудового розслідування і в судовому засіданні підсудний пояснив, що нічого про них не знає, а проведені слідчі (розшукові) дії були неефективними. Результати проведення опитування практичних працівників показали, що основними способами приховування футбольного хуліганства є зникнення з місця події (73 %); відмова давати показання або дача неправдивих показань (68 %); знищення знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення (38 %).

На особливу увагу заслуговують спонтанні способи вчинення хуліганства футбольними вболівальниками, характерною особливістю яких є те, що переважна більшість з них спочатку не є кримінально караними (нецензурна лайка, образливі висловлювання на адресу вболівальників команди суперників або інших осіб (63 %), використання на стадіоні піротехнічних або інших заборонених засобів (38 %), а набувають ознак грубого суспільно небезпечного порушення, у поєднанні з особливою зухвалістю, зокрема, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень (82 %), знищенням чи пошкодженням чужого майна (наприклад, автомобілей, вітрин, банерів, біг бордів), в тому числі шляхом підпалу (48%).

Наприклад, 19 травня 2018 р. в Черкасах під час футбольного матчу група вболівальників (у кількості більше 20-ти осіб) запалили «фаєри», кинули їх на газон, вийшли на футбольне поле та побили глядачів і працівників поліції, які намагалися припинити їхні протиправні дії, спричинивши їм тілесні ушкодження [8].

18 вересня 2021 р. у Києві під час футбольного матчу в НСК «Олімпійський» група фанатів ультрас у відповідь на зауваження одного з глядачів щодо запалення фаєрів перелізли через паркан на інший сектор і влаштували бійку, спричинивши чотирьом глядачам тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості [9].

12 жовтня 2011 р. у м. Києві група футбольних вболівальників на ґрунті фанатичних вподобань, ігноруючи загально визнані правила поведінки та моралі, виражаючись нецензурною лайкою схопили іншого вболівальника за одяг та, проявляючи особливу зухвалість, повалили його на землю, нанесли декілька ударів ногами по тулубу та в область лівого вуха, спричинивши останньому легкі тілесні ушкодження, чим грубо порушили громадській порядок з мотивів явної неповаги до суспільства [10].

Висновки. Характерною криміналістично значимою особливістю способів безпосереднього вчинення футбольними уболівальниками кримінально караного хуліганства є те, що спочатку переважна більшість дій щодо порушення громадського порядку, які самі по собі не є кримінально караними, набувають ознак грубого суспільно небезпечного порушення у поєднанні саме з особливою зухвалістю, зокрема, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, навіть, якщо вони були розпочаті як дії, що містять ознаки виняткового цинізму. Відтак, досліджуваний вид кримінального правопорушення має чітко виражений насильницький характер.

Список використаних джерел:

1. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 29 с.
2. Рудик М. М. Запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 288 с
3. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 242 с.
4. Ларкін М. О. Криміналістична характеристика хуліганства, що вчиняється футбольними уболівальниками (фанатами). *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 4. 2018. С. 107–111.
5. Масалітін А. О. Розслідування злочинів, що вчиняються учасниками угруповань футбольних уболівальників» : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 190 с.
6. Кононенко Н. О. Розслідування хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масових заходів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 217 с.
7. Вирок Білозерського районного суду Херсонської області від 19 верес. 2012 р. у справі № 2102/84/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29926649>.
8. 26 осіб затримали за хуліганство на футбольному матчі в Черкасах. URL: https://lb.ua/society/2018/05/20/398104_26_chelovek_zaderzhali_huliganstvo.html.
9. Чотирбок Л. Фанатові «Динамо» оголосили підозру після бійки на стадіоні «Олімпійський». URL: <https://sector.depo.ua/ukr/football/fanatovi-dinamo-ogolosili-pidozru-pislyabiyki-na-stadioni-olimpiyskiy-202110131379174>.
10. Вирок Солом'янського районного суду м.Києва від 24 верес. 2012 р. у справі № 1/2609/1015/12. URL: <https://opendatabot.ua/court/26122364-c0ab56b1027349ad2616a7b0a478abac#:~:text=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96-,%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97,-%D0%A1.%D0%90>.

МАРКЄЛОВА В. М.,
аспірантка кафедри кримінального права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 343.131
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.33>

СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено функціональне призначення механізму захисту права власності в кримінальному провадженні. Доведено, що захист права власності в кримінальному провадженні забезпечується передбаченою законодавством системою гарантій, що полягають у: нагляді прокурора за дотриманням законів під час проведення розслідування, своєчасному припиненні незаконного вторгнення в право власності; судовому контролю за передбаченими законом діями, що обмежують право власності; праві на оскарження процесуальних рішень та дій щодо обмеження права власності; відшкодуванні шкоди, завданої незаконними діями, поєднаними з обмеженням права власності, та поновленні порушеного становища особи; притягненні до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні прав та законних інтересів власника (володільця) майна.

Проаналізовано повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю під час ухвалення рішень стосовно проведення чи застосування процесуальних дій, які можуть призвести до обмеження права власності. Визначено алгоритм дій слідчого судді щодо правомірності та допустимості обмеження, а також захисту права власності. На підставі аналізу судової практики, а також вивчення наукових праць узагальнено підстави відмови слідчим суддею в задоволенні клопотань про арешт майна, проведення огляду чи обшуку.

Досліджено такі способи захисту прав та законних інтересів власника або володільця майна в кримінальному провадженні, як: заявлення клопотання про скасування арешту майна повністю або частково; оскарження під час досудового провадження бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає в неповерненні тимчасово вилученого майна; оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про арешт майна. Сформульовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення норм національного законодавства щодо правового регулювання й забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, механізм захисту права власності, конституційні права людини, недоторканність права власності, обмеження права власності.

Markielova V. M. Correlation of theoretical and practical aspects of property rights protection in the criminal proceedings

The article examines the functional purpose of the mechanism of property rights protection in criminal proceedings. It is proved that protection of property rights in criminal proceedings is ensured by the system of guarantees provided for by law, which include: supervision by the prosecutor over the observance of laws during the investigation, timely termination of unlawful intrusion into property rights; judicial control over actions restricting property rights provided for by law; the right to appeal against procedural decisions and actions restricting property rights;

compensation for damage caused by unlawful actions combined with the restriction of property rights and restoration of the person's violated position; bringing to legal liability persons guilty of violating the rights and legitimate interests of the owner (possessor) of property.

The author analyses the powers of an investigating judge regarding the exercise of judicial control when making decisions on conducting or applying procedural actions that may lead to the restriction of property rights. The author defines the algorithm of actions of an investigating judge regarding the legality and admissibility of restriction and protection of property rights. Based on the analysis of case law and the study of scientific works, there are summarised grounds for refusal by an investigating judge to satisfy motions for seizure of property, inspection, and search.

In the article, there are studied such ways of protecting the rights and legitimate interests of the owner or possessor of property in criminal proceedings as filing a petition to cancel the seizure of property in whole or partially; appealing during pre-trial proceedings against the inaction of an investigator, coroner, prosecutor, which consists in failure to return temporarily seized property; appealing against the decision of an investigating judge to seize property. There is formulated a number of theoretical provisions, conclusions, and practical recommendations aimed at improving the provisions of national legislation on legal regulation and ensuring the inviolability of property rights in criminal proceedings.

Key words: *criminal proceedings, mechanism of protection of property rights, constitutional human rights, inviolability of property rights, restriction of property rights.*

Вступ. Застосування під час кримінального провадження правообмежувальних заходів майнового характеру завжди потребувало правового механізму забезпечення недоторканності права власності, його охорони та захисту від безпідставного та довільного обмеження. Дослідження питання щодо механізму забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження зумовлено численними ситуаціями на практиці, які свідчать про перешкоджання реалізації цього права або його необґрунтоване обмеження чи навіть порушення. Вважаємо, що недоторканність права власності має забезпечуватися ефективними механізмами та процедурами, які б гарантували дане право, охороняли його та захищали, запобігали незаконним посяганням на майно особи, яка залучається в кримінальне провадження, забезпечували правову впевненість у недоторканності власності.

В Україні питанню функціонального призначення механізму захисту права власності в кримінальному провадженні приділяли увагу такі науковці, як О. В. Бурлака, О. І. Галаган, В. В. Горощко, А. В. Дрозд, Т. Є. Зелькіна, А. С. Котова, О. П. Кучинська, Н. С. Моргун, Т. О. Музиченко, С. М. Тарасюк та ін. Разом з тим дослідження кримінального процесуального законодавства України та аналіз судово-слідчої практики дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі вирішення проблеми захисту права власності в кримінальному провадженні вимагає якісно нових підходів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні ролі та місця механізму захисту права власності в кримінальному провадженні, виокремленні особливостей чинного законодавства щодо здійснення судового контролю за передбаченими кримінальним процесуальним законом діями, що обмежують право власності, оскарження процесуальних рішень та дій щодо обмеження права власності, а також у виявленні в законодавстві прогалин, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Результати дослідження. Механізм забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні має певне функціональне розрізнення, що формує його відповідні підсистеми, а саме механізми реалізації, охорони та захисту. Досліджуючи механізм захисту права власності в кримінальному провадженні слід відмітити, що він охоплює правові норми, гарантії, процесуальні дії, що виконуються у разі посягання на це право,

його необґрунтованого обмеження чи порушення і полягають у забезпеченні швидкого та повного відновлення протиправно порушеного права власності, притягненні до юридичної відповідальності суб'єктів, які протиправно порушили це право. С. М. Тарасюк з цього приводу зауважив, що заходи захисту є первинною реакцією на факт відхилення від охоронних заходів. Вони мають завдання примусити зобов'язану особу виконувати обов'язки, покладені на неї законом. У зв'язку з цим захист є пріоритетним напрямом діяльності сторони обвинувачення та суду щодо відновлення порушеного права та неприпустимості такого порушення під час проведення процесуальної дії [1, с. 142].

Вважаємо, що захист права власності в кримінальному провадженні забезпечується передбаченою законодавством системою гарантій, що полягають у: нагляді прокурора за дотриманням законів під час проведення розслідування, своєчасному припиненні незаконного вторгнення в право власності; судовому контролю за передбаченими законом діями, що обмежують право власності; праві на оскарження процесуальних рішень та дій щодо обмеження права власності; відшкодуванні шкоди, завданої незаконними діями, поєднаними з обмеженням права власності, та поновленні порушеного становища особи; притягненні до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні прав та законних інтересів власника (володільця) майна.

Розглянемо деякі з них. Так, важливою складовою механізму захисту права власності в кримінальному провадженні є судовий контроль. Цей вид контролю обумовлений потребою захисту від можливих помилок та зловживань зі сторони обвинувачення під час проведення чи застосування процесуальних дій, захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження від безпідставного обмеження права власності, а також відновлення порушеного права.

Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, Є. Крапивін, С. Шапутько, В. Яворська, досліджуючи сутність судового контролю, наголосили, що його правова природа детермінована передусім необхідністю врегулювати та вирішити конфлікт, який став можливий у зв'язку з обмеженням (вірогідним втручанням) основних конституційних прав і свобод людини та громадянина або через неузгодження чи оскарження процесуальних рішень та дій слідчих і прокурорів учасниками кримінального судочинства (наслідки втручання). Таким чином, судовий контроль за дотриманням прав людини є способом (методом) врегулювання відповідних процесуально-правових конфліктів, пов'язаних з питаннями захисту та обмеження цих прав [2, с. 35].

Ми підтримуємо думку С. М. Тарасюка, що судовий контроль спрямовується на захист не суто теоретичних та ілюзорних прав, а насамперед прав практичних та ефективних, тобто конституційних. Слідчий суддя під час вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (далі – ЗЗКП), проведення слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д) фактично має більшу компетентність порівняно з прокурором щодо забезпечення дотримання конституційних прав як на недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання в приватне життя, так й на недоторканність права власності [1, с. 159].

Під час досудового розслідування повноваження здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні покладаються виключно на слідчого суддю (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України). Вважаємо, що слідчий суддя наділений винятковою компетенцією ухвалення рішення щодо проведення чи застосування тих процесуальних дій, які можуть призвести до обмеження права власності. При цьому він покликаний забезпечити мінімальне вторгнення у сферу власності особи, не допустити необґрунтованих дій та рішень сторони обвинувачення щодо обмеження права власності, відновити право власності особи в разі його неправомірного або надмірного обмеження. У разі, якщо слідчий суддя підтверджує правомірність обмеження досліджуваного права, він має чітко визначити обсяг такого обмеження. Крім того, слідчий суддя зобов'язаний враховувати можливість досягти поставленої мети кримінального провадження без обмеження права власності, забезпечити виконання власником (володільцем) майна його процесуальних

обов'язків, тобто його діяльність має бути орієнтована на оптимізацію обсягу репресивної складової при обранні чи застосуванні певної процесуальної дії.

Таким чином, основним обов'язком слідчого судді під час досудового розслідування є оцінювання правомірності втручання в право власності при вирішенні питання щодо надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів з можливістю їх вилучення (ч. 7 ст. 163); арешту майна (ч. 1 ст. 170); передачі речових доказів вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА), для вжиття заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості (ч. 6 ст. 100 КПК України). Крім того, слідчий суддя надає дозвіл на проведення обшуку та огляду в житлі чи іншому володінні особи (ст.ст. 234, 237 КПК України). Надання дозволу на проведення цих дій *обумовлена тим, що вони мають високий ступінь втручання в права особи, тісно переплітаються з її правами на недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя, а також на недоторканність права власності.*

З метою захисту права власності слідчий суддя наділений правом вирішення питання щодо скасування раніше застосованих обмежень прав власності та поновлення особи в майнових правах (ст. 174 КПК України), а також повернення тимчасово вилученого майна в разі звернення з відповідною скаргою в порядку п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України.

Зазначене дозволяє дійти висновку, що діяльність слідчого судді щодо правомірності та допустимості обмеження, а також захисту права власності є досить багатогранною, але завжди спрямована на прийняття законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення.

Вважаємо, що найбільше право власності обмежується в разі застосування такого ЗЗКП як арешт майна. Ми погоджуємося з В. В. Горошко, що розгляд слідчим суддею клопотання слідчого чи прокурора про арешт майна являє собою процедуру судового контролю за правомірністю обмеження права власності особи [3, с. 193]. Слідчий суддя перевіряє відповідність клопотання слідчого або прокурора про арешт майна вимогам закону згідно з ч.ч. 2, 3, 5 ст. 171 КПК України, тобто виступає гарантом того, що обмеження права власності, що охороняється законом, буде застосовано лише настільки, наскільки це необхідно для захисту прав і законних інтересів інших осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 173 КПК України при вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя повинен врахувати: правову підставу для арешту майна; можливість використання майна як доказу в кримінальному провадженні (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України); наявність обґрунтованої підозри в учиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (якщо арешт майна накладається у випадках, передбачених п.п. 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК України); можливість спеціальної конфіскації майна (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 170 КПК України); розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК України); розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; наслідки арешту майна для підозрюваного, третіх осіб.

Доречно звернути увагу, що в разі задоволення клопотання слідчий суддя має застосувати найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Якщо особа займається підприємницькою діяльністю, слідчий суддя відповідно до ч. 4 ст. 173 КПК України зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження такої діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб.

З метою недопущення необґрунтованого обмеження права власності слідчий суддя, постановляючи ухвалу про задоволення клопотання про арешт майна, має чітко визначити: перелік майна, на яке накладено арешт; підстави застосування арешту майна; перелік

тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі в разі прийняття такого рішення; заборону та обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно; порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб (ч. 5 ст. 173 КПК України).

За відсутності законних підстав для накладення арешту на майно слідчий суддя має відмовити слідчому чи прокурору в його застосуванні, тобто забезпечити захист права власності, убезпечуючи його від незаконного посягання з боку сторони обвинувачення. Власний практичний досвід автора, аналіз матеріалів досудового розслідування, наукової літератури дає можливість визначити такі підстави відмови слідчим суддею в задоволенні клопотань про арешт майна, а саме: ненадання належних доказів факту завдання матеріальної шкоди та її розміру; невідповідність речей, які планується арештувати, критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України; невстановлення слідчим володільця майна, на яке пропонувалося накласти арешт; наявність обставин, за якими ступінь втручання в права власника майна володіти і користуватися своїм майном, тобто його арешт, з огляду на потреби досудового слідства та конкретні обставини кримінального провадження є занадто обтяжливими; подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна з порушенням строку, передбаченого ч. 5 ст. 171 КПК України; відсутність достатніх доказів, які б указували на вчинення особою кримінального правопорушення; у разі встановлення, що в поданому клопотанні порушувалося питання про арешт тимчасово вилученого майна, власником якого є особа, що в кримінальному провадженні не є ні підозрюваним, ні особою, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, у той час як таке майно не відповідало критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України; відсутність відомостей про повідомлення будь-якій особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення; у разі якщо зміст клопотання про арешт майна доводить, що клопотання подавалося з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову, у той час як слідчому судді не було надано відомостей про заявлення в кримінальному провадженні цивільного позову, а санкція кримінального правопорушення, у рамках кримінального провадження щодо якого подавалося клопотання, не передбачає конфіскації майна; у разі якщо арешт майна призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи; недоведеність/відсутність обставин, на підставі яких орган досудового розслідування повинен був провести процесуальні дії щодо майна, на яке пропонувалося накласти арешт; відсутність у матеріалах клопотання будь-яких відомостей, які обґрунтовують потребу проведення досудового розслідування та такий ступінь втручання в права власника майна [4, с. 287; 5].

У разі надання дозволу на проведення огляду чи обшуку в житлі чи іншому володінні особи, що також призводить до втручання в право власності, слідчий суддя має переконатися в дотриманні всіх норм кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок їх проведення, та в наявності в поданих матеріалах необхідності проведення певної дії, а саме: достатності підстав, які виправдовують їх проведення; наявності в клопотанні всіх необхідних відомостей для його розгляду (ч. 3 ст. 234, ч. 2 ст. 237 КПК України); долученні обов'язкових додатків до клопотання (оригіналів або копій документів та інших матеріалів, витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження); пропорційності втручання правомірній меті; можливості отримати потрібну інформацію іншим шляхом, не пов'язаним з обмеженням права власності особи, у якій провадиться відповідна дія; важливості для розслідування предметів й документів, про які йдеться в клопотанні; процесуальному статусі учасника кримінального провадження, у якого буде проведена відповідна дія, та ступеню обмеження його прав тощо.

Якщо клопотання відповідає вищезазначеним вимогам, слідчий суддя виносить ухвалу про задоволення клопотання. **О. Чайкіна слушно зауважила**, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку вважається вмотивованим судовим рішенням, яке призначене обмежувати право власності лише у тому разі, якщо вона відповідає вимогам

кримінального процесуального закону та постановлена з урахуванням загальних засад кримінального провадження [6].

Підставами відмови в задоволенні клопотання можуть бути ненадання належних доказів для обґрунтування клопотання і недоведеність обґрунтованості клопотання при його безпосередньому розгляді; суперечливість відомостей, зазначених у клопотанні; бракування підстав для проведення обшуку чи огляду; відсутність даних про особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває; відсутність переліку речей, які конкретно необхідно відшукати, а саме знаряддя та засоби вчинення злочину, інші предмети та речі, здобуті злочинним шляхом; відсутність достатніх даних у клопотанні слідчого щодо неможливості отримання доказів без проведення зазначених дій [7].

Загалом можна дійти висновку, що результатом судового контролю є винесення загальнообов'язкового, забезпеченого примусовою силою держави рішення. Позитивне чи негативне судове рішення в цих випадках являє собою контроль за законністю та обґрунтованістю поданих клопотань та допустимістю обмеження права власності.

Реалізація рішення слідчого судді щодо дозволу на застосування чи проведення певного правообмежувального заходу майнового характеру інколи супроводжується вибором ступеня примусу, що не відповідає обставинам, які склалися в кримінальному провадженні. Унаслідок цього майно може бути пошкоджене, безпідставно вилучено, не повернуто особі загалом або його частина, може не враховуватися пропорційність втручання в разі накладення арешту на майно або арештоване майно може зберігатися в неналежних умовах, що призводить до погіршення його властивостей або втрати, тощо.

Зазначені ситуації призводять до безпідставного обмеження або грубого порушення права власності. Водночас власник (володілець) майна має передбачене законом право на захист своїх майнових прав та законних інтересів. Основними способами захисту прав та законних інтересів власника або володільця майна в кримінальному провадженні є: заявлення клопотання про скасування арешту майна повністю або частково (ст. 174 КПК України); оскарження під час досудового провадження бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає в неперененні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК (п. 1 ч. 2 ст. 303 КПК України); оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про арешт майна (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України); оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, що посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України).

Зазначені способи захисту прав та законних інтересів власника (володільця) майна жодним чином не пов'язані та не залежать один від одного, а тому можуть реалізовуватися за наявності правових підстав виключно на розсуд відповідної особи. Це узгоджується з правовими позиціями Великої Палати Верховного Суду, зазначеними в постановках від 27 березня 2019 р. у справі № 202/1452/18 (провадження № 14-559цс18), від 24 квітня 2018 р. у справі № 202/5044/17 (провадження № 14-119цс18), від 28 листопада 2018 р. у справі № 636/959/16-ц (провадження № 14-366цс18) та від 12 грудня 2018 р. у справі № 640/17552/16-ц (провадження № 14 418цс18) [8].

Як ми зазначали раніше, особа має право на оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про арешт майна (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України). Відповідно до судової практики подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді про арешт майна без використання процедури скасування арешту майна шляхом подання клопотання про його скасування слідчому судді не є підставою для повернення апеляційної скарги [9], тобто це є абсолютно незалежні один від одного способи захисту майнових інтересів власниками майна.

Верховний Суд у постанові від 22 грудня 2022 р. у справі № 756/19482/21 (провадження № 51-2957км22) зазначив, що з огляду на положення ст. 55 Конституції, ст.ст. 7, 24 КПК України право на оскарження процесуальних рішень є однією з найважливіших гарантій захисту особою своїх прав і свобод від їх порушень з боку державних органів, у тому

числі й судів. Право на оскарження дій (процесуальних рішень) або бездіяльності дозволяє не лише забезпечити належний захист власних інтересів, а й сприяє виявленню та усуненню порушень і помилок під час проведення кримінального провадження [10].

Науковці слушно наголошують на важливості цього права як гарантії захисту особою своїх власних інтересів. Так, на думку О. В. Бурлаки, можливість оскарження, з одного боку, являє собою гарантію додержання конституційних прав учасників кримінального провадження та сприяє виконанню його завдань, а з іншого – є юридичною гарантією реалізації функції захисту прав, свобод та інтересів особи, що виявляється в здійсненні контролю слідчим суддею за вирішенням скарг учасників кримінального провадження [11, с. 196].

Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції в разі допущення процесуальних порушень судом першої інстанції під час постановлення ухвали про арешт майна, що дозволяє вважати відповідну ухвалу необґрунтованою і незаконною, прикладом, у разі арешту майна з метою збереження речових доказів, але майно не мало процесуального статусу доказу; відсутність у матеріалах доказів щодо наявності ризиків знищення або пошкодження відповідного майна; не співмірність вартості арештованого майна тяжкості злочину, що інкримінується підозрюваному та завданій шкоді; накладення арешту на майно з метою забезпечення можливої конфіскації, спеціальної конфіскації або цивільного позову за відсутності у відповідному кримінальному провадженні підозрюваного; не встановлення слідчим суддею дійсного власника майна на час розгляду клопотання; слідчим суддею помилково встановлено, що майно відповідає або не відповідає ознакам майна, що підлягає спеціальній конфіскації тощо.

Суд апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді про арешт майна має право: залишити ухвалу без змін, у цьому випадку майно залишиться арештованим, і його подальше використання або розпорядження буде обмежене згідно з ухвалою суду; змінити ухвалу, наприклад, зменшити суму арештованого майна або змінити обмеження, пов'язані з арештом (у такому випадку майно може бути частково звільнене з-під арешту або замінено іншими обмеженнями); скасувати ухвалу про арешт майна, у результаті чого арешт буде знятий, а власник майна зможе повернути можливість володіння ним та розпорядження на свій розсуд.

Важливим способом захисту права власності та його повноцінного поновлення в разі застосування арешту майна також є право особи заявити клопотання про його скасування. Законодавець чітко визначає осіб, які мають право подати клопотання про скасування арешту. Такими особами є підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 174 КПК України). Основним критерієм для встановлення можливості особою ініціювати питання про скасування арешту майна є право власності на відповідне майно.

Загалом у законодавстві для осіб, які мають право подавати клопотання про скасування арешту майна передбачений перелік підстав, а саме: 1) у разі відсутності даних осіб при розгляді питання про арешт майна; 2) у разі доведення цими особами, що в подальшому застосуванні даного заходу відпала потреба; 3) у разі доведення, що арешт накладено необґрунтовано. Слід зауважити, що *одна й та сама підстава для скасування арешту майна, передбачена ч. 1 ст. 174 КПК України, не може бути предметом повторного розгляду різними слідчими суддями та засобом зловживання стороною правом на скасування арешту.*

Вищезазначені суб'єкти, які з певних причин не були присутні при розгляді питання про арешт майна, подаючи клопотання про його скасування, отримують можливість довести слідчому судді недоцільність застосування відповідного ЗЗКП та обмеження їх права власності. Вони мають можливість особисто взяти участь у судовому засіданні та надати слідчому судді докази, що обґрунтовують необхідність скасування арешту майна.

У разі виникнення ситуації, за якої зникає доцільність в обмеженні права власності через припинення існування потреби в подальшому застосуванні арешту майна, важливим аспектом для отримання рішення про скасування такого арешту є наведення особою

належних та обґрунтованих обставин, які б доводили недоречність потреби в дії такого ЗЗКП як арешт майна.

Слід зазначити, що *слідчі судді досить обережно ставляться до клопотань* щодо скасування арешту майна з підстав необґрунтованості його накладення. З цього питання *слухно зазначили Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, С. Крапивін, С. Шапутько, що таке ставлення пояснюється небажанням надавати оцінку процесуальному рішенням слідчого судді, який наклав арешт, оскільки переважно цей слідчий суддя є суддею того ж суду. Отже, у більшості випадків підставою скасування арешту слідчі судді зазначають «у подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба» (82 % таких рішень, і лише в 9 % випадків зазначено про те, що арешт накладено необґрунтовано)* [2, с. 151].

Загалом вважаємо, що подання клопотання з цієї підстави свідчить про певні порушення закону при винесенні ухвали слідчого судді про накладення арешту на майно. За таких обставин на ухвалу слідчого судді має бути подана апеляційна скарга. У зв'язку із зазначеним пропонуємо з абз. 2 ч. 1 ст. 171 КПК України виключити слова «або арешт накладено необґрунтовано».

Відповідно до ч. 2 ст. 174 КПК України клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд **не пізніше трьох днів після його надходження до суду**. Про час та місце розгляду повідомляється особі, яка заявила клопотання, та особі, за клопотанням якої було арештовано майно. Ми погоджуємося з думкою Т. В. Смалюка, що слідчий суддя, суд під час розгляду клопотання про скасування арешту майна має враховувати, що з **перебігом ефективного розслідування справи та її судового розгляду зменшуються ризики, які стали підставою арешту майна. У такому разі слідчий чи прокурор має навести додаткові доводи в обґрунтування наявних ризиків, що залишаються, та надати пояснення щодо них, як підстави для подальшого обмеження права власності** [12, с. 169].

Під час розгляду клопотання особи, її представника про скасування арешту майна слідчий суддя може його задовільнити або відмовити в задоволенні. Судова практика показує досить значну перевагу рішень щодо відмови в задоволенні клопотань про скасування арешту майна. Прикладом, Вищим антикорупційним судом за період з 6 вересня 2019 р. до 5 жовтня 2020 р. винесено 226 ухвал про відмову в задоволенні клопотання проти 134 ухвал про скасування арешту [13]. Підставами щодо відмови в задоволенні таких клопотань переважно є: **недоведеність заявниками, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано; ненадання особою ухвали про накладення арешту на майно або доказів, на які вона посилається; особа є неналежним заявником; розгляд клопотання не підсудний відповідному суду (клопотання про скасування арешту за своїм змістом є скаргою на ухвалу слідчого судді про накладення арешту, що має розглядатися судом апеляційної інстанції або зміна підслідності відповідного кримінального провадження)** [14, с. 14; 12, с. 169, 170].

Водночас найбільш поширеними підставами для скасування арешту майна стають: відсутність у подальшому потреби в застосуванні цього заходу; визнання арешту майна таким, що накладено необґрунтовано; визнання третьої особи добросовісним набувачем та ін. [12, с. 170]. Наслідком повного або часткового скасування арешту майна є поновлення права особи на відчуження, розпорядження та/або користування майном, тобто повне або часткове скасування обмеження права власності. При цьому **рішення за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про арешт майна, на відміну від ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову в ньому, оскарженню не підлягає. Заперечення на неї може бути подано під час підготовчого провадження в суді** (ч. 3 ст. 309 КПК України).

Слід зауважити, що в законі також визначено питання скасування арешту майна прокурором у разі винесення постанови про закриття кримінального провадження, за умови, що таке майно не підлягає спеціальній конфіскації, а також судом одночасно з ухваленням судового рішення, яким закінчується судовий розгляд, тобто суд скасовує арешт майна, зокрема, у випадку виправдання обвинуваченого, закриття кримінального провадження судом, якщо майно не підлягає спеціальній конфіскації, непризначення судом покарання

у виді конфіскації майна та/або незастосування спеціальної конфіскації, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові (ч.ч. 3, 4 ст. 174 КПК України).

Однак існують певні неоднозначні ситуації, які пов'язані з питаннями скасування арешту майна. Так, сьогодні на практиці, у зв'язку з введенням воєнного стану, спостерігаються випадки звернення представників місцевих військово-цивільних адміністрацій до прокурорів щодо скасування арештів майна та передачу його на потреби ЗСУ. Прикладом, у листі Стрийської районної військової адміністрації від 31 березня 2022 р., адресованого керівнику Стрийської окружної прокуратури Львівської області та начальнику Стрийського РУП ГУНП у Львівській області, рекомендовано у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України з метою подальшого прийняття рішення про примусове відчуження транспортних засобів на користь Збройних Сил України звернутися з відповідним клопотанням у порядку ст. 174 КПК України до суду щодо скасування накладеного арешту, зокрема на автомобіль марки «Mercedes – BENZ SPRINTER 310», НОМЕР_5, який є речовим доказом у кримінальному провадженні № 12017140130002225 від 22 грудня 2017 р., відкритому за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 290 КК України, та вжити відповідних заходів на отримання у власника (попередньо встановленого на час вилучення такого майна) або особи, у якій вилучено вищевказане майно, згоди про його безоплатне стягнення на користь Збройних Сил України [15].

Вважаємо, що до цього питання слід ставитися дуже виважено. Потреби українських військових формувань у матеріальному забезпеченні під час воєнного стану не повинні перешкоджати виконанню завдань кримінального провадження, не має бути будь-якого зовнішнього втручання в роботу органів прокуратури та суду, пов'язаного з подальшим визначенням долі речових доказів у кримінальному провадженні. Військовій адміністрації не наділені повноваженнями визначати подальшу необхідність перебування того чи іншого майна під арештом, тим більше, що його використання у воєнний час може призвести до знищення доказової бази в кримінальному провадженні. Крім того, у кримінальному процесуальному законодавстві України безпосередньо не передбачено такої підстави, як скасування арешту майна з метою передачі його для потреб оборони в умовах воєнного стану, а також відсутні будь-які критерії перевірки майна на таку необхідність, прокурора не включено до кола суб'єктів, які мають право звернення з клопотанням щодо скасування арешту майна, не передбачено обов'язкової оцінки потенційної шкоди припинення цього ЗЗКП. Вважаємо, що навіть з урахуванням воєнного стану має бути чітка правова визначеність та єдині підходи при вирішенні питання щодо виведення майна з-під арешту, а також щодо унеможливлення втрати доказової бази в кримінальному провадженні.

Ще одним способом захисту права власності є право підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільця тимчасово вилученого майна оскаржити бездіяльність слідчого або прокурора, яка полягає в не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України). І. А. Галась, аналізуючи даний спосіб захисту майнових прав, зазначила, що найчастіше до суду оскаржується саме бездіяльність слідчого та прокурора, яка полягає в не поверненні тимчасово вилученого майна [16, с. 159].

Відповідно до ч. 1 ст. 169 КПК України тимчасово вилучене майно повертається особі, у якій воно було вилучено: 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) за ухвалою слідчого судді чи суду у разі відмови в задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 цього Кодексу; 4) у разі скасування арешту.

У разі не повернення за таких випадків слідчим чи прокурором тимчасово вилученого майна його володільць має право на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України оскаржити відповідну бездіяльність слідчого чи прокурора. На жаль, на практиці трапляються численні випадки порушення останніми законодавства щодо повернення тимчасово вилученого майна його власникам. Причинами для виправдання слідчого щодо фактів не повернення тимчасово вилученого майна стають такі, як: майно підозрюваного передано на експертизу,

яка триватиме кілька місяців, а тому фізично відсутня можливість його повернення; в ухвалі слідчого судді не вказано строку її виконання, а тому немає підстав її негайного виконання; майно втрачено під час переїзду/передачі іншому підрозділу/іншому органу досудового розслідування; майно було продане на аукціоні/торгах у зв'язку з тим, що не було можливості належним чином здійснювати його управління [17].

Як зазначалося раніше під час досудового розслідування непоодинокими стають ситуації, за яких після тимчасового вилучення майна слідчі не звертаються до слідчого судді з клопотанням про його арешт у строк, установлений ч. 5 ст. 171 КПК України, вважаючи, що таке майно не підлягає подальшому арешту, якщо воно було вилучене за ухвалою слідчого судді про дозвіл на обшук, а також неправильно кваліфікують правовий статус майна, обіг якого заборонено законом. За таких ситуацій майно не арештовується, але й не повертається. Крім того, виникають ситуації, за яких через неналежні дії слідчого чи прокурора особа, у якої майно було вилучене, пропускає 10-денний строк оскарження бездіяльності, визначений ч. 1 ст. 304 КПК України, а слідчий суддя не знаходить підстав для його поновлення. Наслідком цього є те, що тимчасово вилучене майно залишається в невизначеному статусі, а особа позбавляється правомочностей щодо свого майна за відсутності ухвали про арешт, тобто без вмотивованого рішення суду, що суперечить ч. 1 ст. 16 КПК України.

У зв'язку із зазначеним вважаємо раціональною позицію А. Слюсара, що до скарг на бездіяльність слідчого чи прокурора, що полягає в протиправному неповерненні тимчасового вилученого майна, яке не було арештоване в законному порядку, не застосовується визначений у ст. 304 КПК України граничний строк оскарження, оскільки така бездіяльність триває до моменту фактичного повернення майна, а тому до цього моменту і можна подавати відповідні скарги слідчому судді [18]. Ця правова позиція сьогодні прослідковується також у практиці апеляційних судів.

Вважаємо також, що з метою недопущення порушень закону, пов'язаних з неповерненням тимчасово вилученого майна, слід використовувати на практиці й інші правові засоби для виконання вимог законодавства та повернення тимчасово вилученого майна його володільцям, а саме ініціювання дисциплінарних проваджень та внесення відомостей до ЄРДР за такими фактами.

Висновки. Вищезазначене доводить, що кримінальне процесуальне законодавство України містить ефективні механізми охорони та захисту права власності під час кримінального провадження. У разі застосування чи проведення певних правообмежувальних заходів майнового характеру в кримінальному провадженні власник (володілець) майна має досить значні можливості щодо відстоювання своїх прав та процесуальних інтересів, а також їх поновлення.

Список використаних джерел:

1. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій : дис. ... д-ра філософії. Одеса, 2021. 255 с.
2. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні: звіт за результатами дослідження / Белоусов Ю., Венгер В., Орлеан А., Крапивін Є., Шапутько С., Яворська В. / за заг. ред. Белоусова Ю. К., 2020. 252 с.
3. Горошко В. В. Тимчасове вилучення майна (кримінальний процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 245 с.
4. Александрова В. А. Особливості застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 4. С. 285–288.
5. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>

6. Для проведення обшуку і вилучення речей мають бути обґрунтовані підстави. URL: <http://algiz.legal/dlya-provedennya-obshuku-i-viluchennya-rechej-mayut-buti-obgruntovani-pidstavi/>
7. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html
8. Оскарження арешту майна особи, яка не є учасником кримінального провадження: рішення ВП ВС. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/142205-oskarzhennya-areshtu-mayna-osobi-yaka-ne-ye-uchasnikom-kriminalnogo-provadhennya-rishennya-vp-vs>
9. Постанова Верховного Суду від 17 лип. 2018 р. у справі № 640/19670/15-к (провадження № 51-1729км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75395324>
10. КПК не встановлено вичерпного переліку осіб – суб'єктів права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про арешт майна. URL: <https://advokatpost.com/kpk-ne-vstanovleno-vycherpnoho-pereliku-osib-sub-ektiv-prava-na-apeliatsijne-oskarzhennia-ukhvaly-slidchoho-suddi-pro-aresht-majna/>
11. Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 298 с.
12. Смалюк Т. В. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луцьк, 2021. 227 с.
13. Скасування арешту в кримінальному провадженні. URL: <http://goldarb-advice.com/skasuvannia-areshtu-maina-v-kryminalnomu-provadhenni-u-vaks-robotu-nad-pomylkamy/>
14. Огляд причин відмови слідчими суддями Вищого антикорупційного суду в задоволенні клопотань, скарг і заяв, поданих на стадії досудового розслідування кримінального провадження, за період з 5 верес. 2019 р. по 5 груд. 2019 р. К., 2019. 30 с. URL: https://hcas.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/statistics/review_12.2019.pdf
15. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в актуальних умовах воєнного стану. Частина 1. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kryminalnomu-provadhenni-v-aktualnih-umovah-voennogo-stanu-chastina-.html>
16. Галась І. А. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 206 с.
17. Обмеження майнових прав в рамках кримінального провадження. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1064.html>
18. Що забрали, те пропало? Шляхи повернення вилученого під час обшуку майна. URL: https://vkr.ua/publication/scho_zabrali_te_propalo_shlyakhi_povernennya_viluchеного_pid_chas_obshuku_mayna

МЕЛЬНИК О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.137.5:343.122:343.131.5:159.923.32
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.34>

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ: НАРИС ПРО МОРАЛЬ ОБОВ'ЯЗКУ ТА МОРАЛЬ ПЕРЕКОНАННЯ

У статті проаналізовано запропоновано розглядати місце дитини в світі за таких умов, що сприяли б їх найкращому розвитку. На підтримку цього наведено аргумент Децима Ю. Ювенала, стародавнього римського письменника, про чуттєве ставлення до дитини. Мета статті обґрунтована необхідністю виокремлення під час досудового розслідування кримінального провадження за участю неповнолітніх потерпілих моральних вимог. Акцентується увага на перехідних етапах розвитку відносин, під час змін у парадигмі яких існують проміжки, коли все в очікуванні та безліч ситуацій вирішується відповідно до моральних критеріїв, що є оціночними і в залежності від особи, яка приймає рішення, можуть варіюватися. Так, будь-який прояв моралі вимірюється або мораллю обов'язку чинити саме так, або мораллю переконання на основі здобутого досвіду. Так, для забезпечення реалізації моральних вимог пропонується виділити два види моралі: мораль обов'язку та мораль переконання. Остання завжди виступатиме підґрунтям будь-якої моралі обов'язку. В роботі окреслено ознаки моральних вимог. Ними є: імперативність, усезагальність, усепроникливість, безособовість, неадекватність виражальним засобам. У кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих запропоновано виділити додаткову ознаку моральних вимог – дитиноцентрованість. Дана ознака тісно переплітається з основним міжнародним документом в сфері захисту прав дітей – Конвенції ООН про права дитини. Крім того, підґрунтям для формування такої ознаки стала сумісна праця з М. Поповичем, в якій запропоновано нову засаду кримінального провадження – дитиноцентризм. Водночас акцентується увага на відомих працях Лена Л. Фуллера та Генрі Сіджвіка, знаних моралістів свого часу. Робота «Мораль права» Лена Л. Фуллера є класикою інтегративної юриспруденції, що спонукала і нас до певних висновків. Зроблено підсумок про аксіологічне значення взаємозв'язку моралі переконання та моралі обов'язку, їх взаємопроникливість.

Ключові слова: розслідування кримінальних правопорушень, неповнолітній, потерпілий, моральні вимоги, моральні засади, мораль обов'язку, мораль переконання, дружній до дитини, злісне невиконання обов'язків, догляд за дитиною.

Semotiuk S. D. Investigation of criminal proceedings involving minor victims: an essay on the morality of duty and the morality of conviction

The article analyzes and proposes to consider the child's place in the world under such conditions that would contribute to their best development. In support of this, the argument of Decimus Juvenal, an ancient Roman writer, about the sensual attitude towards the child is given. The purpose of the article is justified by the need to distinguish moral requirements during the pre-trial investigation of criminal proceedings involving minor victims. Attention is focused on the transitional stages

of the development of relations, during the changes in the paradigm of which there are gaps, when everything is pending and many situations are resolved according to moral criteria, which are evaluative and can vary depending on the person who makes the decision. Thus, any manifestation of morality is measured either by the morality of the obligation to do exactly that, or by the morality of conviction based on the experience gained. Thus, to ensure the implementation of moral requirements, it is proposed to distinguish two types of morality: the morality of duty and the morality of conviction. The latter will always be the basis of any moral obligation. The work outlines the signs of moral requirements. They are: imperativeness, universality, omnipresence, impersonality, inadequacy of expressive means. In criminal proceedings involving minor victims, it is proposed to highlight an additional feature of moral requirements – child-centeredness. This sign is closely intertwined with the main international document in the field of protection of children's rights – the UN Convention on the Rights of the Child. In addition, the basis for the formation of such a sign was the work of modern scientists M. Popovych and O. Melnyk, who proposed a new basis for criminal proceedings – child-centrism. At the same time, attention is focused on the famous works of Len L. Fuller and Henry Sidgwick, well-known moralists of their time. Len L. Fuller's work "Morality of Law" is a classic of integrative jurisprudence, which led us to certain conclusions. A summary of the axiological significance of the relationship between the morality of belief and the morality of duty, their mutual penetration, is made.

Key words: *criminal investigation, minor, victim, moral requirements, moral principles, morality of duty, morality of conviction, child-friendly, malicious neglect of duty, child care.*

Вступ. Ще з давніх давен Децим Юній Ювенал [1], викривач пороків свого часу, знаний мораліст, автор великої кількості сатир, стверджував, що *maxima debetur puero reverentia* (з лат. – до дитини необхідно ставитися з найбільшою повагою). Визначаючи таким чином місце дитини в світі, автор з обережністю натякав на необхідність побудови таких відносин, що сприяли б якнайкращому розвитку дитини, його становленню та формуванню.

Наразі в сучасній Україні, напевно, немає жодної дорослої людини, яка б могла заперечити такому твердженню. Воєнний стан в державі відновлює розуміння значущості реалізації та дотримання прав дітей, особливо, якщо ці діти стають потерпілими у кримінальному провадженні. Але, як завжди буває в перехідні етапи, під час змін парадигми існують проміжки, коли все в очікуванні та безліч ситуацій вирішується відповідно до моральних критеріїв, що є оціночними і в залежності від особи, яка приймає рішення, можуть варіюватися. Так, будь-який прояв моралі вимірюється або мораллю обов'язку чинити саме так, або мораллю переконання на основі здобутого досвіду.

Постановка завдання. Метою наукового пошуку та аналізу кримінальних процесуальних відносин постають особливості реалізації моралі обов'язку та моралі переконання у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих як особливо вразливої категорії. Їх тісному конгломерату приділено наукову увагу особливо в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Як ми зазначали ще в 2006 році, «образ сучасної особи, яка здійснює правоохоронні чи кримінальні процесуальні функції, повинен уособлювати високі морально-етичні якості, ідейну переконаність, освіченість. Розвинену здібність мислення, емоційну досконалість. Зовнішнім виглядом духовного багатства такої людини, її внутрішнього світу є культура поведінки, вміння поводитися з людьми. Насамперед, такі якості як ввічливість, витримка, тактовність, скромність, дисциплінованість, взаємоповага і взаємодопомога мають бути притаманні посадовим особам органів, що здійснюють функції кримінального процесу... Великі вчені-юристи минулого, наприклад, Протагор, були і філософами, і психологами водночас. Вони усвідомлювали, що зрозуміти природу людини

можливо лише виявивши норми й цінності її життя. Оскільки людина є мірою всіх речей, вона є найважливішою цінністю й головним багатством суспільства» [2, с. 26].

Однією з етичних категорій є моральна вимога як результат реалізації спільного, що має прояв у приписах, правилах, заповідях, нормах, та з'ясування їх фундаментальної значущості. Об'єктивним початком будь-якої моральної вимоги є історична необхідність діяти згідно з відпрацьованими суспільством неписаними нормами, без дотримання яких неможливе досягнення гармонізації суспільства чи будь-якого розвитку. В свою чергу, моральні вимоги об'єктивно обумовлюються тією сферою, де вони можуть бути застосовані та мають свою продуктивність.

Як зазначає М. Тофтун, «моральні вимоги до вченого відрізняються від аналогічних вимог до підприємця, оскільки кожна людина належить до певних спільнот (національних, соціальних, зокрема, професійних, релігійних тощо), то це позначається на інтеріоризації нею загальних моральних вимог у специфічні самовимоги... Якби моральні вимоги вважалися непорушними кожною людиною, то щодо прогресу моралі не могло б бути й мови. Проте вони час від часу піддаються сумніву, уточнюються, а іноді й відкидаються» [3, с. 383].

Неможливо не погодитися з такою точкою зору вченого, оскільки мораль доволі рухлива, дуже динамічна в залежності від історії розвитку та суб'єкта застосування тих чи інших правил.

Щоб розібратися з мораллю переконання та мораллю обов'язку осіб, які ведуть кримінальні провадження за участю неповнолітніх потерпілих, розмежувати їх та визначити характеристику, спробуємо виділити уніфіковані риси (ознаки) проявів всіх моральних вимог, оскільки, як стверджували стародавні греки, *ex ungue leonem (cognoscere)* (з лат. – лев пізнається кігтями).

Спільними для всіх видів моральних вимог, як зазначає один із дослідників цього напрямку науки, є такі ознаки:

- « – імперативність (моральні вимоги формулюються в наказовому способі, вони категоричні, безумовні);
- усезагальність (поширеність на всіх людей, безвідносно до їх соціального становища, расової, національної чи релігійної належності);
- усепроникливість (підпорядкованість моральній оцінці кожної дії, кожного вчинку людини);
- безособовість (моральні вимоги не ґрунтуються на волі конкретного суб'єкта);
- неадекватність виражальним засобам (адресується моральна вимога не так розуму людини, як її почуттям та уявленням, проте виражається в раціональній формі – у формі судження. Людина... повинна визнати її ...серцем, тобто як добро)» [3, с. 384].

На наше переконання, перетворення (інтеріоризація) моральних вимог в моральний обов'язок складний процес, що вимагає підсиленої уваги.

Водночас, якщо говорити про моральні вимоги як орієнтири для спілкування осіб, які ведуть процес, із потерпілою дитиною, то цілком можливо, згадуючи запропонований авторами М. Поповичем та О. Мельник принцип дитиноцентризму [4; 5], запропонувати розглядати у кримінальному процесі додатковою ознакою моральних вимог – дитиноцетрованість як орієнтованість на кращі інтереси дитини відповідно до тих зобов'язань, що взяла на себе Україна у зв'язку з ратифікацією Конвенції про права дитини.

Так, ст. 3 першого й основного міжнародного документу обов'язкового характеру щодо прав дітей визначає спрямованість держав-підписантів в такому змісті: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, *першочергова увага* приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [6].

Отже, мораль переконання та мораль обов'язку. Дозволимо собі звернутися до праці відомого американського юриста та філософа права Лона Л. Фуллера «Мораль права» [7], що була опублікована вперше у 1964 році та викликала неабиякий резонанс у зв'язку з тим,

що представляла не лише історичну зацікавленість. В своєму роді дана праця належить до інтегративної юриспруденції, завдяки чому викликала поклик серця й в нас.

Лон Л. Фуллер пропонує розуміти центральну істину: щоб зрозуміти закон, необхідно розуміти «хворобу суспільства», для лікування якої він створений, тобто розглядати все в системі. Антиподом виступає так звана атомістична концепція наміру, вона заснована на вказівках. Такий намір передбачає, що розум спрямований на окремі елементи, а не на загальну ідею, на окремі фактичні ситуації, а не на цінність для людей, яка може бути спільною для цих ситуацій [8].

Мораль переконання. Відповідно до тлумачного словника термін «переконання» означає те, що це «тверда впевненість, певність у чому-небудь; віра в щось; система, сукупність поглядів; світогляд» [9, с. 913]. Фактично сама по собі мораль переконання діє «творчо» (спонукає до творчості), оскільки вона змушує виходити за межі обов'язку чинити відповідно до правил, норм та першочерговим може ставити прагнення до особистої влади.

Мораль обов'язку. Відповідно термін «обов'язок» означає «те, що треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління; певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо» [9, с. 813].

Очевидним є той факт, що мораль обов'язку має своє походження з моралі переконання. Мораль обов'язку будь-якої особи, яка веде кримінальне провадження за участю дітей, є, передусім, мораллю переконання. Водночас мораль переконання не завжди може перейти в мораль обов'язку. Крім цього, в своїх роботах Генрі Сіджвік [10], англійський філософ, один із засновників і перший президент Товариства психологічних досліджень, член Метафізичного товариства згадував про бездіяльну байдужість як про порушення моралі обов'язку. Нагадаємо, що чинний КПК України також апелює подібними категоріями, зокрема, гл. 26 «Оскарження рішень, дій чи *бездіяльності* під час досудового розслідування» [11, с. 258].

Іншими словами, мораль обов'язку має відношення до життя людини в суспільстві (наприклад, слідчого під час проведення слідчої (розшукової) дії). Водночас як мораль переконання завжди являє собою проблему взаємин людини з собою (наприклад, чи допитувати травмовану, виснажену психологічно потерпілу дитину одразу після скоєного кримінального правопорушення, коли вкрай важлива орієнтуюча інформація про злочинця, а інших можливостей її з'ясувати немає?). Мораль переконання – це завжди розмова з собою наодинці, внутрішня розумова діяльність особи, яка веде процес, його, так би мовити, голос сумління.

Для забезпечення виконання моралі обов'язку О. Марінушкіна виділяє дотримання таких принципів у спілкуванні з потерпілими дітьми: повага до особистості, захист людських прав, почуття відповідальності, чесність та відвертість щодо обстежуваного, обережність щодо використання методів і процедур, професійна компетентність, твердість у досягненні мети втручання, наукове обґрунтування мети [12, с. 30].

Водночас, вимога моралі обов'язку спрямована також і на внутрішні переконання інших суб'єктів, не лише тих, хто веде кримінальний процес. Яскравим прикладом є розслідування уповноваженими особами злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку та піклування. В такому випадку мораль обов'язку має своє втілення не лише в діях посадових осіб, а й в діях, наприклад, законного представника дитини, а, точніше, в його можливій бездіяльності.

Разом з тим, невіршеними залишаються сьогодні багато питань, що відносяться до сфери морального вибору. Наприклад, уповноважена особа повинна зробити вибір між психологом або педагогом під час допиту дитини. Питання стоїть в площині етики і доволі часто вирішується хоч і по закону, але проти етичних міркувань. Так, М. Попович зазначав, що «участь психолога для потреб кримінального провадження ефективніше участі педагога, оскільки останнього практичні підрозділи частіше всього залучають формально, тобто «беруть» в процес буквально першого, хто зустрівся в найближчій школі. Таким чином, під час допиту неповнолітнього потерпілого має бути обов'язковою, а не факультативною

участь саме психолога. В той же час, на практиці наразі відповідно до норм кримінального процесуального законодавства є можливість вільного вибору між педагогом та психологом. І оскільки психологів набагато менше, то представники органів досудового розслідування залучають тих, кого залучити швидше, тобто педагога. Звісно, в такому випадку «страждатиме» також й ефективність кримінального провадження, його результативність» [13, с. 250].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що моральні засади є значущими для кримінального провадження за участю неповнолітніх потерпілих. Під час формування обох видів моралі переконання є підґрунтям будь-якої моралі обов'язку, а переконання та обов'язок взаємопов'язані між собою як загальне та часткове. Водночас у питаннях розслідування кримінальних правопорушень за участю дітей характерною ознакою моральної вимоги є її дитиноцентрованість, що полягає у дотриманні інтересів, дружніх до дитини та встановленні першочерговості виконання завдань кримінального провадження за участю дітей.

Список використаних джерел:

1. Децим Юній Ювенал. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB>.
2. Мельник О. В. Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Київ, 2006. 222 с.
3. Тофтул М.Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі: словник / М.Г. Тофтул. – Житомир: Вид. Євенок О.О., 2015. – 656 с.
4. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого: монографія / Попович М.В. Мельник О.В. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. – 184 с.
5. Попович М.В. Синергетичний осередок як невід'ємна складова прояву дитиноцентризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 258–263.
6. Конвенція ООН про права дитини: прийнята 20 листоп. 1989 р. ; ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лют. 1991 р. № 789-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
7. Мораль права. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0
8. Fuller, «American Legal Realism», 82 *University of Pennsylvania Law Review* 429, 443-447 (1934).
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. І голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
10. Sidgwick, *Outlines of the History of Ethics* (1949), p. 129.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний текст. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 514 с.
12. Марінушкіна О. Є. *Порадник практичного психолога* / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 240 с. (Психологія виховання).
13. Попович М.В. Взаємодія слідчого (дізнавача) з оперативним співробітником у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 247-252.

СЕМОТЮК С. Д.,слідчий слідчого відділу відділу
поліції № 2*(Чернівецьке районне управління поліції
Головного управління Національної
поліції в Чернівецькій області)*

УДК 17.022.2:159.923.32:340.61:343.14:343.121.5:343.122:343.137.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.35>**РОЗВИТОК МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ
В ЧАСТИНІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ У СПРАВАХ ДІТЕЙ**

У статті проаналізовано положення, що сприяють розумінню сутності та значення моральних засад в діяльності суб'єктів доказування у кримінальному провадженні. Доводиться, що сьогодні відбувається зміна поглядів з урахуванням воєнного стану. Акцентується увага на людиноцентрованому підході, оскільки останнім часом виникла необхідність у захисті прав потерпілих осіб. Особливе місце серед них належить дітям. Наведено неутішні статистичні дані щодо кримінальних правопорушень щодо дітей за період 2023 року. Наводяться сильні та слабкі місця запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. Кульмінацією кримінального провадження є діяльність суду як єдиного органу правосуддя, тому важливо розпочинати змінювати напрям державної політики саме з правосуддя. Тим більше, що саме у суді завершується сфера застосування/дотримання прав потерпілої дитини. Почуття, що переживає дитина під час судових засідань може мати різні наслідки, тому правосуддя повинно бути зорієнтоване на потреби та дружнє ставлення до дітей, тим більше, що Україна взяла на себе зобов'язання впровадити кращі практики щодо захисту та дотримання прав дітей. Одним з векторів реалізації такої політики є ідея, що була використана під час створення концепції Стратегії Ради Європи, під час роботи над якою було опитано багато дітей, що сприяло налагодженню контактів з дітьми й давало профільним консультантам змогу супроводжувати весь процес до моменту затвердження Стратегії, а їх доробки включені в категорію «Актуально: що пропонують діти». Разом з тим, висловлено точку зору, що під час суддівської реформи судді самі по собі повинні представляти кращих серед кращих в суспільстві, повинні бути взірцем високоморальності. Тоді спеціалізація суддів дозволить покласти початок спеціалізації інших суб'єктів, які є дотичними до сфери кримінального провадження щодо дітей. Почнетися ланцюжок неодмінних змін. В статті наводиться один з прикладів опосередкованої агресії зі сторони представників правоохоронних органів під час спілкування з дітьми. Робиться акцент на проявах девіантної поведінки, що є неприпустимими не лише до дітей, а й до людей взагалі. Обґрунтовується висновок про запровадження спеціалізації суддів по справах неповнолітніх.

Ключові слова: моральні засади, неповнолітній, потерпілий, спеціалізація суддів, дружній до дитини.

Semotiuk S. D. Development of the moral principles of evidence in criminal proceedings involving minor victims in terms of introducing the specialization of judges in children's cases

The article analyzes the provisions contributing to the understanding of the essence and meaning of moral principles in the activities of the subjects of evidence in criminal proceedings. It is proven that today there is a change of views taking into account the state of war. Emphasis is placed on the human-centered approach, since recently there has been a need to protect the rights of victims. Children have a special place among them. Disappointing statistics on criminal offenses against children for the period of 2023 are presented. The strengths and weaknesses of the implementation of the specialization of judges in children's cases are indicated. The culmination of criminal proceedings is the activity of the court as a single body of justice, therefore it is important to start changing the direction of state policy precisely from justice. Moreover, the scope of application/observance of the rights of the victimized child is finalized in the court. The feeling that a child will experience during court hearings can have different consequences, therefore, justice should be oriented towards the needs and a friendly attitude towards children, especially since Ukraine has undertaken to implement best practices regarding the protection and observance of children's rights. One of the vectors for the implementation of such a policy is the idea that was used when creating the concept of the Strategy of the Council of Europe, during the work on which many children were interviewed, which contributed to the establishment of contacts with children and enabled specialized consultants to accompany the entire process until the Strategy was approved, and their works are included in the category "Topical: what children offer". At the same time, the point of view was expressed that during the judicial reform, judges themselves should represent the best among the best in society, should be a model of high morality. Then the specialization of judges will allow us to begin the specialization of other subjects that are tangential to the field of criminal proceedings against children. A chain of inevitable changes will begin. The article gives one of the examples of indirect aggression on the part of representatives of law enforcement agencies during communication with children. Emphasis is placed on manifestations of deviant behavior that are unacceptable not only to children, but also to people in general. The conclusion on the introduction of specialization of judges in juvenile cases is substantiated.

Key words: *moral principles, minor, victim, specialization of judges, child-friendly.*

Вступ. Як відомо ще за часів давньогрецького вченого Плутарха, автора «Моралії» [1] – відомої збірки рукописів X-XIII сторіччя етичного спрямування, – *priscis primuin a capite foetat*. Протягом всієї своєї історії людство вирішувало неодмінне питання, результат якого зводився до висновків на кшталт «сходи прибирають зверху, а не знизу» та, врешті-решт, «де немає голови, там нічого не значущими є й інші члени». Така філософія моралі притаманна всім сферам людської діяльності. Кримінальна процесуальна також не є виключенням, оскільки зачіпає найуразливішу для етики правову сферу. Очевидним є факт, що у випадку нечіткого врегулювання правових відносин, ситуації реалізуються шляхом застосування так званих «оціночних понять», якими є категорії етики, науки про мораль.

Так, наші міркування з приводу змін стосуватимуться реформування в сфері правосуддя, оскільки саме ця сфера є кульмінацією всього кримінального процесу, так би мовити, його «головою». Вона може виступати яскравим проявом або демократичності суспільства в цілому, або його правового свавілля.

Без перебільшення можна констатувати, що саме сьогодні відбувається еволюція – еволюція поглядів, теорій та практик самої культури. У зв'язку з цим проблема застосування моральних засад за участю неповнолітнього потерпілого є надзвичайно актуальною та потребує детального розгляду, розпочинаючи з реалізації засад в судах.

Постановка завдання. Україна в Основному законі держави проголосила, що «людина, її життя... визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність... забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України) [2].

Водночас якщо цією людиною є дитина, то пріоритет реагування державою звужується до реалізації прав, в першу чергу, дитини. Про це неодноразово зазначали в своїх доробках О. Мельник та М. Попович, акцентуючи увагу на створенні дієвого механізму захисту прав дітей в кримінальному провадженні та запровадженні нової засади кримінального процесу – дитиноцентризму [3, с. 174].

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна вперше за 10 років, у серпні 2022 року, подала звіт про виконання положень Конвенції про права дитини [4], до якого включено статистичні дані та приклади конкретних видів злочинів, що були скоєні щодо дітей за період з 24 лютого 2022 року по 15 серпня 2022 року.

Метою статті є науковий пошук шляхів подолання формального підходу з акцентуалізацією на необхідності впровадження спеціалізованих судів для розгляду справ за участю дітей, тобто створенню правосуддя, що буде дружнім для дітей, так би мовити, не травмуючим.

Результати дослідження. За даними, що опубліковані Директоратом стратегічного планування та європейської інтеграції щодо стану безпекового середовища в Україні «у 2023 році порівняно з попереднім роком відбулося збільшення на 59% (з 2957 до 4691) вчинених кримінальних правопорушень стосовно неповнолітніх», крім того «впродовж січня-вересня – кримінальні правопорушення стосовно неповнолітніх – у звичайному рівні, надалі – у складному» [5].

Для реалізації масштабних змін, що притаманні нашому суспільству в умовах надвисокої турбулентності, стає очевидним, що вкрай необхідне об'єднання зусиль всіх служб та органів на місцях для якісного захисту прав потерпілих. Сьогодні серед таких – велика кількість дітей, в тому числі, малолітніх-інвалідів.

Як зазначав раніше в своїх роботах М. Попович, важливе впровадження нових проєктів щодо захисту прав дітей [6, с. 259] в умовах підвищення кваліфікації (в межах дитячої вікової психології тощо) всіх дотичних категорій до розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень стосовно дітей.

Комітет міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини у своїх керівних принципах зазначив, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також процедур, що адаптовані до них [7].

В своїй дисертації в 2006 році О. Мельник, посилаючись на Національну доктрину розвитку освіти, зазначала, що першими серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є особиста орієнтація освіти та формування загальнолюдських цінностей [8, с. 35].

На нашу думку, такими змінами в системі, від якої очікують дружнє ставлення до дитини, може бути поступове перевтілення судів з урахуванням судової спеціалізації, що на меті мала б розгляд справ за участю дітей. Впевнені, що суд як єдиний орган правосуддя, являє собою кульмінацію всього кримінального процесу, тому важливо розпочинати змінювати напрям державної політики саме з правосуддя. Між іншим, саме у суді завершується сфера застосування/дотримання прав потерпілої дитини. І дуже хотілося б, щоб дитина не лишилася під негативним, тривожним впливом від суду, оскільки цей «відбиток» вона може потім пронести через все життя.

Розглядаючи правосуддя, що є дружнім до дитини, проаналізуємо основну категорію, що є домінантою. У тлумачному словнику слово «дружній» означає: «заснований на дружбі, взаємній прихильності, довір'ї, доброзичливості», а слово «друг» означає: «особу, зв'язану з кимось дружною, довір'ям, відданістю; прихильник, захисник кого, чого-небудь» [9, с. 329].

Отже, метою риторики є спроба розібратися зі змінами, що необхідні під час розвитку моральних та правових засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема, під час запровадження спеціалізації суддів, що безпосередньо впливатиме на реалізацію якнайкращих інтересів дитини. В іншому випадку, якщо все лишити без змін – це зумовить комплот проти дітей.

Цікавою ідеєю під час консолідації зусиль є те, що під час створення концепції Стратегії Ради Європи «було опитано 220 дітей, що сприяло налагодженню контактів з дітьми й давало профільним консультантам змогу супроводжувати весь процес до моменту затвердження Стратегії. Їхні внески та пропозиції було включено до кожного стратегічного завдання в категорії «Актуально: що пропонують діти» [10]. Водночас у п. 40 Стратегії [10] зауважено, що діти повинні розуміти систему правосуддя і довіряти їй, а також впевнено нею користуватися, хоча вона і є недостатньо досконалою і не завжди є адаптованою до їх потреб.

Відповідно до Висновку Консультативної ради Європейських суддів щодо впровадження спеціалізації судів «спеціалізація може допомогти суддям шляхом неодноразового розгляду схожих справ підійти до кращого розуміння реалій, що пов'язані із виникненням справ, на технічному, соціальному або економічному рівнях, і як результат, визначити найбільш сприятливе рішення, що підходить саме до цих реалій...». Разом з тим, одним з недоліків спеціалізації суддів зазначено, що «в деяких випадках спеціалізація суддів може шкодити єдності суддівського корпусу. Судді можуть отримати враження, що їхня компетентність з певних питань відноситься їх до елітної групи суддів, які відрізняються від інших. Також у спільноті може утворюватися враження, що деякі судді є «супер-суддею», або, навпаки, що суд – це виключно технічний орган, відокремлений від дійсної судової системи. Це може вилитись в брак суспільної довіри судам, які вважаються недостатньо компетентними» [11].

Звісно, ми не претендуємо на високу оцінку нашого бачення ситуації, але ми впевнені, що на сьогодні гостро стоїть питання відбору кадрів для суддівського корпусу з метою уникнення спокуси розмірковувати над їх компетенцією. Судді самі по собі повинні представляти кращих серед кращих в суспільстві, але, звісно, це стосується не лише здатності приймати законні рішення, а й високої репутації в своєму оточенні, високоморальності.

На нашу думку, спеціалізація суддів дозволить покласти початок спеціалізації інших суб'єктів, які є дотичними до сфери кримінального провадження щодо дітей. Почнеться ланцюжок неодмінних змін.

Так, слідчі, дізнавачі та інші представники правоохоронних органів зможуть виявляти в своїх діях різні елементи морально протиправних дій щодо дітей, до прикладу, таких, що виявляють опосередковану агресію. На практиці такі випадки лишаються непоодинокими. Загалом вони можуть розглядатися як нездатність розуміти не лише права людини, а й є показником низької культури та занепаду душі. І знову ж такі, постає питання чи то професійна деформація, чи то неякісний відбір кадрів? І ці явища необхідно розмежовувати, щоб мати вплив на такі тенденції реалізації прав дітей на місцях.

«Опосередкована агресія – дії, спрямовані проти іншої людини (злісні жарти тощо), агресія, ні на кого не спрямована (вибухи люті, що виявляються в криках, тупанні ногами, грюканні кулаками по столу тощо), або спрямована на предмети, які належать іншій людині» [12, с. 145].

Пов'язуючи негативні прояви представників правоохоронних органів з девіантною поведінкою, М. Тофтун зазначає, що девіантна поведінка – (лат. deviation – відхилення, від de – від і via – дорога) – поведінка з відхиленням, тобто поведінка індивіда, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, наслідком чого є порушення цих норм... Масові прояви такої поведінки особливо часто виявляються в переломні епохи, коли від старих ідеалів відмовляються, а нові не сформульовані або сформульовані нечітко і поки що «не оволоділи масами» [13, с. 132].

З урахуванням тих умов, в яких сьогодні перебуває Україна, іде стрімка зміна ідеалів, підходи стають людиноцетрованими через велику кількість постраждалих осіб, особливо – дітей.

Посилаючись на Стратегію Європейського Союзу щодо прав дитини, в своєму дослідженні П. Пархоменко та Л. Гретченко акцентують увагу на положеннях, що у всіх судових справах діти повинні почуватися комфортно та безпечно, щоб ефективно брати участь та бути почутими. Судочинство має бути адаптоване до їхнього віку та потреб, має поважати всі їхні права та приділяти першочергову увагу найкращим інтересам дитини... Фахівцям іноді бракує готовності взаємодіяти з дітьми відповідного віку, зокрема, під час інформування про результати провадження, і поважати найкращі інтереси дитини. Право дитини бути почутою не завжди дотримується, і не завжди існують механізми, щоб уникнути багаторазових слухань дитини... Уразливі діти часто піддаються численним і пересічним формам дискримінації. Діти з обмеженими можливостями відчувають труднощі через обмежену доступність систем правосуддя...» [14].

Серед представлених для вивчення різних країн світу, що запровадили спеціалізацію судів у справах дітей (Польща, Франція, Казахстан, Грузія, Англія тощо) нас зацікавив досвід Польщі. В цій державі в судах створюються відділи у справах сім'ї та неповнолітніх для розгляду справ, зокрема, з питань деморалізації та злочинних діянь неповнолітніх. Зокрема, йдеться посиленна увага підвищенню кваліфікації суддів кожні чотири роки.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що під час історії розвитку моральних засад кримінального провадження в частині правосуддя, що є дружнім до дитини, виправданим є запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. Враховуючи, що представники суддівського корпусу приймають рішення від імені держави, внутрішня мораль права покладає обов'язок в провадженнях за участю дітей орієнтуватися в питаннях вікової дитячої психології, опитуванні, допиту неповнолітніх та можливих помилок під час спілкування. Водночас від держави вимагається: забезпечення захисту та дотримання прав неповнолітніх в умовах збройного конфлікту, запровадження ефективної взаємодії щодо запобігання та протидії насильству щодо дітей, підтриманню найкращих інтересів потерпілих дітей з подальшою дієвою можливістю відшкодувати/компенсувати заподіяну їм шкоду та інші завдання. В цілому, на нашу думку, спеціалізація суддів – є одним з-поміж принципів правосуддя дружнього до дитини.

Список використаних джерел:

1. Моралія (Плутарх). *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*: [сайт]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F_\(%D0%9F%D0%BB%D1%83%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%85\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F_(%D0%9F%D0%BB%D1%83%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%85)).
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого: монографія / Попович М.В. Мельник О.В. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. – 207 с.
4. Конвенція ООН про права дитини: прийнята 20 листоп. 1989 р.; ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лют. 1991 р. № 789-ХІІ. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану безпекового середовища в Україні у 2023 році / Ситуаційний центр МВС України; Директорат стратегічного планування та євроатлантичної інтеграції. Київ, 2023. 22с.
6. Попович М.В. Синергетичний осередок як невід'ємна складова прояву дитиноцентризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 258–263.
7. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010р і пояснювальна записка. Рада Європи, жовтень, 2013. 51с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
8. Мельник О. В. Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 222 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. І голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736с.
10. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 роки: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»: URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>.
11. Висновок Консультативної ради Європейських суддів (КРЕС) № 15 (2012) «Про спеціалізацію суддів» URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2>
12. Гришук А.В. Словник українського педагога. – К.: КВІЦ, 2015. – 236с.
13. Тофтул М.Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі: словник. Житомир: Вид. Євенок О.О., 2015. – 656с.
14. Пархоменко П., Грегченко Л. Дослідження досвіду запровадження спеціалізації суддів у справах сім'ї та дітей / Міжвід. Координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх; ЮНІСЕФ; Всеукр. Громадський центр «Волонтер». Київ, 2023. 20с.

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ВЕРШИНІН Д. М. ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ІТ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	3
ДОВГАНІЧ В. А. ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ...10	
ЛАЗАРЄВ В. В. ВИТОКИ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	16
ЛУБЧУК О. Д. ПРАВА ЛЮДИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ ДУАЛЬНОЇ ПРИРОДИ ПРАВА РОБЕРТА АЛЕКСІ.....	23
МИХАЛЬЧУК Б. С. ДО ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СТІЙКИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ: УЧАСНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ У ЧАСІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ.....	28
МОСЕЙКО А. Г., МАКУШЕВ П. В. ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ВІД ПРОЯВІВ ЕКСТРЕМІЗМУ.....	34

ЦИВІЛІСТИКА

БОНДАР І. В., МАЛЯРЧУК Л. С., БОНДАР А. А. ОBOB'ЯЗОК ПЕРЕВІРКИ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ (ПЕРЕБУВАННЯ) БОРЖНИКА ПРИ ВІДКРИТТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	42
КАРПЕНКО Р. В. ЕВОЛЮЦІЯ РЕЧОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ	49
КИРИЧЕНКО Т. С. ЗМІСТ СІМЕЙНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	54
КРИВОШЕЇНА І. В., СТАРОВІТ О. М. ПУБЛІЧНІ ЛІЦЕНЗІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	60
КУЗЬМИЧ О. Я. ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СТОРІН У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ, ЗДОРОВ'Ю ТА МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ВНАСЛІДОК ЇЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	66
МАЛІННІКОВА Д. К. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У СПАДКОВИХ СПРАВАХ.....	73
МОРОЗ О. В. ПІДСТАВИ ЗМІНИ ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ НАЙМУ ЖИТЛА.....	79

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

АНДРЕЄВА О. В. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	86
---	----

ІВАНЧЕНКО Е. П. ВИЗНАЧЕННЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ПРОЦЕДУРІ МИТНОГО ДЕКЛАРУВАННЯ ТОВАРІВ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 94

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ГРИШИНА Ю. М., ЧАНИШЕВА Г. І. ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС.....109

ЛУЦЕНКО О. Є. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЧЛЕНАМИ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРАВА НА ПІЛЬГОВЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ГРОШОВУ ДОПОМОГУ.....116

СМОЛЯРОВА М. Л. СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЙ «МОТИВАЦІЯ» ТА «СТИМУЛЮВАННЯ» У ТРУДОВОМУ ПРАВІ.....123

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

АГАПОВА О. В. МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ПОЗАСУДОВОЇ ЮСТИЦІЇ.....128

АНДРУЩЕНКО І. Г. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ.....133

БЕХТЕР Л. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРОЕКТІВ ІЗ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....140

БОБОЖКО Ю. Б. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА У ВІДНОСИНАХ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ.....145

БОНДАРЧУК Ю. В. ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ОСІБ, ЩО СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ.....155

БУЗНИЦЬКИЙ Д. М. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ (УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ) З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ.....162

ДЯЧЕНКО М. М. УЧАСНИК БОЙОВИХ ДІЙ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ169

ЗАВГОРОДНЯ Ю. С. ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДІТЬМИ, ЯК КАТЕГОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....174

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

АВРАМЕНКО С. М., МЕЛЬНИК А. Р. БОРОТЬБА З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....180

БОРОВИК А. В., БОРОВИК Л. А. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДІА-ТЕРОРИЗМУ ЯК ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ.....187

HUMIN O. M. VIOLENCE AS A PHENOMENON AND SOCIAL PHENOMENON.....195

КОМПЛЕКТОВА Т. О. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КРАДІЖКАМ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....201

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАРГАН С. С. ВИМОГИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО.....207

КЛІМОВ Б. В. СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ХУЛІГАНСТВА ФУТБОЛЬНИМИ ВБОЛІВАЛЬНИКАМИ.....212

МАРКЄЛОВА В. М. СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....218

МЕЛЬНИК О. В. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ: НАРИС ПРО МОРАЛЬ ОБОВ'ЯЗКУ ТА МОРАЛЬ ПЕРЕКОНАННЯ.....229

СЕМОТЮК С. Д. РОЗВИТОК МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ В ЧАСТИНІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ У СПРАВАХ ДІТЕЙ.....234

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:

ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

VIERSHYNIN D. M. CONCEPT AND LIMITS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF IT ACTIVITY IN UKRAINE.....	3
DOVHANYCH V. A. LEGAL IDEOLOGY AS AN ELEMENT OF THE MECHANISM OF STATE-LEGAL REGULATION: HISTORICAL-LEGAL ASPECT.....	10
LAZARIEV V. V. ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF ABUSE OF LAW IN EUROPEAN JURISDICTION.....	16
LUBCHUK O. D. HUMAN RIGHTS THROUGH THE PRISM OF THE ROBERT ALEXY'S CONCEPT OF THE DUAL NATURE OF LAW	23
MYKHALCHUK B. S. BEFORE THE PROCESS OF DEVELOPING RESILIENT DEMOCRATIC PROCESSES: PARTICIPATORY DEMOCRACY AT THE LOCAL LEVEL IN UKRAINE DURING TIMES OF THE FULL-SCALE WAR.....	28
MOSEIKO A. H., MAKUSHEV P. V. PROTECTION OF NATIONAL STATEHOOD FROM MANIFESTATIONS OF EXTREMISM.....	34

CIVILISTICS

BONDAR I. V., MALIARCHUK L. S., BONDAR A. A. THE OBLIGATION OF VERIFICATION DEBTOR'S PLACE OF RESIDENCE (STAY) DURING OPENING OF ENFORCEMENT PROCEEDINGS: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE	42
KARPENKO R. V. EVOLUTION OF PROPERTY LAW OF UKRAINE.....	49
KYRYCHENKO T. S. PRINCIPLES OF FAMILY LAW AS A COMPONENT OF FAMILY LAW POLITICIANS IN UKRAINE.....	54
KRYVOSHEINA I. V., STAROVIT O. M. PUBLIC LICENSES IN UKRAINIAN LEGISLATION.....	60
KUZMYCH O. YA. PROCEDURAL ASPECTS OF DETERMINING THE PARTIES IN CASES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO LIFE, HEALTH AND PROPERTY OF INDIVIDUALS BY THE RUSSIAN FEDERATION AS A RESULT OF ITS ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE.....	66
MALINNIKOVA D. K. THE EFFECTIVENESS OF MEDIATION PROCEDURE IN INHERITANCE CASES.....	73
MOROZ O. V. GROUNDS FOR CHANGING AND TERMINATING A HOUSING RENTAL AGREEMENT.....	79

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

ANDREIEVA O. V. CERTAIN PROBLEMATIC ASPECTS OF REIMBURSEMENT OF EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE IN COMMERCIAL LITIGATION.....	86
---	----

IVANCHENKO E. P. DETERMINATION OF THE CUSTOMS VALUE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE PROCEDURE OF CUSTOMS DECLARATION OF GOODS: AN ECONOMIC LAW ASPECT.....	94
<i>EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW</i>	
HRYSHINA YU. M., CHANY SHEVA G. I. FORMS OF IMPLEMENTATION THE SOCIAL DIALOGUE UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND INDIVIDUAL EU COUNTRIES.....	109
LUTSENKO O. E. LEGAL SECURITY OF IMPLEMENTATION BY MEMBERS OF THE FAMILY OF MILITARY SERVANTS OF THE RIGHT TO PREFERRED PENSION SECURITY AND MONEY ASSISTANCE.....	116
SMOLIAROVA M. L. ESSENCE OF THE CATEGORIES “MOTIVATION” AND “STIMULATION”	123
<i>ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW</i>	
AGAPOVA O. V. MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION WITHIN THE AREA OF EXTRAJUDICIAL JUSTICE.....	128
ANDRUSHCHENKO I. H. LEGAL PROTECTION AGAINST DOMESTIC VIOLENCE IN THE INTERNATIONAL AND NATIONAL DIMENSION.....	133
BEKHTER L. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL CHARITABLE AID PROJECTS AT THE REGIONAL LEVEL	140
BOBOZHKO YU. B. CONCEPTS AND ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A NOTARY PUBLIC IN RELATION TO STATE REGISTRATION.....	145
BONDARCHUK YU. V. CONTENT OF INFORMATION AND LEGAL SUPPORT FOR THE PROTECTION OF INDIVIDUALS WITH MENTAL DISORDERS.....	155
BUZNYTSKYI D. M. IMPROVING THE LEGAL FOUNDATION FOR CORRUPTION PREVENTION OFFICERS TO FULFIL THEIR LEGAL STATUS.....	162
DIACHENKO M. M. PARTICIPANT IN HOSTILITIES AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION IN UKRAINE.....	169
ZAVHORODNIA YU. S. PREVENTION OF OFFENSES COMMITTED BY CHILDREN AS A CATEGORY OF ADMINISTRATIVE LAW.....	174
<i>ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW</i>	
AVRAMENKO S. M., MELNYK A. R. THE FIGHT AGAINST DOMESTIC VIOLENCE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	180
BOROVYK A. V., BOROVYK L. A. CHARACTERISTIC FEATURES OF MEDIA TERRORISM AS A THREAT TO THE NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY.....	187

HUMIN O. M. VIOLENCE AS A PHENOMENON AND SOCIAL PHENOMENON.....195
KOMPLEKTOVA T. O. COVERAGE OF THE PROBLEMS OF CRIMINAL LAW
COUNTERACTION TO THEFT IN THE SCIENCE OF CRIMINAL LAW..... 201

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

BARHAN S. S. REQUIREMENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF CERTAIN
PROCEDURAL MEANS OF INVESTIGATOR'S COGNITIVE ACTIVITY.....207
KLIMOV B. V. WAYS OF COMMITTING HOOLIGANISM
BY FOOTBALL FANS.....212
MARKIELOVA V. M. CORRELATION OF THEORETICAL AND PRACTICAL
ASPECTS OF PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN THE CRIMINAL
PROCEEDINGS.....218
SEMOTIUK S. D. INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS
INVOLVING MINOR VICTIMS: AN ESSAY ON THE MORALITY
OF DUTY AND THE MORALITY OF CONVICTION.....229
SEMOTIUK S. D. DEVELOPMENT OF THE MORAL PRINCIPLES
OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS INVOLVING MINOR VICTIMS
IN TERMS OF INTRODUCING THE SPECIALIZATION OF JUDGES
IN CHILDREN'S CASES..... 234

ПРАВО 1 ● 2024
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 29.03.2024 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 0424/246.
Обл.-вид. арк. 22,07. Ум. друк. арк. 19,99. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.